

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ

ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИӢТИ БА НОМИ РӮДАКИИ

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМӢОИ ТОҶИКИСТОН

2026, №1 (54)

СЛОВЕСНОСТЬ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ РУДАКИ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА

2026, №1 (54)

SUKHANSHINOSI

ACADEMIC JOURNAL

THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE NAMED

AFTER RUDAKI OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF

TAJIKISTAN

2026, №1 (54)

ДУШАНБЕ – 2026

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ
БА НОМИ РӮДАКӢ

2026
№ 4 (53)

*Маҷалла соли 2010
таъсис ёфта, дар як сол
чор шумора нашр
мешавад.*

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Шодӣ ШОКИРЗОДА

Дабири масъул
н.и.ф. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон, хучраи 26,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохис (индекс)-и обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» 77755
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон бори нахуст 5-уми апрели 2012,
таҳти № 0098/мҷ, бори дуюм 12-уми ноябри
соли 2015, таҳти № 0095/мҷ, бори сеюм 7-уми
сентябри соли 2017, таҳти № 023/ МҶ-97 ва
бори чорум 22-юми феввали соли 2024, таҳти
№ 332/МҶ-97 сабти ном шудааст.

Ҳайати таҳририя:
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),
Носирҷон САЛИМӢ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),
Ҳасани СУЛТОН
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.),
Олимҷон ҲОҶАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),
Равшан РАҲМОНӢ (д.и.ф., проф.),
Сафина АБОДУЛЛОЕВА (д.и.ф.),
Умридин ЮСУФОВ (д.и.ф.),
Ҳоким ҚАЛАНДАРИЁН (д.и.ф.),
Ҷамила МУРУВВАТИЁН (д.и.ф.),
Шодимуҳаммад СУФИЗОДА (д.и.ф.),
Абдуҳолиқ НАБИЕВ (н.и.ф.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),
Азиз МИРБОБОВ (н.и.ф.),
Бехрӯзи ЗАБЕҲУЛЛО (н.и.ф.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.).

Ҳайати мушовара: Масъуди МИРШОҲӢ
(Фаронса), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Али
АКБАРШОҲ (Ҳиндустон), Александр
ҲЕЙЗЕР (Олмон), Садри САӢДИЕВ
(Узбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
2026.

Маҷаллаи илми «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и
Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия
(17.07.2023, №2498) ворид шудааст.

СЛОВЕСНОСТЬ**2026**
№ 1 (54)

Научный журнал
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар ХАКИМ

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Шоди ШОКИРЗОДА

Ответственный секретарь
к.ф.н. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21, Институт языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, каб. 26, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в каталоге «Почтаи тоҷик» 77755
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 15 апреля 2012 г. за №0098/мч, перерегистрирован 12 ноября 2015 года за № 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/мч- 97 и 22 февраля 2024 г. за № 332/МЧ-97.

Редакционная коллегия:
Фарангис ШАРИФЗОДА (директор ИЯЛ НАНТ),
Носирджон САЛИМИ (академик НАНТ, д.ф.н.),
Хасан СУЛТОН (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сахидод РАХМАТУЛЛОЗОДА (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Абдунаби САТТОРЗОДА (д.ф.н., профессор),
Олимджон ХОДЖАМУРОДОВ (д.ф.н., профессор),
Равшан РАХМОНИ (д.ф.н., проф.),
Сафина АБОДУЛЛОЕВА (д.ф.н.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.ф.н.),
Хоким КАЛАНДАРИЁН (д.ф.н.),
Джамила МУРУВВАТИЁН (д.ф.н.),
Шодимухаммад СУФИЗОДА (д.ф.н.),
Абдухолик НАБИЕВ (к.ф.н.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (к.ф.н.),
Азиз МИРБОБОЕВ (к.ф.н.),
Бехрузи ЗАБЕХУЛЛО (к.ф.н.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (к.ф.н.),
Шамсиддин МУХАММАДИЕВ (к.ф.н.),

Редакционный совет: **Масъуд МИРШОХИ** (Франция), **Шариф ШУКУРОВ** (Россия), **Али АКБАРШОХ** (Индия), **Александр ГЕЙЗЕР** (Германия), **Садри САЪДИЕВ** (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, 2026.

Научный журнал «Словесность» входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации (17.07.2023, №2498).

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI****2026****№ 1 (54)***Established in
2010 published
quarterly***Founder: The Institute of Language
and Literature named after Rudaki of
the National Academy of Sciences of
Tajikistan**

Chief Editor

Askar HAKIM

Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor

Shodi SHOKIRZODA,

Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary

Lutfullo SHARIFZODA

Candidate of Philological Sciences

Editorial team:**Farangis SHARIFZODA** (Director of the ILLAR NAST)**Nosirjon SALIMI** (Academician of the NAST)**Hasan SULTON** (Corres. mem. of the NAST)**Sayfiddin NAZARZODA** (Corres. mem. of the NAST)**Sakhidod RAHMATULLOZODA** (Corres. mem. of the
NAST)**Abdunabi SATTORZODA** (d.ph.s., professor)**Olimjon KHOJAMURODOV** (d.ph.s., professor)**Ravshan RAHMONI** (d.ph.s., professor)**Safina ABODULLOEVA** (d.ph.s.)**Umriddin YUSUFOV** (d.ph.s.)**Hokim QALANDARIYON** (d.ph.s.)**Jamila MURUVVATIYON** (d.ph.s.)**Shodimuhammad SUFIZODA** (d.ph.s.)**Abdulamin MAJNUNOV** (c.ph.s.)**Abdukholig NABIEV** (c.ph.s.)**Aziz MIRBOBOEV** (c.ph.s.)**Behruzi ZABEHULLO** (c.ph.s.)**Sayfiddin MIRZOEV** (c.ph.s.)**Shamsiddin MUHAMMADIEV** (c.ph.s.)**Address:** Attn. Sukhanshinosi editor, The
Institute of Language and Literature
named after Rudaki of the National
Academy of Sciences of Tajikistan, office
26, Rudaki Av. 21, Dushanbe city,
734025. Phone.: (+992 37) 227 29 07,
227 11 70**<https://sukhanshinosi.iza.tj>****E-mail: suhansinosi@gmail.com****Subscription Index in «Pochtai Tojik»
77755****Journal was re-registered** by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan, the first edition is from 5
April, 2012 year, № № 0098, the second
edition is from 12 November, 2015 year,
№ 0095. and the third edition is from 7
September 2017 year, № 023/ мч- 97 22
February, 2024 year, № 332/МЧ-97.**International iditorial colleague: Masoud MIRSHOHI**
(France), **Sharif SHUKUROV** (Russia), **Ali**
AKBARSHOH (India), **Alexander HEIZER** (Germany),
Sadri SADIEV (Uzbekistan).**Dushanbe** © The Institute of Language and Literature
named after Rudaki of the National Academy of Sciences
of Tajikistan, 2026.**The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the
list of peer-reviewed scientific journals of the High
Attestation Commission of the Republic of Tajikistan and
the Higher Attestation Commission under the Ministry of
Science and Higher Education of the Russian Federation
(17.07.2023, No. 2498).**

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ

Баротзода С.Х. Шарҳи як вожаи баҳсангез дар «Девон»-и Ҳофиз.....	8
Шарифзода Ф.Х., Аҳмадзода Р.А. Нигоҳе ба фарҳангнависии форсии тоҷикӣ ва фарҳангномаҳои «Шоҳнома».....	15
Абдуллоева С.Ю., Рустамшозода Ш. Тавсифи космологии объектҳои маъмурӣ-ҷуғрофии форси асрҳои миёна (дар мисоли «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ ва «Аҷоиб-ул-маҳлуқот ва ғароиб ул-мавҷудот»-и Аҳмади Тӯсӣ).....	31
Ғуломова Ф.А. Ташаккули вожа ва истилоҳоти ҳарбӣ бо ёрии пасвандҳо дар забонҳои муосири тоҷикӣ ва олмонӣ.....	43
Даминзода М.З. Вижагиҳои метафора ва метонимия дар лексикаи меъморӣ..	55
Исмоилова Л.С. Ибораҳои фразеологии феълӣ дар романи «Гардиши девбод»-и Абдулҳамид Самад.....	66
Соҳибназарзода М.С. Корбурди калимаҳои мураккаби пайваст дар осори Бадриддин Ҳилолӣ.....	76

АДАБИЁТШИНОСӢ

Аскар Ҳаким. Вежагиҳои ривоят дар шеъри ғиноии Ғаффор Мирзо.....	86
Хочамуродов О.Х. Андешаҳои Эдвард Браун доир ба адабиёти аҳди Сафавияи Эрон.....	96
Юсуфӣ У. Тасҳеҳи ду байти навёфтаи Рӯдакӣ.....	105
Маликзод А. Монандиҳои ҳунари ва бадеии ашъори ду суханвари Балхӣ.....	112
Раҳматова О.А. Андешаҳои иҷтимоӣ дар қасидаҳои Сайфиддини Исфарангӣ.	122
Сарахонзода М.С. Тарҷумаи «Гулистон»-и Адам Олеарий ва ташаккули муколамаи байнифарҳангӣ байни Аврупо ва форс.....	131
Саидов З.М. Аҳамияти насри таърихӣ аз нигоҳи адабӣ-танқидии Сотим Улуғзода.....	143
Ваҳобзода С.А. Нақши «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии Ҳофиз.....	153

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

Навбахорова Б.К., Бухориев О. Фарруха Зеҳнӣ ва сахми ӯ дар таҳқиқи фолклори тоҷик.....	161
Оймаҳмадов Р. Устура ва устурасозӣ дар «Достони Ҷоми Ҷам»-и Аскар Ҳаким.....	171

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Баротзода С.Х. Толкование одного спорного слова в диване Хафиза.....	8
Шарифзода Ф.Х., Ахмадзоода Р.А. Взгляд на таджикско-персидскую лексикографию и словари «Шахнаме».....	15
Абдуллоева С.Ю., Рустамшозода Ш.Р. Космологическая характеристика административно – географических объектов в средневековой персии (На примере «Таърихи Байхаки» Абулфазла Байхаки и «Аджайб-ул-махлукат и гараиб-ул-мавжудат» Ахмада Туси).....	31
Гуломова Ф.А. Формирование слова и военных терминов посредством суффиксов в современных таджикском и немецком языках.....	43
Даминзода М.З. Особенности метафоры и метонимии в архитектурной терминологии.....	55
Исмоилова Л.С. Глагольные фразеологические словосочетания в романе Абдулхамида Самада «Гардиши девбод» («Вихревый круговорот»).....	66
Сохибназарзода М.С. Использование слов с комплексной связью в произведениях Бадриддина Хилоли.....	76

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Аскар Хаким. Особенности повествования в лирической поэзии Гафора Мирзо.....	86
Ходжамуродов О.Х. Взгляд Эдвард Брауна на литературу Ирана эпохи Сефевидов.....	96
Юсуфи У. Исправление двух недавно обнаруженных бейтов Рудаки....	105
Маликзод А. Художественные и эстетические параллели в поэзии двух поэтов Балха.....	112
Рахматова О.А. Социальные мотивы в касыдах Сайфиддина Исфаранги.....	122
Сарахонзода М.С. Перевод «Гулистан»-а Олеариуса: формирование межкультурного диалога между европой и персией.....	131
Саидов З.М. Значение исторической прозы в литературно-критическом восприятии Сотима Улугзода.....	143
Ваххобзода С.А. Роль «Шахнаме» Фирдоуси в формировании мировоззрения Хафиза.....	153

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Навбахорова Б.К., Бухориев О. Фарруха Зехни и ее вклад в исследование таджикского фольклора.....	161
Оймахмадов Р. Миф и мифотворчество в поэме Аскара Хакима «Джами Джам».....	171

CONTENT

LINGUISTICS

Barotzoda H.S. The interpretation of a controversial term in Hafiz's Divan...	8
Sharifzoda F.Kh. Ahmadzoda R.A. A study of Tajik-Persian lexicography and the dictionaries of the «Shahnameh».....	15
Abodulloeva S.U., Rustamshozoda Sh.R. Cosmological characteristic of administrative and geographical objects in medieval Persia (Based on «Tarikh-i Bayhaqi» by Abulfazl Bayhaqi and «Aja'ib al-makhluqat and ghara'ib al-mawjudat» by Ahmad Tusi).....	31
Gulomova F.A. Formation of words and military terms with suffixes in the modern Tajik and German languages.....	43
Daminzoda M.Z. Features of metaphor and metonymy in architectural terminology.....	55
Ismoilova L.S. Verbal phraseological phrases in the novel of «Gardishi devbod» («The whirlwind») of Abdulhamid Samad.....	66
Sohibnazarzoda M.S. The use of words with complex connection in the works of Badriddin Hilal.....	76

LITERARY STUDIES

Askar Hakim. Features of narration in the lyric poetry of Gafor Mirzo....	86
Khodjamurodov O.H, Edward brown's view according to Safavid Iranian literature.....	96
Yusufi U. Correction of two recently discovered beyts of Rudaki.....	105
Malikzod A. Artistic and aesthetic similarity in the poetry of two poets of Balkh.....	112
Saidov Z.M. The significance of historical prose from a literary-critical point of view of Sotim Ulugzoda.....	122
Vahhobzoda S.A. The role of Ferdowsi's Shahnameh in shaping the worldview of Hafez.....	131

FOLKLORISTICS

Nawbahorova B.Q., Bukhoriev O. Farrukha Zehni and her contribution in research of the Tajik folklore.....	161
Oymahmadov R. Myth and myth-making in askar hakim's epic narrative «Jomi Jam».....	171

ШАРҲИ ЯК ВОЖАИ БАҲСАНГЕЗ ДАР «ДЕВОН»-И ҲОФИЗ

Султон Ҳасан Баротзода

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дар як нусхаи нафис ва рангину мунаққашӣ «Девон»-и Ҳофиз, ки дар таърихи 19 моҳи раҷаби соли 1202 ҳичрии қамарӣ, мутобиқ ба соли 1787 мелодӣ дар сарзамини Ҳинд китобат шудааст, ғазали дилнишине бо радифи «секинак» ба мушоҳида мерасад. Ин ғазал дар нусхаи мавриди назар наққошии ҷолибе ҳам ҳамроҳ дорад, ки мазмуни онро мунъакис мекунад. Ногуфта намонад, ки ғазали мазкур дар байни тоҷикони Фарорӯд маҳбубияти зиёд дорад ва дар маҳфилу маърақаҳо суруда мешавад:

*Ман дӯш пинҳон мешудам то қасри ҷонон секинак,
Нармак ниҳодам пойро рафтаи бар айвон секинак.*

Дидам нигори хешро бар тахти зар дар хоби хуш,

Ман аз ниҳеби шиқи ӯ чун бед ларзон секинак.

Кардам ду ангуштак дароз оҳистакак - оҳистакак,

Бардоштам бурқаб ба ноз аз рӯи ҷонон секинак.

Гуфто: Кучой, беҳабар? Гуфтам: Манам мискини ту,

Ногаҳ касе ёбад хабар, эй роҳати ҷон секинак.

Як нимнаргис боз кард, аз хоб ҷунбонид сар,

Шуд бар руҳи ҳамчун маҳаш зулфи парешон секинак.

Тарсон даҳон бурдам ҳаме то назди лаъли дилкашаш,

Бӯса рабудам ногаҳон аз шаккаристон секинак.

Гуфтам: Ҳамехоҳам буро, к-андар барат гирам, вале

Гуфто, ки аввал шамъро бархезу биншон секинак.

Боре ба коми хештан овардамаш дар бар, вале

Бонгу наво зад он замон мурғи саҳархон секинак.

Гуфто, ки Ҳофиз хезу рав то хидмати айвони шоҳ,

Бар шоҳ хон ин қиссаро аз халқ пинҳон секинак [4, 260-264].

Дар нусхаҳои муътамади «Девон»-и Ҳофиз, ки бо тасҳеҳи донишмандони маъруф Қосими Ганию Муҳаммади Қазвинӣ ва ҳофизшиносону ҳофизпажӯхони дигар дар Техрон [1; 2; 3] ба нашр расидаанд, ин ғазал ба назар намерасад ва дар баъзе нусхаҳо танҳо дар шумори ғазалҳои мунтасаб, яъне ба Ҳоча нисбатдодашуда оварда шудааст. Яке аз сабабҳои ба «Девон» ворид нашудани ин ғазал шояд бастагӣ ба вожаи баҳсангези «секинак» дорад, ки ба сифати радифи ғазал дар он даҳ бор мавриди қорбурд қарор гирифтааст.

Вожаи «секинак», аслан дар шеваи баёни тоҷикони Фарорӯд ба маънии «оҳистакак» истифода мешавад ва дар дар «Ғиёс-ул-луғот»-и Ғиёсиддин

Муҳаммад ба гунаи «сиканак» ба ҳамин маънӣ лафзи туркӣ доништа шудааст [6, 447].

Шарҳи ин вожа дар «Фарҳанги анҷуманорои Носирӣ»-и Ризоқулиҳони Ҳидоят ба маънии «оҳишта» истеъмоли шудани онро сарехан таъйид мекунад: «сиканак – ба қасри син ва фатҳи қофи порсӣ ва нуни мафтӯҳ ба қофи зада ба луғати қоиноти Хуросон хосса Туну Табас ба маънии оҳишта-оҳишта аст.

Ва дар силки ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ғазале аст, ки матлаи он ин аст: «Душина ман пинҳон шудам дар қасри чонон сиканак // Нармак ниҳодам пойро рафта ба айвон сиканак». Ва чамъе надоништа «санкинак» мехонанд, бо «шин» низ мехонанд [10, 490-491]».

Дар «Луғатнома»-и аллома Алиакбари Деҳхудо ҳам вожаи «сиканак» бо истинод ба «Фарҳанги Онандроҷ» ва «Ғиёс-ул-луғот» «оҳишта» маънӣ шуда, дар зимн ҳамон тавзеҳи дар боло ёдшудаи Ризоқулиҳони Ҳидоят аз «Анҷуманорои Носирӣ» бо каме ихтисор айнан дарҷ гардидааст [5, 12248-12249].

Дар баъзе нусхаҳои «Девон»-и Ҳофиз вожаи «секинак» – «сангинак» ва «шангинак» сабт шудааст, ки дуруст ба дид намеояд. Қотибон ва нусханависоне, ки аз асли ин вожа огоҳ набуданд, онро «сангинак» ва «шангинак» хонда, ба ҳамин ду шакл дар нусхаҳо сабт кардаанд. Калимаҳои «сангинак» дар «Луғатнома»-и Деҳхудо аслан ба маънии ғалладонаи «ҳабб-ул-бақар» ё «говдона» омадааст [5, 12177].

Дурустии таъйину ташҳиси ин вожа аз тарафи муаллифи «Фарҳанги анҷуманорои Носирӣ» Ризоқулиҳони Ҳидоят шояд ба ин алоқаманд аст, ки вай солҳо ба сифати фиристода дар Хоразм маъмурият дошт ва аз шеваи баёни тоҷикони Фарорӯд ба хубӣ огоҳ буд.

Гузашта аз ин, ин вожа дар баъзе қисматҳои Хуросон ҳам роҷ бадаст ва Ризоқулиҳони Ҳидоят ёдовар мешавад, ки дар қоиноти Хуросон, ба хусус дар маконҳои Туну Табаси Хуросон ҳам вожаи «сиканак» ба маънии оҳишта-оҳишта дар истеъмоли қарор доштааст.

Вожаи «секинак» (дар гӯйиши тоҷикӣ бо ё-и маҷҳул) ва «сиканак» (дар гӯйиши форсӣ бо ё-и маъруф) бар хилофи гуфтаи муаллифи «Ғиёс-ул-луғот», ки онро туркӣ доништааст, комилан вожаи туркӣ нест ва дар қолаби калимасозии форсӣ-тоҷикӣ аз калимаи эҳтимолан туркиасли «секин» бо афзудани пасванди -ак (< умумизеронии -ака) ба маънии оҳиштакак сохта шудааст. Нуктаи қолиб ин аст, ки дар забонҳои имрӯзаи туркӣ, аз ҷумла ўзбекӣ ва қирғизӣ ин калима бештар бо ҷуфти муродифии тоҷикии «аста» (кӯтоҳшудаи оҳишта) истифода мешавад: аста-секин [7, 38], секин-аста [7, 376].

Пасванди асили форсӣ-тоҷикии -ак ба калима асосан маънии хурдию навозиш мебахшад ва дар ғазали зикргардида дар чанд маврид: *секинак*, *нармак*, *ангуштак* ва *оҳиштакак-оҳиштакак* ба қор рафтааст. Зикри ин нукта ҳам муҳим аст, ки пасванди мазкур дар калимаҳои, ки бо садоноки -а анҷом меёбанд, шакли -как мепазирад: *оҳиштакак*.

Як вежагии дигари нусхаи мавриди назари «Девон»-и Ҳофиз ин аст, ки бар хилофи нусхаҳои нашри Техрон ба он ғазалҳои дар байни мардуми маъруф бо матлаи «Ин чи шӯрест, ки дар даври Қамар мебинам / Ҳама офоқ пур аз фитнаву шар мебинам» ва «Баъд аз ин ҳаргиз набинад ҳеч майхори дигар / Ҳамчу ман майхораву мисли ту хуммори дигар» ворид гардидааст. Дар ин нусха ғазал бо матлаи «Ин чи шӯрест, ки дар даври Қамар мебинам...» аз ҳафт байти зер иборат мебошад:

*Ин чи шӯрест, ки дар даври Қамар мебинам,
Ҳама офоқ пур аз фитнаву шар мебинам.
Ҳеч меҳре на бародар ба бародар дорад,
Ҳеч шафқат на падарро ба писар мебинам.
Духтаронро ҳама ҷанг асту ҷадал бо модар,
Писаронро ҳама бадҳоҳи падар мебинам.
Аблаҳонро ҳама шарбат зи гулобу қанд аст,
Қути доно ҳама аз хуни ҷигар мебинам.
Аспи тозӣ шуда маҷруҳ [ба] зери полон,
Тавқи заррин ҳама бар гардани хар мебинам.
Мардумон рӯйи беҳӣ металабанд аз айём,
Мушқил ин аст, ки ҳар рӯз батар мебинам.
Панди Ҳофиз шунав, эй хоҷа, бирав некӣ кун,
З-онки ин панд беҳ аз ганҷу гуҳар мебинам [4, 279].*

Ғазал бо матлаи «Баъд аз ин ҳаргиз набинад ҳеч майхори дигар...» ҳамагӣ панҷ байт дорад:

*Баъд аз ин ҳаргиз набинад ҳеч майхори дигар,
Ҳамчу ман майхораву мисли ту хуммори дигар.
Соқие дорем чандоне ки май аз дасти вай,
Меҳурему боз меғӯяд, ки як бори дигар.
Хирқаи паишмина мепӯшем бифрӯшем зухд,
Аз сари кӯйи ту мепӯшем зунноре дигар.
Кор агар ин аст, к-ин мастӣ, азизон мекунанд,
Пас намедонем мо ҷуз ошиқӣ кори дигар.
Ҳурмати дастори Ҳофизро бидор, эй майфурӯш,
К-ӯ ҷуз ин қуҳна надорад ҳеч дастори дигар [4, 204-205].*

Дар мисраи шашуми ғазали мавриди назар эҳтимол бо саҳви қалами нусханавис калимаи «мебандем» – «мепӯшем» сабт шудааст, зеро зуннор ба маънии ришта ё камарбандест, ки масеҳиён ва зардуштиён онро ба миён меканданд.

Ба андешаи мо, маъруфияти зиёди ин се ғазал дар байни мардуми мо шояд бастагӣ ба он дорад, ки шуруъ аз асрҳои миёна то ибтидои садаи бист сокинони Фарорӯд ба нусхаҳои Ҳинд дастрасии бештар доштанд. Илова бар ин, аксари котибону нусханависони Ҳинд ҳам касоне будаанд, ки аз ҷавру бедоди замон ба хотири рӯзгори орому осуда аз сарзамини аҷлодии мо ба Ҳиндустон паноҳ

овардаанд ва ҳатто дар нусхаҳои китобати онҳо шеваи баён ва талаффузи тоҷикон риоя шудааст (масалан, дар нусхаи мазкур бо таваҷҷуҳ ба шеваи баёни тоҷикӣ калимаи «ҳеч» ба гунаи «ҳеч» қорбасти шудааст).

Гузашта аз ин, мардуми Ҳинд бо мардуми мо аз рӯзгори қадим ҳампайвандии забонию фарҳангӣ доштаанд ва устозурраис Абурайҳони Берунӣ (973-1048) дар китоби маъруфаш бо номи «Ҳинд» ё «Китобун мо ли-л-Ҳинди мин мақулатин мақбулатин фй-л-ақли ав марзулатин» (Китоб дар бораи Ҳинд аз гуфторе, ки ақл онро мепазирад ё нампазирад) аз ин ҳампайвандӣ ёдовар шудааст [8, 7].

Албатта, дар бобати комилан ба Хоҷа мансуб доништани ин се ғазал ҳанӯз ҷойи баҳс боқист, вале дар хусуси шуҳрату маҳбубияти ин ғазалҳо дар байни тоҷикони Фарорӯд ва вожаи фарорӯдӣ «секинак» ба маънии «оҳистакак» ё «оҳиста-оҳиста» будани радифи ғазали яқум шакку шубҳа вучуд надорад.

Ҳамчунин дар робита ба маҳбубияти сурудаҳои Ҳофиз дар байни тоҷикони Фарорӯд бояд таъкид кард, ки баъзеи онҳо ба ганҷинаи мусиқии миллии мо – «Шашмақом» ворид шудаанд ва то ба имрӯз аз тарафи мақомсароён суруда мешаванд.

Масалан, ғазали «*Сабо зи манзили ҷонон гузар дарег мадор...*», матни «Насри уззол» [12, 267], сурудаи «*Ки Ҳофиз чу мастона созад суруд...*» матни супориши аввалини «Насри уззол» [13, 267]-и шуъбаи «Уззол» ва сурудаи «*Муганнӣ кучой, ки вақти гул аст...*» матни «Сокиномаи муғулчаи бузрук»-и мақоми аввали «Шашмақом» [12, 271] – «Бузрук»-ро ташкил медиҳанд.

Ғазали «*Соқӣ ба нури бода барафрӯз ҷоми мо...*» дар ҳавои «Сарахбори рост» [13, 169], ғазали «*Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро...*» дар ҳавои «Насри ушшоқ» [13, 171]-и шуъбаи «Ушшоқ», ғазали «*Сабо ба лутф бигӯ он гизоли раъноро...*» дар ҳавои «Наврӯзи сабо» [13, 172], рубоии «*Рӯзе, ки фироқ аз ту дурам созад...*» дар ҳавои «Талқинчаи сабо» [13, 172], ғазали «*Соқӣ биёр бода, ки омад замони гул*» дар ҳавои «Талқинчаи савти ушшоқ» [13, 174], ғазали «*Сабо вақти саҳар бӯе зи зулфи ёр меовард...*» дар ҳавои «Савти сабо» [13, 175]-и шуъбаи «Сабо» ва сурудаи «*Муганнӣ, навои тараб соз кун...*» дар ҳавои «Сокиномаи савти наво» [13, 176] суруда мешаванд, ки ба мақоми дувуми «Шашмақом» – «Рост» иртибот доранд.

Рубоии «*Дар сунбулаи овехтам аз рӯйи ниёз...*» матни таронаи яки «Талқини баёт» [14, 181]-и шуъбаи «Баёт», ғазали «*Ҳумои авҷи саодат ба доми мо афтад...*» матни «Орази наво» [14, 182], сурудаи «*Шабӣ суҳбат ғанимат дон, ки баъд аз рӯзгори мо...*» матни таронаи дуи «Орази наво» [14, 183], ғазали «*Эй офтоб, ойинадори ҷамоли ту...*» матни «Талқинчаи савти наво», ғазали «*Чун шавам хоки раҳаш доман бияфшонад зи ман...*» матни «Қашқарчаи савти наво» [14, 185], сурудаи «*Муганнӣ кучой, ки вақти гул аст...*» матни «Сокиномаи савти наво» [14, 185], ғазали «*Тоби бунафша медиҳад турраи мушқои ту...*» матни «Уфари савти наво» [14, 186] ва сурудаи «*Биё соқӣ аз май надорам гузир...*» матни «Сокиномаи муғулчаи наво»-ро [14, 187] аз мақоми севуми «Шашмақом» – «Наво» ташкил медиҳанд.

Ғазали «Дарахти дӯстӣ биншон, ки коми дил ба бор орад...» матни таронаи дуи «Орази дугоҳ» [15, 260], сурудаи «Биё, соқӣ, акнун ки шуд чун бихишт...» матни «Сокиномаи савти калон» [15, 263] ва сурудаи «Биё, соқӣ, он роҳи райҳоннасим...» матни «Сокиномаи муғулчаи дугоҳ» [15, 267] аз мақоми чорум – «Дугоҳ» мебошанд.

Ғазали «Ба чаши кардаам абруи моҳсимое...» матни «Сарахбори сегоҳ» [16, 241] ва ғазали «Равоқи манзари чаши ман ошонаи туст...» матни «Насри сегоҳ» [16, 241]-ро аз мақоми панҷум – «Сегоҳ» ташкил медиҳанд.

Ғазали «Ман тарки шиқбозию соғар намекунам...» дар ҳавои «Савти гирия» [16, 250] ва ғазали «Дилбари ҷонони ман, бурда дилу ҷони ман...» дар ҳавои таронаи шаши «Сарахбори Ироқ» [16, 252] суруда мешаванд ва ин ҳар ду наво аз мақоми шашум – «Ироқ» мебошанд.

Дар робита ба берун мондан ва роҳ наёфтани баъзе сурудаҳои Ҳофиз дар китобҳои банаҳррасида ҳамчунин бояд ёдовар шуд, ки ин воқеиятро донишманди маъруф, узви вобастаи Академияи илмҳои ИҶШС Е.Э. Бертелс ҳам ба мушоҳида гирифта, дар ин бобат навишта буд: «Шеърҳои Ҳофиз, ки дар шӯбаҳои чудогонаи «Шашмақом» истифода бурда мешаванд, ба ин муаллиф тааллуқ дошта бошанд ҳам, ба наشري танқидии лирикаӣ ӯ баъзан мувофиқат намекунад» [12, 17].

Дар маҷмуъ, Ҳоча Ҳофиз аз маҳбубтарин шоирони миллии мост ва домонаи шукӯҳу шухрати сурудаҳои дилпазираш, ки онҳоро «гулбонги паҳлавӣ» [11, 421] ва самараи «лутфи таъбу сухан гуфтани дарӣ» [11, 176; 9, 14] қаламдод кардааст, аз дирӯз ба имрӯз кашида мешавад ва аз имрӯз ба фардо ва фардоҳои дур идома пайдо хоҳад кард.

КИТОБНОМА

1. Девон ва фолномаи комили Ҳофиз бо маънӣ. Ба кӯшиши Нарҷиси Зандӣ бар асоси нусхаи аллома Қазвинӣ ва дуктур Қосими Ғанӣ. – Техрон, 1388. – 486 с.
2. Девони Ҳоча Шамсиддин Муҳаммад Ҳофизӣ Шерозӣ аз рӯи нусхаи дуктур Қосими Ғанӣ ва аллома Қазвинӣ. – Техрон, 1383. – 452 с.
3. Девони Ҳофиз. Таҳзиб ва минотюр: устод Маҳмуди Фаршчиён. – Техрон, 1394. – 411 с.
4. Девони Ҳофиз. Чопи факсималӣ. Мурочиат шавад ба: museum.ganjooq.net/items/hafez-w635/.
5. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома. Зери назари дуктур Муҳаммади Муин ва дуктур Саййидҷаъфарӣ Шаҳидӣ. Ҷилди ҳаштум. Равон-шомих. – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1373.
6. Муҳаммад, Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 1. Алиф-шин. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
7. Узбекско-русский словарь. Под редакцией С.Ф. Ақобирова и Г.Н. Михайлова. – Ташкент: Главная редакция Узбекской Советской Энциклопедии, 1988. – 727 с.
8. Султон, Ҳасан. Андешаҳои забоншиносии Абурайҳони Берунӣ / Ҳасани Султон // Суханшиносӣ. – №3 (47), 2024. – С.7-13.
9. Султон, Ҳасан. Як номи нодири забони модарӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ / Ҳасани Султон // Суханшиносӣ. – №2 (51), 2025. – С.11-16.

10. Ҳидоят, Ризоқулихон. Фарҳанги анҷуманорои Носирӣ / Ризоқулихони Ҳидоят. – Теҳрон: Китобфурӯшии исломия, бидуни соли таъб. – 827 с.

11. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон. Таҳияи матн аз Шарифмурод Исрофилниё / Ҳофизӣ Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 480 с.

12. Шашмақом. Тартибдихандагон: Бобоқул Файзуллоев, Шоҳназар Соҳибов ва Фазлиддин Шаҳобов. Дар таҳти таҳрири проф. В.М. Беляев. Қисми 1. МАҚОМИ ЯКУМ БУЗРУК. – Москва, 1950. – 298 с.

13. Шашмақом. Тартибдихандагон: Бобоқул Файзуллоев, Шоҳназар Соҳибов ва Фазлиддин Шаҳобов. Дар таҳти таҳрири проф. В.М. Беляев. Ҷилди 2. МАҚОМИ ДУЮМ РОСТ. – Москва, 1954. – 194 с.

14. Шашмақом. Тартибдихандагон: Бобоқул Файзуллоев, Шоҳназар Соҳибов ва Фазлиддин Шаҳобов. Дар таҳти таҳрири проф. В.М. Беляев. Ҷилди 3. МАҚОМИ НАВО. – Москва, 1957. – 208 с.

15. Шашмақом. Тартибдихандагон: Бобоқул Файзуллоев, Шоҳназар Соҳибов ва Фазлиддин Шаҳобов. Дар таҳти таҳрири проф. В.М. Беляев. Ҷилди 4. МАҚОМИ ЧОРУМ ДУГОҲ. – Москва, 1959. – 295 с.

16. Шашмақом. Тартибдихандагон: Бобоқул Файзуллоев, Шоҳназар Соҳибов ва Фазлиддин Шаҳобов. Дар таҳти таҳрири проф. В.М. Беляев. Ҷилди 5. МАҚОМИ ПАНЧУМ СЕГОҲ, МАҚОМИ ШАШУМ ИРОҚ. – Москва, 1967. – 270 с.

ШАРҲИ ЯК ВОЖАИ БАҲСАНГЕЗ ДАР «ДЕВОН»-И ҲОФИЗ

Дар мақола дар робита ба шарҳи вожаи «секинак» суҳан меравад, ки дар як газали нусхаи ҷони Ҳинди «Девон»-и Ҳофиз даҳ бор истифода шудааст. Ин вожа ба гӯйиши тоҷикони Фарорӯд хос буда, дар нусхаҳои ҷони Теҳрон ба гунаи «сангинак» ё «шангинак» хонда шудааст, ки саҳеҳ ба назар намерасад.

Ҳамчунин матни ҳамин газал ва ду газали дигар оварда шудааст, ки онҳо бо вуҷуди дар нусхаҳои наири Теҳрон ҷой надоштанишон дар байни мардуми тоҷик маҳбубияти зиёд доранд ва дар аксари маҳфилу маърақаҳо суруда мешаванд.

Дар зимн таъкид шудааст, ки бо тавачҷуҳ ба маҳбубияти сурудаҳои Ҳофиз дар байни мардуми тоҷик баъзеи онҳо ба ганҷинаи ҳар шаи мақоми «Шашмақом» – «Бузрук», «Рост», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ» ва «Ироқ» ворид шудаанд.

Калидвожаҳо: забон, вожа, нусха, девон, газал, байт, радиф, секинак, «Шашмақом», «Бузрук», «Рост», «Дугоҳ», «Сегоҳ».

ТОЛКОВАНИЕ ОДНОГО СПОРНОГО СЛОВА В ДИВАНЕ ХАФИЗА

В статье приводится толкование слова «секинак» (бережно, осторожно), которое встречается десять раз в одной из газелей Хафиза приведенная в переписанном в Индии сборнике газелей Хафиза. Данное слово относится к диалекту таджиков Фароруда и оно отмечено в формах «сангинак» или «шангинак» в опубликованных в Тегеране экземплярах дивана Хафиза, которое считается неправильным.

Также, приведены тексты данной газели и двух других газелей, которые несмотря на их отсутствие в тегеранских изданиях, пользуются большой

популярностью среди таджикского народа и читаются во многих кругах и собраниях.

При этом подчеркивается, что из-за большой популярности газелей Хафиза среди таджикского народа, некоторые из них вошли в сокровищницу шести мақомов Шашмақома – «Бузрук», «Рост», «Наво», «Дугох», «Сегох» и «Ирак».

Ключевые слова: язык, слово, экземпляр, диван, газель, байт, радиф, секинак, Шашмақом, «Бузрук», «Рост», «Дугох», «Сегох».

THE INTERPRETATION OF A CONTROVERSIAL TERM IN HAFIZ'S DIVAN

The article provides an interpretation of the word «sekinak» (carefully, cautiously), which appears ten times in one of the ghazals of Hafiz which found in a manuscript collection of Hafiz's ghazals copied in India. This word belongs to the dialect of the Tajiks of Farorud and is recorded in the forms «sanginak» or «shanginak» in editions of Hafiz's Divan published in Tehran, which are considered incorrect.

The texts of this ghazal and two other ghazals are also presented, which despite of their absence from the Tehran editions, they are very popular among the Tajik people and are recited in many circles and gatherings.

It is also emphasized that due to the great popularity of Hafiz's ghazals among the Tajik people, some of them have entered the treasury of the six maqoms of Shashmaqom – «Buzruk», «Rost», «Navo», «Dugoh», «Segoh» and «Iraq».

Keywords: language, word, manuscript copy, divan, ghazal, bayt, radif, sekinak, Shashmaqom, Buzruk, Rost, Dugoh, Segoh.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султон Ҳасан Баротзода (Ҳасани Султон) – узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, сарҳодими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21. Тел.: **600-31-96, 93-526-98-05**.

Сведения об авторе: Султон Хасан Баротзода (Хасан Султон) – член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана, главный научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки, 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. Тел.: **600-31-96, 93 -526 -98- 05**.

Information about the author: Sulton Hassan Barotzoda (Hassan Sulton), corresponding member of NAST, Chief Scientific Worker in the Institute of Language and Literature named after Rudaki, 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 21. Tel: **600-31-96, 93 -526 -98- 05**.

**НИГОҶЕ БА ФАРҲАНГНАВИСИИ ФОРСИИ ТОЧИКӢ ВА
ФАРҲАНГНОМАҶОИ «ШОҲНОМА»****Фарангис Шарифзода,
Рахшанда Аҳмадзода****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Фарҳангномаҳои форсии тоҷикӣ бахши муҳимми осори илмию адабии миллати моро ташкил медиҳанд. Вожаи **фарҳанг** (форсии миёна *frahang*, эронии бостон *fra-ŋga*, аз решаи *ŋang* – «кашидан» бо афзудани пешванди *fra* – «баркашидан, боло кашидан») пеш аз шакли китоберо ба худ касб кардан – дар форсии миёна мафҳуми хирад, адабу тарбият, русуму хунарро ифода карда, нишони маҷмуаи донишҳои ақлонӣ ва ҳунари будааст.

Фарҳангномаҳои даврони классикӣ дар радифи китобҳои улуми расмӣ замон таълиф мешуданд. Фарҳангшиносӣ як навъи фаъолияти илмӣ адабӣ маҳсуб меёфт, ки дар навбати худ, ба падид омадани анвои дигари улуми адабӣ сабаб гардид. Луғату фарҳангҳои гузашта асосан дар қаламрави интишори забони форсӣ дар худуди Осиёи Миёна, Эрон ва Ҳинду Покистон таълиф шудаанд. Фарҳангҳои забони форсии тоҷикӣ навъи синкретии адабиёти илмиро мемонданд, ки бо ҷанбаҳои умумии филологии худ фарогири масоили адабиётшиносӣ, забоншиносӣ ва энциклопедӣ буданд. Аввалин кӯшишу таҷрибаҳои танзими қоидаҳои забон дар асрҳои XIII-XIV дар муқаддимаи фарҳангномаҳо ба сурати ёддошту роҳнамои луғавӣ грамматикӣ дарҷ шудаанд. Баъдан дар бархе аз фарҳангҳо фасли алоҳида ба баёни дастури забони форсӣ ихтисос меёфт ва дар онҳо ба ғайр аз хусусиятҳои луғавӣ вожаҳо инчунин шарҳи муфассали вижагиҳои овой, калимасозӣ ва грамматикӣ онҳо оварда мешуд.

Суннати фарҳангшиносӣ аз даврони бостон оғоз ёфта буд. Дар замони салтанати Сосониён бо ибтиқори Ардашери Бобакон (226-241) барои мондагории Авесто хат ва таълими дастурии ин китоби муқаддас луғатҳои маҳсус таълиф шуданд. Матнҳои ба ин хат навишташударо *Авесто* ва тарҷумаву тафсири онро *Позанд* мегӯянд. Аз замони Сосониён то имрӯз луғатҳо ва пораҳои аз онҳо бо забонҳои авестӣ, форсии миёна, оромӣ – форсии миёна, суғдӣ – форсии миёна боқӣ мондаанд [5].

Намунаи аввалин фарҳангҳо «**Фарҳанги паҳлавӣ**» ва «**Фарҳанги уим – евак**» мебошанд. «Фарҳанги уим – евак» фарҳанги кӯчақест, ки дар он вожаҳои авестӣ бо муродифи паҳлавӣ онҳо зикр шудаанд ва чун китоб бо калимаи авестии *oīm* ба маънии «як» шуруъ шуда, ҳамзамон муодили паҳлавӣ он *ēwak* оварда шудааст, онро «оим – евак» номидаанд. Дар ин китоб вожаҳо тибқи пайомади мавзӯ табақабандӣ шудаанд. Фарҳанг 1000 калимаи

авестой, 2250 паҳлавӣ, 833 калимаи забонҳои дигар ва 24 позандро фаро гирифтааст. Он аз 27 боб иборат буда, бобҳоеро дар бораи муайянкунанда, пайвандакҳо, зарф, чонишин, категорияи чинсият дар он ҷой дода шудаанд.

«**Фарҳанги паҳлавиг**» фарҳангест шомили хузворишҳо, ки муодили онҳо дар паҳлавӣ зикр шудааст. Дар он гунаҳои ғӯйишии баъзе аз вожаҳо ва калимаҳое, ки аз назари имло душворанд, низ омадаанд. Ҳамчунин, барои баъзе аз калимаҳо, ки зоҳиран барои дастае аз паҳлавизабонон ноошно будаанд, мутародифи дигаре зикр шудааст. Чунин ба назар мерасад, ки ҳадафи гирдоваранда таҳияи феҳристе барои роҳнамоӣ ва кумак ба котибон будааст. Вожаҳои фарҳанг бар ҳасби мавзӯ тақсимбандӣ шудаанд, аммо воҳидҳои луғавии он мисли «Фарҳанги оим-евак» аз рӯйи хусусиятҳои дастурӣ ба ҳиссаҳои нутқ гурӯҳбандӣ нагардидаанд [9].

Фарҳангҳои тафсирии форсӣ дар асрҳои IX-X ҳамзамон бо ташаккули забони форсии нав ё порсии дарӣ таълиф шуданд. Ин фарҳангҳо мансуб ба Абуҳафси Суғдӣ ва Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ буданд, ки то замони мо нарасидаанд. Аз фарҳангҳои ёдшуда – «**Рисолаи Абуҳафс**» ба қалами Абуҳафс Ҳаким Аҳвози Суғдӣ (охирӣ асри IX ва аввали асри X) таълиф шуда, ғӯё то асри XI ҳичрӯ дар дасти фарҳангнависони Ҳинд будааст. Аммо имрӯз нишоне аз ин асар дар китобхонаҳо нест. Дар асри XI Абумансур Қатрони Табрезӣ (соли ваф.1073 м.) луғати калимаҳои душворфаҳми забони порсии дариро таълиф мекунад. Ин луғат ҳаҷман хурд буд ва дар он ҳамагӣ 300 калима тафсир шудааст. Мутаассифона, ин китоб низ то рӯзгори мо боқӣ намондааст.

Баъд аз Қатрон аз ҷониби Асадии Тӯсӣ «**Луғати фурс**» (ба забони форсӣ) таълиф гардид. Асадии Тӯсӣ дар бораи мақсад ва шарҳи қори худ чунин менависад: «Ва ин луғатҳоро, ки аз алфози дарист ва ин алфоз баҳри исм аст ва баҳри феъл ва бар тартиб ва ҳар лафзеро, ки ёд карда шуд, байти шеър бо истишҳод фуру ниҳодам аз гуфтори шоироне, ки алфози эшон дурусту писандида аст, наздики шиносандагоне, ки ин лафзи дарист, маънӣ кардам» [3,3].

Дар асрҳои баъдӣ низ анъанаи фарҳангшиносии идома ёфта, луғатҳои зиёде монанди фарҳанги «Сихоҳ-ул-фурс»-и Муҳаммад ибн Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ (соли таълиф 828 ҳ.к.), «Меъёри Ҷамолӣ...»-и Шамсиддин Муҳаммад Фаҳрии Исфохонӣ (соли таълиф 745 ҳ.), «Тухфат-ул-аҳбоб»-и Ҳофиз Убаҳии Хуросонӣ (соли таълиф 933 ҳ.к.) таълиф шуданд.

Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ (мутаваллид ба соли 1286-1376м.), машҳур ба Шамси Муншӣ, нависандаи луғатномаи «Сихоҳ-ул-фурс» ва «Дастур-ул-китоб...» мебошад. «Сихоҳ-ул-фурс» фарогири 2300 луғат дар 25 боб ва 431 фасл аст. Ин луғат як навъ тақвими бар «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ буда, тартиби он бар ҳарфи охири вожа аст.

«Меъёри Ҷамолӣ» аз таълимоти Шамси Фаҳри Исфохонӣ мебошад, ки дар соли 1344-1345 (744-745 ҳ.) таълиф шудааст. Баҳши чаҳоруми ин китоб фарҳанги луғоти форсӣ аст. Онро дар соли 1885 мелодӣ Карл Залеман дар

Қазон тахти унвони «Меъёр-ул-луғот ё мифтоҳи Абуисҳоқӣ» ба таъб расонд.

Аз асри XIV ба баъд фарҳангшигории форсӣ дар сарзамини шибҳи қораи Ҳинд ривоч ёфт. Баъд аз ҳучумҳои Маҳмуди Ғазнавӣ ба Ҳиндустон дар оғоз дар ғарби Ҳиндустон забон ва адабиёти форсӣ густариш ёфта, дар муддати наздик ба ҳафт аср низ форсӣ забони расмии давлатӣ дар бисёр манотиқи он сарзамин буд. Ба ин далел аз ибтидои қарни XI шуруъ карда, то қарни XX дар қаламрави Ҳинду Покистони имрӯза кутуби бисёре ба назму насри форсӣ таълиф гардидааст. Дар натиҷаи ниёзи фаровон ба шеърӣ адаби форсӣ чандин луғатномаҳои форсӣ низ арзи ҳастӣ намуданд ва бархе аз онҳо то ҳанӯз аз китобҳои марҷаъ дар луғатнависии форсианд. Дар муқаддимаи қисми зиёде аз ин фарҳангҳо матолибе ба таври хулоса дар бораи забонҳои паҳлавӣ, дарӣ ва форсӣ, дастури забони форсӣ ва қоидаҳои имло омадааст, ки асоси китобҳои дастурии забони форсиро ташкил додаанд. Рочеъ ба ин мавзӯ муҳаққиқи эронӣ Шаҳриёри Нақавӣ чунин изҳори назар кардааст: «Аз лиҳози фарҳангнависии форсӣ ҳеч як аз кишварҳои форсизабон ба пойи Ҳинду Покистон нарасидааст ва бо ин ки дар ибтидо маъхазу манобеи фарҳангнависони он диёр бештар эронӣ будааст ва таълифоти онон ба иллати ғайриэронӣ будан ҳолӣ аз иштибоҳот нест ва ҳатто дар муҳимтарини онҳо низ саҳву хатову ағлоти ба чашм меҳӯрад. Аммо аз ҳайси ҳадамоти барҷастае, ки дар он ҷо дар пешрафти ин фан анҷом ёфт, он сарзамин ҳаққи бузурге ба гардани забони форсӣ дорад» [26,14].

Дар муддати 563 сол дар Ҳиндустон, дар навоҳии гуногуни он, 33 хонадони салтанатӣ, ки забонашон форсӣ буд, ҳукмронӣ намуданд. Дар ин муддат забони давлатӣ ва илму адабиёт форсии тоҷикӣ буд. Дар баробари ба вучуд овардани осори илмию адабӣ донишмандони ин сарзамини бостонӣ ба нигоштани фарҳангу луғатномаҳо низ даст задаанд. Тибқи давраҳои сиёсӣ ва таҳаввули фарҳангшигории дар Ҳиндустон фарҳангшигории форсии шибҳи қораи Ҳиндро ба се давра тақсим мекунанд:

Давраи аввал аз қарни XIII то XV – аз замони таъсиси давлати исломии форсизабон оғоз ёфта, то давраи Темуриёни Ҳинд давом меёбад. Фарҳангҳои машҳури ин давра «Фарҳангномаи Қаввос»-и Муборакшоҳи Ғазнавӣ машҳур ба «Қаввос», «Дастур-ул-фузало»-и Ҳоҷиби Хайроғи Деҳлавӣ, «Адот-ул-фузало»-и Дҳорвол, «Шарафномаи Маняри»-и Иброҳим Қаввоми Форуқӣ, «Муйаяд-ул-фузало»-и Мавлоно Муҳаммад ибни Шайх Лоди Деҳлавӣ, «Тухфат-ус-саодат»-и Мавлоно Муҳаммад ибни Шайх Зиёуддин Муҳаммад маҳсуб меёбанд.

Давраи дувум аз қарни XVI то қарни XIX тул қашида, замони салтанати Темуриёни Ҳинд аст, ки аз ин давра осори гаронбаҳо ва азиме ба забони форсӣ ба ёдгор мондааст. Маҳз дар ҳамин давра фарҳангҳои муътабар ва мукаммали забони форсӣ аз ҷумла «Мачмаъ-ул-луғот»-и Ҷалолуддини Акбаршоҳ, «Фарҳанги Шерҷонӣ»-и Шерҷонӣ, «Мадор-ул-афозил»-и Аллоҳдоди Файзӣ, «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ»-и Мирҷамолуддин Ҳусайни Инҷу,

«Чаҳор унсури дониш»-и Амонуллоҳ Ҳусайнӣ, «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммад Ҳусайн ибни Халафи Табрезӣ, «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абдурашид ибни Абдулғафур-ал-Ҳусайнӣ ал-Мадянӣ ат-Татавӣ, «Суруҳ-ал-луғот» ва «Чароғи ҳидоят»-и Сирочиддин Алихони Орзу, «Қотеи бурҳон» ва «Дирафши ковиёнӣ»-и Мирзо Асадуллоҳхон Ғолиби Дехлавӣ таълиф шуданд. Инчунин кутуби истилоҳот ва луғоти фаннӣ ва луғоти марбут ба осори махсус навишта шуданд, ки китобҳои зер аз ҷумлаи онҳо мебошанд: «Кашф-ул-луғот»-и Абдураҳим Аҳмади Сурбаҳорӣ, «Муроот-ул-истилоҳ»-и Онандроми Мухлис, «Баҳори Аҷам»-и Рой Лоло Тик Чанд Баҳор, «Мусталаҳот-уш-шуаро»-и Сиёлкутӣ, «Маҷмаъ-ул-ҷавомеъ» ва «Махзан-ул-адвия»-и Сайид Муҳаммад Ҳусайн ибни Муҳаммадҳодӣ, «Маворид-ул-масодир»-и Алӣ Ҳасанхони Салим, «Латоиф-ул-луғот»-и Мавлавӣ Абдулатиф ва «Фарҳанги луғоти дасотир», ки муаллифаш маълум нест.

Давраи сеюм давраи нави фарҳангнависию форсӣ буда, аз қарни XIX оғоз меёбад. Дар ин давра шибҳи қораи Ҳинд дар тасаллути англисҳо қарор дошт ва забони форсӣ оҳиста-оҳиста аз майдони илму сиёсат берун карда шуда, анъанаи фарҳангнавиё вусъати худро аз даст дод. Бо вучуди ин теъдоди қобили таваҷҷуҳе аз фарҳангҳо таълиф шуданд, ки маъруфтарини онҳо «Шамс-ул-луғот» ва «Ҳафт кулзум»-и Ғозиддин Ҳайдари Подшоҳ, «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсиддини Ромпурӣ, «Фарҳанги Онандроҷ»-и Муҳаммад Подшоҳ, «Осаф-ул-луғот»-и Баҳодур, «Фарҳанги Низом»-и Сайид Муҳаммадалӣ мебошанд.

Бо таълифи «Фарҳанги Низом» (1305 ҳ.ш. // 1927м.)-и Сайидмуҳаммад Алӣ анъанаи фарҳангнигории форсӣ дар Ҳинд ба поён мерасад. Фарҳанги мазкур аз ҷумлаи осоре мебошад, ки дебочаи муфассали забоншиносӣ дорад. Муаллифи «Фарҳанги Низом» дар бораи фарҳангҳои нав, ки аз фарҳангҳои пешиниён (аз фарҳанги Асадии Тӯсӣ ба баъд) фарқ мекарданд, чунин навиштааст: «Дастаи дигар аз луғатнависони форсӣ саъй ба ҷо додани алфози тақаллумӣ ва насрӣ, ашъор дар фарҳангҳои худ намудаанд, аммо тамоми алфози шеърӣ фарҳангҳои дастаи собикро ҳам гирифтаанд» [16,26].

Дар бораи маҳдудияти фарҳангҳои пешина Сайидмуҳаммад Алӣ чунин менависад: «Аз ибтидои фарҳангнависию форсӣ то ҳол ҳар чӣ навишта шуда, фарҳанги ашъор будаанд ва дастаи дувум тамоми алфози шеърро навиштаанд ва назаре ба ду шӯбаи дигари забони форсӣ, ки тақаллум ва наср аст, надоштанд» [16, 27].

Муаллиф фарҳанги таълифнамудаашро чунин баҳогузурӣ менамояд: «Фарҳанги ман аввалкитоби луғати форсии ом муқаррар аст ва он чи аслофи ман навиштаанд, тамоми фарҳанги ашъори форсӣ ва шарҳи он аст. Ва ман аввал касе ҳастам, ки мехоҳам фарҳанги ҷомеи забонро бинависам ва алфози ҳар се шӯбаи форсӣ – тақаллум, наср, назро меоварам. Дар ҳар забон се шӯбаи мазкура мавҷуд аст» [16, 27].

«Фарҳанги Низом» оғози фарҳангнигории форсӣ аз диди нав буда,

муаллифи он ниёзи тамоми ақсоми чомаеро ба назар гирифта, забони адабии назму наср, забони гуфтугӯӣ, гӯйишҳо ва вожаҳои матрукро дар он гирд овардааст. Муаллифи он ин масъаларо огоҳона пеш гирифта, дар бораи вазифаи фарҳанг чунин менависад: «Фарҳанги як забон бояд дорои тамоми алфози шуаби он забон бошад ва хусусиёту мавриди истеъмоли ҳар лафзро нишон диҳад ва чунин коре то кунун барои забони форсӣ нашудааст» [16,28].

Марҷаи асосии фарҳангномаҳои классикӣ барои овардани шавоҳид ашъори бузургони адаби форсӣ буданд. Бахусус, асари ҳамосии «Шоҳнома» аз манзумаҳои муътабари форсӣ аст ва дар заминаи он фарҳангшиносон аз авоҳири қарни шашум ва авоили қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ ба таълифи фарҳангҳои вижаи «Шоҳнома» оғоз карданд [11]. Аз қуҳантарин луғатҳои, ки дар он шавоҳиди шеърӣ аз нусхаи қуҳани «Шоҳнома» маҳфӯз мондааст, «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ мебошад, ки дар қанори ашъори Рӯдакию Асҷадию Фарруҳӣ муаллиф аз Фирдавсӣ низ шавоҳид овардааст. Дар луғати мазкур таҳминан барои 160 вожа шавоҳид аз байтҳои «Шоҳнома» омадааст [3]. Чунончи:

Бож – хироч бошад. Фирдавсӣ гӯяд:

*Ба бечорагӣ божу сови гарон,
Пазируфт бо ҳадяи бекарон [3,171].*

Ниҷоз – аслу насаб бошад. Фирдавсӣ гӯяд:

*Бипурсид аз ӯ паҳлавон аз ниҷоз,
Бар ӯ як ба як сарвбун кард ёз [3,151].*

Луғати Фаҳриддин Муҳаммади Қаввос маъруф ба «Фарҳанги Қаввос» низ таҷрибаи овардани шавоҳид аз «Шоҳнома»-ро идома дода, дар ин маврид мегӯяд: «Андешаи дил дар он пайвастам, то фарҳангномаҳоро ба ҳам қунам. Наҳуст «Шоҳнома»-ро, ки шоҳи номаҳост, пеш овардам ва аз сар то по фуру хондам. Он чӣ аз он суҳани паҳлавӣ буд, ҳамаро коғазӣ бинавиштам» [19,3]. Аммо ба андешаи Хусайни Хатибӣ, Фаҳриддини Қаввос «вожаҳои манқул аз «Шоҳнома» ва шавоҳиди онҳоро мустақиман аз «Луғати фурс»-и Асадӣ баргирӣфтааст, на аз матни «Шоҳнома» ва он вожаҳоро дар гурӯҳҳои маъноӣ меорад. Чунончи:

«Суруш фариштаро гӯянд. Фирдавсии Тӯсӣ гӯяд:

*Ба фармони Яздон ҳуҷаста Суруш,
Маро рӯй бинмуд дар хоб дӯш» [3,208;19,70].*

Аммо шоҳиди шеърӣ барои вожаи мину дар «Луғати фурс» аз Рӯдакӣ ва дар «Фарҳанги Қаввос» аз Фирдавсӣ оварда шудааст. Ин тафовут дурустии андешаи Хусайни Хатибиро зери гумон мебарад.

Мину бихишт аст. Фирдавсӣ гуфтааст:

*Гар эдун ки ояд зи мину суруш,
Набошад бад-он фарру аврангу ҳуш» [19,125]*

Мину – бихишт бувад. Рӯдакӣ гуфт:

Гар хурӣ, аз хурдан афзояд-т ранҷ,

В-ар диҳӣ мину фароз орад-т ганҷ [3,394].

Дар баробари фарҳангомаҳои шеърӣ воҷаномаҳои «Шоҳнома» низ мурағтаб гардиданд ва муҳаққикон ин фарҳангҳои виҷаро ба се гурӯҳ дастабандӣ кардаанд: 1) фарҳангҳои қадимӣ; 2) фарҳангҳое, ки дар «Шоҳнома»-ҳои чопи сангӣ замима шудаанд; 3) фарҳангҳои муосири «Шоҳнома».

1. Фарҳангҳои қадимӣ. Аз қуҳантарин ва нахустин луғати вижа аз «Шоҳнома» маҳфузмонда китоби хурди «Муъҷамии «Шоҳнома» иборат аз 371 вожа аз Муҳаммад ибн ар-Ризо ибни Муҳаммад ибн ал-Улвӣ ат-Тӯсӣ аст, ки худро «Шарифи Дафтархони Одилий» муаррифӣ кардааст [23]. Замони зиндагии ӯро муҳаққикон охири асри VI ҳиҷрӣ (XII м.) ҳадс мезананд. Бино бар нақли муаллиф дар дебочаи китоб, дар китобхонаи Исфаҳон фарде бо номи Муҳаммади Тӯсӣ китоби «Шоҳнома»-и Фирдавсиро дар чор мучаллад – ҳар чилде иборат аз 15 000 байтро меҳонад ва «дар дил тааммул» мекунад ва мебинад, ки «ҳар байте, ки дар ӯ лафз мушқил буд, аз забони дарӣ ва паҳлавӣ маънии он дар зер навишта буд. Бо худ гуфтам, ки мисли ин нусха касе надидааст. Ва ин алфозро чамъ бояд кард, ки бисёр хонандагон ҳастанд, ки шеър меҳонанд ва маънии ин алфоз медонанд» [23,24]. Ва ҳар қучо «лафзи мушқиле» буд, муаллифи луғат онҳоро аз китоби «Шоҳнома» рӯйнавис кард «ва чун абёте пароканда буд, ман онро «муъҷам» ном ниҳодам» [23,24]. Вожаҳо бар асоси ҳарфҳои охири онҳо бо тартиби алифбо мурағтаб гардиданд. Ин луғат бо шарҳи тамоми маъноҳои як вожа бартарӣ дорад, чунончи: «**Казевар** (کنیور): ду маънӣ дорад. Яке барзгари кишткунанда аст. Ва дигар: Кадхудои хона бошад ба забони исфаҳонӣ:

Казевар наёбӣ дар ин буму кишт,

Суйи марғзорон рав аз роҳи дашт [23,56]

Ё ин ки:

Тир: ҳафт маънӣ дорад, ҷумларо ёд кунам, то фоида бошад: Яке, тири камон аст; дувум, тир баҳра ва насиб аст; сеум, Уторид аст; чаҳорум, тирмоҳ аст; панҷум, рӯзи тир аст; шашум, фасли ҳазон аст, ки поиз гӯянд; ҳафтум, тире бошад, ки дар сақфи хонаҳо бошад... Фирдавсӣ фармояд:

Туро дар раҳи тир фирӯз нест,

Дар ин буми шоҳӣ туро рӯз нест.

Дар ин байт «тир» ба маънии «баҳра ва насиб» аст» [23,59].

Ба андешаи Ҳусайни Хатибӣ, нависандаи воқеии ин китоб ҳамон шахси ношинохта аст, ки пеш аз Шарифи Дафтархон «Шоҳнома»-ро хонда, маонии вожаҳои душворро дар зери онҳо навишта буд ва Шарифи Дафтархон фақат ин вожаҳо, маонии онҳо ва абёти шохидро гирд оварда, мурағтаб кардааст. Хатибӣ иддао дорад, ки аксари фарҳангҳои форсӣ аз рӯйи фарҳангҳои гузашта навишта шудаанд, «вале матни «Муъҷамии «Шоҳнома»» нишон медиҳад, ки муаллифи аслии он «Шоҳнома»-и Фирдавсиро хонда, калимоти мушқилро берун кашида ва маънӣ кардааст» [23,41]. Худи муаллифи луғат мегӯяд, ки «акнун аз ин ҷо бар сари абёти «Шоҳнома» шавем ва маънии алфози ӯро, ки мушқил аст, бар ҳуруфи

муъҷам баён кунем» [23,43]. Аз матни китоб бармеояд, ки муаллифи он аз луғатҳои гузашта низ баҳра бурдааст. Ба унвони мисол, ҷунончи, шавоҳиди шеърӣ барои вожаи ниё дар «Луғати фурс» ва «Муъҷамҳои «Шоҳнома»» айнан омадааст:

Ниё – падари падар бошад. Фирдавсӣ гӯяд:

*Набера, ки хаши овард бар ниё,
Ҳам аз аблаҳӣ бошаду кимиё [3,47].*

Ниё – падари падар бувад.

*Набера, ки хаши овард бар ниё,
Ҳам аз аблаҳӣ бошаду кимиё [23,28].*

Муқоиса шавад.

*Маро з-ин ҳама вежа андӯҳи туст,
Ки бедордил бодию тандуруст [3,173; 23,221].*

Барои вожаи вуреб дар ҳар ду луғатномаи мавриди назар байти зер омада, аммо шарҳ ва муаллифи он фарқ мекунад.

«**Вуреб** бештар дар чомаҳо бошад, роста намояд ва чун бибуранд каж намояд.

*Тавонӣ бад-ӯ кор бастан фиреб,
Ки нодон ҳама рост бинад вуреб [23,31].*

«Вуреб – чулӣ бувад. Бушакур гуфт»:

*Тавонӣ бар ӯ кор бастан фиреб,
Ки нодон ҳама рост бинад вуреб [3,69].*

Ин байт дар «Луғати фурс» (чопҳои солҳои 1319, 1336, 1365) ба Абушакур, дар яке аз нусхаҳои «Луғати фурс» ба Мунчик, дар «Сихоҳ-ул-фурс» ба Фирдавсӣ ва дар «Фарҳанги Вафой» ба Рӯдакӣ нисбат дода шудааст. Ҳусайни Хидевҷам, ки луғати мазкур бо тасҳеҳу таълифу тарҷумаи ӯ ба таъб расидааст, дар бораи ин луғат чунин мегӯяд: «Абёте, ки ба унвони шоҳид дар ин матн омада, ҳама аз «баҳри тақориб»-и арузӣ аст ва ба шоири дигар нисбат дода нашуда. Аммо дар ин ки бархе аз онҳо аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бошад, тардид аст» [4;23,21]. Ҳусайни Хатибӣ низ ин нуқтаро таъйид мекунад, ки абёти шоҳид, ки дар ин луғат ба номи Фирдавсӣ зикр шудаанд, дар «Луғати фурс» ба шоир Рӯдакӣ, Мунчик, Баҳромӣ, Абушақури Балхӣ тааллуқ доранд. Бо вучуди он ки муаллиф маводди луғатро аз ҳавошии нусхаи «Шоҳнома»-и ҷаҳорчилдӣ гирдоварӣ кардааст, аммо ин луғат аз аҳаммият ори нест, зеро «порае аз абёти манкул дар он дар ҳеч як аз чопҳои мавҷуди «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ вучуд надорад» [23]. Аз ин бармеояд, ки нусхаи «Шоҳнома»-и ба дасти мурағатии луғат афтада, нусхаи қадимитар нисбат ба нусхаи «Шоҳнома»-и Флуронс (614 х.к.) будааст.

«**Фарҳангномаи Фирдавсӣ**» навиштае аз муаллифи ношинохта аст ва мутаассифона, ин фарҳанг то замони мо нарасидааст. Далели мавҷудияти ин фарҳанг истинод овардани Бадри Иброҳим дар «Фарҳанги зифонгӯё» (асри VIII-IX х.) аз фарҳанги мазкур бо зикри ифодаҳои, ба монанди «дар Фарҳангномаи

Фирдавсӣ аст», ё «дар Фирдавсӣ аст», «Фирдавсӣ гӯяд» мебошад. Ин ҳаволаҳо дар фарҳангҳои «Мадор-ул-афозил» (1001 х.) ва «Муайяд-ул-фузало» (1225 х.) низ омадаанд, ки гувоҳи баҳра бурдани муаллифони онҳо аз «Фарҳанги зуфонгӯё» мебошад.

«**Фарҳанги луғоти «Шоҳнома»** аз фарҳангҳоест, ки то замони мо нарасидааст, аммо Хусайни Инчу дар «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» (1005-1017) аз он ҳамчун манбаъ ёд мекунад. Асари «**Мушкилоти «Шоҳнома»**, низ аз ҷумлаи фарҳангномаҳоест, ки номи он ҳамчун маъхаз дар асарҳои дигар ишора шуда, вале то замони мо нарасидааст. Ба ҳамин монанд нусхаи ноқиси «Луғати «Шоҳнома»», то охири ҳарфи (پړچم) پ аз нависандае гумном дар «Доират-ул-китоб»-и Қоҳира маҳфуз аст.

Аз муфассалтарин фарҳангҳои ин гурӯҳ «**Луғати «Шоҳнома»**»-и (1067 х., Қоҳира) Абдулқодири Бағдодӣ аст. Ин луғатро Хусайни Хидевҷам бо номи «**Гузидан луғати «Шоҳнома»**» (1895) бар асоси нусхаи Санкт-Петербург, пешгуфтори ба забони туркӣ таълиф ёфтаи онро тарҷума карда, дар идомаи фарҳанги «Муъҷамҳои «Шоҳнома»» дар як китоб барои муқоиса ҷой додааст [7]. Луғати омодакардаи Хидевҷам бо байти шоҳид аз «Шоҳнома» бо тартиби алифбои ниёгон аз рӯйи ҳарфи аввали калима ва рақамгузориҳои ҳар вожа бидуни тафсир омадааст. Чунончи:

79. **Ниёгон:** *Зи шаҳри ниёгону аз шаҳри хеш,
Яке тоза андеша афганд пеш [23,219].*

23. **Бевар:** *Кучо бевар аз паҳлавонӣ шумор,
Бувад дар забони дарӣ даҳҳазор [23,230].*

15. **Наванд:** *Саманди навандаш ҳаме ронд гарм,
Бар ӯ-бар ҳаме офарин хонд гарм [23,216].*

Ин луғат бо тасҳеҳи шарқшиноси рус Карл Залеман ва сипас бо тарҷума, тавзеҳ ва таълиқоти Тавфиқ Субҳонӣ ва Алии Равокӣ дар Эрон ба таъб расидааст [18]. Луғати мазкур дорои вижагиҳои хос мебошад, аз ҷумла: илова ба вожаҳо, исмҳои ашхос низ шарҳ ёфтаанд; бархе аз шавоҳиди шеърӣ ин луғат дар нусхаҳои имрӯзаи «Шоҳнома» ба назар намерасанд; дар дохили қавсайн тарзи дурусти талаффузи калимаҳо ба лотинӣ навишта шудааст; «муаллиф барои 1761 мадҳал» 2793 маврид дар мисоли форсӣ ва дар мавориди маъдуд намунаи арабӣ овардааст» [18,8].

«**Фарҳанги «Шоҳнома»**»-и Мубади Дороб, аз порсиёни Ҳинд, соли 1809 дар Бамбай ба таъб расидааст. Дар ин рисолаи хурд луғоти форсии қадим, паҳлавӣ ва позанд аз «Шоҳнома» гирдоварӣ шудаанд.

«**Ганҷнома»** аз шоире бо таҳаллуси Мучрим аст, ки соли 1908 дар Кашмир таълиф шуда, дар китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Ҳинд бо хатти настаълиқ маҳфуз аст. Ин фарҳанг аз ду бахш иборат буда, бахши аввали он, ба қавли муаллиф, «муштамил бар луғот ва киноёти «Шоҳнома» бо шавоҳиди абёт ва истилоҳоти ҷадида ва истиороти адида ва амсилаи машхура... аз нучум, порас аз мусикӣ, сатре аз аруз, сатре аз қофия ва чанде аз асоме вуҳуш ва туюр ва анде

аз ашѐи тозазухур ва қалиле аз туркӣ бо далели форсӣ чамъ сохта»-аст [11]. Бахши дувуми китоб иборат аз фарҳанги кӯчаке бо номи «Киноѐти «Шоҳнома»» аст, «ки дар он 114 истилоҳи «Шоҳнома» ба тартиби хуруфи алифбой шарҳ дода шудааст» [11,45].

2. Фарҳангҳое, ки дар «Шоҳнома»-ҳои чопи сангӣ замима шудаанд.

Нахустин даста аз ин фарҳангҳо дар «Шоҳнома»-и бо тасҳеҳи Тернер Мокон дар солҳои 1829-1832 дар ҷаҳор чилд дар Бамбайи Ҳинд интишор ѐфта, бо номи «Алфози нодир ва истилоҳоти ғариба» мебошад. Бо ҳамин унвон фарҳанге дар нусхаи «Шоҳнома»-и омодакардаи Махдӣ Арбоби Исфаконӣ (Бамбай, 1846) замима шудааст. Ба қавли Исфаконӣ, «дар китоб луғоти паҳлавӣ ва форсии қадим ва муҳоварот ва истилоҳоти нодира бисёр омада»-аст ва ин далели аз фарҳангҳои муътабару қадимӣ истифода бурдани муаллифи он аст. Хусайни Хатибӣ зикр мекунад, ки «аз вижагиҳои муҳимми ин фарҳанги мухтасар, ки ҳам луғот ва ҳам асомии хоси «Шоҳнома»-ро дар бар дорад, ин аст, ки барои луғоти онҳо ҳамон маонии мурод дар «Шоҳнома»-и Фирдавсро овардааст» [11,48]. Дар бархе аз нусхаҳои дар Эрон чопшудаи «Шоҳнома» низ чунин фарҳангҳо замима шудаанд. Аз ҷумла, дар нусхаи маъруфи «Шоҳнома»-и (1326 ҳ.к.) бо кӯшиши Амир Баҳодур ба таъби расида, фарҳанги вожагон бар асоси фарҳанги Арбоб Исфаконӣ таҳия шудааст.

3. Фарҳангҳои муосир.

Китоби ба равиши илмӣ таҳиякардаи эроншиноси олмонӣ Фритс Вулф бо номи «Фарҳанги «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ» (Берлин, 1935) аз нахустин фарҳангҳои «Шоҳнома» дар замони муосир мебошад [27]. Вулф онро бар асоси се нусхаи муътабари «Шоҳнома» – Жул Мул (Париж, 1838-1878, дар 7 чилд), Фурлас Ландовер (Лейден, 1878-1884, дар се чилд) ва нусхаи тасҳеҳкардаи Тернар Мокон (Калкатта, 1829, дар 4 чилд) гирдоварӣ ва мураттаб сохтааст, ки аз шоҳкориҳои дар илми фарҳангшиносии муосир мебошад. Муаллиф тули 20 сол дар таҳияи он заҳмат кашидааст. Бо вучуди ин, Вулф дар дарѐфти маънии вожаҳои «Шоҳнома» бо мушкил ва шакку гумон мувоҷеҳ шудааст, ки ин ҳолатро дар луғат бо аломатҳои китобати ! ва ? ифода намудааст. Муҳаққиқон ба ин фарҳанг баҳои баланд додаанд: «Ин фарҳанг, ки дар навъи худ дар таърихи эроншиносӣ беназир аст, дарвоқеъ кашфулуғоти ҷомеаест, ки ҳама луғоти «Шоҳнома» бо зикри нишони абѐти ҳовии вожа ба тартиби алифбой ва бо тақсимбандии мантиқӣ дар шарҳ ва маънои онҳо якҷо дар он гирд омадааст» [11,50]. Абдулхусайни Нӯшин ҷой доштани костагиҳо дар ин луғатро зикр намуда, мегӯяд, ки «ғолиби онҳо аз лағзишҳои фарҳангнависони форсӣ сарчашма мегиранд» [11,51].

Луғатшиносии тоҷик Иброҳим Ализода дар мақолае бо унвони «Сухане чанд оид ба луғати «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ» луғати Вулфро нақд намуда, дар поѐни он дар 27 банд камбудии онро баён мекунад [2,53].

«Фарҳанги «Шоҳнома»» (Техрон, 1320)-и Ризозода Шафақ ба муносибати ҳазораи Фирдавсӣ бар асоси луғатномаи Абдулқодири Бағдодӣ ва дигар вожаномаҳои замимашуда ба «Шоҳнома» дар Ҳинд чоп шудааст.

Фарҳанги мазкур бар асоси луғати Вулф бо зикри шавоҳид аз «Шоҳнома» ва ашъори дигар шоирон барои ҳар вожа навишта шудааст. Дар ин китоб асосан луғоти мушкил нақлу маънӣ ва бархеи дигар решашинохтӣ шудаанд. Чунончи:

«Чӯғӣ мансуб ба фиркаи дарवेशони Ҳинд (юғӣ):

*Яке шоҳи Кобул яке Синдишоҳ,
Дигар чӯғиёнишоҳ бо фарру гоҳ.*

Аз Қоонӣ: На чӯғиям, ки хӯ кунам ба барги кӯкнорҳо» [16,102].

Алии Равоқӣ ин луғатро нақд карда, иштибоҳоту костагиҳои онро нишон додааст.

«**Воҷаномак**» (**Фарҳанги вожаҳои душвори «Шоҳнома»**)-и Абдулхусайни Нушин (Техрон, 1350) дар натиҷаи тасҳеҳи нусхаи «Шоҳнома» аз ҷониби ӯ, мутолиа ва нақди фарҳангномаҳои пешини он тадвин шудааст, ки аз «камнақстарин» фарҳангҳо маҳсуб меёбад [27]. Ин фарҳанг бар асоси нусхаҳои хаттии «Шоҳнома»-и Британия, китобхонаи умумии Санкт-Петербург ва нусхаи Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Иттиҳоди Шуравӣ ва Қоҳира омода шуда, дар он вожаву таркибҳои низ шарҳ ёфтаанд, ки дар фарҳангномаҳои пешин ҷой надоштаанд. Муаллиф дар пешгуфтори китоб равиши таҳияи луғатро қайд кардааст, ки дар он сухан аз шарҳ наёфтани номҳои хос ва тафсири калимаҳои мураккаб, шавоҳид аз осори дигар шоиру нависандагон низ оварда шуда, бархе аз вожагон решашинохтӣ шуда, гунаи авестой ва паҳлавиӣ онҳо зикр шудааст. Бо вучуди бартарии зиёди ин фарҳанг аз дигар фарҳангҳо, ба андешаи Алии Равоқӣ, дар он носоҳеҳӣҳо дар шарҳи вожаву таркибот ҷой дорад.

Луғоти арабии «Шоҳнома» аз ҷониби **Паул Хумбер** бо фарогири 984 вожа бо нишон додани басомад ва чудо кардани онҳо ба гурӯҳҳои маъноӣ тадвин шудааст [29]. Ба андешаи Хумбер, кам будани луғоти арабӣ дар «Шоҳнома» ва далели ворид накардани унсурҳои дастурии арабиро дар парҳези Фирдавсӣ аз «оғуштани забони ҳамосии ӯ ба аносири арабӣ» медонад [11,54]. Муҳаммадҷаъфарӣ Муинфар пажӯҳише дар заминаи вожаҳои арабии «Шоҳнома» анҷом додааст, ки қорбурди 726 адад вожаи арабиро дар мадди назар гирифтааст, ки 4% аз теъдоди умумии вожагони асарро ташкил медиҳад [24].

«**Вожаҳои ношинохта дар «Шоҳнома»**» (Техрон, 1351 х.) таълифи Алии Равоқӣ бо сабаби ошноӣ надоштани хонандагон бо бархе аз вожаҳои дар замони Фирдавсӣ қорбурд дошта, ки баъдан аз ривоч афтадаанд, иншо шудааст. Ин рисола аз ду дафтар иборат буда, дар дафтари якум 7 вожа ва дар дафтари дуюм 9 вожа, ки вожаҳои камистеъмол ва нодиранд, ба монанди *парогандан*, *пархоиш*, *хор-хор*, *гавонҷӣ*, шарҳу тафсир шудаанд [13].

«**Фарҳанги номҳои «Шоҳнома»**» (Техрон, 1369-1370) дар ду ҷилд ба қалами Мансур Растагори Ҷасоӣ тааллуқ дошта, дар он номи қаҳрамонони ҳамоса ва овонавишти он ба лотинӣ бо шоҳиди шеърӣ ва муаррифии ном бо рӯйдодҳои марбут ба ӯ дарҷ гардидаанд [14].

«**Фарҳанги номҳои «Шоҳнома»**» (Техрон, 1369х.), асари Алии Чаҳонгирӣ бар асоси нусхаи тасҳеҳнамудаи Жул Мул тадвин шудааст. Вожаҳо дар ин луғат ба хатти лотинӣ омада, мухтасар тафсир ва бархе аз онҳо дар таълиқот решашинохтӣ шудаанд [10].

Дар китоби **Муҳаммадризо Одил «Фарҳанги ҷомеи номҳои «Шоҳнома»**» (Техрон, 1372) низ номҳои хоси «Шоҳнома» шарҳ ёфта, ба ҳар мадҳали ин китоб шавоҳид аз нусхаи ҷопи Маскав оварда шудааст.

«**Фарҳанги луғоту таркиботи «Шоҳнома»**» (Техрон, 1375) бар асоси китобҳои «Фарҳанги луғоти «Шоҳнома»»-и Ризозода Шафак, «Луғатномаи Деҳхудо», «Фарҳанги Чаҳонгирӣ», «Фарҳанги Низом», «Муъҷамии «Шоҳнома»», «Ғузидаи луғоти «Шоҳнома»», «Бурҳони қотеъ» аз ҷониби Дориюши Шомбаёти таълиф гардида, тамоми шавоҳиди иштибоҳан ба Фирдавсӣ рабт додашударо мушаххас кардааст.

«**Фарҳанги «Шоҳнома»: Номи қасон ва ҷойҳо**» (Техрон, 1377)-и Ҳусайн Шаҳидии Мозандаронӣ бар асоси нусхаҳои «Шоҳнома»-и Барухим, Маскав ва Жул Мул тадвин шудааст, ки муаллифи он дар бораи ҷусторҳои анҷомдодааш чунин мегӯяд: «Дар ин фарҳанг то он ҷо ки дар тавонам буд, кӯшидаам номҳои қасон бо номҳои авестой ва паҳлавӣ ва ҳамедун номҳои, ки дар бахши Сосониён омадааст, бо ривояти таърихӣ дигар низ санчида шавад...» [21,6]. Вижагии муҳимми луғат дар ин аст, ки муаллиф вожаҳоро аз маъхазҳои мухталиф оварда, гунаи пешинаи онҳоро бо хатти авестой ва паҳлавӣ зикр мекунад. Инчунин, вожаҳои ҳамсон шарҳи амиқу дақиқ ёфта, илова ба топониму антропонимҳо бархе аз луғот, аз ҷумла *дев, парӣ, деҳқон* дар он тафсир шудаанд.

«**Фарҳанги ҷомеи «Шоҳнома»-и Муҳаммад Занҷонӣ** аз луғатҳои муосири ҳамосаи миллист, ки муаллифи он дар бораи вижагии он мегӯяд: «Вале китоби ҳозир шояд аз баъзе ҷиҳот бо соирин тафовут дорад. Ин китоб аз луғати «обон» шуруъ ва ба «Юнон» хатм мешавад ва барои ҳар калима маонии мухталифе ба қор рафтааст ва кӯшиш шуда, ҷиҳати ҳар калима, то ҳадди имкон тамоми шавоҳид ва масодиқи шеърӣ он аз «Шоҳнома» аҳз ва айнан ашъори он зери луғати марбута омадааст» [14,5]. Муаллиф кӯшиш кардааст, ҷойномҳо ва номи ашхосро муфассал шарҳ диҳад, аз ин рӯ, маъхаз ва манобеи зиёдеро истифода бурда, шавоҳиди шеърӣ барои мадҳал пораҳое бузург аз «Шоҳнома»-ро овардааст. Чунончи, муаллифи луғат вожаи «Доро»-ро бар асоси матнҳои кӯҳи Бесутун, тахти Ҷамшед ва нақши Рустам шарҳ дода, зиндагиномаи ӯро аз сарчашмаҳои қомилан меоварад, аммо ҳамон вожаи мавриди назар дар «Луғати «Шоҳнома»-и Бағдодӣ дар як ҷумла шарҳ ёфтааст.

Китоби «**Воҷаномии «Шоҳнома» таълифи Парвизи Атобақӣ** воҷаномеаст, ки барои ҷопи «Шоҳнома»-и якҷилда бар мабнои 6 фарҳанги муътабар фароҳам омада, ба андешаи муаллифи он «то кунун воҷаномеа, ки битавонад ниёзи ҳар шоҳномахонеро дар заминаи огоҳӣ ба маънои воҷагон ё эълон ва амокини «Шоҳнома» рафъ кунад, ба сурати якҷо ва муфид ва қорбурдӣ ба назари ин банда нарасида»-аст [9, 3]. Ин воҷаномашоми се бахш аст:

вожагон, шарҳи ному унвону лақабҳои воқеӣ ва киноӣ, шарҳи ҷойномҳо. Дар луғати мазкур шарҳи кӯтоҳи вожагон омадааст, ки аксари онҳо шавоҳид надоранд. Тафовути ин луғат аз луғатҳои дигар дар он аст, ки таркибу ибораҳои зиёде дар он шарҳ ёфтаанд. Аз ҷумла: паҳн бигушод гӯш – «хуб гӯш кардан», сахта шуд – «сохта шуд», сахта кун – «омода кун», рӯз бибояд сипардан – «рӯзро бояд сипарӣ кард» [9].

Китоби **«Вожашиносии «Шоҳнома»-и Ҷалол Холиқии Мутлақ** натиҷаи пажӯҳиши чандинсолаи муҳаққиқ дар бораи хониши вожагон, ки дар ёддоштҳои зиёде сабт шудаанд, мебошад [12]. Муаллиф дар бораи зарурати таълифи китоб чунин мегӯяд: «Яке аз боястатарин хешкорҳои пажӯҳиши матни «Шоҳнома», таъйини хониши вожаҳои он аст, бад-он гуна ки худӣ сароянда мехонад [12, 17]». Барои расидан ба ҳадаф муаллиф вазъияти вожаҳоро дар ду давраи замонӣ: куҳан, яъне давраи нахустин – забони порсии миёна ва давраи кунунӣ – осори асри V ҳ. (XI м.), аз ҷумла, аз асарҳои «Ал-абния»-и Алии Ҳиравӣ, «Шарҳ ат-тааруф»-и Абуиброҳими Бухорӣ, «Ҳидоят-ул-мутаалиминӣ»-и Аҳавайнии Бухорӣ, «Маонии китоб»-и Муҳаммади Ҳаддоӣ, «Тафсири Қуръони пок» баррасӣ кардааст. Дар ин луғат 1909 вожа аз рӯйи вижагиҳои овоиашон ба 10 бахш тасниф шуда, овонавишти вожа ба хатти лотинӣ, шарҳ ва гунаҳои он аз луғату маъхазҳо ва басомади онҳо зикр шудааст. Аз ҷумла дар «Баҳши ҳаштум – 3-и рӯшан» калимаи мӯр чунин шарҳ ёфтааст: «**мӯр** mōg «мӯрча». Помиё: mōg; портӣ mōgw; тоҷикӣ мӯр; техронӣ: мур, мурча. Ба гузориши фарҳанги Вулф, мӯр чихилу анд бор дар «Шоҳнома» ба кор рафтааст, аз ин миён: Худованди Кайвону Баҳрому Хур, Ки ҳаст офаринандаи пилу мӯр» [12, 459].

Дар Тоҷикистон ҳангоми таҳияи фарҳангҳои тафсири мураттибон шавоҳиди шеърӣ аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ низ овардаанд. То имрӯз танҳо як луғати мукамалу муфассали «Шоҳнома» бо номи **«Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»-и Иброҳим Ализода** дар пайравӣ ба фарҳангномаи шеърӣ суннатӣ мураттаб гардидааст, ки пас аз вафоти Иброҳим Ализода бо гузаштани чандин даҳсола бо кӯшиши Ҳафиз Рауфов ва Зоҳир Аҳрорӣ тартибу такмил ва таҳрир шуда, ба таърифи расидааст [2]. Луғати мазкур дар шакли мусаввада иборат аз 661 саҳифа, бидуни муқаддима боқӣ мондааст, ки дар бойгонии мураттиб дар ганҷинаи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ниғаҳдорӣ мешуд. Мухаррирони луғат дар бораи ин нусхаи бойгонӣ мегӯянд, ки «дар матни он ғалатҳои бисёр роҳ ёфтааст. Ҳатто усули тартибу танзими луғатсозӣ низ пурра риоя нашудааст» [6,12]. Мухаррирон баҳри беҳтар кардани сифати луғат, гӯё онро таҳриру такмил карда, каму костҳои луғатро бартараф намуданд. Аммо чунин ба назар мерасад, ки дар луғат ҳанӯз носоҳеҳиву нодурстиҳое ҷой доранд, ки рафъи онҳо арзиши илмӣ луғатро меафзуд:

1) луғат бар асоси «Луғати «Шоҳнома»-и Абдулқодири Бағдоӣ навишта шудааст, зеро вожаҳое дар ҳар ду луғат ҷой доранд, ки дар дигар луғатномаҳои «Шоҳнома» ва худӣ матни «Шоҳнома»-ҳо ба монанди ғурунбидан, маҷарг, нӯса, ҷой надоранд.

2) бархе аз вожаҳо, бахусус номвожаҳо шавоҳиди шеърӣ надоранд ё дар «Шоҳнома» ба ин маънӣ аслан қорбурд надорад.

3) шоҳиди шеърӣ дар луғат аз дигар адибон низ омадааст, ки иштибоҳан ба Фирдавсӣ нисбат дода шудаанд. Чунончи:

*Ҷаҳон вижа кардам ба бурранда тег,
Чаро дорад аз ман ба дил шоҳ рег (Дақиқӣ).*

*Зи доно шундаам, ки паймоншикан,
Зани ҷофҷоф аст, бал кам зи ман (Абушақури Балхӣ).*

*Мафармой ҳеч одамеро маҷарг,
Чунин гуфт Ҳорун маро рӯзи марг (Абушақури Балхӣ).*

4) вожаҳо нодурст хонда шудаанд: Қабтун (Қибтун), қаббон/қаппон (каппон), атеб (итеб), бавиш (бувиш), бадранг (бадраг), боишгоҳ (боишгоҳ), дандонканон (дандонкамон), дастҷома (дастҷома);

5) вожаҳо нодуруст шарҳу тафсир шудаанд: Гургсор – номи сарзамин (дурусташ: номи паҳлавон), хиракуш – беҳудакуш (дурусташ: золим), шабгири хур – ғуруби офтоб (дурусташ: тулуи офтоб);

6) нодурустии вазну қофияи байтҳо:

*Бирафту ҷаҳон мурдарӣ монд аз ӯй,
Нигар то инро (?) назди ӯ обрӯй [2, 214].*

*Бар-ӯ шод бошиву нозӣ бар ӯй,
Ҷама рози дил баркушӣ бад-ӯй [2, 243].*

7) бархе аз вожаҳои ҳаволашуда дар луғат зикр нашудаанд. Чунончи шарҳи вожаҳои ҳаволашудаи *кес*, *гуроз*, дар луғат ҷой надоранд.

8) тартиби калимаҳо (ниг. 2, 109) имлои бархе аз калимаҳо риоя нашудаанд.

Поёни даврони шуравӣ қормандони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ луғати басомади вожагони «Шоҳнома»-ро бо сарварии Мухаммаднурӣ Османов гирдоварӣ намуданд. Мутаассифона, замони гирудорҳои солҳои 90-ум ин қор ба гӯшаи фаромӯши рафта, бахшҳои парокандае аз ин луғат дар ганҷинаи луғатнигории Институти боқӣ мондааст.

Соли 2024 хангоми таҳияи матни «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аз ҷониби донишмандони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ва шоҳномашиносони чумхурӣ пешниҳод шуд, ки дар поёни китоб луғати вожагони камистеъмоли «Шоҳнома» мураттаб гардад, то хурду бузурги ҷомеаи мо хангоми мутолиаи асар аз он баҳравар шаванд. Луғат аз ҷониби қормандони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ дар 63 саҳифа бидуни шоҳиди шеърӣ таҳия гардида, дар луғат танҳо маъниҳое аз вожаҳо дарҷ гардидааст, ки дар «Шоҳнома» ба қор рафтаанд.

Оғози соли 2026 «Фарҳанги Шоҳнома» дар асоси охири чопи «Шоҳнома»-и дар Тоҷикистон (2025) интишор ёфта ва муқоисаву муқобала бо фарҳангҳои муътабару маъруфи «Шоҳнома» ба монанди «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»», «Луғати «Шоҳнома»-и Абдулқодири Бағдодӣ», «Воҷаномии «Шоҳнома»-и Парвизи Атобакӣ», «Фарҳанги «Шоҳнома»-и Мозандаронӣ»,

«Фарҳанги ҷомеи «Шоҳнома»»-и Занҷонӣ, «Фарҳанги «Шоҳнома»»-и Ризозода Шафақ, «Вочшиносии «Шоҳнома»»-и Ҷалол Холиқии Мутлақ ба равиши принципҳои фарҳангшиносӣ гирдоварӣ ва мурағаб гардида, дар 360 саҳифа дар нашриёти «Дониш»-и АМИТ ба таъб расид.

КИТОБНОМА

1. Ализода, И. Сухане чанд оид ба луғати «Шоҳнома»-и Фирдавӣ / И. Ализода // Ахбороти шӯбаи фанҳои ҷамъиятӣ. – Душанбе. – 1957. – № 2. – С. 53-65.
2. Ализода, И. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» / И. Ализода. – Душанбе: Адиб, 1992. – 492 с.
3. Асадии Тӯсӣ. Луғати фурс. – Хучанд, 2015. – 491 с.
4. Девони Рӯдакӣ (таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам). – Душанбе: Бухоро, 2015. – 335 с.
5. История лингвистических учений. Средневековый Восток / под ред. Десницкой А., Кацнельсона С. – Ленинград: Наука, 1981. – 309 с.
6. Рауфов, Х., Аҳрорӣ З. Ба ҷойи пешгуфтор// Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома».- Душанбе, 1992.- Саҳ. 3-16.
7. الشيخ عبد القادر البغدادي. گزیده لغت شاهنامه. با کوشش حسین خدیوچم. - تهران، 1353. - ص. 137-228.
8. اتابکی پ. واژه نامه شاهنامه. - تهران، 1386. - 367 ص.
9. آموزگار ژ. تفضلی. زبان پهلوی. - تهران : معین. - 1382. - 46 ص.
10. جهانگیری ع. فرهنگ نامهای شاهنامه. - تهران، 1369. - 335 ص.
11. ختیبی. ح. نگاهی به فرهنگهای شاهنامه// نامه فرهنگستان. - ص. 34-57.
12. خالقی مطلق ج. و اجشناسی شاهنامه. - تهران، 1398. - 673 ص.
13. رواقی ع. واژه های ناشناخته در شاهنامه. - تهران، 1376. - 35 ص.
14. رستگار فسایی. فرهنگ نامهای شاهنامه. - تهران، 1388. - 1330 ص.
15. زنجانی م. فرهنگ جامع شاهنامه. - 1372. - 1095 ص.
16. سیدمحمد علی داعی اسلام. فرهنگ نظام. - تهران، 1362. ج 1. - 807 ص.
17. شفق ر. فرهنگ شاهنامه. - تهران، 132. - 233 ص.
18. عبدالقادر بغدادی. لغت شاهنامه. تسحیح کارل زلیمن. ترجمه، توضیح و تعلیق. - تهران، 1382. - 666 ص.
19. فخرالدین محمد قواس. فرهنگ قواس. - تهران، 1353. - 400 ص.
20. قوی ش. فرهنگنویسی فارسی در هند و پاکستان. - تهران، 1350. - 341 ص.
21. مازندرانی ح. فرهنگ شاهنامه. نام کسان و جایها. - تهران، 1377. - 818 ص.
22. مازندرانی ح. فرهنگ شاهنامه. نام کسان جایها. - تهران، 1377. - 814 ص.
23. محمد العلوی. معجم شاهنامه. - تهران، 1360. - 228 ص.
24. معین فر م. فردوسی و لغات عربی. شماره 86، 87. - تهران، 1386. - صفحه از 387 - 412.
25. نجانی م. فرهنگ جامع شاهنامه. - 1372. - 3 ص.
26. نقوی ش. فرهنگنویسی فارسی در هند و پاکستان. - طهران، 1350. - 341 ص.
27. نوشین ع. واژه نامک (فرهنگ واژه های دوشوار شاهنامه). - تهران، 1384. - 479 ص.
28. ولف ف. فرهنگ شاهنامه فردوسی. - تهران، 1998. 1075.
29. Paul Humber. Observaiens sur le vocabulaire arube du Chāhnāneh. Neuchatel, 1953.

29

НИГОҶЕ БА ФАРҲАНГНАВИСИИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ ВА ФАРҲАНГНОМАҶОИ «ШОҲНОМА»

Суннати фарҳангшиносӣ аз давраи бостон оғоз ёфта буд. Фарҳангшиносӣ як навъи фаъолияти илмӣ адабӣ махсуб меёфт, ки дар навбати худ, ба падид омадани анвои дигари улуми адабӣ сабаб гардид.

Фарҳангномаҳои даврони классикӣ дар радифи китобҳои улуми расмии замон таълиф мешуданд. Лугату фарҳангҳои гузашта асосан дар қаламрави интишори забони форсӣ дар ҳудуди Осиеи Миёна, Эрон ва Ҳинду Покистон таълиф шудаанд. Фарҳангҳои тафсирии форсӣ дар асрҳои IX-X ҳамзамон бо ташаккули забони форсии нав ё порсии дарӣ таълиф шуданд. Ин фарҳангҳо мансуб ба Абуҳафси Суғдӣ ва Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ буданд, ки то замони мо нарасидаанд. Аз асри XIV ба баъд фарҳангшиносии форсӣ дар сарзамини шибҳи қораи Ҳинд ривож ёфта, то ибтидои асри XX идома ёфт. Марҷаи асосии фарҳангномаҳои классикӣ барои овардани шавоҳид ашъори бузургони адаби форсӣ буданд. Бахусус, асари ҳамосии «Шоҳнома» аз манзумаҳои муътабари форсӣ аст ва дар заминаи он фарҳангшиногон аз авоҳири қарни шашум ва аволи қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ ба таълифи фарҳангҳои вижаи «Шоҳнома» оғоз карданд.

Калидвожаҳо: фарҳанг, шеър, «Шоҳнома», вожа, тафсир, забони тоҷикӣ-форсӣ.

ВЗГЛЯД НА ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКУЮ ЛЕКСИКОГРАФИЮ И СЛОВАРИ «ШАХНАМЕ»

Лексикографическая традиция берёт своё начало с древнего периода языка. Лексикография считалась одним из видов научно-литературной деятельности, которая, в свою очередь, способствовала возникновению других отраслей литературных наук. Словари классического периода создавались наряду с другими книгами официальных наук своего времени. Словари и глоссарии прошлых веков в основном были составлены в ареале распространения персидского языка на территории Средней Азии, Ирана и Индо-Пакистанского региона. Толковые персидские словари IX–X веков создавались одновременно с формированием новоперсидского языка (парсидари). Эти словари принадлежали Абухафсу Суғди и Абуабдулло Рӯдаки, которые не дошли до нашего времени.

Начиная с XIV века и вплоть до начала XX века персидская лексикография получила широкое развитие на территории Индийского субконтинента. Основным источником классических словарей послужили поэтические произведения великих представителей персидской литературы. В особенности эпическое произведение «Шахнаме» считается одним из наиболее авторитетных памятников персидской поэзии, и именно на его основе лексикографы с конца VI начала VII века хиджры приступили к составлению специальных словарей «Шахнаме».

Ключевые слова: словарь, поэзия, «Шахнаме», слово, толкование, таджикско-персидский язык.

A STUDY OF TAJIK-PERSIAN LEXICOGRAPHY AND THE DICTIONARIES OF THE «SHAHNAMEH»

The tradition of lexicography dates back to the period of the Old Persian language. Lexicography was regarded as a form of scholarly and literary activity which, in turn, contributed to the emergence of other branches of literary studies. Dictionaries of the classical period were compiled alongside works of the official sciences of their time.

Historical dictionaries and glossaries were mainly produced within the geographical area of the Persian language, encompassing Central Asia, Iran, and the Indo-Pakistani region.

Explanatory Persian dictionaries of the 9th–10th centuries were compiled simultaneously with the formation of New Persian (Parsi-Dari). These dictionaries were associated with Abuhafs Sughdi and Abuabdullah Rudaki, however, they have not survived to the present day.

From the 14th century until the beginning of the 20th century, Persian lexicography experienced significant development on the Indian subcontinent. The primary sources for providing illustrative examples in classical dictionaries were the poetic works of great figures of Persian literature. In particular, the epic work Shahnameh is regarded as one of the most authoritative monuments of Persian poetry, and it was on the basis of this work that lexicographers, from the late 6th to the early 7th century Hijri, began compiling specialized dictionaries of the «Shahnameh».

Keywords: dictionary, poetry, Shahnameh, word, interpretation, Tajik-Persian language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Фарангис Худой – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, профессор, доктори илми филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе хиёбони Рудаки 21. Email: farangis70@mail.ru

Аҳмадзода Рахшанда Аҳмадҷон – Институти забон ва адабиёти ба номи Рудакии АМИТ, номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмии шӯбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳот. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе хиёбони Рудаки 21. E-mail: sun_1989@list.ru. Тел.: (+992) 985210006.

Сведения об авторе: Шарифзода Фарангис Худой – Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ, профессор, доктор филологических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Email: Farangis70@mail.ru
Аҳмадзода Рахшанда Аҳмадҷон – Институт языка и литературы имени Рудаки АМИТ, кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела культурологии и терминологии. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. E-mail: sun_1989@list.ru Тел.: (+992) 985210006.

Information about the author: Sharifzada Farangis Khudoi – Institute of language and literature named after Rudaki of the national Academy of sciences of Tajikistan professor, doctor of philology. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Email: farangis70@mail.ru

Ahmadzoda Rakhshanda Ahmadjon – Institute of Language and Literature named after Rudaki, National Academy of Sciences of Tajikistan; Candidate of Philological Sciences (PhD equivalent), Senior Researcher at the Department of Cultural Studies and Terminology. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 21. E-mail: sun_1989@list.ru Tel.: (+992) 985210006.

**ТАВСИФИ КОСМОЛОГИИ ОБЪЕКТҲОИ МАЪМУРӢ-ЧУҒРОФИИ
ФОРСИ АСРҲОИ МИЁНА (ДАР МИСОЛИ «ТАЪРИХИ БАЙҲАҚӢ»-
И АБУЛФАЗЛИ БАЙҲАҚӢ ВА «АҶОИБ-УЛ-МАҲЛУҚОТ ВА
ҒАРОИБ УЛ-МАВҶУДОТ»-И АҲМАДИ ТӢСӢ)**

**Сафина Абодуллоева, Шаҳбоз Рустамшозода
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Раванди ташаккули инсоният дар давраҳои гуногуни таърихӣ хусусиятҳои ба худ хосро доро буда, тавассути он фаҳмишу ҷаҳонбинии инсон дар ҳар як давраи мухталифи таърихӣ инъикос мегардад. Асрҳои миёна давраест, ки ҷиҳати мустақкам будани ҷаҳонбинии рӯҳонии инсон ва тасаввуроти динӣ қариб ҳамаи зуҳуроти ҳаёти воқеӣ ба коинот ҳамбастагии зич пайдо кардааст. Инсоният низоми ягонаи заминро осмонро бо қонунҳои илоҳӣ вобаста доништа, тибқи фаҳмишҳои асримиёнагӣ идораи ин ду унсур пурра аз тарафи қувваи илоҳӣ ба роҳ монда мешавад. Аз ин ҷиҳат, дар сохтмони объектҳои маъмурӣ-ҷуғрофӣ: шаҳрҳо, қалъаҳо, канисаҳо ва марказҳои идоракунии давлатҳои алоҳида ба инобат гирифтани самтҳои коинотӣ муҳим арзёбӣ шуда, робитаи инсонро ҷомеаи давраи миёна тариқи яке рамзҳои илоҳӣ – космонимҳо сурат меёфт. Корбурди мафҳумҳо ва самтҳои коинотӣ дар бунёди объектҳои маъмуриву ҷуғрофии асрҳои миёна тасодуфӣ набуда, ба воситаи онҳо инсон ғайбӣ худро ба ҷаҳонбинии коинот мувофиқ сохта, нишон дод, ки низоми заминӣ фақат инъикоси тартиби осмонӣ аст. Ҳамаи ин на танҳо фаҳмишҳои динии мардуми давраи миёнаи таърихӣ, балки фаҳмиши амиқи фалсафии ҷаҳонро низ дар худ таҷассум мекард, ки дар он ҳар як шаҳр, бурҷ, каниса, кӯча ва майдон дар низоми бузурги коинот мавқеи худро ишғол мекард.

Дар форси асрҳои миёна (Эрон) низ ба ҷаҳонбинии коинот, ҳаёти инсонро ҷомеаи таърихи намуда, сохтмони марказҳои муҳимтарини илм, фарҳанг ва фалсафаи Шарқ дар асоси он сурат меёфтанд. Ҷаҳонбинии илми нучум ва меъморӣ як навъи синтезро ба вучуд оварданд, ки бар он асос ҷаҳон тартиби осмонро ҳатман инъикос мекард. Барои муҳандисону меъморони форс осмони пур аз ситорагон намунаи сохтмони шаҳрҳо, қасрҳо ва биноҳои динӣ буда, нақши ҷирмҳои осмонӣ қариб дар ҳамаи объектҳои маъмурии асримиёнагӣ ба назар мерасиданд.

Тақвиму муайян кардани самтҳо дар тарҳи биноҳои маъмуриву ҷуғрофӣ бо таърих ба илми нучум дар асрҳои миёна, анъанаи хоси худро дошт ва дар ҷойгиршавии ҳар як объекти маъмуриву ҷуғрофӣ риояи қонуни астрономӣ ҳатмӣ доништа мешуд. Ҳамчунин ҳар як ҷирми осмонӣ рамзи худро дошт ва ба воситаи онҳо ғояҳои махсус дар сохтмони объектҳои инъикос гардидаанд. Аз ҷумла, ҷойгиршавии шаҳр, қасрҳо, боғҳо ва кӯчаҳо одатан дар самти Шарқ ва

Ғарб, яъне дар самти ҳаракати Офтоб сурат меёфт, ки тибқи фаҳмиши меъморону муҳандисон дар ин самт чой гирифтани онҳо ҳамоҳангӣ ва шукуфоиашонро таъмин менамояд.

Омузиши сарчашмаҳои таърихӣ-ҷуғрофии «Аҷоиб-ул-маҳлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот»-и Аҳмади Тусӣ ва «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ нишон дод, ки яке аз принципҳои асосии шахрросозии асрҳои миёна риояи самтгирӣ аз рӯйи тарафҳои олам буд. Дар ҷо ба ҷокунӣ, соҳтмони деворҳои шаҳр, бурҷу дарвозаҳои он, самтҳои Шарқу Ғарб, Шимолу Ҷануб ба инobat гирифта шуда, ҳар як самт маъноӣ рамзии худро дошт. Аз ҷумла Шарқ – рамзи тулуи офтоб, пайдоиши нур ва эҳё, Ғарб – рамзи ғуруби офтоб ва анҷоми роҳи заминӣ буд. Аз ин сабаб, дарвозаҳои асосӣ ё кӯчаҳои марказӣ аксар вақт ба самти Шарқ нигаронида мешуданд, то ки майли руҳонии шаҳр ба нур ва Худо таъкид гардад.

Дар сарчашмаҳои мавриди таҳқиқ пеш аз ҳама мавқеи ҷойгиршавии ҳар як қутб (самт): Шимол, Ҷануб, Шарқ, Ғарб вобаста ба ҷойгиршавии ситораҳо ва бурҷҳои осмонӣ, тасвири ситораву бурҷҳои осмонӣ, ҷой гирифтани объектҳои ҷуғрофӣ аз рӯйи нишондодҳои космономӣ ба таври зерин нишон дода шудааст:

Бидон, ки афлок муштамил аст бар қутби Шимол ва он дувоздаҳ қисмат аст ва баробари он, қутби Ҷануб ва ҳам дувоздаҳ қисмат аст. Дар миёни ин ду қутб, минтақат-ул-буруҷ, бар он дувоздаҳ бурҷ, ҳар бурҷе бар сурате чунон ки ёд карда ояд. Ва бидон, ки ҳукамо манозили Қамар ва буруҷи Офтоб ва адади солу Моҳ, ҳамаро бағоят бирасиданд ва дар он суҳане набошад, модом ки аз худ ҳукме накунанд ва аҳком ба Офаридгор изофат кунанд, на ба таъсири кавокиб. Аммо он ки гӯянд бар қутбҳо чилу ҳашт суратанд ва берун аз он ҳазору бисту панҷ кавкаби биёбонӣ, нима дар ҷониби ишмолий аз кура ва баъзе дар нимаи дигар, ин маънӣ мусаллам дорем. Аммо он чи гӯянд баъзе дар сурати одамианд, чунон ки Ҷавзо ва Ҷосӣ ва Ҷавво ва Мусалсал ва баъзе ба сурати ҳайвонанд, чунон ки Ҷамал ва Савр ва Саратон ва Ақраб ва Асад ва Ҳут ва баъзе ба сурати ҷимоданд, чунон ки Мизон ва Сунбула ва Иклил, аммо дигар ситораҳоро ёд накардаанд, ин ҷумла занниёт аст. Ин кавокиб ҳаст, аммо ин суратҳо ба тақриб гӯянд [10,43].

Ҳосияти ҳар як сайёра ва ҷирми осмонӣ баъд аз шарҳи пурраи ҷойгиршавии қутбҳо аз рӯйи низоми коинот дар осори таҳқиқшаванда оварда шудааст, ки тасвирҳои номбурда ба сабабҳои сохта шудани объектҳои маъмуриву ҷуғрофӣ дар ин самтҳо равшанӣ меандозад:

Офтоб – бидон, ки Шамс ва кавокибро Офаридгор мудаввар офарид, на басит. Ва аз вақти тулӯи Офтоб то ба самт-ур-раъс ояд ва то ба ҳадди Мағриб расад, бар як миқдор бошад ва агар басит будӣ, ба вақти оғози тулуъ камтар будӣ ва ба самт-ур-раъс меҳтар шудӣ, зеро, ки наздиктар будӣ ва дигар бор чун дуртар шудӣ, нуқсон намудӣ ва боистӣ, ки ба ҳама шаҳрҳо тулуъ яксон кардӣ, валекин аз азимие, ки ҳаст, ба Маширқ ҳамон намояд, ки ба

Мағриб. Ва миқдори масофоти вай сад бор ва шаст бор чандон аст, ки ҷирми замин [10,54].

Моҳ – ҷисмест мудаваар, сайқалӣ, рӯшноии вай орият аз *Офтоб*. Моҳ аз фалаки аввал тобад ва аз ҳамаи кавокиб ба олам наздиктар аст ва масоҳати вай чандон аст, ки сад бору ҳафт бор аз *Машириқ* то ба *Мағриб*. Фалак аз *Машириқ* сӯйи *Мағриб* мегардад ва *Моҳ* бар вай ба акс, аз *Мағриб* сӯйи *Машириқ* мегардад [10,60].

Зухал – кавкабест аз фалаки собиъ тобад ва фалаки вай фарохтарин фалакҳост. Ба сӣ сол гирди фалак барояд ва ҳар бурҷе ба ду солу ним биравад ва дар ҳар дараҷа як моҳ бимонад. Барои ин қиёс, ҳар сол бист дараҷа мустақим биравад ва ҳар сол ду бор бо *Офтоб* тарбеъ кунад, як бор аз рост ва як бор аз чап ва як бор қирон кунад [10,65].

Дар «Таърихи Байҳақӣ» сайёраи Зухал бо номи наҳси Кайвон ёд шудааст, ки ба сайёраи Муштарӣ (Ҳурмуз, Юпитер), ки мунаҷҷимон онро муборак медонанд, газанд мерасонад: *В-ар ту зи хасмони хеш ранча шудӣ низ, Муштарӣ онак на ранча гаит зи Кайвон?! Борон к-он раҳмати Худои чандон аст, Соиқ гардад даме василати борон [17,675].*

Муштарӣ – кавкабе аст аз фалаки шашум тобад. Ба дувоздаҳ сол гирди фалак бигардад, ба ҳар як моҳ ду дараҷа ва ним дараҷа биравад, ду бор бо *Офтоб* тарбеъ кунад, як бор аз рост ва як бор аз чап, пас *Офтоб* аз вай баргардад ва баъд аз бист рӯз, бомдод падид ояд [10,66].

Миррих – кавкабе аст аз фалаки панҷум тобад. Ҳамаи фалак ба як сол бибурад ва дар ҳар бурҷе чиҳилу панҷ рӯз бимонад. Чун *Офтоб* аз вай даргузарад ва *Миррих* аз зери шуоъ ба муддати ду моҳ ба дар ояд ва пас бомдод падид ояд дар *Машириқ*, пеш аз тулуи *Офтоб* [10, 67].

Зухра – кавкабест аз фалаки сеюм тобад. Даври ӯ дар бурҷҳо ёбанд, мисли даври *Офтоб*. Як бор тез равад дар пеши *Офтоб* ва як бор гарон равад ва роҷеъ гардад. Дар зери шуои *Офтоб*, се моҳ бимонад ва кас вайро набинад. Пас, шабонгаҳе, дар *Мағриб* падид ояд ва муддати ҳаит моҳ пайдо бувад [10,68].

Уторид – кавкабест ҳоли ӯ ҳоли *Зухра*. Аз *Осмони дувум* тобад ва аз *Офтоб* ҷудо нагардад. Ва аз мустақим будан то дигар муқорана кардан саду бисту нуҳ рӯз бувад. Ва аз кураи *Замин* то фалаки *Уторид* шаст ҳазору нуҳ ҳазору чаҳорсад фарсанг аст. Таъби *Уторид* хушк аст, далел кунад бар умури динӣ ва нубувату улум ва ақл [10,69].

Дар «Аҷоиб-ул-маҳлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот»-и Аҳмади Тусӣ ва «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ тақсими минтақавии самтҳои дунё тариқи бурҷҳои осмонӣ хуб нишон дода шудааст. Самти Ҷануб бо Бурчи Асад ва *Офтоб*, шимол – бо бурчи Далв ва *Зухал*, Шарқ – бо бурчи Ҷавзо ва *Уторид* иртибот дошта, ин рамзшиносӣ дар Форс тадриҷан ба тасаввуроти ҷуғрофӣ роҳ ёфтааст. Дар ҷойномҳои форсӣ маъноҳои астрологӣ хуб ба назар мерасанд, мисоли равшани он топонимҳои дар таркибашон ҷузъи шер ифодаёфта (Шероз, Шерчон) шуда метавонанд, ки ҳамчун рамзи нерӯ ва қувва ба мавзеи топонимӣ

моҳияти минтақаи ҳосилхез ва пурнеъматро мебахшанд. Минтақаҳои кӯҳӣ ҳамчун макони мардуми кавиирода, ва устувор дар осори таҳқиқшаванда бештар зери таъсири бурчи Ҷадӣ нишон дода шуда, водихои ҳамвору ҳосилхез бо бурчи Мизон алоқамандӣ доранд. Қобили қайд аст, ки дар сарчашмаҳои таҳқиқшаванда мавқеи ҷойгиршавии объектҳои маъмурӣ-ҷуғрофӣ ва зухуроти табиии ба бурҷҳои осмонӣ алоқаманд тариқи вожаи «толеъ» шарҳ ёфтааст:

Ҳамал – аввал, бурҷи Ҳамал аст. Ва он бурҷе оташиӣ аст, наҳорӣ, машириқӣ, сабукрӯ ва андакматолё. Ва бар шакли гӯсфанде, ду сар дорад, бознас менигарад. Гӯянд, ки бар кӯҳи Чин ва Мочин тӯдае аст, ҳар гаҳ Офтоб ба сари Ҳамал ояд, обе азим равон шавад. Он чи ба Ҳамал тааллуқ дорад аз шаҳрҳо: Озарбойҷон ва Муқон ва Фаластин ва Қуҳистон ва Исфаҳон. Ва Офтоб чун ба аввали Ҳамал расад, шабу рӯз яке бошад ба ҳамаи олам. Онро «Бурҷи эътидол» хонанд. Дар ин бурҷ, кавкабест онро «Каф-ул-хазиб» хонанд. Шимолӣ ва саъд аст [10,70].

Савр – бурҷи савр бурҷест хокӣ, мода, лайлӣ, ҷанубӣ, мустақим-уттулуъ, гаронрав, бар сурати гове, ба ду пора. Ва Савр толжеи Миср аст ва онҳо Ҳараю ва Ҳамадон ва Моҳайн ва Қурдон. Ва бурҷест собит, миёни рабит бошад ва бинагардад. Дар ин бурҷ кавкабест онро «Айн-ус-савр» хонанд: ҷанубӣ аст, қаттол ва наҳс. Ва кавкаби дигар, онро «Раъс-ул-ғул» хонанд [10,70].

Ҷавзо – бурҷест бодӣ, наҳорӣ, сайфӣ, гарбӣ, сабукрав, муъваҷ-ут-тулуъ. Ду суратанд, ҳар яке даст ба гардани дигаре ниҳода. Ва Ҷавзо толеи Дайламон ва Ҷурҷон ва Кобул ва Бархон аст [10,71].

Саратон – бурҷест обӣ, мода, лайлӣ, шимолӣ, мунқалиб, сайфӣ, мустақим-ут-тулуъ, гаронрав, бисёр матолё, бар сурати харчанги азрак. Ва Саратон толеи Марв ва Баҳрайн ва Ҳаҷар ва Иффриқия ва Марвӯд аст ва аз онҳо Хуросон [10,71].

Асад – бурҷи оташиӣ аст, наҳорӣ, собит, дар миёни тобистон бошад. Машириқӣ аст, сабукрав, бисёрматолё, мустақим-ут-тулуъ, бар сурати шере, пеши вай оташи. Асад толеи туркон аст ва Эроншаҳр ва Муқрон ва Басра ва Барбар. Ва дар бурҷи Асад кавкабест онро «Қалб-ул-асад» гӯянд, қаттол аст ва шимолӣ [10,72].

Сунбула – бурҷи хокӣ аст, мода, сайфӣ, лайлӣ, ҷанубӣ, мустақим-ут-тулуъ, гаронрав, бисёрматолё, бар сурати зане истода, дар дасти рост хушаи гандум, бар сар тоҷе заррин. Сунбула толеи Андалус ва Форс ва Шом ва Фурот ва Кирмон аст. Дар он кавкабест «Сурфа» гӯянд, шимолӣ аст, саъд. Ва чун Офтоб ба Сунбула ояд, мавҷи дарё саъб гардад ва зиёдат шавад [10,72].

Мизон – бурҷест бодӣ, наҳорӣ, харифӣ, мағрибӣ, мустақим-ут-тулуъ, бисёрматолё, бар сурати қаҳле, дар даст тарозуе. Бурҷи Мизон толеи Кирмон аст ва баъзе аз Систон ва Тахористон ва Балх ва Кашимир ва Ҳинд ва Рум. Ва дар бурҷи Мизон, се кавкаб аст: «Симоки ромеҳ», дигар «Иклил» ва

ҳарду шимолианд ва «Симоки аъзал» ҷанубӣ аст. Ва Мизон бурҷест муътадил. Ва ҳар гаҳ ки Офтоб ба Мизон ояд, шабу рӯз як бошад ба ҳамаи олам [10,72].

Ақраб – бурҷест собит, обӣ, мода, лайлӣ, шимолӣ, мустақим-ут-тулуъ, гаронрав, бисёрматолё. Бурҷи Ақраб толеи Араб аст ва Басра ва Яман ва Ҳичоз ва Омул ва Кумис ва Суғд [10,73].

Қавс – бурҷест оташӣ, наҳорӣ, машириқӣ, сабукрав, мустақим-ут-тулуъ, бисёрматолё, бар сурати рокибе камон ба зеҳ карда бозпас менигарад, тир кашида, пеши вай море дунбол ба боло карда. Гӯянд чун Офтоб ба Қавс ояд, Баҳри Форс музтариб гардад, чун аз Қавс ба дар ояд, ба шаб дарё нарм гардад ва киштӣ равон гардад. Ва Қавс толеи Исфаҳон ва Мукрон ва Рай аст [10,75].

Қадӣ – бидон, ки Қадӣ бурҷест, хокӣ, шатавӣ мунқалиб, мода, лайлӣ, ҷанубӣ, гаронрав ва муавич-ут-тулуъ, миёнаматолё. Ва толеи Аҳвоз ва Мадоин ва Синд ва Ҳинд ва Уммон ва Рум аст. Ва дар Қадӣ, ду кавкаб аст шимолӣ, саъд: онро «Насри тоир» ва «Насри воқеъ» гӯянд. Ва ба сурати бузе аст, гӯиҳои бузург, аъзоҳо аз якдигар гушуда [10,74].

Далв – бурҷест бодӣ, наҳорӣ, мағрибӣ, сабукрав, шатавӣ, мунқалиб, муавич-ут-тулуъ, бар сурати чоҳе пуроб, ҷавоне истода об мекашад ба далве. Ва Далв толеи Куфа ва Миср ва Чурҷон ва заҳр (пушти)-и Ҳичоз аст [10,74].

Хут – бурҷест мода, обӣ, лайлӣ, шимолӣ, гаронрав, муавич-ут-тулуъ, бар сурати ду моҳӣ, сари ҳар яке сӯи дунболи дигар, пеши он зане нишаста. Ва Хут толеи Табаристон ва Самарқанд ва Бухоро ва Искандария аст [10,75].

Омилҳои илми нучум дар банақшагирии сохтмони шаҳрҳо низ ба инобат гирифта шуда, сохтмони баъзеашон пурра дар асоси доираи чойгиршавии бурҷҳои осмонӣ ба роҳ монда мешуданд. Маркази шаҳрро доим дар чойи равшан ҳамчун рамзи Офтоб сохта, гирдогирди ба он алоқаманд, ҳамчун манзумаи сайёраҳо ба тартиб мадароварданд, ки намунаи чойгоҳи манзумаи коинотро дар замин инъикос мекард:

Ва Бобул миёни Ироқ аст ва Ироқ миёни ҷаҳон аст. Бобул чун нуқтаи паргор буд. Ва олам гирди Бобул чун тавқи осиб аст гирди қутб. Ва аз ҳар қавме фоидае бошад эшонро. Онро бино кард Заҳҳок, ҳазор сол камӣ як рӯз. Золим буд ва хунхор. Оқибат, Афредун вайро ҳалок кард [10,183].

Баълабак шаҳрест ба Шом. Ва аз аҷоибӣ олам бунёди вай аст. Бино кардаанд ба санғо ва ҳар санге бист араш фарохан ва даҳ араш ситабрӣ дар тул чиҳилу панҷ араш ба як пора. Ва инчунин, санғо бар сари якдигар ниҳода ва канораҳо бар ҳам нишонда, чунон ки сӯзан ба он дар нашавад, то пиндорӣ, ки сури вай як санг аст. Ва ин шигифт аст, ки ба чӣ замон кардаанд ва санғоёе чунин чун бардоштаанд ва эшон чӣ қавм буданд ва чӣ қувват доштаанд [10,187].

Қобалқо шаҳрест дар ҳадди Мағриб. Ҳазору дувоздаҳ дарвоза дорад, ҳар шаб бар ҳар дарвоза ҳазор мард ҳорис бошанд. Зулқарнайн он ҷо расид ва ба Зулумот бигзаист. Ба рӯшоние расид, ки на аз Офтоб буд ва пас, кӯҳе дид бар он ду амуд, бар сари он ду мурғ [10,197].

Дар сохтмони кушку қасрҳо, қалъаҳои асрҳои миёна риояи мувозинати коиноту замин хуб ба назар расида, сохтани қабатҳои гунбади онҳо (ҳафтқабата), ба рамзи «осмони ҳафтқабата», ки руҳи инсонро ба сӯи боло – рӯшноӣ ҳидоят мекунад, ишора намуда, чой додани ҳавзу обанбор дар маркази сахни ин объектҳо рамзи оби ҳаёт, сарчашмаи руҳонӣ буд. Чойгиршавии ситораҳо, ҳаракати Офтобу Моҳ дар сохтани қисматҳои қасру қалъаҳо ба инобат гирифта шуда, диққати асосӣ ба тулуъ ва ғуруби Офтоб дода мешуд. Самти даромадгоҳҳо бо назардошти дохили қаср шудани нурҳои аввали офтобӣ, ҳамчун рамзи ҳаёту ғайби осмон барои замин тарҳрезӣ мешуд. Мисоли равшани гуфтаҳои болоӣ тасвири қалъаҳои зерин аз сарчашмаҳои таҳқиқшаванда шуда метавонад:

Ғумдон қасрест шигифт. Ҳишом ибни Муҳаммад ибни Соибӣ Қалбӣ гуянд, ки Лишараҳ ибни Яҳсаб мехост, ки қасре кунад миёни Санъо ва Тива, ҳайте бикашид, то тақдир кунад. Мурдорхоре бипарид ва ресмон бирабурд ва ба буқеа дигар афканд, ки онро «Румҳон» гуянд. Лишараҳ қасро он ҷо бино кард - чаҳорпаҳлу, ҳар ваҷҳе ба ранге дигар, аз санги хазуб. Ва «хазуб» санҳо бувад ба луғати химяр. Ва андар он қасре бикард бар ҳафт сақф, миёни ҳар табақае чихил араш, сояи вай чихил мил биафтодӣ ва сақфи вай аз як санги руҳом бикард, бар ҳар рукне сурати шере, бод ба даҳони вай даришудӣ ва аз дубур берун омадӣ. Ва чароғ дар ин қаср барафрухтандӣ, беруни қаср рушноӣ додӣ аз сафои вай. Агар аз дур касе бидидӣ, пиндошти, ки барқ аст. Қасре шигифт буд [10,240].

Ва гуянд, ки «Ба ҳудуди Миср қалъае аст онро Ҳарамон гуянд, бар дари вай набиштаанд, ки он рӯз, ки ин биноро карданд, Насри тоир ва Насри воқеъ дар бурҷи Саратон буданд. Ва акнун ба бурҷи Ч,адӣ расиданд. Ва ҳар бурҷе се дараҷа бувад ва ҳар дараҷае ба сад сол бибарад. Ту бубин, ки умри собита чанд бошад!»! Аз ин ҷинс, аз аъмори олам ва синни кавокиб бозгуянд [10,49].

Чун он ҷо расид, ин Алиш Кухандизӣ, ҷое ки онро Кухандиз гуфтандӣ ва ҳисоре кавӣ дар сурӯҳӣ бар сари кӯҳе дошт, ба даст оварда буд, ки ба ҳеч ҳол мумкин набуд онро ба ҷанг ситадан ва он ҷо бозшуда ва бисёр дузду айёр бо бунаҳо он ҷо нишонда [17,593].

Вақте ки сухан дар бораи ифодаи ҷанбаи руҳонии космонимҳо дар бунёд гузоштани объектҳои маъмуриву ҷуғрофӣ меравад, номвожаҳои ифодакунандаи номи масҷиду канисоҳои сарчашмаҳоро овардан ҷои аст, ки сохтмони онҳо бевосита ба талаботи коинотӣ иртиботи комил дошта, ба воситаи онҳо ташкилоти фазоии шаҳр ба ифодаи ҳамоҳангии коинот табдил меёфт:

Қаъба – дар маркази шаҳри Макка чойгир буда, дар баробари муқаддастарин рамзи ислом, нишонаи мураккабе пайвандгари заминӣ ва осмонӣ, моддӣ ва маънавӣ мебошад. Сохтори меъморӣ он маъноӣ амиқи космологӣ ва руҳонӣ дорад, ки ғояи ягонагии олам ва ҳузури Худоро дар ҳар мавҷудот таҷассум менамояд. Меҳвари Қаъба муқаддас буда, шакли муқааб дорад, ки ин шакли геометрӣ рамзи камолот, устуворӣ ва мувозинат доништа шудааст. Дар Ислом шакли муқааб ҳамчун намунаи коинот маънидод гардида,

ки ҳар рӯяш самти ҷаҳонро ифода мекунад ва марказаш ҷойи ҳузури илоҳист. Аз ин рӯ, Каабаро мусулмонон нуқтаи пайвандгари осмон бо замин мешуморанд. Ягонагии самт, ки мусулмонон дар Каъба ҳангоми намоз риоя мекунанд, ваҳдати инсониятро дар назди Худо ҳамчун ғояи комонимӣ нишон медиҳад. Хангоми ҳафт маротиба давр задани мусулмонон гирди Каъба – рамзи маркази ҷозибаро давр задани чирмҳои осмонӣ, рамзи ҳафт осмон, ҳафт сатҳи ҳастӣ ва ҳафт қабати замин мебошад, ки нишондоди бевоситаи хусусияти космологӣ доштани ин объекти динӣ-таърихӣ мебошад: *Каъба хонаи муаззам аст. Аввал хонае, ки дар олам кардаанд, Каъба аст. Макка шаҳрест ва Бақка ҷойи Каъба. Онро Иброҳим бино кард. Тули вай бисту ҳашист араш ва рӯяш бисту чаҳор араш, пушти вай мислуҳу, паҳноии вай бист араш. Муқобили водӣ. Ва аз ҷониби ҳаҷар бисту як араш, фароҳии дараши чаҳор араш. Дар он ҷост се сутун, ду аз сунбур ва миёнин аз соҷ. Ва ба масоҳат чаҳорсаду навад араши мукассар бувад. Ва муаззинон он ҷо аз фарзандони Абумаҳзура [10, 158].*

Масҷиди Сулаймон – дар анъанаи исломӣ ва яҳудӣ ҳамчун **Байтул-Макдис ё Хонаи муқаддас** шинохта шуда, дар баробари маркази мазҳабӣ, инчунин дигар рамзи низом ва ҳамоҳангии космологии пайвандгари осмону замин, инсонро илоҳӣ, вақт ва абадия мебошад. Тибқи маълумоти динӣ, Сулаймон пайғамбар маъбадро бо илҳами илоҳӣ сохта, дар тафсири космологӣ он ҳамчун **меҳвари ҷаҳон** – сутуне, ки ҷаҳонро бо осмон мепайвандад, шинохта мешавад. Ин ғояи меҳвари ҷаҳон дар меъморӣ ин маъбад шакли симметрӣ, ҷо ба ҷогузори дақиқи утоқҳои муқаддас ва самтгирӣ ба сӯи нуқтаи муқаддас рамзи тартиби космӣ таҷассум ёфтааст: *Масҷиди Сулаймон алайҳи-с-салом бар ҷорфарсангии Истаҳр аст. Масҷидест олӣ. Ба нардобон он ҷо баршаванд. Дар он сурати Сулаймон (а) кардаанд ва гуломони вай пеши вай саф зада ва даҳ девор нигошта, ки рӯйи одамӣ доранд ва гӯши фил ва думи асп. Ва масҷиди муаззам ва маъруф [10,164].*

Масҷиди Ифриқия (Қайрувон) – қадимтарин ва муқаддастарин масҷидҳои ҷаҳони ислом дар баробари маркази ибодат ҳамоҳангии замин ва осмон, инсон ва илоҳиро таҷассум намуда, сохтори меъморӣ масҷид бар шакли росткунҷаи васеъ ва таносуби дақиқ асос ёфтааст. Тарҳи номбурда рамзи низоми коинот буда, толори қалони намоз, ки аз сутунҳои зиёд иборат аст, бо роҳравҳои ҳамвор ба самти қибла равона мешавад. Дар космологияи исломӣ чунин марказ рамзи пайвандгари меҳвари ҷаҳон аст, ки тавассути он олами моддӣ бо ҷаҳони илоҳӣ мепайвандад: *Масҷиди Ифриқия муаззам аст ва дар он даҳ сутун аст аз ҷавоҳир. Малики Рум касе фиристод, то як сутун бихарад ба молҳои азим. Малики Ифриқия нома набишт: «Ин масҷиди Раҳмон аст ва масҷиди ту масҷиди шайтон аст. Ин сутун ин ҷо авлотар» [10,165].*

Каниса Малик – бинои мазҳабӣ, муодили рамзии олам, ки дар нучум бо вожаи микрокосм ёдрас мешавад, маънидод гардида, на танҳо ҳамчун як бинои мазҳабӣ зоҳир мешавад, балки ҳамчун намунаи рамзии олам – микрокосм низ маънидод мегардад, ки тарҳи меъмориашон фаҳмиши космологии ҷаҳон –

нияи Офаридгор, тартиби офариниш, сарнавишти инсон ва ҳаракат аз моддӣ ба сӯи илоҳиро инъикос мекунад. Канисаи номбурда бо симметрияи дақиқ бунёд гардида, дар шакли салиб ӯ росткунҷаи таносубнок, бо роҳравҳо, гунбади марказӣ ӯ сақфҳои баланд сохта шудааст, ки ин шакл рамзи низом ва тартиб аст. Рӯйи асосии он ба тарафи тулӯи офтоб ӯ ба нуқтаи муқаддас нигаронда шуда, нуқтаи марказии он вобаста ба даврҳои замон, нур ва ритми коинот баррасӣ мегардад: *Канисаи Малик дар Румия аст ва дар он чандон мол аст, ки шарҳи он натавон кард. Онро «Мирун» хонанд. Ва даҳ ҳазор хон ва даҳ ҳазор косаҳо ва ҳафтсад манобир ва се ҳазор салиб – ҳама заррин ва ҳазор китоб ба зар набишта. Дар он ҷо нишастгоҳи малик кардаанд. Онро «бисот» гӯянд [10,169].*

Канисаи Қиёмат – номи канисаи машхурест, ки ҷойи пайвандгари замин ва осмон, марг ва ҳаёт, замон ва абадият, макони пайвандгари инсон ба ваҳдати илоҳӣ ва тартиби ҷаҳонӣ мебошад. Тарҳи дохилии каниса ҷойи Салиб – рамзи маркази заминии илоҳӣ, қабри муқаддас – маркази эҳёи руҳонӣ ва гунбади бузург–рамзи даромади нури илоҳиро дар бар мегирад, ки пурра мафҳуми коинотино инъикос мекунад: *Канисаи Қиёмат бузургтарини канисаҳост. Ба рӯзи ид ҳамаи қандилҳо бикушанд. Он гаҳ, оташе аз ҳаво дарояд ва қандилҳоро бозгирад. Ва он оташест сапед ва кӯҷак-кӯҷак сурх мегардад. Ва мо дар масҷиди Исо мисли ин бигуфтем. Мутакаллимон гӯянд, ки ин оташ ҳилати рӯҳбонон аст, ки ба кибрит кардаанд [10,168].*

Ҳамин тавр, дар сарчашмаҳои таҳқиқшуда ҳамоҳангии кайҳонӣ дар бунёд гузоштани объектҳои маъмурӣ-ҷуғрофӣ хуб ба назар расида, дар сохтмони онҳо номи кутбҳои *Шимол, Чануб, Шарқ ва Ғраб; бурҷ: Ҳамал, Савр, Чавзо, Саратон, Асад, Сумбула, Мизон, Ақраб, Қавс, Ҷадӣ, Далв, Ҳут*; сайёраҳо: *Зуҳал, Муштарӣ, Миррих, Зуҳро, Уторид* ёдрас мешаванд. Тибқи фаҳмишҳои асримиёнагии меъмрон ва муҳандисон нишонаҳои коинотӣ бо ҷойгиршавии объектҳои маъмуриву ҷуғрофӣ алоқамандии зич дошта, илми нучум ва рамзшиносӣ дар баробари рӯҳоният симои ҷуғрофии тамаддуни Эрони асримиёнагиро нишон медиҳад. Барои мардуми Форс объектҳои омехташаванда фақат мафҳуми ҷисмонӣ набуда, дар онҳо ҳомии осмонӣ-космополитикӣ мебошанд, ки шаҳодати ҳамоҳангии инсон, табиат ва ситорагон мебошад. Дар Форси асрҳои миёна мавқеи ҷойгиршавии шаҳру объектҳои дигари меъморий аксар вақт ба қонунҳои астрономӣ ва маънави иттилоат намуда, дар намуди заминии онҳо тартиби ситораҳои осмон ҳамчун нишонаи хирад ва зебоии олии илоҳӣ зоҳир мегардид. Аз ин ҷост, ки шаҳру вилоятҳои Форс дар баробари марказҳои бузурги илмиву фарҳангӣ буданашон, инчунин дигар, намунаи зиндаи коинот бо ҳамоҳангии осмону замин доништа мешаванд.

КИТОБНОМА

1. Абдуллоева, С.Ю. Сухане чанд оид ба истилоҳоти маъмурӣ-ҷуғрофии осори асри XI-XII (дар мисоли «Форснома»-и Ибн Албалхӣ) / С.Ю. Абдуллоева // Суханшиносӣ, №4 (48), 2024.– С.19-27

2. Абодуллоева, С.Ю., Собирҷонов С. Фарҳанги номвожаҳои осори хаттии асри XI-XII (дар мисоли «Форснома»-и Ибн Ал-Балхӣ ва «Шоҳнома»-и Саолибӣ / С.Ю. Абодуллоева. – Душанбе, 2025.–185.

3. Алими, Дж. Ономастика (теория и практика) / Дж. Алими.– Душанбе: «Литература», 2017.– 467 с.

4. Бондалетов, В.Д. Русская ономастика / В.Д. Бондалетов. – М., 1983. – 223 с.

5. Гафуров, О.Г. Имя и история / О. Г. Гафуров,. – М.: Наука, 1987. – 387 с.

6. Гилемшин, Ф.Ф. Космонимы «Солнце», «Луна», «Месяц» в научном, лингвистическом, мифологическом и символическом аспектах (на материале русского перевода сказок «Тысяча и одна ночь») / Ф. Ф. Гилемшин // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2016. – № 8-1 (62). – С. 94–99.

7. Давлатов, Э.А. Лингвистическое исследование ономастики «Касас-ул-анбий» / Э.А. Давлатов. – Душанбе: «Промэкспо», 2017.–148с.

8. Максютова, Н.Х. Тюркские космонимы и связанные с ними легенды, поверья, приметы /Н.Х. Максютова // Шестая конференция по ономастике Поволжья: 26-28 сентября. Тез. докл. и сообщ. - Волгоград, 2002.– С. 140-141.

9. Касимова, М.Н. История таджикского литературного языка/ М.Н. Касимова. – Душанбе: ТНУ, 2012.–568с.

10. Муҳаммад ибни Махмуд ибни Аҳмади Тусӣ «Аҷоиб-ул-махлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот» / Аҳмади Тусӣ Муҳаммад ибни Махмуд.– Душанбе, 2016.– 604с.

11. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ.–Душанбе : Адиб,1993. – 416 с.

12. Назарзода, С. Лингвистические особенности изучения классических письменных памятников (на примере «Аджоиб-ул-махлуқот и ғароиб-ул-мавҷудот» Асадии Туси) / Сайфиддин Назарзода. – Душанбе, 2004.– 332 с.

13. Саолибӣ, А. Таърихи «Ғура-ус-сияр» маъруф ба «Шоҳнома»-и Саолибӣ / А. Саолибӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 278с.

14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1.–М.: Советская энциклопедия,1969.– 941с.

15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2.– М.: Советская энциклопедия,1969. – 946 с.

16. Фозилов, М.Ф. Некоторые особенности таджикского литературного языка эпохи Соманидов (по одной старинной рукописи «Таърихи Табарии Балъами» / М.Ф. Фозилов // Труды Института истории А.Н.Таджикской ССР ,том 27, 1957.

17. Хоча Абулфазл, Муҳаммад ибни Хусайни Байҳақӣ «Таърихи Байҳақӣ» / Хусайни Байҳақӣ Хоча Абулфазл Муҳаммад. – Душанбе, 2014.–760 с.

**ТАВСИФИ КОСМОЛОГИИ ОБЪЕКТҲОИ МАЪМУРӢ-ҶУҒРОФИИ
ФОРСИ АСРҲОИ МИЁНА (ДАР МИСОЛИ «ТАЪРИХИ БАЙҲАҚӢ»-И
АБУЛФАЗЛИ БАЙҲАҚӢ ВА «АҶОИБ-УЛ-МАХЛУҚОТ ВА ҒАРОИБ
УЛ-МАВҶУДОТ»-И АҲМАДИ ТӮСӢ)**

Дар мақолаи мазкур ҳамоҳангии космониҳо ва объектҳои маъмурӣ-ҷуғрофии форси асрҳои миёна дар мисоли «Аҷоиб-ул-махлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот»-и Аҳмади Тусӣ ва «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта шудаанд. Маълум гардид, ки дар асрҳои миёна дар сохтмони объектҳои маъмурӣ-ҷуғрофӣ: шаҳрҳо, қалъаҳо, қанисаҳо ва марказҳои идоракунии давлатҳо самтҳои коинотӣ муҳим арзёбӣ шуда, тавассути он робитаи инсон тариқи яке аз рамзҳои илоҳӣ – космоним сурат ёфтааст. Тақия

ба мафҳумҳо ва самтҳои коинотӣ дар бунёди объектҳои маъмуриву ҷузрофии асрҳои миёна тасодуфӣ набуда, ба воситаи онҳо фаъолияти инсон дар ҷамоҳангии коинот нишон дода шудааст. Мисоли равшани ҷамоҳангии космонимҳо бо объектҳои маъмуриву ҷузрофӣ дар мақолаи мазкур тариқи овардани мисолҳои шахрсозӣ, бунёди қасру қалъа, кушкҳо, масҷиду канисаҳо аз сарчашмаҳои таҳқиқшаванда сурат ёфта, дар онҳо синтези ҷамоҳангии илми нучум ва санъати меъморӣ хуб нишон дода шудааст. Тақвиму муайян кардани самтҳо дар тарҳи биноҳои маъмуриву объектҳои ҷузрофӣ дар асрҳои миёна бо риояи қонуни астрономӣ ҳатмӣ дониста шуда, ба воситаи онҳо санъати меъморӣ асримеёнагӣ нишон дода шудааст. Дар мақола номи қутбҳо аз рӯйи низоми коинотӣ, бурҷҳои осмонӣ, номи ситораву сайёраҳо дар алоқамандӣ бо номвожаҳои маъмуриву ҷузрофӣ таҳқиқ гардида, ҷанбаи таърихӣ, фалсафӣ ва динии ин номвожаҳо таъкид шудаанд.

Калидвожаҳо: ҷамоҳангӣ, космонимҳо, объектҳои маъмурӣ-ҷузрофӣ, сохтмон, номи шахрҳо, қалъаҳо, канисаҳо, марказҳо, давлатҳо, самт, коинот, қутб, бурҷ, шахрсозӣ, меъморон, синтез, тарҳ, биноҳои маъмурӣ, қонуни астрономӣ, ҷанбаи таърихӣ, фалсафӣ, динӣ.

КОСМОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АДМИНИСТРАТИВНО – ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ПЕРСИИ (НА ПРИМЕРЕ «ТАЪРИХИ БАЙХАКИ» АБУЛФАЗЛА БАЙХАКИ И «АДЖАЙБ-УЛ-МАХЛУКАТ И ГАРАЙБ-УЛ-МАВЖУДАТ» АХМАДА ТУСИ)

В данной статье исследуется роль космонимов в создании административно-географических объектов в Средневековой Персии (на примере «Аджайб-ул-махлукот и гараиб-ул-мавжудот» Ахмада Туси и «Таърихи Байхаки» Абулфазла Байхаки). Установлено, что в Средние века при строительстве административно-географических объектов: городов, крепостей, храмов и государственных административных центров важное значение имели космические понятия, через которых осуществлялась связь человека с одним из божественных символов – космонимом.

Опора на космические понятия и направления при создании административных и географических объектов средневековья не была случайной. С их помощью демонстрировалась деятельность человека в гармонии с космосом. Ярким примером роли космонимов в создании административно-географических объектов в данной статье служат примеры градостроительства, строительства дворцов и крепостей, башен, мечетей и храмов, приведенные на основе исследуемых источников, где хорошо показан синтез гармонии науки астрономии и архитектурного искусства.

Определение календаря и ориентации направлений в соответствии с астрономическими законами считалось обязательным при проектировании административных зданий и географических объектов в Средние века, что также отражало особенности средневековой архитектуры. В статье

исследуются названия полюсов согласно космической системе, небесных созвездий, звезд и планет в связи с административно-географическими топонимами, где также подчеркиваются их исторические, философские и религиозные аспекты.

Ключевые слова: гармония, космонимы, административно-географические объекты, строительство, название городов, крепостей, храмов, центров, государств, направление, космос, полюс, созвездие, градостроительство, архитекторы, синтез, проект, административные здания, астрономический закон, исторический, философский, религиозный аспект.

COSMOLOGICAL CHARACTERISTIC OF ADMINISTRATIVE AND GEOGRAPHICAL OBJECTS IN MEDIEVAL PERSIA (BASED ON «TARIKH-I BAYHAQI» BY ABULFAZL BAYHAQI AND «AJA'IB AL-MAKHLUQAT AND GHARA'IB AL-MAWJUDAT» BY AHMAD TUSI)

This article examines the role of cosmonyms in the construction of administrative-geographical objects in medieval Persian, based on Aja'ib al-Makhlūqat wa Ghara'ib al-Mawjudat by Ahmad Tusi and Tarikh-i Bayhaqi by Abulfazl Bayhaqi materials. It has been established that in the Middle Ages, during the construction of administrative and geographical structures such as cities, fortresses, temples, and state administrative centers, cosmic concepts played an important role. Through these concepts, a link was created between humans and one of the divine symbols– the cosmonym.

The use of cosmic concepts and directions in the creation of administrative and geographical objects in the Middle Ages was not accidental. Through them, human activity was shown to be in harmony with the cosmos. Clear examples of the correspondence between cosmonyms and administrative-geographical objects, as presented in this article, include cases of urban planning, the construction of palaces and fortresses, towers, mosques, and temples. These examples, drawn from the studied sources, vividly demonstrate the synthesis of astronomical science and architectural art.

Determining the calendar and spatial orientation in accordance with astronomical laws was considered essential in the design of administrative buildings and geographical objects in the Middle Ages, reflecting key features of medieval architecture. The article also explores the names of poles according to the cosmic system, celestial constellations, stars, and planets in connection with administrative-geographical toponyms, highlighting their historical, philosophical, and religious aspects.

Keywords: *harmony, cosmonyms, administrative-geographical objects, construction, names of cities, fortresses, temples, centers, states, direction, cosmos, pole, constellation, urban planning, architects, synthesis, design, administrative buildings, astronomical law, historical, philosophical, religious aspect.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими илмии шӯъбаи забони тоҷикии Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакии АМИТ, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Рустамшозода Шаҳбоз Рустамшо – постдокторанти Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ, дотсенти кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забон, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Рӯдакӣ. Нишонӣ: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи К. С. Сафаров-16. Телефон: 988491010. Почтаи электронӣ: rustamshoh-90@bk.ru.

Информация об авторах: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктор филологических наук, старший научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рӯдаки НАНТ, 734025, город Душанбе, улица Рӯдаки 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Рустамшозода Шаҳбоз Рустамшо – постдокторант Института языка и литературы имени А. Рӯдаки НАН Таджикистана, доцент кафедры лингвистики и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рӯдаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. К. С. Сафарова, 16. Телефон: 988491010. Электронная почта: rustamshoh-90@bk.ru

Information about author: Abodulloeva Safina Usupovna – Doctor of Philology sciences, Chief researcher at the Tajik department of the Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki of NAST, 734025, Dushanbe city, 21 Rudaki street, phone: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Rustamshozoda Shahboz Rustamsho – postdoctoral student at the Institute of language and literature named after A.Rudaki NAST Associate Professor, Department of Linguistics and History of Language, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, K.S. Safarov Street-16. Tel.: 988491010. E-mail: rustamshoh-90@bk.ru

**ФОРМИРОВАНИЕ СЛОВА И ВОЕННЫХ ТЕРМИНОВ
ПОСРЕДСТВОМ СУФФИКСОВ В СОВРЕМЕННЫХ
ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ**

Фотима Гуломова
**Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни**

Таджикский и немецкий языки входят в число старейших языков мира. Учитывая их возможности, эти два языка способны ясно и просто выразить смысл любого слова. Можно сказать, что таджикский и немецкий языки исторически являются языками науки, их можно использовать в любой области науки.

В ходе сравнительного анализа можно выявить отличия в морфологической и словообразовательной системах таджикского и немецкого языков, поскольку оба языка относятся к семейству индоевропейских языков. Однако, несмотря на это, они различаются по морфологическим и деривационным характеристикам.

Вопрос сопоставительного анализа словообразовательной структуры разных языков, в том числе таджикского и немецкого, является очень важным явлением, и это действие позволяет выявить сходства и различия этих языков. Сравнительное исследование словообразования с помощью суффиксов является одной из наиболее актуальных проблем современной лингвистической науки.

В словообразовании в разных языках наряду с едиными мнениями существуют и удивительные различия, способные обогатить лексический состав языка. Поэтому сопоставительное исследование суффиксов таджикского и немецкого языков в вопросе создания военной лексики и терминов является актуальным.

Рассмотрение данного вопроса необходимо и с той точки зрения, что вопросы терминологии, относящиеся к военной области, очень важны для специалистов и экспертов этой сферы, и невозможно полноценно овладеть языками без исследования размытых аспектов словообразования и отбора слов.

Стоит отметить, что еще в конце XX века исследователи обратили внимание на изучение различных аспектов лингвистических вопросов и добились значительных результатов.

Различные аспекты словообразования и терминологии рассматриваются в многочисленных работах таджикских лингвистов, таких как З. Мухторов, Ш. Рустамов, Н. Шаропов, Т. Бердиева, М. Косымова, С. Назарзода, Д. Ходжаев, С. Джоматов, М. Шахобова и другие.

Нужно отметить, что военная терминология может обогащаться в период начала войн или с процессом развития боевых орудий и техники.

Но данная ситуация не обязательная и не может изменяться, военная терминология распространяется не только в ходе различных конфликтов и войн, но и в ходе реформ и преобразований в военной области [2, 81].

Следует отметить, главным способом обогащения лексического состава языка является производительность, которая считается основным в образовании различных языковых единиц.

Военные термины, как и термины других областей, входят в состав словарного запаса литературного языка любого народа. В языке военных терминов *нет особых методов и способов словообразования* и определенных формул, которые можно использовать для создания только военных терминов.

Самый основной слой лексического состава языка составляют слова, созданные морфологическим способом словообразования. Именно таким путем образуется около 80% всех новых слов. Этот способ основывается на создании новых слов с помощью уже имеющегося строительного материала определенного языка и закономерного сочетания определенных морфем в слове. Группа ученых придерживается мнения, что словообразование во многом зависит от грамматики, и прежде всего с морфологией, т. е. от изучения частей речи. К примеру, М.Д. Степанова считает, что словообразование представляет собой «наиболее важный путь развития словаря немецкого языка», при котором ведущую роль играет изменение морфологического состава уже существующих в языке слов и лексических основ [10, с. 46].

Можно сказать, что морфологические методы более эффективны для словообразования.

Эффективным считается образование новых слов **аффиксальным** способом.

В таджикском и немецком языках образование новых слов широко принимается, так при помощи **аффиксации** образуются многочисленные понятия, в том числе и **военные термины**.

Аффиксация является способом образования новых слов на протяжении всей истории изучаемых языков и сохраняла свою продуктивность, о чем свидетельствует количество слов, созданных с помощью словообразовательных аффиксов.

Аффиксация – это самый производительный способ образования слов в системе всех языков, в том числе и в таджикском и немецком. В современном немецком языке существует большое количество аффиксов, как исконных, так и заимствованных.

Этот способ образования военных терминов современного таджикского языка до сих пор не подвергался глубокому изучению специалистами. В таджикском языке нет падежной формы словообразования, поэтому эту задачу выполняют суффиксы, префиксы и инфиксы.

Здесь мы считаем необходимым дать сведения о способе образования слова посредством суффикса, т. е. **суффиксальности**.

Суффиксы участвуют в образовании слов, принадлежащих к разным частям речи.

Нужно отметить, что в науке таджикского языкознания тема словообразования и образования слов посредством именообразующих **суффиксов** обсуждалась рядом ученых. Ш. Рустамов в своём труде «Исм (категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ)» Ш. Рустамов определяет шесть способов словообразования существительных и подробно описывает словообразовательные модели каждого из них, классифицируя суффиксы по значению [8,11]. Работы Ш. Рустамова занимают важное место в формировании теории словообразования современного таджикского языка.

В системе немецкого языка словообразование как отдельная часть грамматики возникло в начале XX века. Проблеме немецкого словообразования посвящено множество работ, в которых используются различные методы исследования.

Особенности словообразовательной системы немецкого языка встречаются чаще всего в произведениях таких авторов, как В. Хенцен, Я. Гримм, Ф. Беккер, В. Флейшер, М. Степанова, К. Левковская, И.И. Чернышева, И.Г. Ольшанский, Е.С. Кубрякова и А.Е. Гусева.

В немецком языке, как и в таджикском языке, одним из важнейших способов словообразования является **суффиксация**. Этот метод среди других способов словообразования считается одним из наиболее продуктивных способов формирования словарного запаса немецкого языка.

В рассматриваемых языках существительное является одной из важных частей речи, и словообразование существительного посредством суффиксов широко используется в обоих языках. В таджикском и немецком языках существительные имеют больше **суффиксов**, чем другие части речи. **Суффиксы**, образующие существительные, в таджикском и немецком языках различны по происхождению.

По мнению лингвистов, словообразовательные суффиксы в таджикском языке делятся на четыре группы исходя из их значения и функции:

1. Суффиксы, образующие лиц существительных: **-чӣ, -гар, -гор, -бон;**
2. Суффиксы, образующие название предмета: **-а, -ак, -ок, -ча, -ӣ;**
3. Суффиксы, образующие осмысленные существительные: **-иш, -гарӣ, -ӣ;**
4. Суффиксы, образующие топонимы: **-гоҳ, -зор, -истон.**

В образовании военных терминов современного таджикского языка относительно более продуктивны следующие суффиксы: **-гор; -гар; -гоҳ; -бор; -зор; -он; -дор; -ор; -вор (-овар); -ча; -ӣ; -ак** и т. д.

В современном таджикском языке в образовании существительных в военной сфере эффективными являются следующие суффиксы: **-чӣ разведкачӣ** – der Aufklärer (разведчик), **қочоқчӣ** – der Schmugler (контрабандист), **алоқачӣ**

– der Nachrichtensoldat (связист), **автоматчи** – der Maschinenpistolenschütze, der MPi- Schütze (автоматчик), **сарҳадчи** – der Grenzer (пограничник), **хизматчи** – der Angestellte (служащий), **-гар торочгар** – der Räuber (грабитель), **исёнгар** – der Emprörer, der Meuterer, der Aufrührer (мятежник, бунтовщик), **шӯришгар** – der Aufständische, der Rebell (повстанец; Мятежник), **-кор хиёнаткор** – der Verräter; der Treulose (предатель, изменник), **чинояткор** – der Verbrecher (преступник), **мушоҳидакор** – der Beobachter (наблюдатель), **тахрибкор** – der Diversant (диверсант), **пинҳонкор** – der Verschwörer (конспиратор), **гунаҳкор** – der Schuldige (виновник), **махфikor** – der Illegale (подпольщик), **-бон марзбон** – der Grenzer (пограничник), **посбон** – der Posten, der Schildwache (часовой), **-гоҳ дидбонгоҳ** – der Beobachtungsstand, der Beobachtungsposten (наблюдательный пункт, пост), **паноҳгоҳ** – Bunker (убежище), **-гӣ мардонагӣ** – der Mut (мужество), **-гарӣ ғоратгарӣ** – der Raub (грабёж), **ифротгарӣ** – der Extremismus (экстремизм), **-ат/ят асолат** – die Echtheit (подлинность), **итоат** – die Unterstellung (подчинение), **назорат** – die Beobachtung (наблюдение), **муҳофизат** – der Schutz (**защита**), **чиноят** – das Verbrechen (преступление), **химоят** – die Deckung; die Sicherung der Schutz (прикрытие), **ризоият** – die Einwilligung, die Zustimmung (согласие), **-ия барқия** – das Telegramm (телеграмма), **эълomia** – die Deklaration (декларация), **-ият вазъият** – die Situation (ситуация), **тобеият** – die Abhängigkeit (зависимость, подчинённость), **амният** – die Sicherheit (безопасность), **фаврият** – die Dringlichkeit (срочность), **мағлубият** – die Niederschlage (поражение), **чоҳилият** – die Barbarei (варварство), **мансубият** – die Zugehörigkeit (зависимость, принадлежность), **-анда маълумотдиханда** – der Informator (осведомитель, информант), **-ӣ ҳарбӣ** – Militärangehöriger (военный), **хиёнаткорӣ** – der Verrat (измена, предательство), **ришвахӯрӣ** – die Bestechlichkeit, die Korrupcion (взяточничество; коррупция), **найзани** – der Bajonettkampf (штыковый бой), **тирпарронӣ** – das Schiessen (стрельба), **гумроҳӣ** – das Irrtum (заблуждение), **-ак нишонгирак** – das Visier (прицел), **муҳофизак** – der Verteidiger (защитник) [3].

Следует обратить внимание на суффиксы **-ӣ** и **-гӣ** в таджикском языке, которые используются для образования абстрактных существительных, обозначающих качества, профессии и действия. Например, чорабиниҳои **агентурӣ** – die Geheimdienstvereinbarung (агентурные мероприятия), амали **террористӣ** – terroristischer Akt, der Terrorakt (террористический акт), гурӯҳи **эктремистӣ** – extremistische Gruppe (эктремистская группа), амали **таъсиррасонӣ** – beeindruckende Handlung (воздействующий акт), афсари **эхтиётӣ** – Reserveoffizier (офицер запаса), авфи **умумӣ** – Generalamnestie (всеобщая амнистия), ҳадафи **асосӣ** – das Hauptziel (главная цель), парвандаи **оперативӣ** – operativer Fall (оперативное дело), ҳуччати **махфӣ** – geheimes Dokument (секретный документ), суроғаи **пинҳонӣ** – geheime Adresse (секретный адрес), усули **чалбқунӣ** – die Rekrutierungsmethode (способ вербовки), **чинояткорӣ** – die Kriminalität (преступность); **фошқунӣ** – die

Verbreitung (разглашение), **айбдоркунӣ** – die Anschuldigung (обвиняемый), **махфикоӣ** – die Geheimhaltung (секретность).

Кроме того, суффиксы (**-ӣ**, **-гӣ**, **-вӣ**) способствуют образованию относительных прилагательных в таджикском языке, например: лавозимоти **чангӣ** – die Munition (боеприпасы), маълумоти **фаврӣ** – die Operativinformation (оперативное сообщение), маълумоти **разведкавӣ** – die Geheimdienstinformationen (разведывательная информация), фаъолияти **конттразведкавӣ** – die Spionageabwehraktivität (контрразведывательная деятельность), фаъолияти **чосусӣ** – die Spionageaktivität (шпионская деятельность), амнияти **давлатӣ** – die Staatssicherheit (государственная безопасность), чанги **иттилоотӣ** – Informationskrieg (информационная война), амри **хаттӣ** – der Schreibbefehl (письменный приказ), варақаи назорати **сархадӣ** – das Grenzkontrollblatt (контрольно-пограничный лист), бетартибҳои **оммавӣ** – die Rassendiskriminierung (рассовая дискриминация), манфиатҳои **миллӣ** – nationale Interessen (национальные интересы).

Стоит отметить, что **суффиксы**, образующие существительных, бывают продуктивными и малопродуктивными в зависимости от их величины и место употребления. В.И. Максимов отмечает, что основная и важная функция каждого суффикса состоит в том, что он придает слову разные значения [5, с. 97].

Суффиксы квалифицируются по следующим признакам.

Следует отметить, что многие суффиксы таджикского литературного языка, образующие существительные имеют сходные функции. Поэтому при определении функции суффикса учитываются его многозначность, многозадачность и другие особенности.

В каждом языке существует целая система способов словообразования, которые отличаются друг от друга в зависимости от использования тех или иных словообразовательных средств и их продуктивности.

В немецком языке преимущественно существительные, прилагательные и наречия образуются **аффиксальным** способом.

Образование новых слов с помощью суффиксов – очень продуктивный способ обогащения словарный запас немецкого языка.

Такая форма словообразования предполагает наличие **аффикса** как суффиксального типа, но он стоит после корня слова. Семантическая особенность этой формы состоит в том, что **суффикс** имеет абстрактное, более широкое значение.

Суффиксальная модель выражена во всех частях речи, например, *sieg-en* – галаба кардан –победить, *Frei-heit* – озодӣ –свобода, *gemein-sam* – умумӣ – общий.

Суффикс придает лексической единице более широкую смысловую категорию: лицо, действие или ситуация, выражение количества и т. д.

Суффикс – это морфема, добавляемая к основе после корня.

Суффикс не только создаёт новый термин, но и оформляет соответствующую часть речи. А также в некоторых случаях точно определяет характер ее грамматических изменений.

Исходя из этого, все результаты можно классифицировать по морфологическим критериям. В зависимости от их характеристик их можно разделить на отдельные лексико-грамматические классы слов: суффиксы существительных, прилагательных, глаголов и наречий.

Большинство суффиксов немецкого языка многозначны, то есть способны выражать разные смысловые категории (например: **-er** представляет разные значения человека, неодушевленных предметов, орудия действия; **-heit** означает государственное и коллективное) .

Большинство суффиксов обладают способностью менять одну часть речи на другую: **Lehrer** – **lehren**, **Zwanziger** – **zwanzig**, они могут быть продуктивными или малопродуктивными.

Знание элементов словарного состава значительно расширяет словарный запас и имеет прямое фактическое значение для изучения иностранного языка.

В. Фляйшер под словообразовательными моделями понимает различные образцы, структурные схемы и типы, согласно которым могут быть образованы слова [13, с.50].

Новые слова в современном немецком языке создаются с использованием продуктивных моделей словообразования.

Аффиксация более связана с грамматикой, чем другие методы словообразования, особенно с морфологией.

Суффикс является особым показателем лексического закрепления, поскольку указывает на принадлежность данного понятия к определенному классу понятий.

Суффиксы немецкого языка представляют собой структуру, устойчивую по своей сути, но в процессе развития языка изменяются и восполняются.

Суффиксы образующие существительные определяют род, формы множественного числа и склонение новых слов существительных.

Анализ данного материала показывает, что наиболее продуктивными и популярными суффиксами немецкого языка, с помощью которых создаются военные термины, являются: **-er, -ler, -ner, -ling, -e, -el, -in, -ung, -heit, -keit, -schaft, -en, -nis, -sal, -sel, -tum**:

-er Militärangehöriger – харбӢ (военный), **Kämpfer** – мубориз (борец), **Bunker** – панохгох; зиндон (бункер, укрытие, блиндаж, бомбоубежище), **Sieger** – голиб (победитель), **-ler Ansiedler** – мухочир (переселенец; эмигрант), **Kanzler** – канслер (канцлер), **-ner Bündnispartner** – хампаймон (союзник, соучастник договора), **Gegner** – душман, аду, хасм (враг, неприятель), **-ling Flüchtling** – гуреза, фирорй; паноханда (дезертир, беженец), **Sträfling** – махбус, зиндонй (заключённый, арестант), **-e Schütze** – тирандоз, мерган (стрелок, снайпер), **Rivale** – ракиб, хариф (соперник, противник), **-el Geisel** – гаравгон (заложник),

Feldweibel – фелдфебел (фельдфебель), **Spitzel** – чосус (шпион), **Rebell** – исёнгар, балвогар (мятежник, бунтовщик), **-e Bombe** – бомб (бомба), **Hulse** – гилза (гильза), **Einnahme** – истило, забт, ишғолкунӣ (завоевание; занятие), **Hilfe** – ёрӣ, кумак (помощь), **Rache** – интиқом, қасос, никор (месть), **-in Siegerin** – ғолиб(зан) (победительница), **-ung Bewaffnung** – мусаллах кардан(и) (вооружение), **Abrüstung** – бесилоҳкунӣ (разоружение), **Bombardierung** – бомбаандозӣ, бомбапартой, бомбаборонкунӣ (бомбардировка), **Sprengung** – таркиш (взрыв), **Bewahrung** – ҳифз, ниғаҳдорӣ (защита, охранение), **Spannung** – шиддатнок (усиленный, напряжённый), **Bekämpfung** – ҷанг, муҳориба, мубориза – (борьба, война, битва), **Unterdrückung** – зулм, ситам (тирания, угнетение, насилие), **-heit Sicherheit** – беҳатарӣ (безопасность), **Freiheit** – озодаӣ (свобода), **Einheit** – ваҳдат; воҳид; қисми ҳарбӣ (единство; единица; военный часть), **-keit Grausamkeit** – бераҳмӣ (жестокость), **Unabhängigkeit** – истиклол(ият) (независимость), **Wehrlosigkeit** – беҳомӣ (беззащитный), **Pünktlichkeit** – дақиқкорӣ (пунктуальность), **-schaft Freundschaft** – дӯстӣ, рафоқат (объединение), **Gemeinschaft** – иттиҳод, иттиҳодия (союз, объединение), **-en Zeichen** – аломат, нишона (знак, признак), **-nis Bündnis** – иттифок, иттиҳод; муоҳида, паймон (союз, коалиция, блок), **Zeugnis** – шаҳодат, гувоҳӣ (свидетельство), **Bedürfnis** – зарурат; талабот (потребность), **Gefängnis** – ҳабсхона, зиндон (тюрьма), **Geheimnis** – сир, асрор (секрет), **-sal Schicksal** – қисмат (судьба), **-tum Heldentum** – қаҳрамонӣ, далерӣ (героизм, подвиг) и т.д [3].

Следует добавить, что в немецком языке наряду с исходными суффиксами немецкого языка существуют и производные суффиксы, с помощью которых создаются военные термины (мужского и женского рода): **-or, -ant, -ist, -är, -ar, -eur, -al, -ier, -at, -ion, -tion, -ik, -tur, -(t)ät, -ie, -anz, -enz, -age, -(i)um, -(i)at, -ent, -ment, -al, -ett, -nom:**

-or Agrassor – тачовузкор (агрессор), **-ant Kommandant** – комендант (комендант), **Sergeant** – сержант (сержант), **-at Soldat** – аскар, сарбоз; хизматчии ҳарбии қаторӣ (солдат), **-ist Revanchist** – никорталаб (реваншист), **Terrorist** – террорист (террорист), **-är Militär** – хизматчии ҳарбӣ, коркуни ҳарбӣ, сипоҳӣ, низомӣ (военный, военнотружачий), **-ar Kommissar** – комиссар, маъмур (комиссар), **-eur Deserteur** – гуреза, аскари фирорӣ (дезертир; беглый солдат), **Kommandeur** – командир, фармондеҳ, сардаста (командир, командующий, начальник отряда), **-ier Offizier** – афсар (офицер), **Pionier** – сапёр (сапёр), **-al General** – генерал (генерал), **-ismus Patriotismus** – ватанпарварӣ, ватандӯстӣ (патриотизм), **-ion Union** – иттифок, иттиҳод; иттиҳодия (союз, коалиция, объединение), **-tion Information** – маълумот (информация), **Liquidation** – барҳамдиҳӣ (ликвидация), **Situation** – вазъ, вазъият (ситуация), **Okkupation** – истило, ишғол (забт) (окупация), **Munition** – лавозимоти ҷангӣ (боеприпасы), **-ik Taktik** – тактика (тактика), **-tur Kommandantur** – комендатура (комендатура), **Diktatur** – диктатура, низоми истибоддӣ (диктатура), **-(t)ät**

Stabilität – устуворӣ (стабильность), **Rivalität** – рақобат (соперничество), **-ie Artillerie** – артиллерия, тӯпҳо (артиллерия, пушка; орудие), **Diplomatie** – дипломатия (дипломатия), **-anz Distanz** – масофа (дистанция; расстояние, **-enz Differenz** – муҳолифат, зиддият (сопротивление, противодействие), **-sion Division** – дивизия, дивизион (дивизия, дивизион), **Mission** – супориши ҳарбӣ (миссия), **Aggression** – ҳамла, таҷовуз (нападение, агрессия), **Explosion** – тарқиш (взрыв), **-age Spionage** – ҳосусӣ, амали ҳосусӣ (шпионаж), **-ment Parlament** – парламент (парлумон), **Dokument** – ҳуҷҷат, санад (документ), **-ett Bajonett** – сарнайза, найза (- и милтиқ) (штык, копё, пика) и др.

Наблюдения показывают, что среди словообразовательных суффиксов немецкого языка суффикс **-er** более продуктивен, популярен и многозначный, чем другие суффиксы. Исследователи много писали об особенностях этого суффикса и часто считают его одним из наиболее употребляемых суффиксов в немецком языке. **Aufklärer** – ҳавопаймои разведкаунанда (самолет-разведчик), **Bomber** – ҳавопаймои бомбаандоз (самолет-бомбардировщик), **Jäger** – ҳавопаймои қиркунанда (самолет-истребитель), **Träger** – ракетақаш, борқаш (ракетоносец).

Данный суффикс имеет следующие эквиваленты в таджикском языке: **1) -ӣ: ҳарбӣ** – Militärangehöriger (военный), **берлинӣ** – Berliner (берлинец), **хориҷӣ** – Fremder (иностранец); **2) -ҷӣ: сарҳадҷӣ** – Grenzer (пограничник); **3) -гоҳ: паноҳгоҳ** – Bunker (убежище); **4) -анда: ҳавопаймои қиркунанда** – Jagdflieger (истребитель); **5) -бон: сарҳадбон** – Grenzer (пограничник); **6) -гар: ҳиллагар, фиребгар** – Betrüger (обманщик) и т.п.

К наиболее часто используемым суффиксам, участвующим в образовании имён прилагательных, относятся суффиксы **-isch** и **-bar**. Суффикс **-isch** чаще всего присоединяется к заимствованным основам, например, **militärisch** (ҳарбӣ – военный), **ballistisch** (балистикӣ – баллистический), **strategisch** (стратегӣ – стратегический), **mechanisch** (механикӣ – механический).

Значение возможности действия над объектом выражается суффиксом отглагольных прилагательных **-bar**, например, **lenkbar** (идорашаванда, батартибандозӣ, танзимкунанда – управляемый; регулируемый), **faltbar** (қатшаванда – складной, сгибающийся). Этот суффикс может присоединяться к корневым основам, например, **steuerbar** – «идорашаванда, управляемый» (от глагола steuern).

Суффиксы, с помощью которых образуются (существительные) военной терминов:

- ung:	Bombardierung, Entwaffnung, Kampfhandlung	-ӣ, -он	бомбаборон, бесилоҳқунӣ, амалиёти чангӣ
-age:	Sabotage, Spionage	-ӣ	вайронқорӣ, ҳосусӣ
- ei	Schießerei	-ӣ	тирпарронӣ
- tät	Stabilität, Kriminalität, Spionageaktivität	-ӣ	устуворӣ, ҷиноятқорӣ, фаъолияти ҳосусӣ

-keit	Schutzlosigkeit, Tapferkeit, Spionagetätigkeit	-ӣ	беҳомӣ, часурӣ, фаъолияти ҷосусӣ
-ik:	Muskeltechnik, Innenpolitik, Außenpolitik	-ӣ	техникаи мушакӣ, сиёсати дохилӣ, сиёсати хориҷӣ
-schaft:	Bruderschaft, Freundschaft, Einsatzbereitschaft	-ӣ	бародарӣ, дӯстӣ, омодагии ҷангӣ
-heit:	Militäreinheit, Militärsicherheit	-ӣ	қисми ҷарбӣ, амнияти ҷарбӣ
-ant:	Kommandant, Lieutenant	-	комендант, лейтенант
-tum:	Heldentum, Irrtum.	-ӣ	қаҳрамонӣ, гумроҳӣ
-sion:	Kernexplosion, Diversion	-ӣ	тарқиши ҳастай, вайронкорӣ
-er:	Granatenwerfer, Jagdbomber	-андоз -анда	гранатаандоз, киркунанда-бомбаандоз
	Analytiker	-гар	таҳлилгар
	Kriegsverbrecher, Manöver	-ӣ	ҷинояткори ҷангӣ, маневр
-ier:	Grenadier, Kanonier, Reserveoffizier	-зан -ӣ	гренадер, тўпзан, афсари афсари эҳтиётӣ
-ismus	Patriotismus, Pazifismus, Extremismus	-ӣ -изм	ватандӯстӣ, сулҳдӯстӣ, экстремизм
-(a)tion:	Geheimdienstinformation; Munition	-ӣ	маълумоти разведкавӣ, лавозимоти ҷангӣ
-lich -ig	feindlich, umstrittig, verdächtig	-она -нок	душманона, баҳснок, шубҳанок
-ell:	kriminell	-ӣ	ҷиноятӣ
-al:	international	-ӣ	байналмилалӣ
-isch:	strategisch, taktisch	-ӣ	стратегӣ, тактиқӣ

Из приведенных примеров видно, что способ словообразования суффиксальным способом очень популярен как в таджикском, так и в немецком языках и весьма продуктивен наряду с префиксацией.

Этот способ словообразования охватывает практически все части речи таджикского и немецкого языков и делает словарный запас этих языков еще более полным, особенно в военной сфере.

Мы живём в быстро меняющемся мире. Изменения коснулись сферу языкознания и лексический состав языка быстрым темпом пополняется.

Рассмотрев способы образования слов в современном немецком языке, можно сделать вывод, что большинство из них употребляются в создании новых лексических единиц с древних времён и являются, до сих пор продуктивными. Способы словообразования более поздних этапов развития языка активным

образом интегрированы в словообразовательный строй грамматики современного немецкого языка.

Следует подчеркнуть, что не являются наиболее продуктивными средствами, хотя активно пополняют словарный состав новыми производными словами.

Как выяснилось из обзора подготовленных материалов, суффиксы играют ключевую роль в создании военной терминологии в таджикском и немецком языках. В обоих языках весьма значителен вклад лексических элементов, особенно суффиксация, в формировании военной терминологии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. муҳар. масъул Ш.Рустамов, Р.Ғаффаров. – Д.: Дониш, 1985. – 356 с.

2. Гуломова Ф.А. Термины, описывающие оружие на таджикском, немецком и русском языках / Ф. А. Гуломова // Суханшиносӣ. – 2025. – №2(51). – С. 81-90.

3. Гуломова Ф.А. Луғати тоҷикӣ-русӣ-олмонӣ истилоҳоти ҳарбӣ. – Душанбе, 2023. – 80с.

4. Зуев А. Н. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка [Текст] / А.Н. Зуев, И.Д. Молчанова, Р.З. Мурашов. – М.: Русский язык, 1979. – 536 с.

5. Максимов В.И. Суффиксальное словообразование имен существительных в русском языке. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1975. – 180 с.

6. Назарзода С., Сангинов А. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди II. – Душанбе, 2008. – 945с

7. Немецко-русский словарь, под редакцией У.И. Лазарева. – М.: Русский язык, 1979. – 600с.

8. Рустамов Ш. Исм (категориями грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ) /Ш. Рустамов. – Д.: Дониш, 1981. – 220с.

9. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе. Дониш, 1972. – 71 с.

10. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1953 – 374 с.

11. Степанова М.Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке/М.Д. Степанова, В. Фляшер. – Москва: «Высшая школа», 1984. – 264с.

12. Duden. Das Bedeutungsworterbuch. 2 Auflagen. Dudenverlag. Mannheim -Wien Zurich, 1985. –797 S..

13. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig, 1969. – 328 S.

14. Wöllstein Angelika. Die Grammatik [Elektronische Ressource]: unentbehrlich für richtiges Deutsch; Duden; 4 Dudenverlag, 2016. [Электронный ресурс] URL: <https://www.goethe.de/ins/ru/ru/kul/ser/onl>. (дата обращения: 19.06.2025)

15. Wahrig Gerhardt. Deutsches Wörterbuch. München: Mosaik Verlag, 1986. – 4358 S.

**ФОРМИРОВАНИЕ СЛОВА И ВОЕННЫХ ТЕРМИНОВ
ПОСРЕДСТВОМ СУФФИКСОВ В СОВРЕМЕННЫХ
ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ**

В данной статье обсуждаются вопросы роли словообразования, способов суффиксации в формировании лексики и военных терминов в таджикском и немецком языках. Важнейшим способом обогащения словарного запаса является словообразование. Автор на основе научных источников в своей статье проанализировал один из способов и методов обогащения лексического состава изучаемых языков – создание новых слов, в том числе военных терминов. Каждый из способов развития словарного запаса немецкого языка имеет свои особенности. Немецкие эквиваленты этих суффиксов показаны в статье с примерами. Роль суффиксов в образовании слов разных частей речи оценивается на специальном примере, в военной терминологии. Поэтому данная тема является одной из важных и познавательных и имеет широкую позицию в лингвистической науке. Следует отметить, что данные вопросы являются одной из самых дискуссионных и продолжительных тем и в языкознании отличаются от других отраслей этой области своими обособленными особенностями. Статья является актуальной в сфере изучения словообразования и дает ценную информацию для специалиста военной сферы.

Ключевые слова: *аффиксы, аффиксация, суффиксы, суффиксация, язык, слово, словообразование, терминология, метод, способ словообразования, таджикский язык, немецкий язык, корень слова, лингвистика, словарь, сочетаемость, наука, морфология.*

**ТАШАККУЛИ ВОЖА ВА ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ БО ЁРИИ
ПАСВАНДҶО ДАР ЗАБОНҶОИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ**

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои нақши калимасозӣ ва роҳҳои пасвандсозӣ дар ташаккули лугат ва истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ баррасӣ мешаванд. Яке аз роҳҳои муҳимтарини ганӣ гардонидани захираи лугавӣ калимасозӣ мебошад. Муаллиф дар асоси манбаъҳои илмӣ дар мақолаи худ яке аз роҳи усулҳои ганӣ гардонидани таркиби лугавии забонҳои мавриди омӯзиши – сохтани калимаҳои нав, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбиро таҳлил кардааст. Ҳар яке аз роҳҳои рушди захираи лугавии забони олмонӣ дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад. Муодилҳои олмони ин пасвандҳо дар мақола бо овардани мисолҳои нишон дода шудаанд. Нақши пасвандҳо дар калимасозии ҳиссаҳои гуногуни нутқ дар мақола дар асоси намунаҳои махсус аз истилоҳоти ҳарбӣ арзёбӣ мегардад. Аз ин рӯ, мавзӯи мазкур яке аз мавзӯҳои муҳим ва мубрам ба ҳисоб рафта, дар илми забонишиносӣ мавқеи васеъ дорад. Бояд қайд намуд, ки ин масъалаҳо аз ҷумлаи мавзӯҳои баҳсбарангез ва давомдори забонишиносӣ ба шумор мераванд ва аз дигар соҳаҳои ин илм бо хусусиятҳои ҷудоғонаи худ фарқ мекунанд. Мақола дар самти омӯзиши калимасозӣ муҳим ва мубрам буда, барои мутахассисони соҳаи ҳарбӣ низ маълумоти арзишманд пешниҳод менамояд.

Калимаҳои калидӣ: аффиксҳо, аффиксатсия, пасвандҳо, пасвандсозӣ, забон, калима, калимасозӣ, истилоҳишиносӣ, метод, роҳи калимасозӣ, забони тоҷикӣ, забони олмонӣ, решаи калима, забонишиносӣ, лугат, мувофиқат, илм, сарф.

**FORMATION OF WORDS AND MILITARY TERMS
WITH SUFFIXES IN THE MODERN TAJIK AND GERMAN
LANGUAGES**

This article discusses the issues of the role of word formation and the methods of suffixation in the development of vocabulary and military terminology in the Tajik and German languages. Word formation is one of the most important ways of enriching the vocabulary. Based on scientific sources, the author analyzes in the article one of the methods of enriching the lexical composition of the studied languages-the creation of new words, including military terms. Each method of developing the vocabulary of the German language has its own specific features. The German equivalents of these suffixes are presented in the article with examples. The role of suffixes in the formation of words belonging to different parts of speech is evaluated through special examples taken from military terminology.

Therefore, this topic is considered one of the important and informative ones and occupies a significant place in linguistic science. It should be noted that these issues are among the most debatable and long-discussed topics in linguistics and differ from other branches of this field by their distinct characteristics. The article is relevant in the field of studying word formation and provides valuable information for specialists in the military sphere.

Keywords: *affixes, affixation, suffixes, suffixation, language, word, word formation, terminology, method, word-formation method, Tajik language, German language, word root, linguistics, dictionary, compatibility, science, morphology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гуломова Фотима Абдурахмоновна – докторанти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 55 557 06 55 (м.)

Сведения об авторе: Гуломова Фотима Абдурахмоновна – докторант Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, 734003, Республика Таджикистан, Душанбе, пр-т Рудаки, 121. Тел.: (+992) 55 557 06 55 (м.)

Information about the author: Gulomova Fotima Abdurahmonovna – Doctoral candidate of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave, 121, Phone number: (+992) 55 557 06 55 (m.)

**ВИЖАГИҶОИ МЕТАФОРА ВА МЕТОНИМИЯ ДАР
ЛЕКСИКАИ МЕЪМОРӢ****Мадина Даминзода****Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Мусаллам аст, ки забони меъмориро маҷмуи истилоҳоти техникӣ ва меъёрӣ ташкил медиҳанд. Аммо бояд тазаққур дод, ки як қисмати истилоҳоти меъмориро истилоҳоти ташбеҳӣ низ ташкил медиҳанд, ки ба воситаи **метафора** ва **метонимия** ташаккул ёфтаанд. Чунонки муҳаққикон Ч. Лакофф ва М. Љонсон таъкид намудаанд: «Метафора асоси фикр ва концептуализатсияи мо дар ҳама соҳаҳо, аз ҷумла илм ва ҳунар, мебошад» [5, 34]. Метонимия бошад, ба андешаи забоншиноси рус Р. Якобсон, «*интиқоли маъно дар асоси робитаи воқеӣ*» *воқеӣ* *ҳамсоҷи* *ашё*» мебошад ва дар номгузориҳои меъморӣ ба таври густарда истифода мешавад [10, 145].

Забоншиноси рус Е. В. Перехвалская ба мавқеи метафора ва метонимия дар забоншиносӣ тавачҷуҳ намуда, таъкид мекунад: «Метафора ва метонимия бар асоси сермаъноӣ, яъне бисермаъноии вожаҳо бунёд ёфтаанд ва тавассути онҳо маъноӣ маҷозӣ ва ғайриасли калимаҳо ташаккул меёбанд. Бо ин хусусият онҳо аз навъҳои дигар: гипербола, муқоиса ва ғ. фарқ мекунад. Метафора ва метонимия имкон медиҳанд, ки дар бораи ин ё он ашё, падидаҳо ва тасаввурот, ки барояшон калимаи алоҳида дар забон вучуд надорад, фикрамонро баён кунем» [7, 262].

Аз гуфтаи муҳаққикон бармеояд, ки метафора ва метонимия дар забон бар асоси монанд кардани як чиз бар чизи дигар ба вучуд меоянд. Албатта, дар табиат чизҳои бо ҳам монанд зиёданд ва онҳо бар асоси қонунмандии забон дорои маъноҳои гуногун мебошанд. Маҳз бар асоси тамоми падидаҳои табиат ва ашёи ҳодисаҳо дар соҳаи меъморӣ чунин монандиҳо дар истилоҳоти ин соҳа ба вучуд омадаанд ва се вазифаҳо бар дӯш доранд:

- **воситаи номгузори** **эҷодӣ** (истилоҳ аз шакл ё хусусияти объект илҳом мегирад);

- **воситаи соддагардонӣ** (баҷои тавсифи тулонӣ як калимаи ташбеҳӣ истифода мешавад);

- **воситаи муоширати фарҳангӣ** (истилоҳ ба мерос ва анъанаи меъморӣ пайваст аст).

Метафора – ин дар асоси шабоҳати шаклӣ ё функционалӣ интиқоли маъно аз як манбаи шабоҳат ба манбаи дигар мебошад [12, 122].

Дар ҳолати маҷозӣ (метафора) номи ягон ашё ё ҳодиса ба ашё ё ҳодисаи дигар нисбат дода мешавад. Асоси ин гуна шабоҳатро шакл, намуди зоҳирӣ ва ҷойгиршавии ашё ташкил медиҳад. Дар чунин навъи маҷоз (метафора) як ашё ба

ашёи дигар ташбеҳ карда мешавад, ки ин хоси ҳар ду забони муқоисашаванда (тоҷикӣ ва англисӣ) мебошад. Ҳамин хусусияти ташбеҳро забоншиноси тоҷик Ҳ. Маҷидов ба таври зер шарҳ медиҳад: «Ташбеҳ чунин навъи маҷоз аст, ки мувофиқи он маънои ин ё он калима ба калимаи дигар аз рӯи ягон шабоҳате, ки бо шайъи ифодакунандаи маънои он дорад, мегузарад. Ташбеҳҳамчун як навъи маҷози луғавӣ ба маънои нисбатан васеътаре кор бурда мешавад» [6, 52].

Шоистваи зикр аст, ки метафораро дар забоншиносии тоҷик маҷоз меноманд. Ин тавзеҳро Н. Бозидов ба таври зер овардааст: «Ҳамин тавр, ба маънои ҳақиқӣ фаҳмидан ва истеъмол гардидани калимаҳо маънии аслии номида шуда, ба маъноҳои дигар (кӯчида) омадани он маънии маҷозӣ ном дорад.» [2, 22].

Ташбеҳоте, ки дар истилоҳоти меъморӣ ҳар ду забон истифода мешаванд, бар асоси намудҳои гуногуни метафора асос ёфтаанд. Дар миёни онҳо, бештар ба номгузории унсурҳои ороишӣ, масолеҳи меъморӣ ва конструктивӣ, шахрсозӣ ва нақшаи умумӣ он истифода мешавад. Унсурҳои ороишӣ (декоративӣ) ва номгузории ашё дар таркиби истилоҳоти меъморӣ бо принсипи шабоҳати онҳо ба узвҳои инсон, ҳайвонот, наботот амалӣ мешавад. Аз ин рӯ, дар истилоҳоти меъморӣ асосан навъҳои зерини метафора истифода мешаванд: а) **метафороҳои зооморфӣ** (аз олами ҳайвонот); б) **метафороҳои фитономикӣ** (аз олами наботот); в) **метафороҳои антропоморфӣ** (аз узвҳои инсон);

1) Метафороҳои зооморфӣ. Ин навъи метафороҳо яке аз муҳимтарин навъ ба шумор мераванд, ки бар асоси онҳо истилоҳоти зиёди унсурҳои ороишӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сохта шудаанд. Дар ин навъи метафороҳо асосан қисмҳои асосии узвҳои бадани ҳайвонҳо (соматизмҳои зооморфӣ) иштирок мекунанд. Чунончи:

Ҷадвали 1.

Истилоҳ (тоҷикӣ)	Англисӣ	Манбаи шабоҳат	Шарҳ
чашми барзагов	bull's eye	Ҳайвон	равзанаи гирдашакл мисли чашми барзагов
гардани мурғобӣ	gooseneck molding	Паранда	қисмати қачмонанд монанди гардани мурғобӣ
дандони гург	wolf's tooth	Ҳайвон	нақши ороишии кунҷдор мисли дандони гург
минқори ғалевоҷ (мурғи шикорӣ)	Beak	Паранда	обрави тиреза, ки нӯғхам, чангақмонанд аст
панҷаи шер	lion's paw	Ҳайвон	ҳайкалсутуни шер
Кариатида	Caryatid	ҳайвони мифологӣ	ҳайкалсутун ба шакли зан дар намои иморат

Чи тавре ки аз чадвал маълум мегардад, дар ҳар ду забон – забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар соҳаи меъморӣ истилоҳҳои маъмуланд, ки асоси маъноӣ маҷозии онҳоро номҳои ҳайвонот ва аъзои бадани онҳо ташкил медиҳанд. Маводи мазкур нишон медиҳад, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тарзи истифодаи шакли маҷозии номҳои узвҳои бадани ҳайвонот нисбат дар таркиби истилоҳоти соҳаи меъморӣ умумияти муайян ва наздикӣ доранд. Вале онҳо дар баробари умумият, инчунин хусусиятҳои хоси худро низ доранд, ки аз сохтори семантикии забонҳои мазкур дар мавриди таъдил ва интиқоли маъно вобаста мебошанд. Чунин тафовутҳо ба вижагиҳои ҷаҳонбинӣ ва хусусиятҳои фарҳангии соҳибзабонон низ алоқамандии зич дорад.

Чунончи, мафҳуми «чашм» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба маъноӣ «равзана» низ мутобиқат дорад: «чашми барзагов» – «bull's eye» – равзанаи гирдашакл мисли чашми барзагов. Аммо дар забони англисӣ ин мафҳум ҳамзамон ба маъноӣ «холиғӣ» (дар ягон маҳлул ва ғайра) низ истифода мешавад, ки чунин тарзи истифода дар забони тоҷикӣ мушоҳида намешавад.

Бояд зикр кард, ки дар истилоҳоти меъморӣ забони англисӣ истифодаи номҳои ҳайвонҳои мифологӣ бо маъноӣ маъҷозӣ хеле зиёданд. Чунин, номҳои асосан аз мифологияи Юнони Қадим гирифта шудаанд ва дар услубҳои каллсикӣ меъморӣ қадим истифода мешудааст, ки он то замони муосир низ дар соҳаи меъморӣ ба таври хеле васеъ истифода мешаванд. Чунончи: *гаргойл* «Gargoyle» (ҳайкалчаи сангини ҳайвонмонанд ё одаммонанд, ки дар боми калисоҳо барои хорич кардани об истифода мешавад); *грифон* «Griffin / Gryphon» (ҳайвони мифологӣ бо сари кабудтар ва бадани шер, ҳамчун ороишот дар биноҳо, дари дарборҳо ва китобхонаҳои қадимӣгузошта мешуданд); *сирена* «Siren» (ҳайвони мифологӣ бо қисми болоии инсон ва қисми пой моҳӣ, дар шакли наққошӣ ва ҳайкал истифода мешавад), *аждаҳо* «Dragon» (ҳайвони афсонавӣ, ки сағмонанд буда, оташафрӯз мебошад ва дар дари калисоҳо, бурҷҳо ва дар хонаҳои қадимӣбарои ороиш истифода мешудааст); *негас* «Pegasus» (ҳайвони аспмонанд бо болҳои калон, ки дар наққошӣ истифода мешавад), *медуза* «Medusa» (ҳайвони мифологӣ бо сари зан ва мӯйҳои сари ӯхамчун морҳои зинда, ба сифати элементҳои муҳофизатӣ ё ороишӣ дар меъморӣ истифода мешавад), *химера* «Chimera» (ҳайвони мифологӣ бо баданҳои гуногуни ҳайвонҳо (асосан шер, асп ва мор), ки дар ороишоти меъморӣ истифода мешудааст) [4, 198].

2) Метафораҳои фитономикӣ

Дар ин навъи метафора (phytonometic – phyto = рустани, poetic) сухан дар бораи истифодаи маҷозӣ ва ташбеҳҳои меравад, ки аз олами рустаниҳои гирифта шудаанд. Хусусиятҳои гулу рустаниҳои барои маҷозан номгузории падидаҳои ашӯҳои тамоми соҳаҳои гуногун истифода мешаванд. Забоншиносон Ҷ. Лакофф ва М. Ҷонсон қайд мекунанд, ки табиат ва маҳсусан олами рустаниҳои як манбаи маъмули метафора дар забон аст [5, 128]. Воқеан, дар забон бо истифода аз номҳои рустаниҳои ҳам вожаҳо ва ҳам истилоҳҳо бо маъноҳои маҷозӣ

(метафорай) сохта шудаанд, ки дар тамоми соҳаҳо мавриди корбурд қарор мегиранд. Аз ҷумла, дар соҳаи меъморӣ, баҳусус, дар қисмати унсурҳои ороишии ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ номҳои рустаниҳо маҷозан хеле зиёд истифода мешаванд. Чунончи, *акант ё аканф* - шакли ороишии капителҳо (сарсутун, боша), модулонҳо, акротерихо, арақа (фриз)-ҳо ва нижвон (карниз)-ҳо мебошад. Маънои ибтидоии вожаи «акант» – номи рустании ҳамешазабз аз ҷинси рустаниҳои гулдор. Барги он хеле зебо ва ороишӣ буда, аз ин хотир номи рустании мазкур «*acanthus*» дар унсурҳои ороишии меъморӣ гузаштааст. Асосан сарсутунҳо дар шакли барг ороиш дода мешаванд, ки ҳамин ороиш «акант» ё «аканф» дар забони англисӣ номгузорӣ шудааст. Ба ҳамин монанд дар забони тоҷикӣ вожаи «*нарғиса*» ҳамчун истилоҳи меъморӣ ба маънои «орозиши гачӣ ё алибастрӣ дар сақф ё девор, ки ба шакли гули нарғис сохта мешавад» истифода мегардад. Маънои аввалияи он «нарғис» номи гули хушбӯйи сафед ё зарди хурду нозуки баҳорӣ аст, ки ба чашми нимпӯш монанд мебошад. Интиқоли маъно вобаста ба зебоии гули *нарғис* мебошад, ки ҳамчун истилоҳи меъморӣ дар забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор дорад.

Ҳамин гуна истилоҳҳо дар соҳаи меъморӣ ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ истифода мешаванд, ки намунаи чанде аз онҳоро дар ҷадвали поён меоварем.

Ҷадвали 2.

Истилоҳ	Англисӣ	Манбаи шабоҳат	Шарҳ
барги фарн	palm leaf	Наботот	нақши барги тропикӣ дар ороиш
гулбандина	Rosette	Наботот	нақши гулшакл дар маркази ороиш
ресмонак	cord motif	наботот / ашё	нақши печи растанишакл ё ресмоншакл
Акант	acanthus	Наботот	нақши барги акант дар сарсутун
харбузашакл	melon form	Мева	унсури гирдашакл мисли харбуза
шохчашакл	rigid shaft	Табиат	унсур бо шакли шоха

Мисоли дигар, ҷойхонаи миллии «Харбуза» дар шаҳри Ҳисор мебошад, ки онро 27 октябри соли 2015 ба муносибати 3000-солагии шаҳри Ҳисор сохта ба истифода дода шуд. Бино «Харбуза» ном дошта, аз назари меъморӣ дар шакли харбуза сохта шудааст [9, 123]. Чунин мисолҳо зиёданд, ки дар тамоми кишварҳои олам, аз ҷумла, дар Тоҷикистон, биноҳо дар шакли рустаниҳо сохта шуда, номи ҳамон рустаниро гирифтаанд. Ҳоло дар меъмории ҷаҳон аз ин усул хеле зиёд истифода мебаранд. Чунончи:

Lotus Temple (Дехлӣ, Ҳиндустон) → тамоми бино шакли гули нилуфарро дорад.

Flower Tower (Париж, Фаронса) → манзилест бо гулҳо пӯшонид.

Palm Islands (Дубай, АМА) → маҷмааи сунъии ҷазираҳо бо шакли дарахти хурмо[13, 134].

Ҳамин тавр, дар ҳар ду забони муқоисашаванда чунин интиқоли маъноҳо баробар мебошанд, ки аз муҳаббати соҳибзабонон ба табиат ва зебоипарастӣ дарак медиҳанд.

3) Метафораҳои антропоморфӣ (узвҳои бадани инсон)

Ҷадвали 3.

Истилоҳ	Англисӣ	Манбаи шабоҳат	Шарҳ
Атлант	Atlas	қисми мард	хайкали мард, сутунро нигоҳ дошта
Кариатида	Caryatid	қисми зан	хайкали зан, сутунро нигоҳ дошта
Карниз	forehead molding	пешони одам	қисми болоии девор мисли пешони инсон
Гардан	Neck	гардани одам	қисми миёнаи сутун; гарданаи гунбаз
сари болор	head (beam head)	сари одам	қисми пеши болор
пошнача	Heel	пошнаи попуши занона	профили овезон бо қисми болоии бомуя (барҷаста) ва қисми поёнии фурӯрафта (ковок)
Забонча	Tongue	забон	баромадагҳои зинамонанди борик, ки карнизро нигоҳ медоранд
Даҳана	Mouth	даҳон	даҳанаи дар, даҳанаи даҳлез
Соқа	Купол	соқи по	гунбади гунбаз

Номи узвҳои баданд, чун *cap* «*head*», *пой* «*foot, leg*», *даст* «*hand*», *даҳон* «*mouth*», *гардан* «*neck*» барои интиқоли маънои маҷозии истилоҳоти меъморӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имконияти фарохтар медиҳанд. Аммо интиқоли маъноҳои маҷозӣ дар забонҳои муқоисашаванда ба таври гуногун сурат гирифта на ҳамеша бо ҳам умумият пайдо мекунанд. Чунончи, интиқоли маънои маҷозии мафҳуми *cap* «*head*»-ро дар ҳар ду забон дар зер меоварем:

а) «*head*»- қисми болоии ягон унсур ё ҷузъи меъморӣ. Масалан, *болои сутун*, *болои дар* ё *болои арк* метавонад «*head*» ном дошта бошад, ки дар забони тоҷикӣ дар ин маврид вожаи «*боло*» истифода мешавад: *door head*- қисми болои дар; *arch head*- болои камонак.

б) «*head*» – қисми аввали ороиши борик ва муайяншуда, ё шуруи ороиши сутун ё рӯйпӯшро мегӯянд. Ҷузъи ороишӣ, ки назарро ба боло равона мекунанд: *head of a molding* – болои ороиш.

в) «*head*»– сарҳои ҳайкалҳо ё маскаронҳо, ки ҳамчун унсурҳои ороишӣ дар девор ё сутун ҷойгир мешаванд: *mask head* ё *human head*.

г) «*head*» – канори болоии дар; *head jamb* чузъи сохтори канори дар, ки сарҳади болои он аст.

ғ) «*head*» – сари девор; *head wall* – деворе, ки дар як нуқтаи боло ҷойгир аст, мисли дар бино ё канори пул. [15]

Калимаи англисии *head* аз назари маъноии худ бо калимаи тоҷикии *сар* мутобиқати пурра надорад, ки ин номувофиқатӣ, пеш аз ҳама, ба хусусиятҳои дарки мафҳуми «сар» ва муносибатҳои махсуси он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вобаста аст. Дар забони тоҷикӣ калимаи мазкур маъноҳои зеринро дорад: *сар* – 1) оғоз, аввал, ибтидо; 2) боло, рӯи; 3) нӯг; 4) хӯша; 5) сардор; 6) майл, рағбат, ҳавас; 7) сари...; 8) ҳангоми..., вақти...; 9) пеши... ва ғ.

Муҳаққиқ М.М.Бекмуродов низ дар рисолаи илмиаш муносибатҳои маҷозии вожаи «сар / *head*»-ро нишон дода, ба ҳулосае меояд, ки мафҳумҳои вожаи «сар / *head*» дар забони тоҷикӣ аз ҳам тафовут доранд. Дар раванди муқоиса ӯ муносибатҳои зеринро барои калимаи **head** дар забони тоҷикӣ муайян мекунад:

head «қисми пеш» – (пеш, пеши, -и пеш);

head «пеши киштӣ»– нӯги (қисми пеши) киштӣ;

head «рӯи танга (қисми рӯи танга)» – рӯйа;

head «дастаи корд, дастаи табар» – даста, дастак;

head «ҷӯби болои чорҷӯбаи дар ё тиреза» – болодарӣ;

head «сари болға» – мурра(-и пулкак) [1, 81].

Ҳамчунин, муҳаққиқ вожаи соматикӣ «*дил–heart*»-ро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муқоиса намуда, ба ҳулосае меояд, ки ҳамин хусусият барои дигар узвҳои бадан низ ҳос аст, чунончи:

а) *heart*- дилак;

б) *heart* - марказ;

в) *heart* - хона, сарпаноҳ [1, 82].

Ҳамин тавр, аз мисолҳои боло маълум мегардад, ки метафораҳо на танҳо забонро обуранг мекунанд, балки барои тавсифи дақиқи унсурҳои мураккаби меъморӣ воситаи шарҳ мебошанд. Чунонки муҳаққиқи англис Ч. Клейр қайд мекунад: «Метафораҳои визуалӣ дар меъморӣ робитаи зеҳнӣ байни тарроҳ ва корбарро мустақкам мекунад» [11, 71]. Воқеан, таҳлилҳои ғайрӣ нишон доданд, ки маъноҳои вожаҳои асли бар асоси монандӣ ва шабоҳат ба кӯч баста ба вожаҳои маҷозӣ табдил ёфтаанд, ки дар ҳолатҳои зарурӣ онҳо ҳамчун истилоҳи корбурд мешаванд. Мисолҳои барҷастаи онро мо дар намунаи истилоҳоти меъморӣ дида баромадем.

Метонимияро дар забоншиносии тоҷик кӯчиши маънӣ аз рӯи алоқамандии мафҳумҳо, ки ба масофа, вақт, мавод, ашё, чараён, натиҷа ва монанди инҳо вобаста мебошад, инчунин аз рӯи таносуби бутуну ҳисса, аз рӯи вазифа ва аз рӯи наздикии исмҳои ҳосу ҷинс маънидод мекунад [6, 15].

Муҳаққиқи англис Г.Е. Крейдлин метонимияро интиқоли маъно дар асоси робитаи воқеӣ, ҳамсоғӣ ё алоқамандии функционалӣ байни ду объект меномад [3, 201]. Метонимия дар меъморӣ бештар барои ифодаи кулли объект тавассути як ҳиссаи он, ки дар забони англисӣ **totum pro parte** номида мешавад, ё барои ифодаи як қисми объект тавассути номи томион, ки дар забони англисӣ **pars pro toto** номида мешавад, истифода мешавад. Ин амалҳоро мо ба таври алоҳида дар ҷадвали зер дида мебароем.

1) Қисм барои тамоми объект(pars pro toto)

Ҷадвали 4.

Истилоҳ	Англисӣ	Навъи робита	Шарҳ
Фасад	Facade	pars pro toto	рӯи берунии бино барои тамоми сохтмон
Гунбаз	Dome	pars pro toto	қисми болойҳамчун номи тамоми бино
Бурҷ	Tower	pars pro toto	унсури дифоӣ барои тамоми қалъа

2) Тамоми объект барои қисм(totum pro parte)

Ҷадвали 5.

Истилоҳ	Англисӣ	Навъи робита	Шарҳ
Қаср	palace	totum pro parte	бинои бошукӯҳ, ки танҳо як толорро ишора мекунад
Масҷид	mosque	totum pro parte	ибодатхонаи мусулмонон

Аз ҷадвали боло бармеояд, ки метонимия низ барои ҳар ду забон хос мебошанд. Дар ҳолати метонимия номи ягон ашё ё падида ба ашё ё падидаи дигар бар асоси ҳамсоғӣдоштани он мекуҷад.

Дар истилоҳоти меъморӣ, асосан, яке аз намудҳои метонимия – синекдоха истифода мешавад, ин интиқоли номҳои муассисаҳо ба биноҳое мебошад, ки дар онҳо ҷойгир шудаанд. Дар таҳлили истилоҳот дар номгузориҳои биноҳои шаҳравандӣ ин раванд аллақай мушоҳида шудааст. Ин намуна нишон медиҳад, ки дарки метонимии номҳо дар соҳаи меъморӣ на танҳо ба равандҳои семантикӣ иртибот дорад, балки ба таҷриба ва фарҳанги иҷтимоии истифодаи муассисаҳо дар муҳити зиндагии шаҳравандӣ низ бастагӣ дорад. Чунончи: «**Ватан**» – номи кинотеатр буда, ин ном ба биноҳои гирду атрофи он низ интиқол ёфта, ҳоло ифодакунандаи маҳалла гаштааст, ба ҳамин монанд «**Садбарг**» – бинои дӯзандагӣ, «**Сирк**» – бинои намоишгоҳ, «**Ашан**» – номи фурӯшгоҳи бузург, на танҳо номи биноеро, ки дар он ҷойгиранд ифода мекунад, балки тамоми биноҳои ҳамон худуди муайяноро фаро мегиранд [8, 21]. Ҳатто баъзан, агар муассисаҳо аз ҳамон бино кӯчонида шаванд ҳам, номи онҳо боқӣ мемонад. Масалан, **Хонаи профсоюз** (Иттифоқи касаба) дар биное ҷойгир буд, ки ҳоло Филармонияи давлатии Тоҷикистон ба номи А. Ҷӯраев ҷойгир аст. Вале номи «Профсоюз» барои ҳамон ҷой боқӣ мондааст.

Муқоисаи ин раванд бо забони англисӣ низ ҷолиб аст. Дар англисӣ низ метонимия ба таври васеъ истифода мешавад: номи муассисаҳо ба биноҳо интиқол меёбанд, масалан *library* (китобхона), *theater* (театр), *shop* (дӯкон), *factory* (фабрика)[14, 165].

Бо вучуди ҳамин ҳамбастагӣ тафовутҳои фарҳангӣ ва таърихӣ байни забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ таъсиргузор мебошанд: дар забони англисӣ номгузорӣ аксаран аз ҷиҳати функционалӣ ва фаъолияти бино муайян мешавад, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ имкони ташаккули маъноҳои метонимӣ ба таври сунъӣ ва иҷтимоӣ бештар равона шудааст. Ин ҳолат таъкид мекунад, ки механизми метонимияи меъморӣ ҳамеша дар ҷаҳорҷӯби ҷаҳонбинии фарҳангӣ ва таҷрибаи иҷтимоӣ ҳар як халқ шакл мегирад.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки метонимия бо кӯчиши маъно ва муҷазгардонии ифода имкон медиҳад, ки истилоҳот фаҳмотар бошанд. Дар амал, меъморон низ номҳои метонимию бештар истифода мебаранд, зеро онҳо зуд ба мафҳумҳои умумӣ ишора мекунанд. Дар истилоҳоти меъморӣ забонҳои муқоисашаванда намудҳои гуногуни интиқоли функционалӣ (*functional transfer*) васеъ истифода мешаванд. Чунончи, М.М. Бекмуродов дар рисолаи худ доир ба истилоҳоти сохтмон ба интиқоли функционалии калимаи *тип* дар забони тоҷикӣ ишора мекунанд. Он дар соҳаи меъморӣ низ ҳамон маъноҳоро дода метавонад, ки дар соҳаи сохтмонӣ истифода шудааст. Ҳамин тавр, метафора ва метонимия ҳар ду дар ташаккули истилоҳоти меъморӣ нақши муҳим мебозанд. **Метафора** агар истилоҳотро образнок нишон диҳад, **метонимия** онро дақиқтар ва фаҳмотар пешкаш мекунанд.

КИТОБНОМА

1. Бекмуродов, М. М. Лексико-семантический и структурный анализ строительной терминологии: На материале таджикского и английского языков / дис.... канд. филол. наук: 10.02.20 / М. М. Бекмуродов. – Душанбе, 2002. – 166 с.
2. Бозидов, Н. Мукаддимаи забоншиносӣ. Васоити таълим/ Н.Бозидов. – Душанбе: Маориф, 1977. – 223 с.
3. Крейдлин, Г. Е. Антропоцентрическая семантика: антонимия и бинарные оппозиции / Г. Е. Крейдлин. – Москва: Языки славянской культуры, 2001. – 280 с.
4. Кудрявцев, В. Н. Терминология и систематика в архитектуре и градостроительстве / В. Н. Кудрявцев. – Москва: Архитектура-С, 2005. – 245 с.
5. Лакофф, Дж., Джонсон, М. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 256 с.
6. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007. – Ҷ1: Луғатшиносӣ. – 243 с.
7. Перехвальская, Е. В. Этнолингвистика. Учебник для академического бакалавриата / Е. В. Перехвальская. – М.: ЮРАЙТ, 2016. – 381 с.
8. Раҳматуллозода, С. Р. Таҳқиқи этнолингвистии концепти «сохтмон» дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ / С.Р. Раҳматуллозода // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Рудакии АМИТ. – Душанбе, 2025. – № 3(52) – С.19-34.

9. Шералиев, С. О. Способы выражения метафор «пространство», «время» и «жизнь» в разноструктурных языках / дис.... канд. филол. наук: 10.02.19 / С. О. Шералиев. – Душанбе, 2022. – 164 с.
10. Якобсон, Р. Избранные работы / Р. Якобсон. – Москва: Прогресс, 1981. – 264 с.
11. Claire, J. Architectural Terminology: Clarity Across Disciplines / J. Claire. – London: Routledge, 2010. – 232 p.
12. Gibbs, R. W. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding / R. W. Gibbs. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 540 p.
13. Murphy, M. Lynne. Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy, and Other Paradigms / M. Murphy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 302 p.
14. Sager, J.C. A Practical Course in Terminology Processing / J.C. Sager. – L. 1990. – 270 p.
15. Head // Oxford English Dictionary [Electronic resource]. URL: <https://www.oed.com> (accessed: 24.04.2025).

ВИЖАГИҲОИ МЕТАФОРА ВА МЕТОНИМИЯ ДАР ЛЕКСИКАИ МЕЪМОРӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши ва таҳлили истилоҳоти меъморӣ бахшида шудааст, ки дар ташаккули онҳо нақши асосӣ ба воситаи василаҳои услубӣ – метафора ва метонимия – иҷро мешавад.

Бояд қайд кард, ки зери мафҳуми метафора асосан маънои маҷозии калима, яъне интиқоли маъно аз як унсур ба унсуре дигар дар асоси шабоҳати шаклӣ, функционалӣ ё маънавӣ дар назар дошта мешавад. Метафора имкон медиҳад, ки истилоҳоти меъморӣ ба таври образнок ва зинда пешниҳод шаванд, ки барои фаҳмиши эстетикӣ ва эҷодии онҳо аҳамияти калон дорад. Дар баробари ин, мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки ташибеҳоте, ки дар истилоҳоти меъморӣ ҳар ду забон – забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ – истифода мешаванд, асосан бар асоси намудҳои гуногуни метафора таҳия шудаанд. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур инчунин навъҳои гуногуни метафора, ки дар истилоҳоти меъморӣ беитар истифода мешаванд, аз ҷумла метафораҳои шаклӣ, функционалӣ ва концептуалӣ, мавриди омӯзиши ва таҳлили муфассал қарор гирифтаанд.

Метонимия бошад, дар забониносии тоҷик ҳамчун кӯчиши маънӣ муайян карда мешавад, ки дар он робитаҳои маънавӣ байни мафҳумҳо ба назар гирифта мешаванд. Ин робитаҳо метавонанд ба масофа, вақт, мавод, ҷараён, натиҷа ва дигар хусусиятҳои объекти дар назар гирифташуда вобаста бошанд, инчунин аз рӯи таносуби бутун ва ҳисса, вазифа ё наздикии исмҳои хосу ҷинс низ маънидод карда мешаванд. Дар соҳаи меъморӣ метонимия асосан барои ифодаи қулли объект тавассути як ҳиссаи он ё ифодаи қисми объект тавассути номи томи он истифода мешавад, ки ин ба равонии фаҳмиши ва дақиқии истилоҳот мусоидат мекунад.

Бояд зикр аст, ки метафора ва метонимия ҳар ду дар ташаккули истилоҳоти меъморӣ нақши муҳим мебозанд. Метафора ба истилоҳот қувваи образнокӣ ва эҷодӣ мебахшад, ки онҳо метавонанд тасаввуроти биноӣ ва эстетикӣ хонандаро фаъол созанд, дар ҳоле ки метонимия истилоҳотро дақиқтар ва фаҳмотар пешкаш мекунад ва ба равонии маъно ва сохтории матн

қумак мерасонад. Ҳамин тавр, ҳамгириши ин ду восита дар забони меъморӣ имкон медиҳад, ки истилоҳот ҳам ба андозаи илмӣ ва ҳам ба андозаи эстетикӣ пурра ва муассир истифода шаванд.

Калидвожаҳо: маҷоз, метонимия, сермаъноӣ, истилоҳоти меъморӣ, ташибеҳот, забонишиносӣ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ.

ОСОБЕННОСТИ МЕТАФОРЫ И МЕТОНИМИИ В АРХИТЕКТУРНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Данная статья посвящена исследованию и анализу архитектурной терминологии, в формировании которой основную роль играют стилистические приёмы – метафора и метонимия. Следует отметить, что под словом метафора прежде всего понимается переносное значение слова, то есть перенос значения с одного элемента на другой на основе формального, функционального или смыслового сходства. Метафора позволяет представить архитектурные термины образно и выразительно, что имеет большое значение для их эстетического и творческого осмысления.

Наблюдения показывают, что сравнения, используемые в архитектурной терминологии обоих языков – таджикского и английского языков, в основном основаны на различных типах метафоры. В связи с этим в статье рассматриваются и подробно анализируются наиболее распространённые виды метафоры, применяемые в архитектурной терминологии, в том числе формальные, функциональные и концептуальные метафоры.

Метонимия в таджикском языкознании определяется как перенос значения на основе смысловых связей между понятиями. Эти связи могут опираться на пространственные, временные, материальные, процессуальные, результативные и другие характеристики рассматриваемого объекта, а также объясняться соотношением целого и частичного, функцией или близостью собственных и нарицательных имён. В области архитектуры метонимия чаще всего используется для обозначения целого объекта через одну из его частей или, наоборот, части через наименование целого, что способствует ясности понимания и точности терминологии.

Следует подчеркнуть, что метафора и метонимия играют важную роль в формировании архитектурной терминологии. Метафора придаёт терминам образность и творческую выразительность, активизируя визуальные и эстетические представления читателя, тогда как метонимия делает терминологию более точной и понятной, способствуя логической стройности текста. Таким образом, взаимодействие этих двух средств обеспечивает как научную, так и эстетическую полноценность архитектурной терминологии.

Ключевые слова: метафора, метонимия, полисемия, архитектурная терминология, сравнения, языкознание, английский язык, таджикский язык.

FEATURES OF METAPHOR AND METONYMY IN ARCHITECTURAL TERMINOLOGY

The article is devoted to the study and analysis of architectural terminology in which stylistic devices – metaphor and metonymy play a central role in its formation.

Metaphor is primarily understood as the figurative meaning of a word, that is, the transfer of meaning from one element to another based on formal, functional, or semantic similarity. Metaphor allows architectural terms to be presented in a vivid and expressive manner, which is essential for their aesthetic and creative interpretation.

Observations show that the comparisons used in the architectural terminology of both the Tajik and English languages are largely based on different types of metaphor. Therefore, the article examines and provides a detailed analysis of the most common types of metaphor employed in architectural terminology, including formal, functional, and conceptual metaphors.

In Tajik linguistics, metonymy is defined as a transfer of meaning based on semantic relations between concepts. These relations may rely on spatial, temporal, material, procedural, and resultative characteristics of the object under consideration, as well as on whole – part relationships, function, or the proximity of proper and common nouns. In architecture, metonymy is most frequently used to denote a whole object through one of its parts or, conversely, to denote a part by the name of the whole, thus contributing to clarity of understanding and precision of terminology.

It should be emphasized that both metaphor and metonymy play an important role in the formation of architectural terminology. Metaphor provides imagery and creative expressiveness, activating the reader's visual and aesthetic perception, whereas metonymy ensures greater precision and clarity, contributing to the logical coherence of the text. Thus, the integration of these two devices enables architectural terminology to function effectively both scientifically and aesthetically.

Keywords: *metaphor, metonymy, polysemy, architectural terminology, comparison, linguistics, English language, Tajik language.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Даминзода Мадина Зокир – н.и.ф., дотсенти кафедраи филологияи англиси Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. **Нишонӣ:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Ф. Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992) 988709600, E-mail: madina.daminova@mail.ru

Сведение об авторе: Даминзода Мадина Зокир – кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улуғзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Муҳаммадиева 17/6, тел.: (+992) 988709600, E-mail: madina.daminova@mail.ru

Information about the author: Daminzoda Madina Zokir – Candidate of Philology, associate Professor of the English philology department of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 988709600, E-mail: madina.daminova@mail.ru

**ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛӢ ДАР РОМАНИ «ГАРДИШИ
ДЕВБОД»-И АБДУЛҲАМИД САМАД****Лайло Исмоилова****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Абдулҳамид Самад нависандаи бомаҳорат ва соҳибтаҷрибаест, ки дар осори худ аз тамоми имкониятҳои забонӣ, хусусиятҳои луғавию маъноии калимаҳо, унсурҳои шевагӣ, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо ва дигар сарватҳои забони адабии ҳозираи тоҷик ва забони зиндаи халқ моҳирона истифода бурдааст. Ӯ таърихи забони адабии тоҷик, қонуниятҳои тақомулу таҳаввул ва вазъи рушди кунунии онро хеле хуб медонад. Мақоми ҳар як калимаро дар матн меомӯзад, месанҷад ва баъдан истифодаи онро ҷои медонад. Ҳақ бар ҷониби Р.Ғаффоров аст, ки ба ҳамин маънӣ дар пешгуфтор ба китоби Н.Маъсумӣ «Забон ва услуби Аҳмади Дониш» чунин навиштааст: «Нависандагони бузург дар асарҳои худ тамоили инкишофи забони адабии муосирро акс намуда, зимнан ба услуби фардияшон дар ривочи минбаъдаи забони адабӣ таъсири амиқе мегузоранд» [5, 4]. Ҷ. Саидова доир ба мавқеи диалектизмҳо дар забони осори А. Самад таҳқиқоти муфид анҷом дода, доир ба маҳорати суҳанвариини адиби мардумӣ хеле бамаврид нигоштааст: «Танҳо нависандаи ҳунарманд метавонад дар доираи ин жанри бадеӣ (наsr дар назар аст) аз тамоми дорони забони модарии хеш истифода ба амал орад. Абдулҳамид Самад ҳамин гуна ҳунар дорад. Ӯ адиби суҳаншинос аст, вожаҳои даркориро – хоҳ адабӣ бошанд, хоҳ лаҳҷавӣ, ботааммул ҷудо карда, аз ҷор тараф месанҷад, ҷойи мавриди истифодаи онҳоро дар эҷоди асар дақиқ муайян месозад, баъдан тавассути онҳо ҳодисаву воқеаҳои рӯйдодаро нозукбинона ба тасвир мегирад» [14, 5]. Чунин дақиқкории ин суҳанвари мумтозро дар қорбурди ибораҳои фразеологӣ дар забони романи «Гардиши девбод» низ мушоҳида кардан мумкин аст. Як омилҳои хеле муҳимме, ки баёнгарии маҳорати баланди суҳанвариини нависанда шуморида мешавад, қабл аз ҳама, дарёфти мавзӯҳои нотакрору дархури замон, офаридани образҳои дилписанди мардумӣ ва услуби баёни суҳанвар маҳсуб меёбад.

Аз тавзеҳоти луғатҳои забоншиносӣ аён аст, ки истилоҳи «ибораҳои фразеологӣ» як бахши муҳим ва қалони воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикиро ташкил дода, дар адабиёти илмӣ бо номҳои *ибораҳои устувор*, *ибораҳои рехта*, *идиомаҳо*, *воҳидҳои идиоматикӣ*, *ифодаҳои идеоматикӣ*, *ибораҳои фразеологӣ* маъмул мебошад.

Дар ин ҷо мо сайё кардем то роҷеъ ба ибораҳои фразеологӣ феълӣ дар романи «Гардиши девбод»-и Абдулҳамид Самад таҳқиқ анҷом диҳем.

Дар ибораҳои фразеологӣ, ки ҷузъҳои онҳо ба феъл тобеъ мешаванд, мафҳум ҳам дар шакли яклухт ва қисман ба маънои маҷозӣ ифода мешавад.

Микдори чунин ибораҳо дар забони романи «Гардиши девбод»-и Абдулхамид Самад хеле зиёд буда, дар ташаккули онҳо ҳар ду навъи феълҳо – феълҳои асосӣ ва феълҳои ёридиҳанда ширкат доранд. Ҳол он ки дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» нақши феълҳои ёридиҳанда бештар дар сохтани феълҳои таркибии номӣ таъкид шудааст [3, 182]. Муҳаққиқи воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб Н. Гадоев мафҳуми яклухти маҷозӣ доштани диалектизмҳои фразеологӣ бо феълҳои ёридиҳанда сохташударо ба назар гирифта, фразеологизмҳои *калзоғ шудан* (рехтани мӯйи сар), *корсуз шудан* (аз кор мондан), *хонасалут шудан* (кашшоқ, камбағал шудан), *хешӣ қадан* (аҳди қудошавӣ) ва амсоли инҳоро ба қатори ибораҳои фразеологӣ феълӣ дохил намудааст [2, 82-83]. Дар пайравӣ ба Н. Гадоев мо низ ибороти чунин қолабро ба сифати иборати фразеологӣ феълӣ ба ҳисоб мегирем. Таъбиршиноси маъруф Ҳ. Маҷидов ҳанӯз охири солҳои 60-уми асри гузашта пиромони воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ва хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик рисолаи илмӣ номзадӣ (1968) дифоъ намуда, қайд кардааст, ки ибораҳои фразеологӣ феълӣ маҳсули давраҳои таърихӣ мебошанд, онҳо барои ифодаи ягон зухурот ва раванди зиндагӣ, ки дар забони халқ инъикос меёбанд, ба кор рафтаанд. Муҳаққиқи мазкур зикр менамояд, ки ба феълҳои ёридиҳанда хосияти мушаххас дар як қолаб ифода намудани мафҳум хос бошад, пас ба феълҳои асосие, ки дар ташаккули ибораҳои фразеологӣ феълӣ хизмат мекунанд, падидаи сермаъноӣ хос мебошад [10, 249]. Ақидаи таъбиршиноси рус Шанский Н.М. дар ин бобат ҷолиб мебошад: «Онҳо ба мо имкон медиҳанд, ки предмет ва ҳодисаҳои олами воқеиро кӯтоҳ, равшану зебо тасвир намоем» [18, 15]. Қобили зикр аст, ки феълҳо бо дигар ҳиссаҳои нутқ дар муносибати ягонаи грамматикӣ қарор гирифта, маъно ва мафҳуми мураккабро созмон дода, барои ташаккули ибораҳои фразеологӣ феълӣ (минбаъд ИФФ) шароити мусоид фароҳам меоранд. Воқеан, бисёр феълҳо, ки дар бунёди ИФФ нақш доранд, ба фразеологизмҳо тобиши образнокӣ, пуробурангӣ ва муассирӣ мебахшанд. Дар ин ҷода маъноӣ маҷозӣ саҳми калон дорад. Нақши феълҳои ёридиҳанда ва асосиро дар созмон додани ИФФ ба таври ҷудоғона дида мебароем.

1) Ибораҳои фразеологӣ бо феълҳои ёридиҳанда. Дар ташаккули ИФФ ёридиҳандаҳои феълии *шудан*, *қардан*, *будан* нисбат ба дигар калимаҳои ҳамгурӯҳ афзалияти микдорӣ доранд. Масалан, дар забони романи «Гардиши девбод» бо феъли ёридиҳандаи *шудан* бештар аз 40 адад, *қардан* 45 адад, *будан* 20 адад ибораҳои фразеологӣ феълӣ сохта шудааст. Бояд зикр намуд, ки дар бештарини мавридҳо ёридиҳандаҳои мазкур зимни таркиб бастан бо ҳиссаҳои номӣ ба хосияти сермаъноӣ молик мегарданд.

а) Ибораҳои фразеологӣ феълӣ бо феъли ёридиҳандаи *шудан* сохта шудаанд: *лаб туриш шудан* (изҳори норизоӣ), *ҷигар об шудан* (азоби дарунӣ, ғам хӯрдан), *ҷигар реш-решу гирбол шудан* (азоби ботинӣ, ғами зиёд), *поия давлат лиқонак шудан* (заифӣ, инқирози сиёсӣ), *ба сад бало гирифторм шудан* (ноомади кор, нобарорӣ), *ба балоҳои азим гирифторм шудан* (нокомӣ,

бадбахтӣ), *яхи даҳон об шудан* (ба гап даромадан), *дунё чапнаву роста шудан* (бетафовутӣ), *душмани халқ эълон шудан* (ба касе нафоридан; ба тухмат гирифторм шудан), *ба чӣ балое гирифторм шудан* (нохушӣ), *дил танг шудан* (маъносӣ), *нафас дар гулу андармон шудан* (шунидани хабари нохуш), *гуломи зан шудан* (сустӣ, заифӣ, тарсончакӣ), *рӯз шаби тор шудан* (бадбахтӣ, нохушӣ), *гули ҷамъият шудан* (машхур, намоён), *соҳиби мурдаву зинда шудан* (сохибдарак, ворис), *ба чор ишкели дуруст пайдо шудан* (саломатӣ), *даҳон пури об шудан* (иштиҳо омадан), *дарун-дарун сӯхта хокистар шудан* (ғамгинӣ, андӯхи хеле зиёд), *халтаи зардоб шудан* (алам ва ҳасрати зиёд доштан), *чехра сабади гул шудан* (хурсанду шод будан, таъби болида доштан), *кор аз мӯйи сар зиёд шудан* (ташвиш, фурсат надоштан), *азизи дилу ҷон шудан* (ба боварии касе даромадан), *гуму гӯр шудан* (бедарак шудан), *асои пир ба ҷойи пир шудан* (хизмати калонсон қардан, ҳурмати волидайн ба ҷо овардан; ҷойгузин шудан), *дилу ҷигар бирён шудан* (азоби руҳӣ кашидан, ғам хӯрдан), *бори кор сабук шудан* (роҳи дурусти ҳалли масъаларо ёфтан), *дил ганда шудан* (хафа шудан, ранҷидан; дилсӯзӣ қардан), *дил тару хунук нашудан* (тасаллӣ наёфтан, ором нашудан, қонё нагардидан), *косаи сабр лабрес шудан* (бетоқатӣ), *мисли хар савор шудан* (беқиматӣ, беқадрӣ), *дил тар шудан* (ноумедӣ, дилмондагӣ), *ба ҳар ош нахӯд шудан* (пешхезӣ қардан, даҳолат ба қори дигарон), *яҳ об шудан* (хушёр шудан), *ҷӯҷаи калакан шудан* (беҳолӣ), *ҷону ҷигар шудан* (бо касе ошноӣ қардан), *дил равшан шудан* (таскин ёфтан, хабари хуш шунидан), *дар сӯроҳи муш пинҳон шудан* (ҳисси тарс ва эҳтиётқорӣ), *аз ҷон безор шудан* (ҷабри зиёд дидан), *ба дили шикаста малҳам шудан* (дилбардорӣ, ёрмандӣ), *маътали як ишора шудан* (интизорӣ кашидан), *дарди хомӯшӣ ёр шудан* (қамгапӣ) ва монанди инҳо.

Аз тасвири ИФФ бо ёридиҳандаи *шудан* муайян гардид, ки онҳо вобаста ба маъноӣ умумии ибора феълҳои таркибии номиро созмон дода, қалимаю ибораҳои дигарро, ки маъноӣ маҷозӣ доранд, ба худ алоқаманд мекунад: *лабрес шудан* + косаи сабр, *об шудан* + дил, ҷигар, яҳи даҳон, дили санг, мағзи устухон, *ганда шудан* + дил, *хунук шудан* + дил; дар бештарини ҳолатҳо ибораҳои исмиӣ изофӣ ва ғайриизофии тайёр бо феълҳои ёридиҳанда омада, маъноӣ маҷозии онҳо мушаххастар мешавад: *гули ҷамъият* + шудан, *ҷӯҷаи калакан* + шудан, *халтаи зардоб* + шудан, *маътали як ишора* + шудан, *чехра сабади гул* + шудан, *дил тару хунук* + шудан; ё ин ки ҳамаи ҷузъҳои ИФФ дар якҷоягӣ як мафҳуми маҷозиро ифода қардаанд: *дил равшан шудан* (хабари хуш, мужда) *ҷону ҷигар шудан* (меҳрубонӣ), *сӯхта хокистар шудан* (азоби дарунӣ, саҳт ғамгин будан) ва ғайра. Ин қабил ИФФ барои пурра инъикос намудани вазъи руҳию равонии персонажҳои асар кумак мерасонанд. Чанд мисол: *Оҳо, аз нолишу дамзаҳаш ҷигарат об мешавад* [1, 22]. – *Ҳм, дунё чапнаву роста шуд, бачаҳо* [1, 59]. *Дилам баъзан ҷунон танг мешавад, ҷунон ба дард меояд, ки меҳоҳам ба ҷои ҳама наъраву фарёд бизанам* [1, 61-62]. Таъбирҳои ин гуруҳ дар ифода намудани муносибати байни одамон низ нақши назаррас доранд: -*Ай*

ин гапа дигар ба куртаи баданат нагӯӣ, ки ба сад бало гирифтааст мешавӣ [1, 58]. –Оҳо, пеш Некном сӯяи кач менигарист, аз тарс дар сӯрохи муш пинҳон мешуд [1, 59]. Баёни мафҳуми марг ё мурдан, ки бо зухуроти чанг марбут аст, тавассути ибораи фразеологии феълии *шаҳиди аъло шудан* дар нутқи намояндагони дину шариат ва шахсони ботаквою худотарс ин гуна сурат гирифтааст: *Баъд лаби хандақи кандаи худ ночор қатор истода, др дил калимаи шаҳодатро тақроркунон, аз тири нохалафон шаҳиди аъло шуданд...* [1, 61].

Бинобар ба чанг сафарбар гардидани мардон ва ҷавонон дар бисёр минтақаҳо таносуби иҷтимоӣ вайрон шуда, шумораи занону духтарони бешавҳармонда нисбат ба мардон хеле зиёд мешавад. Баъзе маридҳои боло рафтани макоми занон дар зиндагӣ ва нақши муҳим доштани соҳиби нуктаи назар будани онҳоро нависанда дар нутқи яке аз персонажҳои асосӣ ин гуна инъикос намудааст: *Марди гаҳворааш аз осмон омада ҳам, охири охирон гуломи зан мешавад* [1, 65].

А. Самад аз диди имрӯза вазъи солҳои барқароршавии ҳокимияти шуравиро дар Тоҷикистон ба риштаи тасвир гирифта, ҳолатҳои ба сари қудрат омадани афроди роҳзану дуздпеша, бадахлоку зинокорро, ки одамони солимфикр онҳоро радди маърака карда буданд, бо истифода аз фразеологизми *гули ҷамъият шудан* ба таври киноя танқидомез чунин нигоштааст: *Ин қабил одамон хасу хор, ҳамсафу ҳамкосаҳои Гадо, бангиву шаробхӯрон гули ҷамъият шуданд* [1, 67].

Душвориҳои солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, бо вучуди гуруснагӣ қашшоқӣ, нарасидани қувваи корӣ мардуми ақибгоҳро бештар сарчамӯ муттаҳид сохта буд, ки ин саҳна бо истифода аз ИФФ-и ба дил малҳам шудан ин тавр тасвир ёфтааст: *Офарин, ҷавонмардӣ ҳамин хел мешавад. Ба дили шикастаи Сифат малҳам шудӣ...* [1, 109].

б) Ибораҳои фразеологии феълӣ бо феъли ёридиҳандаи кардан. Бо мақсади ба таври бадеӣ ҳадафманду нишонрас тасвир намудани саҳнаҳои зиндагии мардум дар шароити гуногуни таърихӣ, аҳволи иҷтимоӣ, муносибатҳои ахлоқӣ ва амсоли инҳо бо истифода аз ибораҳои фразеологии феълии *устухон сахт кардан* (ба воя расидан), *ба чон ҷабр кардан* (худро дар азоб мондан; касеро ранҷу азоб додан), *чон-та маст кардан* (оҳанги шӯхиомез), *ба чон ҷабр кардан* (азоб кашидан), *радди маърака эълон кардан* (ҳукми шаръӣ), *хона ҳаром кардан* (таҷовуз ба номуси зани касе), *дастдарозӣ кардан* (дахолат ба кори касе; тамаъкорӣ), *хору зор кардан* (беқадрӣ), *ба номард гирифтааст накардан* (оҳанги таассуф), *ба дӯст зор накардан* (изхори таассуф), *рӯз кӯр кардан* (беҳудагардӣ), *гӯла ахта кардан* (натарсидан), *дума хода кардан* (гурехтан), *одама пухта кардан* (таҷрибаи зиндагӣ), *дила хун кардан* (зиққӣ, хафагӣ, ғамгинӣ), *дила гурго тала кардан* (хавос шудан, хавотирӣ, ташвиш), *мағзи устухон об кардан* (касеро сахт кор фармудан ва азоб додан), *ҳаққи намак кардан* (ба муносибате обу нон ё зиёфат додан), *дили санг об кардан* (ҳоли зор, нолаи ҳазин), *сина сипар кардан* (пуштибонӣ, ҷимояи касе), *ком ширин кардан* (ба касе тухфа додан; ришва ва ё чизе бахшидан), *дилу ҷигар*

лахта-лахта кардан (ба азобу кулфат, ба бадбахтии калон дучор шудан), *зинда дар гӯр кардан* (хеле азоб додан), *дил сабук кардан* (фароғат, осоиш), *ба нигоҳ шикор кардан* (қасеро дар байни одамон чустуҷӯ намудан), *одам шикор кардан* (бераҳмӣ нисбат ба мардumi одӣ), *аз асл ҷудо кардан* (мардумро аз суннатҳои таърихӣ дур кардан), *хука аз хона пеш накардан* (кори номумкин), *ба тахтаҷӯби лаҳад рост кардан* (истинтоқи шадид), *мижжа таҳ накардан* (хоб нарафтан), *аз ҷони ширин маҳрум кардан* (куштан), *дил холӣ кардан* (сиреро кушодан), *ба боло туф кардан* (ношукрӣ), *ба як почаи гӯсола шарик кардан* (сохиби вазифаи хурд шудан, дар икдоме сахм гирифтан), *алам тоза кардан* (ба хотир овардани нохушӣ), ганда нигоҳ кардан (песондан, нигоҳи ғаразнок ё мақсаднок), дуои бад кардан (дашном, ҳақорат), *рӯйи дила рӯшан кардан* (дам гирифтан, ҷақ-ҷақ кардан), *дил хунук кардан* (қасос гирифтан), *атолахӯр кардан* (сахт задан), *хоки даҳан кардан* (миннат кардан), *дуди дила холӣ кардан* (сухбати гуворо), *тасфи дилу ғазаб наст кардан* (об нӯшидан), *по дароз кардан* (мурдан), *сахт нигоҳ кардан* (ғараз доштан), *дар нӯст коҳ ҷо кардан* (куштан, таҳдид кардан), *дилро гургон тала кардан* (хавос шудан хавотир шудан), *пушти сар кардан* (гузаронидан), *ба бадан захру зақум кардан* (доимо миннат кардан), *дар гардан бор кардан* (гунаҳқор кардан), *ақл гӯм кардан* (хайрон шудан, дар тааҷҷуб мондан) ва монанди инҳо ба тарзи баёни нависанда кумак кардаанд. Чанд мисол: *Нони Гули Хола хӯрду хонаша ҳаром кард* [1, 30]. *Рӯзу шаб чами ҳама ба роҳ чор, аз бори зиндагӣ хурду бузург дар азобу шиканҷа... Баъзеҳо бо нигоҳ шикорат мекунад* [1, 110]. *Китобҳора беамон сӯзонданд, одамои китобхон-а душман ҳисобиданду шикор карданд* [1, 113]. ...*дигаре пешин бо дастархону хурмаи пур аз пиёва ё оши бурида ба сухбаташ меоянд ва аз ину он гап кушода, занги дил мешӯянд* *вақт қур мекунад* [1, 138]. *Ин гапҳоро ба кӣ мегӯӣ?!- ӯ даме ба андеша рафт, пасон илова кард: –Ба боло туф бикунӣ, ба рӯ, ба поин оби даҳон биандозӣ, ба риш меафтад. Фаҳмидӣ?* [1, 144]. – *Дила аз ҳад беш хун нақун, - акнун нарм посух дод Некном* [1, 145]. *Не, боз аз вақте Дилёбро базӯр ҳисобчи бобои Некном, ба гуфти ӯ, ба як почаи гӯсола шарик карданд, рӯз то рӯз чами одаминишиаш беитар кушода шуд* [1, 146]. – *Ганда нигоҳ нақун, бача! Об мабодо дар гулӯяш дармонаду мурад, ба хуни зани мардак зомин мешавӣ, – гуфт Заъфарон* [1, 162]. – *Э мард, ақлата гӯм кардӣ? О сирру савдои хонара одам насанҷида дар кӯча овоза мекунад* [1, 172]. *Сари қаҳру ғазаб бо ништар ва теги забон деви ҳафтсарро ҳам аз худ мекебонад ва мабодо баҳонаи бо касе «дуди дил» холӣ кардан наёбад, бо сояи хеш гилаву пархош меогозад* [1, 186]. *Эҳе, овозаи омад-омади Гулҷон ба гӯши Гитлер ҳам мерасид, тиру тӯпа партофта дума хода мекард* [1, 189]. *Ва боз мешуд, ки химчае ба почаку танаи кӯдакон шикаста, тасфи дилу ғазаб наст мекард* [1, 190]. *Ҳеч гоҳ худатонро бо аҳли оила пешии нокасон хору зор нақунед* [1, 48]. *Хонаи ҷангараҳо сӯзад, ки ноумеду зинда дар гӯрам карданд* [1, 107].

в) Ибораҳои фразеологӣи феълӣ бо феълӣ ёридихандаи будан. Тавассути ин ёридихандаи феълӣ ИФ-е сохта шудаанд, ки онҳо номи амалу зуҳуроти ба

гузаштаи дур мутаалликро ифода намуда, моҳиятан ба масоили нишон додани афзалият дар ҳунар, мақоми иҷтимоӣ, ҳислатҳои мусбату манфӣ, муносибати байни одамон ва монанди инҳоро инъикос мекунад: *даст тилло будан* (ҳунарманди мумтоз), *даст гул будан* (ҳунарманди моҳир), *зиндагӣ ҷангал будан* (мубориза барои ҳаёт ва ё манфиатҳо), *дил аз санг будан* (бераҳмӣ, сангдилӣ), *дар пешонӣ чизе будан* (сарнавишт, ҳукми тақдир), *ҳақиқат талх будан* (рост гуфта тавонистан), *ҷони одам будан* (шахси азиз, меҳрубон), *дар зарурат раво будан* (ночор мондан), *гулу булбули ҳар давра будан* (шахси суҳбаторо, ба назарҳо намоён), *халтаи мағз будан* (остин ва ё ҷомаи кисадори бибӣ), *Лақу Пак будан* (лаккигӣ, пургӯйӣ), *ба чашми чор интизор будан* (интизории дуру дароз), *қуввати дил будан* (ёрдамчӣ, таъягоҳ), *мағтали ишора будан* (шитобкорӣ, саросемагӣ), *беваи дар ба дар будан* (беворис, хизматгорзан), *гӯш сих будан* (интизор будан, омодаи коре будан), *кори қазову қадар будан* (тақдир, сарнавишт), *аз рӯйи дил будан* (бо дили нахоҳам), *ду ангушт дар бинӣ будан* (фиреб хӯрдан) ва амсоли инҳо. Мисолҳо: *-Дастии устои гаҳворасоз тилло будааст; сабук, сеҳрноқ сохтааст* [1, 26]. *Не, Дилёб ҳамроҳу қуввати дили ӯ буд... Вале бе Зариф на танҳо хона, балки дунё дар назараи холиву беқурб метофт* [1, 75]. – *Инҳо аз аввал ҳамин хел Лақу Пак буданд* [1, 112]. – *Ҳамааш аз рӯйи дил буд-е!* – *бо садои ларзон менолад Нуқра ва бо сари хам гур-гур мекунад: -Айби худам... нозу нузи аҳмақона... [1, 112]. – Ба Худо, ки мағтали ишора будаем. Дилёб овоз баровардан замон қабзаҳо ба замин афтод... дарав аз ёд рафт* [1, 160].

Дар баробари ин, як қатор феълҳои мустақилмаъно низ дар мақоми феълҳои ёридиҳанда омада, аввал таркибҳои феълӣ созмон дода, сипас як ҷузъи муҳимми ИФФ-ро ташкил додаанд. Чунончи: *аз бинӣ боло гап задан* (тарсондан): *Зану духтаротона кучо мегурезонед? Ҳамашон дигар моли худам ҳисоб... Аз бинӣ боло гап занеду бинам* [1, 37];

Ба ҳамин тарик, аз баррасии масъалаи истеъмоли феълҳои ёридиҳанда дар сохтани ибораҳои фразеологӣ феълӣ маълум мешавад, ки ин категорияҳои нутқ бинобар хусусияти сермаъноӣ доштан дар забони романи «Гардиши девбод» бо вожаҳои гуногун ҳамоҳанг гардида, бевосита ва ё таркиб баста, барои нишонрас, ҷолибу ҷаззоб баромадани матлаби нависанда ба таври фаровон ба қор рафтаанд.

2. Ибораҳои фразеологӣ бо феълҳои мустақил

Ҳосияти фразеологӣ касб намудани воҳидҳои забонӣ бештар бо зухуроти кӯчиши маъно ва ба маъноӣ маҷозӣ соҳиб гардидани калимаву ибораҳо вобастагӣ дорад. Дар бунёди ибораҳои фразеологӣ феълӣ нақши феълҳои мустақилмаъноӣ *шунидан, чашидан, расидан, афтодан, хӯрдан, харидан, партофтан, сӯзондан, часпидан, кашидан, кашондан, омадан, задан, печидан, газидан, задан, бурдан, шинохтан, рондан, рафтан, баровардан, дидан, сӯхтан, сохтан, задан, гаштан, баромадан, чаридан, расидан, нӯшидан, гирифттан, андохтан, овардан, гардондан, доштан, давидан, афтодан, паридан, шикастан, арзидан, буридан, дӯхтан, нишастан,*

дарондан, ниҳодан, хандидан, тарсидан, гиристан, рехтан, хондан, ёфтан, шикофтан, тасфидан, чидан, гуфтан, тапидан, бахшидан, бастан, русан, гунчидан, овардан, фиристондан, фишурдан, шустан, хоридан, баркашидан, нигаристан, лағжидан, фаҳмидан, хушкондан, дурахшидан, молидан, рӯфтан, кам нест. Феълҳое, ки вазифаи грамматикӣ ва маъноияшон дар ҷумла бевосита, бе ёрии ҳиссаҳои дигар анҷом меёбад, феълҳои мустақил номида мешаванд» [3, 182]. Феълҳои мустақилмаъноӣ зиёде дар сохтани ибораҳои фразеологӣ феълӣ ба кор рафтаанд: *рӯз надидан* (осуда набудан), *дил сӯхтан* (шафқат, дилсӯзӣ), *ҷон баромадан* (танбалӣ, муғамбирӣ; мурдан), *айш талх гаштан* (нохушӣ), *даҳон воз мондан* (тааччуб, ҳайронӣ), *сарпанча рафтан* (қувваозмоя; баҳси забонӣ), *қасам хӯрдан* (савганд), *лаҷом кашидан* (пешгири кардан), *дупушта дойра задан* (шодӣ, хуррамай), *ҳанги дил кандан* (хастагӣ), *дил ғуноҷинак рафтан* (беқарорӣ), *фӯк тоб хӯрдан* (қаҳрӣ шудан), *кафи пеш мондан* (рондан), *ақл хӯрдан* (бе хушу ёд будан), *мила ҳам нахӯрдан* (натарсидан), *ҷомаи кабуд нӯшидан* (азодорӣ, мотам доштан), *чапгалт андохтан* (бо дигар роҳ рафтан), *санг задан* (эрод гирифтан, айб ҷустан, носазо гуфтан), *асир гаштан* (ошиқ шудан, шефта гаштан), *алови чашим гирифтан* (тарсондан), *ҷон коҳондан* (азоб, ранҷ), *гап бофтан* (дурӯғгӯӣ), *чапак задан* (шодӣ кардан), *банд андохтан* (мутеъ кардан), *уффас задан* (ғам доштан), *рӯ баровардан* (беэҳтиромӣ), *шӯр хӯрдан* (чанҷол, низоъ), *аз худ рафтан* (эркагӣ), *ба зону овардан* (мутеъ намудан), *чашим сих задан* (бахилӣ кардан), *рӯ гардондан* (қаҳрӣ шудан), *чашим ало кардан* (ғараз доштан), *сар фаровардан* (таслим шудан), *рӯй хун доштан* (нангу номус доштан), *тӯр бардоштан* (тарсидан, хавф бурдан), *ҳумор гирифтан* (пазмон шудан), *талх-талх гиристан* (гирия боалам), *фуч-фуч доштан* (гӯшакӣ кардан), *қанд задан* (офарин), *ақл дуздидан* (буроҳа кардан), *ҳарфи пурнавозии шунидан* (ғамхорӣ, самимият), *аз феъли бад намондан* (ислоҳ нашудан) ва амсоли инҳо.

Воҳидҳои фразеологӣ мазкур барои ба суҳан бахшидани тобишу ҷилоҳои бадеӣ, дуруст ифода намудани вазъи психологӣ персонаж, муассир сохтани фикр ба кор рафтаанд. Масалан, вазъи ноилоҷии персонаж дар ин матн чунин ифода ёфтааст: *Болу нар барорам ҳам якбора ба хонаи ҳама даромада наметавонам* [1, 21]. ИФФ дар нишон додани вазъи ҷисмонӣ ва аҳволи саломатии персонаж ба кор рафтаанд: *Дард гирди сари Сифат намегаште. Ба бева чӣ боло расид, ки якбора аз по афтод?* [1, 22]. Ҳолати дар тааччуб афтодани персонаж зимни қорбасти таъбири ангушти ҳайрат газидан ин гуна тасвир ёфтааст: *Аз ин муъҷизаи Илоҳӣ магар ангушти ҳайрат намегазӣ?* [1, 26]. Ибораҳои фразеологӣ феълӣ ба сифати эвфемизм дар нарму мулоим шунавонидани мафҳумҳои дурушту гӯшхарош: мурдан – аз дунё бо хотири осуда рафтан қорбаст шудааст: - *Э Худо, хайрият, ки Мулло Камол ин рӯзҳои наҳсу нотинҷа надид, аз дунё бо хотири осуда рафт* [1, 29]. ИФФ дар инъикоси солҳои шикасти Аморати Бухоро ва барқароршавии ҳокимияти шуроҳо хусусияти чамбасткунӣ пайдо кардааст: *Дар кӯчаву растаҳо парон-*

парон, дар гузару маҳалҳо таркишу доду фиғон, -нолишомез мегуфт дигаре. -Ба рӯзи сиёҳи Бухоро мургони ҳаво мегирянд [1, 45]. Фразеологизми *мурғони ҳаво мегирянд* дар байни мардум муодили мувофиқи худро дорад: *ба ҳолаш шағоло нола дорад*. Авҷи баланди ваъи ғамгинӣ ба воситаи фразеологизми тамоми умр сӯхтан ифода ёфтааст: Вагарна як расвоиву бетамизихоеро мидидӣ, ки тамоми умр месӯхтӣ [1, 47].

Хулоса, таҳлили маводи романи Гардиши девбод-и Абдулҳамид Самад нишон медиҳад, ки ибораҳои фразеологӣ феълӣ яке аз воситаҳои муҳими баёни бадеӣ ва услубии нависанда ба шумор мераванд. Онҳо бо иштироки ҳам феълҳои ёридиҳанда ва ҳам феълҳои мустақилмаъно сохта шуда, дар матн барои ифодаи ҳолатҳои равонию иҷтимоӣ, муносибатҳои байни персонажҳо, ваъи таърихӣ чома ва хусусиятҳои характери қаҳрамонҳо ба таври фаровон истифода шудаанд. Ин воҳидҳои фразеологӣ ба нутқи бадеии асар тобиши образнокӣ, таъсирнокӣ ва равонии баланд бахшида, маҳорати суҳанварии нависандаро дар истифодаи имкониятҳои луғавию маъноии забони тоҷикӣ равшан инъикос менамоянд.

ИТОБНОМА

1. Абдулҳамид, Самад. Гардиши девбод (Роман, қиссаву ҳикоя ва эссе) / С. Абдулҳамид. – Душанбе: Адиб, 2007. – 568 с.
2. Гадов, Н. Баъзе хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои чанубии Кӯлоб / Н. Гадов. – Душанбе: ДДОТ, 2017. – 231 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Фонетика ва морфология. Ҷилди 1 / муҳаррирони масъул Ш. Рустамов, Р. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1985. – 352 с.
4. Ғаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Чалил (дар асоси романи «Одамони човид») / Р. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 225 с.
5. Ғаффоров, Р. Нависанда ва забон / Р. Ғаффоров. – Душанбе, 1977. – 203 с.
6. Ғаффоров, Р., Ҳошимов С., Камолиддинов Б. Услубшиносӣ. Китоби дарсӣ барои синфҳои 10-11. / Р. Ғаффоров, С. Ҳошимов, Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1995. – 191 с.
7. Исмоилов, Ш. Як омили халқияти забони асари бадеӣ // Садои Шарқ, 2012, №7-12 – С. 144-163.
8. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 1967. – 185 с.
9. Камолиддинов, Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1986. – 135 с.
10. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ Ҳ. Мачидов. – Душанбе: ДМТ, 2007. – 243 с.
11. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони тоҷикӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: ДМТ, 1982. – 102 с.
12. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959. – 296 с.
13. Рустамов, Ш. Забон ва замон / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 255 с.
14. Саидова, Ҷ. Диалектизмҳо ва хусусиятҳои услубии онҳо дар асарҳои А. Самад / Ҷ. Саидова. – Душанбе. 2019. – 181 сах.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М., 1969. – 951 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М., 1969. – 950 с.

17. Хусейнов, Х. Забон ва услуби «Одина»-и С.Айнӣ / Х. Хусейнова. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 175 с.

18. Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка (учебное пособие для вузов по специальности Русский язык и литература) / Н. Шанский. – М., 2010. – 272 с.

ИБОРАҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛӢ ДАР РОМАНИ «ГАРДИШИ ДЕВБОД»- И АБДУЛҲАМИД САМАД

Агар таркибҳои фразеологӣ мафҳумҳои маҷозиро ба таври яқлухт ифода намоянд, пас, ибораҳои фразеологӣ феълӣ беиштар худашон ба маънои маҷозӣ соҳиб шуда, ба калимаи қабл аз худашон қарор дошта ҳам, тобиши маъноии маҷозӣ мебахшанд.

Хосияти фразеологӣ касб намудани воҳидҳои забонӣ беиштар бо зухуроти кӯчиши маъно ва ба маънои маҷозӣ соҳиб гардидани калимаву ибораҳо вобастагӣ дорад.

*Дар ибораҳои фразеологие, ки чузҳои онҳо ба феъл тобеъ мешаванд, мафҳум ҳам дар шакли яқлухт ва қисман ба маънои маҷозӣ ифода мешавад. Миқдори чунин ибораҳо дар забони романи «Гардиши девбод»-и Абдулҳамид Самад хеле зиёд буда, дар ташаккули онҳо ҳар ду навъи феълҳо – феълҳои асосӣ ва феълҳои ёридиҳанда ширкат доранд. Дар ин ҳода маънои маҷозӣ саҳми калон дорад. Нақши феълҳои ёридиҳанда ва асосиро дар созмон додани ИФФ дар мақола ба таври ҷудогона мавриди баррасӣ қарор додаем. Ин аст, ки ибораҳои фразеологӣ бо феълҳои ёридиҳандаи **шудан, кардан, будан** ва ибораҳои фразеологӣ бо феълҳои мустақилро бо феълҳои зиёди мустақилмаъно таҳқиқ намудаем.*

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологӣ феълӣ, феълҳои ёридиҳанда, феълҳои мустақил, маънои маҷозӣ, маънои асли, ифодаи мафҳуми замонӣ.

ГЛАГОЛНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СЛОВСОЧЕЕНИЯ В РОМАНЕ АБДУЛҲАМИДА САМАДА «ГАРДИШИ ДЕВБОД» («ВИХРЕВЫЙ КРУГОВОРОТ»)

Следует отметить, что если фразеологические единицы выражают образные понятия в целостном виде, то и сами фразеологические глаголы часто приобретают переносные значения, придавая предшестствующему им слову переносную семантическую окраску.

Приобретение языковыми единицами фразеологических свойств во многом связано с явлениями семантического перехода и приобретения словами и выражениями переносного значения.

Во фразеологических выражениях, компоненты которых подчинены глаголу, понятия выражаются как в общей форме, так и частично в переносном значении. Количество таких выражений в языке романа «Гардиши девбод» («Вихревой круговорот») Абдулҳамида Самада весьма велико, и в их образовании участвуют оба типа глагола – основные и вспомогательные. В связи с этим переносное значение играет значительную роль. В статье отдельно рассматривается роль вспомогательных и основных глаголов в

образовании глагольных фразеологических словосочетаний. В частности, были проанализированы фразеологические единицы с вспомогательными глаголами шудан – становиться, кардан – делать, будан – быть, а также фразеологические обороты с самостоятельными глаголами, в которых присутствуют множество самостоятельных глаголов.

Ключевые слова: глагольные фразеологизмы, вспомогательные глаголы, самостоятельные глаголы, переносное значение, прямое значение, выражение понятия времени.

**VERBAL PHRASEOLOGICAL PHRASES IN THE NOVEL OF
«GARDISHI DEVBOD» («THE WHIRLWIND») OF ABDULHAMID SAMAD**

It should be noted that if phraseological units express figurative concepts in a holistic form, then the phraseological verbs themselves often acquire a figurative meaning, giving the word preceding them a figurative semantic coloring.

The acquisition of phraseological properties by linguistic units is largely associated with the phenomena of semantic transition and the acquisition of figurative meaning by words and expressions.

In phraseological expressions, the components of which are subordinated to the verb, the concept is expressed both in a general form and partially in a figurative meaning. The number of such expressions in the language of the novel «Gardishi Devbod» («The whirlwind») by Abdulhamid Samad is very large, and both types of verbs – main and auxiliary participate in their formation. In this regard, the figurative meaning plays a significant role. The article separately examines the role of auxiliary and main verbs in the formation of verbal phraseological phrases. In particular, phraseological units with auxiliary verbs shudan – to become, kardan – to do, budan – everyday life were analyzed, as well as phraseological turns with independent verbs, in which there are many independent verbs.

Key words: verbal phraseological units, auxiliary verbs, independent verbs, figurative meaning, direct meaning, expression of the concept of time.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилова Лайло Сухробовна – аспиранти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе хиёбони Рудаки 21. Тел.: 557007777.

Информация об авторе: Исмоилова Лайло Сухробовна – аспирант Института языка и литературы имени А.Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Тел.: 557007777.

Information about the author: Ismoilova Laylo Sukhrovovna – postgraduate student at the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the National Academy of Sciences of the Tajikistan. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Tel.: 557007777.

**КОРБУРДИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ
ДАР ОСОРИ БАДРИДДИН ҲИЛОЛӢ**

**Муқаддас Соҳибназарзода
Донишгоҳи давлатии Данғара**

Дар ташаккул ва густариши таркиби луғавии забони адабии тоҷик нақши муҳимро нависандагону шоирон, донишмандон ва рӯзноманигорон мегузоранд. Адабиёти классикии тоҷику форси асри ХҶI таркиби луғавии бою рангин дошта, забони адабии он давраро бе эҷодиёти Абдурахмони Ҷомӣ, Бадриддин Ҳилолӣ, Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ ва дигарон тасаввур кардан ғайриимкон аст. Бадриддин Ҳилолӣ аз ҷумлаи адибонест, ки бо офаридаҳои нотакрори хеш тавонистааст саҳми хешро дар инкишофи таркиби луғавии забони тоҷикӣ-форсӣ гузорад. Забони офаридаҳои шоир содаву раво, образноку ғӯшнавозанд, зеро адиб дар нигоштаҳои аз тамоми имконоти луғавӣ, муродифоту фразеологизмҳо, калимасозиву ибораорӣ, ҷумласозӣ истифода намудааст.

Калимасозӣ воситаи асосии бойшавии таркиби луғавии забон мебошад. Бо ин роҳ таркиби луғавӣ бо калимаҳои нав пурра мешавад. Бисёр калимаҳои наво, ки дар натиҷаи дигаргуниҳои иҷтимоӣ, инкишофи хоҷагӣ, илму маданият ва ғайраҳо пайдо шудаанд, бо роҳи калимасозӣ ба амал омаданд, ки онҳо бо сохти грамматика ва қонунҳои дохилии забон пурра мувофиқат мекунад. Бо роҳи калимасозӣ бойшавии таркиби луғавӣ нисбат ба дигар воситаҳо бештар инкишоф меёбад, чунки вай аҳволи забонро пурра инъикос мекунад [10, 102].

Инкишофу тақомули калимасозӣ ва роҳу воситаҳои он мувофиқи талаботу қонуниятҳои дохилии забон ба амал меояд. Забон барои пурра ва бо тамоми нозуқиҳои ифода намудани фикр ва барои ҳаматарафа қонунӣ гардонидани талаботи мубодилаи афкор аз ҳамаи воситаҳои истифода мекунад. Чунин талаботи забон барои инкишофу тақомули усулҳои калимасозӣ восита ва омилҳои муҳим мебошад.

Дар мақолаи мазкур вижагиҳои сохторӣ ва маъноии калимаҳои мураккаби пайваст дар осори манзуми шоир мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Калимаҳои мураккаб яке аз қадимтарин ва сермаҳсултарин усули калимасозӣ маҳсуб меёбад. Қолабҳои калимаҳои мураккаб дар қадимтарин намунаҳои мероси хаттии ниёгонамон ба мушоҳида мерасанд, ки намунаи барҷастатаринаш катибаи Бесутун мебошад, ки дар он қолабҳои калимаҳои мураккаби тобеъ ба назар мерасанд [11, 123].

Дар давраҳои минбаъдаи ташаккули забони форсӣ-тоҷикӣ-дарӣ низ калимасозии калимаҳои мураккаб аз усулҳои сермаҳсултарин маҳсуб меёбад. Ҳамин аст, ки аввалин назарияҳо доир ба ин тарзи калимасозӣ дар луғатномаҳои

классикӣ шарҳ ёфтаанд, ки ин маъниро забоншинос Шарофиддин Рустамов ҳам таъкид намудааст [9, 58].

Баъдан дар аввалин дастурҳои забони тоҷикӣ, ки пас аз Инқилоби Октябр таҳия гардиданд, ба мисли «Сарфу наҳви забони тоҷикӣ»-и Саидризо Ализода, «Қоидаҳои забони тоҷикӣ»-и Абдурауфи Фитрат [1] дар хусуси ин қолабҳои калимасозӣ маълумоти мухтасар оварда мешавад, ки бешубҳа, назарияҳои минбаъдаи инкишофёфта доир ба усулҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ аз ин сарчашмаҳо бебаҳра набудаанд. Агарчи донишмандони мазкур қолабҳои калимасозии сохта ва мураккабро як усул шуморидаанд [1, 131; 115], роҳи муъҷазбаёнӣ будани ин қолабҳоро таъкид доштаанд. Калимаҳои мураккаб бо роҳу воситаҳои гуногун сохта мешаванд. Дар забони адабии тоҷикӣ калимаҳои мураккабро аз рӯи воситаи алоқа ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст:

1. Калимаҳои мураккаби пайваст;
2. Калимаҳои мураккаби тобеъ;
3. Калимаҳои мураккаби омехта [4, 145].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [1985] ин навъи калимасозӣ дар доираи ҳиссаҳои ҷудогонаи нутқ шарҳ дода мешавад. Аммо бо назардошти принсипи барои ҳамаи ҳиссаҳои нутқ умумӣ метавон онҳоро ба сифати назарияи умумии сохта шудани калимаҳои мураккаб қабул намуд.

Навҳои калимаҳои мураккаб аз рӯи муносибати ҷузъҳо ва алоқаи грамматикашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Яке аз хусусиятҳои барҷастаи калимаҳои мураккаб дар он зоҳир мегардад, ки ҷузъҳои калимаҳои мураккаби пайваст бар хилофи калимаҳои мураккаби тобеъ ё омехта баробарҳуқуқ мебошанд. Аз рӯи навъи алоқа низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Агар калимаҳои мураккаби тобеъ бо ёрии *алоқаи изофӣ* ва *беизофа* бунёд гарданд, ҷузъҳои калимаҳои мураккаби пайваст бо ду роҳ - *такрори калима* ва *бо ёрии миёнвандҳо аз асосҳои якхела ё гуногун* ба амал омадаанд. Калимаҳои мураккаби омехта бо ёрии васлшавии калимаҳо ва пасвандҳо таркиб меёбанд.

Калимасозии калимаҳои мураккаби пайваст маълумтарин навъи калимасозӣ буда, аз асосҳои баробарҳуқуқ бо роҳу воситаҳои гуногун сохта мешавад ва маъниҳои мухталифро ифода мекунанд. Ин усули калимасозӣ, асосан, дар сохтани исм, сифат ва зарф маъмул аст, аммо дар ҳамаи ин ҳиссаҳои нутқ дар як сатҳ серистеъмол нест. Масалан, дар исмҳо, махсусан, зарфҳо ин тарзи калимасозӣ бештар маъмул бошад, дар сифатҳо нисбатан каммаҳсул аст.

Забоншинос Ш. Рустамов дар асараш «Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [8] дар бораи калимасозии мураккаби пайваст маълумоте намодааст. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [4], ҳамчунин дар дастури таълимии С. Ҳалимов «Ҳиссаҳои номии нутқ» [15] дар ин хусус дар доираи калимасозии исмҳо, сифатҳо ва зарфҳо маълумоти нисбатан пурратар оварда мешавад. Дар байни маълумоти ин се сарчашма ва сарчашмаҳои дигари бевосита ё бавосита ба ин мавзӯ бахшидашуда ҳеҷ ихтилофи назар нест, ки

калимаҳои мураккаби пайваст бо чӣ гуна роҳҳо сохта мешаванд. Дар монографияи забоншинос С. Хоркашев (С. Раҳматуллозода) [8] ҳам ба сохт ва ҳам ба маънии калимаҳои мураккаб эътибори хос дода шудааст.

Калимаҳои мураккаби пайваст назар ба калимаҳои мураккаби тобеъ камистеъмоланд. Калимаҳои мураккаби пайваст дар осори Бадриддин Ҳилолӣ бо чунин роҳҳо сохта шудаанд:

1. Аз такрори бевоситаи калимаҳо. Ин усули калимасозӣ маъмултарин ва серистеъмолтарин типии калимасозии мураккаби пайваст ба шумор меравад. Дар асари мавриди назар бо ин қолаб сохта шудани калимаҳои мураккаб каммаҳсул мебошад: *хор-хор* [2, 30], *гул-гул* [2, 37], *чок-чок* [2, 50], *гаҳ-гаҳ* [2, 51, 224], *гоҳ-гоҳ* [2, 98, 231], *пора-пора* [2, 109], *замон-замон* [2, 118, 212], *хор-хор* [2, 253], *рамида-рамида* [2, 254], *халида-халида* [2, 254], *нафас-нафас* [2, 212], *лаҳза-лаҳза* [2, 209] ва ғ.

Калимаи мураккаби *хор-хор* аз такрори вожаи *хор*, ки дорои ду маъност: **хор I**. гиёҳе, ки дорои неши тези халанда ва харошанда аст; **Хор II**. залил, паст, забун, ҳақир, беқадрӯ эътибор; **хор доштан** *касери* ҳақир шуморидан, ба касе бо назари таҳқир нигаристан; **хор кардан** *касери* маломат ва сарзаниш кардан, паст задан; **хор шудан** залил шудан, беқадрӯ эътибор гардидан [13, 450] ба вучуд омадааст. Вожаи *хор* дар байти дувум ба маънои паст, забун, ҳақир, беқадрӯ эътибор корбаст гардидааст:

*Аҷаб хоре халид аз навгуле дар синаи решам,
Ки бурд аз хотири ман хор-хори гулъизоронро* [2, 30]

*Дар дил зи гулъизоре будаст хор-хоре,
Он дил намонда, аммо он хор-хор монда* [2, 253].

Калимаи мураккаби **гул-гул** дар байти зерин ба маънои *сурхӣ, зебоии рухсор* истифода гардида, дар забони адабии тоҷик ибораи фразеологӣ **гул-гул шукуфтан** низ маъмул аст:

*Ман ҳамчу гулзори Ирам, гул-гул туро рухсорҳо
В-аз орзуи ҳар гуле дар сина дорам хорҳо* [2, 37].

Дар байти зерин калимаи мураккаби пайвасти **чок-чок** дар таркиби ибораи маҷозии **дили ҷигари чок-чок**, **дили чок-чок** ба маънои *ҷигари ҷароҳатнок*, *ҷигари пураламу озор*, *дили озурдаву гамнок* корбаст гардидааст, ки ҳолати руҳии шахсро ифода мекунад:

*Ҳар оташин гуле, ки ба атрофи хоки мост,
Аз оташи дилу ҷигари чок-чоки мост* [2, 50].

Калимаи мураккаби пайвасти **пора-пора** (**кардан**) ба маънои «*майда-майда, реза-реза; лахт-лахт; пора-пора кардан майда-майда кардан, тиккаву пора кардан; пора-пора шудан [гардидан] а) майда-майда гаштан, шикаста реза шудан; б) лахт-лахт гаштан, дарида тит шудан*» [13, 114] шарҳ ёфтааст. Дар забони адабии тоҷикӣ ибораи фразеологӣ **дили [касери] пора-пора кардан** дар истифода буда, ба маънои маҷозии *касери гамгин, дилхун, озурда*

кардан истифода мешавад. Шоир барои тавсиф калимаи мураккаби *зарра-зарраро* низ ба кор бурдааст. Дар байти зерин ба ҳамин маъно омадааст:

*Чу лола синаи ман кош пора-пора кунанд,
Ба доғҳои дарун як ба як назора кунанд [2, 109].*

*Ғам нест, гар зи меҳри ту дил пора-пора шуд,
Эй кош зарра-зарра шавад дар ҳавои ту [2, 154]*

Калимаҳои мураккаби **гаҳ-гаҳ ва гоҳ-гоҳ** ҳар ду як маъниро ифода мекунанд ва танҳо дар онҳо ҳодисаи фонетикии ҷойивазкунии садонокҳои а ва о ҷой дорад. Шоир ҳар ду вариантро бо тақозои вазн ба маънои «баъзан вақт, аҳёнан, баъзан» ба кор бурдааст:

*Чун табиби ошиқонӣ, гаҳ-гаҳ ин дилхастаро
Пурсише мекун, ки бемору хароб афтадааст [2, 51].*

*Ба базми дигарон доманкашон то кай тавон рафтанд?
Ба сӯи ошиқон ҳам гоҳ-гоҳе метавон омад [2, 98].*

*Чун Ҳилолӣ гӯшаи чашме гадоӣ мекунам,
Гаҳ-гаҳе сӯи гадои худ нигар, султони ман.[2, 224].*

*Чони ман, дилҷӯи агёр кардан то ба кай?
Гоҳ-гоҳе ҳам дили саргаштаи моро бичӯ [2, 231].*

Вожаи **замон** ба маънои «вақт, ҳангом, айём; давр, аҳд; ба [бо] мурури замон бо гузашти вақт; дар айни замон дар як вақт; бо баробари ин; дар замони дар вақти; дар даври» [12, 506] шарҳ ёфтааст. Калимаҳои мураккаби пайвасти **замон-замон, нафас-нафас** дар фарҳангҳо шарҳ наёфтаанд. Онҳо хусусияти муродифӣ дошта, ба маъноҳои камистеъмол ба маънои ҳар лаҳза, ҳар дам истифода гардидаанд:

*Зи бода сархушии худ замон-замон нав кун,
Чунон макун, ки равад мастию хумор ояд [2, 118].*

*Ба рӯзи васл ту донӣ, ки чист ҳолати мо?
Нафас-нафас ба ту дидан, замон-замон мурдан [2, 212].*

Калимаҳои мураккаби *халида-халида ва рамида-рамида*ро шоир ба маъноҳои маҷозии *озурда кардан, ранҷ додан, озор додан, рам хӯрда, ҳаросон, тарсидаю гурехта, хӯсида* истифода намуда, ҳолати руҳии ошиқро муассир ва табиӣ тасвир намудааст:

*Ба хун нишаст дилам, хори ғам халида-халида,
Ба ранги оҳуи ваҳшӣ зи худ рамида-рамида [2, 254].*

Шоир барои нишон додани ҳолати шахси озурда ва ғамнок вожаи мураккаби *коса-коса*-ро ба кор бурдааст. Вожаи мазкур дар таркиби воҳиди фразеологии «*коса-коса хӯрдани хуни ҷигар*» ба маънои ғами бисёр хӯрдан омадааст:

*Коса-коса бо сагонат мехӯрам хуни ҷигар,
З-он ки май хуб асту бо ёрони ҳамдам хубтар* [2, 133].

Вожаи мураккаби пайвасти *лаҳза-лаҳза* ба маънои зуд-зуд, дамбадам истифода гардидааст:

*Лаҳза-лаҳза диданат сӯи рақибон то ба кай?
Гоҳ-гоҳе ҷониби мо ҳам нигоҳе метавон* [2, 209].

Калимаи мураккаби пасвасти *зор-зор* дар забони адабӣ ва шифоҳӣ серистеъмол буда, ба маъноҳои *бисёр нолидан, гиристан, фигон кардан* истифода мегардад:

*Ман зораму ту зор, дило, як нафас биё,
То ҳар ду дар фироқ бинолем зор-зор* [2, 132].

*Гар на дар дил доштӣ, к-аз рашк гириям зор-зор,
Пеши ман рух дар рухи ағёр хандидан чӣ буд?* [2, 112].

*Маро зи гирия макун манъ, соате бигзор,
Ки зор-зор бигириям, ки ошиқи зорам* [2, 170].

2. **Миёнвандҳо.** Бо ёрии миёнвандҳо сохта шудани калимаҳои мураккаби пайваст дар забони тоҷикӣ мавқеи хосе дорад. Дар маводи таҳқиқи мо низ бо ин усул сохтани калимаҳо маъмул аст. Бо миёнвандҳо ҳиссаҳои гуногуни нутқ иштирок мекунанд. Миёнвандҳои *-о-, -у-, -ма-, -ба-, -дар-* дар сохтани калимаҳои мураккаби пайваст мушоҳида гардиданд.

Калимаҳое, ки аз такрори ҷузъҳо иборатанд, инчунин бо интерфикс ё миёнванди *-у-* ташаккул меёбанд, аз такрори калима ё калимаҳои гуногунреша сохта мешаванд:

а) Аз ду исм ва сифату исм: *дастугиребон, бесарусомон, бесарупо:*

Вожаи мураккаби *дастугиребон* – маъниҳои зеринро мефаҳмонад: «*бо ҳам дарафтодан; ҷанҷолу муноқиша кардан*»:

*То кай рақиб дастугиребон шавад ба ман?
Шӯхе, ки мегурифт гиребони ман, кучост?* [2, 49].

Вожаи мураккаби *бесарусомон* дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» бо чунин маъноҳои шарҳ ёфтааст: «*1. он ки хонаву зиндагии доимӣ надорад, бехонумон, дарбадар. 2. ошуфта, беназм, бетартиб. 3. ошуфтаҳол, парешонҳол*», *бесарупо* [12, 167]. Калимаи мураккаби пайвасти *бесарусомон* аз чор ҷузъ иборат мебошад: *бе+сар+у+сомон*.

*Мо ошиқему бесарусомону майпарасти
Қониғ ба ҳар чӣ бошаду фориг зи ҳар чӣ ҳаст* [2, 46].

Вожаи мураккаби пайвасти *бесарупо* дар мисоли зерин ба маънои маҷозии бенизому тартиб, ошуфта истифода гардидааст:

*Баъди мурдан ба сари турбати ман бинвисед,
К-»Ин аҷаб сӯхтаи бесарупое будаст»*[2, 54].

2) Аз ду асоси замони гузаштаи феъл. Дар ин қолаб танҳо вожаи :гуфт+у+шунид мушоҳида гардид. Вожаи мураккаби гуфтушунид ба маънои «ба ҳам гап задани чанд кас, гуфтугӯ, гуфтугузор; сӯҳбат, мусоҳиба; гуфтушунид кардан сӯҳбат кардан, гуфтугӯ намудан, музокира кардан дар бораи чизе» [13, 353] шарҳ ёфта, ба ҳамин мазмун дар байти зерин омадааст:

*Баски меҳоҳам, ки бошам бо ту дар гуфтушунид,
Як суҳан гар бишнавам, сад достон гӯям туро [2, 22].*

3) Аз асоси замини гузашта ва асоси замони ҳозира сохтани исмҳои мураккаб серистеъмол аст, аммо бо ин қолаб дар маводи мо ду вожа мушоҳида гардид: *чустучӯ, гуфтугӯ*:

*Бо завқи чустучӯи ту осудахотирам,
Осудагӣ мабод аз ин чустучӯ маро [2, 28].*

*Шудам дар чустучӯи каъбаи васлат, надонистам,
Ки ҳамчун ман бувад саргашта бисёр ин биёбонро [2, 30].*

*Рақибо, гуфтугӯи ишқро ҳамдард мебояд,
В-аз орзуи ҳар гуле дар сина дорам хорҳо [2, 37].*

*Гуфтугӯи ақл дар хотир фуру н-ояд маро,
Бандаи султони ишқам, то чӣ фармояд маро [2, 26].*

Калимаи мураккаби *беномунишон* дар забони тоҷикӣ маъмул ва серистеъмол аст. Он аз пешванди *бе-*, исмҳои *ном*, *нишон* ва миёнванди *-у-* таркиб ёфтааст:

*Имрӯз нашуд ному нишони дили ман гум,
То буд дили гумшуда, беномунишон буд [2, 111].*

Калимаҳое, ки аз тақрори чузъҳо иборатанд, инчунин бо интерфикс ё миёнванди *-о-* ташаккул меёбанд, аз тақрори калима ё калимаҳои гуногунреша сохта мешаванд. Дар маводи гирдовардаи мо аз тақрори исми якхела калимаи мураккаби *саросар* «сар+о+сар- «сар то сар, сар то по, ҳама ҷо, тамоман» мушоҳида гардид:

*Ёри мо ҳаргиз наёзорад дили агёрро,
Гул саросар отаи аст, аммо насӯзад хорро [2, 22].*

*Захмҳои тири мижгон сар ба сар оварда буд,
Чун намак пошидӣ аз лабҳо, саросар тоза шуд [2, 96].*

*Шарҳи бемехрии он моҳ ба поён нарасад,
Филмасал гар шавад афлок саросар когаз [2, 131].*

Дар байти зерин вожаи мураккаби пайвасти *саропарда*, ки аз исмҳои *сар*, *парда*, миёнванди *-о-* сохта шудааст, мушоҳида гардид. Вожаи *саропарда* ба

маъноӣ: «хаймаи бузургон, боргоҳ, чодири шоҳон» шарҳ ёфта, дар байти зерин ба маъноӣ маҷозӣ омадааст:

*Чо кун ба дилу дида, ки гайр аз ту нашоҷад
Султони саронардаи чаиму ҳарамӣ дил [2, 160].*

Калимаҳои мураккабе, ки бо ёрии миёнванди **-ба-** сохта шудаанд, камистеъмоланд. Пешоянди **ба** дар чунин калимаҳо ба вазифаи миёнванд омада, калимаҳои мураккабе сохтааст, ки маъниҳои гуногунро ифода мекунанд. Дар маводи мо калимаҳои мураккаби **сарбасар, дамбадам, қўбақўй** ба назар расиданд. Вожаи мураккаби **сарбасар** ба маъноӣ **аз сар то охир, битамом** омадааст:

*Тарки сари хеш кун, Ҳилолӣ,
К-ин тоифаанд сарбасар шўх [2, 75].*

Вожаи мураккаби пайвасти **дам+ба+дам** ба маъноӣ **ҳар лаҳза, ҳар гоҳ, ҳар замон** истифода мегардад:

*Хун шуд дили ман дамбадам аз фурқати дилбар,
З-он рӯ зи раҳи дидаи хунбор бурун шуд [2, 95].*

*Гар дилам з-ин гуна оҳи дамбадам хоҳад кашид,
Оташи пинҳони ман охир алам хоҳад кашид [2, 128].*

Дар байти зерин калимаҳо мураккаби **қўбақўй** ба маъноӣ маҷозии маҳал ба маҳал, шаҳр ба шаҳр овора гаштан истифода шудааст:

*То кай дар орзуи ту гардем қўбақўй?
То кай ба ҷустуҷўи ту гардем дарбадар [2, 132].*

Вожаи мураккаби **дар+ба+дар** аз ду исм дар ва миёнванди **-ба-** сохта шуда, ба маъноӣ **овора, сарсону саргардон; бехонумон** истифода шудааст ва имрӯз низ ҳамин маъниро дорост:

*Зи ҳар дар к-омадам дар кўи ту, ҳамчун сагам рондӣ,
Саги кўи туам, то чанд, ё Раб, дарбадар гардам? [2, 168].*

Шоир аз ду сифат калимаи мураккаби **хамбахам** сохтааст, ки дар истеъмол нест:

*Гар ба сарриштаи мақсуд расидӣ дастам,
Даст дар силсилаи хамбахамат мебудам [2, 170].*

Дар байти зерин шоир ду вожаи мураккаби пайвасти **дастбасар** ва **пойдаргил**-ро ба кор бурдааст, ки чузъҳои асосӣ исм буда, тавассути миёнвандҳои **-бар-** ва **-дар-** сохта шуданд:

*Ман монда дастбарсар аз нолаи дили хеш,
Дил монда пойдаргил аз дидаи тари ман [2, 219].*

Бадриддин Ҳилолӣ дар сохтани калимаҳои мураккаб аз тамоми имконоти усули калимасозии мураккаби пайваст истифода намуда, вожаҳои нав офаридааст. Шоир ҳар як вожаи мураккаби пайвастро бо мақсадҳои услубӣ, бо тобишҳои маъноӣ, бо маъноҳои асли ва маҷозӣ ба кор бурдааст.

Ин усули калимасозӣ дар доираи як ҳиссаи нутқ маҳдуд намегардад, ҳиссаҳои гуногуни нутқ – исм, сифат, зарф бо ин усул калимаҳои нав месозанд. Дуюм, онҳо аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ калимаи нав месозанд, сеюм, семантикаи хеле ғнӣ доранд ва ба мисли калимаҳои мураккаби такрор семантикаашон маҳдуд нест.

КИТОБНОМА

1. Ализода, С. Сарфу нахви забони адабии тоҷик. // Фитрат, А. Қойидаҳои забони тоҷикӣ// С. Ализода, А. Фитрат. –Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. –187 с.
2. Бобомуродов, М. Чамоли мард дар фасоҳати гуфтори ӯст. Ҷ. 1/ М. Бобомуродов. –Душанбе: ЭР-граф, 2012. –241 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I: Фонетика, Морфология. –Душанбе: Дониш, 1985. –356 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология –Қ. I. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии. –Душанбе: Маориф, 1973. –464 с.
5. Кумахов, М. А. О соотношении морфемного строения слова и словообразования / М.А. Кумахов // Вопросы языкознания. –1963. –№6. –С.107-120.
6. Низомова, С. Ф. Сифатҳои мураккаб дар достони «Хусрав ва Ширин»-и Низомии Ганҷавӣ / С. Ф. Низомова // Паёми донишгоҳи миллий. –2001. –№ 3(7). –С. 3-7.
7. Раҳматуллозода, С. Р. Калимасозии исм (маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ забони тоҷикӣ)/ С. Р. Раҳматуллозода. –Душанбе, 2019. –226 с.
8. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. –Душанбе: Дониш, 1972. –79 с.
9. Рустамов, Ш. Забон ва замон / Ш. Рустамов. –Душанбе: Ирфон, 1981. –256 с.
10. Саймиддинов, Д. Вожасозии забони форсии миёна./ Д. Саймиддинов. –Душанбе: 2001. –310 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). –М.: Сов. энциклопедия, 1969. –Ҷ. 1. –951с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). –М.: Сов. энциклопедия, 1969. –Ҷ. 2. –948 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. –Душанбе, 2008. –Ҷ.1. –949 с
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. –Душанбе, 2008. –Ҷ.2 . –944 с.
15. Ҳалимов, С. Калимасозии сифат дар забони тоҷикӣ/ Ҳалимов С. //Забон – рукни тоат (Маҷмуаи мақолаҳо). Китоби чорум. –Душанбе: Нашриёти ҶДММ «Ханда». – 2008. –С.235-247.
16. Ҳилолӣ, Б. Девон / Бадриддин Ҳилолӣ. – Душанбе: Адиб, 2016. – 480 с.

КОРБУРДИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ ДАР ОСОРИ БАДРИДДИН ҲИЛОЛӢ

Мақолаи мазкур ба ташаккул ва тақомули калимасозии мураккаби пайваст ва роҳу усулҳои сохта шудани онҳо дар осори лирикии Бадриддин

Ҳилолӣ баҳшида шудааст. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки маводи гировардари аз ҷиҳати қолабҳо ва семантика баррасӣ намуда, нақши шоирро дар қорбурди ин навъи калимаҳои мураккаб нишон додааст. Ҳангоми таҳлил ба вазифаи калимасозии миёнвандҳо, аз ҷумла ба ин вазифа омадани воситаҳои грамматикӣ –ба-, -бар-, -дар- бо мисолҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифи мақола дуруст қайд кардааст, ки ин усули калимасозӣ, асосан, дар сохтани исм, сифат ва зарф маъмул аст, аммо дар ҳамаи ин ҳиссаҳои нутқ дар як сатҳ серистеъмоли нест, масалан, дар исмҳо, махсусан, зарфҳо ин тарзи калимасозӣ беиштар маъмул бошад, дар сифатҳо нисбатан каммаҳсул аст.

Дар мақола зикр гардидааст, ки дар асари мавриди назар калимаҳои мураккаби пайваст асосан дар ду қолаб: такрори калима ва бо ёрии миёнвандҳо сохта шудаанд. Дар мақола маҳорати Бадриддин Ҳилолӣ дар калимасозӣ ва мавқеи истифодаи калимаҳои мураккаби пайваст дар осори мазуми шоир нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: Бадриддин Ҳилолӣ, калимасозӣ, забони тоҷикӣ, мураккаб, пайваст, такрори калима, интерфикс, исм, асосҳои феъл, семантика.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛОВ С КОМПЛЕКСНОЙ СВЯЗЬЮ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ БАДРИДДИНА ХИЛОЛИ

Данная статья посвящена формированию и развитию сложносоставных слов, а также способам и методам их построения в лирических произведениях Бадриддина Хилоли. Автор статьи исследовал материал с точки зрения моделей и семантики, показав роль поэта в использовании этого типа сложных слов. В ходе анализа на примерах рассматривалась функция словообразования междометий, включая роль грамматических средств –ба-, -бар-, -дар- в этой функции.

Автор статьи справедливо отметил, что этот метод словообразования в основном распространен при образовании существительных, прилагательных и наречий, но широко не используется во всех этих частях речи на одном уровне. Например, этот метод словообразования чаще встречается у существительных, особенно у наречий, но относительно менее продуктивен у прилагательных. В статье отмечается, что в рассматриваемом произведении сложные слова образуются в основном по двум схемам: повторение слов и с помощью междометий. В статье показана словесная ловкость Бадриддина Хилоли и место использования сложных слов в литературных произведениях поэта.

Ключевые слова: Бадриддин Хилоли, словообразование, таджикский язык, сложное слово, повторение слов, междометие, семантика.

THE USE OF WORDS WITH COMPLEX CONNECTION IN THE WORKS OF BADRIDDIR HILALI

This article examines the formation and development of compound words, as well as the methods and techniques for constructing them, in Badriddin Hiloli's lyrical works. The author examines the material from a modeling and semantics perspective, demonstrating the poet's role in the use of this type of compound word.

The analysis, using examples, examines the function of interjection formation, including the role of the grammatical devices –ba, –bar, and –dar in this function. The author of the article rightly noted that this method of word formation is primarily used in the formation of nouns, adjectives, and adverbs, but is not widely used across all of these parts of speech at the same level. For example, this method of word formation is more common with nouns, especially adverbs, but is relatively less productive with adjectives.

The article notes that in the work under consideration, compound words are formed primarily through two patterns: word repetition and interjections. The article demonstrates Badriddin Khiloli's verbal dexterity and the use of compound words in his literary works.

Keywords: *Badriddin Hilali, word formation, Tajik language, compound word, word repetition, interjection, semantics.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Соҳибназарзода Муқаддаси Соҳибназар – унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Данғара. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, кӯчаи Марказӣ, 25, Телефон: (+992) 937-41-41-47.

Информация об авторе: Соҳибназарзода Муқаддаси Соҳибназар – докторант кафедри таҷикского языка Дангаринского государственного университета. Адрес: Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. Маркази (Центральная), 25, Тел: (+992) 937-41-41-47.

Information about the author: Sohibnazarzoda Mukaddasi Sohibnazar is a doctoral student in the Tajik Language Department at Danghara State University. Address: 25 Markazi Street, Danghara District, Khatlon Region, Republic of Tajikistan, Tel: (+992) 937-41-41-47.

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ /
LITERARY STUDIES

ТДУ:889.550

ВЕЖАГИҲОИ РИВОЯТ ДАР ШЕЪРИ ҒИНОИИ ҒАФФОР МИРЗО

Аскар Ҳаким

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дар бораи навъи шеъри ғиноии ривоятӣ фикру ақидаҳои гуногуне мавҷуданд, ки дар асарҳои назариявӣ, тадқиқоти бевоситаи анвои шеъри ғиноӣ баён шудаанд. Яке аз сабабҳои асосии ихтилофи фикрҳо дар он аст, ки шеъри ғиноӣ ифодакунандаи ҷаҳони ботинӣ, андешаву эҳсосот ва шуури шахсият аст, вале асаре, ки бо сабки ривоят эҷод мешавад, бунёд бар воқеаву ҳодиса дошта, дар инкишофи суҷа шахсиятҳои бадеӣ амал мекунад, ва ин то чӣ андоза ба шеъри ғиноӣ нисбат дошта метавонад? Зеро инҳо аз мухтассоти навъи ҷамосиӣ адабиётанд, на ғиноӣ. Ин масъала дар як қатор таҳқиқоти олимоне, ки ба таснифи мухтассоти навъии ашъори ғиноӣ бахшида шудаанд, аз ҷумла, дар асарҳои В.В. Виноградов «Поэтика русской литературы», Б.В. Томашевский «Теория литературы. Поэтика», В.М. Жирмунский «Творчество Анны Ахматовой», Г.Н. Пospelов «Лирика среди литературных родов», Т.И. Силман «Заметки о лирике», Л.Я. Гинзбург «О лирике», мавриди мулоҳиза ва баёни андешаҳои гуногун шудааст.

Дар ин маврид ба ду нукта бояд таваҷҷуҳи махсус кард. Аввалан, ҷамҷунонки Г.Н. Пospelов қайд мекунад: «Сухани бадеӣ бо тамоми анвои гуногуни худ, як ҷиҳати шакли асарҳои адабист. Вале фарқияти навъии онҳо хеле амиқтар нуҳуфта, ... он яке аз паҳлуҳои муҳтавои ифода менамояд» [8, 158]. Ин таъкиди олим комилан айни ҳақиқат аст, зеро сухани ривоятӣ дар таркиби ҷамаи анвои бадеӣ – ҷамосӣ, драмавӣ, ғиноӣ вучуд дошта метавонад ва аломати решагии муайянкунандаи онҳо набуда, танҳо «яке аз паҳлуҳои муҳтавои ифода менамояд», бинобар, он дар таркиби асарҳои навъи ғиноӣ ҳам ба кор рафта, хусусияти ғиноии онҳоро тағйир намедихад. Сониян, ҳодисаву воқеа, суҷа ва шахсиятҳои бадеӣ, ки дар навъи шеъри ғиноии ривоятӣ арзи ҳастӣ мекунад, аз ҷамғинони худ дар асарҳои навъи ҷамосию драмавӣ фарқи мушаххас доранд; онҳо ба он дараҷае, ки дар ин навъи асарҳо ҳастанд, инкишоф наёфта, сурати комили фардӣ пайдо намекунад ва танҳо ҷамҷун тарҳ монда, барои иброи андешаву эҳсосоти муҳтавои асар мадад расонида, нақши ёридиҳанда доранд. Ба замми ин, дар асарҳои навъи ғиноии ривоятӣ бо вучуди ҷой доштани нақлу ривоят, шахсиятҳои гуногун, ҷамеша мақоми андешаву эҳсосот бештар аст, ё аз ҳодисаву воқеае, ки баён мегардад, аксаран ҳулосаи таъминие гирифта мешавад, ки ба тамоми асар дурахши худро мунъакис менамояд.

Навъи шеъри ғиноии ривоятӣ дар байни анвои дигари шеъри ғиноӣ истифодаи густардае дорад, ки ба замонҳои куҳан мерасад. Масалан, дар осори классикони шеъри форсию тоҷикӣ, оғоз аз устод Рӯдакӣ то ақсари шоирони даврони баъдӣ истифода шудааст. Он вобаста ба мазмуне, ки ифода мекунад ва шакле ба он эҷод мешавад, муфассалу мухтасар мешавад. Масалан, дар «Гулистон»-и Саъдӣ ҳар ду тарзи он – мухтасару муфассал фаровон ба қор рафтааст. Тарзи мухтасари он дар ҳамоно ҳикояти «Дар сирати подшоҳон» омада, аз маликзодаи кӯтоҳу ҳақир суҳан мегӯяд, ки ба шакли қитъа ва ҳамагӣ иборат аз ду байт буда, шеъри ғиноии ҳикоятист:

*Он шунидӣ, ки логаре доно
Гуфт боре ба аблаҳе фарбеҳ:
«Асти тозӣ агар заиф бувад,
Ҳамчунон аз тавилае хар беҳ»* [10, 51].

Ҳоло ба тарзи муфассали он аз «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно Чалолуддини Балхӣ ба ҳикояти «Ҳикояти марди баққолу тӯтиву равған рехтани тӯтӣ дар дукон» ишорат мешавад, ки аз 76 байт ба ҳам омадааст:

*Буд баққолеву вайро тӯтие,
Ҳушнавою сабзу гӯё тӯтие.
Дар дукон будӣ ниғаҳбони дукон,
Нукта гуфти бо ҳама савдогарон...* [13, 15].

Бо ҳамин ба сидқ мерасад, ки навъи шеъри ғиноятӣ ҳикоятӣ ҳам мухтасару ҳам муфассал ва ҳам на фақат дар шакли маснавӣ – бо қофияи чуфти **аа, бб, вв...** ва дар жанрҳои дигар ҳам эҷод мешаванд. Аммо зарур аст, таъкид шавад, ки ҳамин шакли маснавӣ дар шеъри ғиноии ривоятӣ бештар ба қор гирифта мешавад, махсусан дар тарзи муфассали он, зеро дар қофия бастанӣ мисраъҳо бештар сабуқӣ медиҳад. Ин хусусиятро дар замонаш донишмандони куҳани шеър ҳам дар назар дошта навиштаанд: «...ин навъро дар қисаси мутававал ва ҳикоеҳои дароз, ки назми он бар қофияи муайяне мутааззир (ғайри имкон) бошад, истеъмол кунанд» [9, 20]. Ҳамин маъниро Камолуддин Ҳусайн Воизи Кошифӣ низ дар «Бадоеъулафкор фӣ саноеъилашъор» таъкид кардааст: «Ва дар истилоҳ шеъре бошад, ки ҳар мисрое аз ӯ мусталзами қофия бувад. Пас ҳар байтро ду қофия лозим бувад» [2, 46]. Муҳимтарин хусусияти дигаре, ки шеъри ғиноии ривоятиро аз анвои гуногун мутамоиз мекунад, он аст, ки дар маркази ин навъ шеър шайъу шахсияти алоҳида дар як ҳолати асосан сокин ё ҳаракати мухтасар ва дар маҳдудаи як замони муайян нишон дода нашуда, аз он фаро меравад. Дар он шайъ, шахсият, ҳодисот ва, қуллан, воқеияти ғиноӣ, дар дарозии мухталифи замон дар таҳаррук, тағйиру дигаршавӣ мабҳаси андешаву эҳсосоти отифии шахсияти шеър қарор мегирад.

Азбаски ин тағйирот дар дарозии замон сурат меназирад, на дар як фосилаи мухтасар ва муайяни вақт, зарурати ривояти пурратари он пеш меояд, ки ин боиси дар шеъри ғиноӣ мавқеъ пайдо кардани сабки ривоят мешавад. Ҳамчунонки маълум аст, сабки ривоят ҳоси асарҳои навъи ҳамосист, ки

воқеиятро тасвир мекунад, на навъи ғиноӣ, ки шуурро инъикос менамояд. Аммо ин сабки ривояти шеърӣ ғиноӣ аз сабки ривояти асари ҳамосӣ аз реша мутафарриқ аст, зеро дар он инкишофи бадеии воқеият, чунонки дар асарҳои ҳамосӣ ҳафт, нишон дода нашуда, бардошти умумии ҳиссии шахсияти шеър аз он воқеият ба қалам меояд, ҳол он ки ин бардошти умумии ҳиссӣ дар асарҳои ҳамосӣ аз ҳуди воқеияти тасвиршаванда ҳосил мешавад.

Фарқияти дигари ривоят дар шеърӣ ғиноӣ аз асарҳои ҳамосӣ дар он аст, ки дар он воқеият танҳо дар мутаносибат бо ифодаи маъноӣ ғиноӣ он ифода мегардад. Ҳодисаву воқеа ва фаъолияти шахсияти шеърӣ ғиноӣ ривоятӣ аз чараёни табиӣ давомоти худ гӯё қанда гирифта мешаванд, вале дар ин ҳол ҳам онҳо мустақил ва мукамал ба назар меоянд, зеро ҳузури шахсияти шеър дар онҳо камбуд нашофта, комилан маҳсус аст. Аммо, бо вучуди ин, нақл дар ин навъи шеър ғиноӣ боқӣ монда, хусусияти ҳамосӣ ва ҳатто ҳамосию ғиноӣ касб намекунад, зеро мухтассоти дигари он дар мухтасариаш мебошад. Қойи тафсилоти нақлро дар он табу тоби баён ва дар зимн ҳамеша аз андешаву эҳсосот бархурдори он мегирад.

Комилан табиист, ки шеърӣ ғиноӣ ривоятӣ ҳам ба монанди анвои дигари шеърӣ ғиноӣ бо тасвир ва ё бетасвир буда метавонад, вале дар ҳама ҳолат дар он ҳузури чараёни андешаву эҳсосоти отифӣ дарк мешавад. Шубҳае нест, ки тавозуни будан ва ё набудани тасвир, андешаву эҳсосот ва ривоят дар ҳар шеър ба тариқи хос сураат гирифта, ба сохтори он асос мегузорад. Ҳамин тариқ, ҳузури шахсияти шеър ва ё ғайбати ӯ, мавҷудияти суҷа ва ё набудани он вижагии зарурии ҳар шеърро ба вучуд меорад.

Сарчашмаи шеърӣ ғиноӣ ривоятӣ асосан ҳуди ҳаёти воқеист, аз ин рӯ ниҳоят гуногунавъу мавзӯ мебошад. Бинобар, он дар эҷодиёти шоироне, ки бар воқеоти зиндагӣ таъҷибдоранд, то бар таҳайюлот, бештар мақом пайдо мекунад. Маълум аст, ки ҳеч асари бадеӣ ба таҳайюлот офарида намешавад, аммо таҳайюлот ҳам ҳар навъ мешавад, ки иҷмолан метавон онро ба ду қисмат ҷудо кард, масалан, таҳайюлоти зерсохтофар, ки бунёди воқеаро меофарад ва барсохтофар, ки онро пиرويш медиҳад.

Таҳайюлот унсури асосии навъи романтизми адабиёт аст, «... ки он ба эҳсос таъсири сахт мерасонад. Хонанда ба тасвири нависанда бовар намекунад, аммо аз он мутаассир мешавад» [7, 312-313].

Мақом ва таносуби онҳо дар ҳар асар ҳар гуна буданаш мумкин аст, аз ин рӯ, онро дар ҳар асар мушаххасан бояд нишон дод. Дар мавриди кулли эҷодиёти Гаффор Мирзо чунин ба назар мерасад, ки дар он воқеияти зиндагӣ нисбат ба таҳайюлоти пиرويшгар мақоми густардатар дорад. Биноан, шоир аз давраҳои аввали эҷодиёташ ба шеърӣ ғиноӣ ривоятӣ бештар тавачҷух зоҳир намудааст. Масалан, шеърҳои «Дар ҷустуҷӯи саодат» (с. 1951), «Нишони охири» (с. 1952), «Пири пурасор» (с. 1953), «Камони Рустам» (с. 1955), «Сангтӯда» (с. 1955), «Ситораҳо» (с. 1956), «Кӯҳи Чилдухтарон» (с. 1956), «Қиссаи оби ҳаёт» (с. 1956), «Қиссаи Офтоб ва Моҳтоб» (с. 1956), «Нӯшдоруи муҳаббат» (с. 1957)

шеърҳои ғиноии ривоятианд, ки ба навъҳои гуногуни он тааллуқ мегиранд. Шеърҳои «Ситораҳо» дар асоси ривояти маъруфи мардумӣ навишта шудааст. Суҷаи ғиноии он метавонист аз ҳаёти худи шоир Гаффор Мирзо бошад, зеро ӯ худ дар хонаи бачагон тарбият гирифта, аз мураббия ин гуна ривоятҳоро бисёр шуниданаш мумкин буд. Шабе чун мураббия ба бачагон нақл мекунад, ки ҳар одам дар осмон ситора дорад, бачагон зуд бо осмон нигариста, ситораҳои калонро «аз худ» мекунанд, аммо мураббия ба онҳо мегӯяд, ки ситораҳои калон аз онҳое ҳастанд, ки барои хушбахтии инсонҳо ҳаёти худро сарф кардаанд, вале ситораҳои шумо ҳоло монанди худи шумо хурданд, агар шумо ҳам зиндагии худро бар манфиати мардум бибахшед, аз онҳо шумо ҳам бузург хоҳанд шуд ва шеърро бо ин банд хулоса мекунад:

*Баъди ӯ монад асрҳои аср
Наҷми тобандаи калони ӯ,
Чун зи хуршед ҷовидон гирад
Нур аз номи ҷовидони ӯ [3, 17].*

Ин шеър суҷаи мухтасари ғиноӣ дорад, онро муаллиф – яке аз тарбиятгирандагон ривоят мекунад, ки аз он ҳикмати рӯзгори инсонӣ берун меояд. «Қиссаи Офтоб ва Моҳтоб» шеърест, ки мухтассоти фантастикӣ – ҳаёлпарастона дошта, дар он қиссаи Офтобу Моҳтоб, ки гӯё як вақт хоҳарбародар буда, дар шеър ҳамчун шахсиятҳои ғиноӣ амал мекунанд, аз номи шахси сеюм ривоят карда мешавад. Офтоб ба хусни хоҳари худ дил медиҳад ва аз падар мехоҳад, ки барои ӯ арӯсе ҳамчун хоҳараш пайдо кунад ва чун падар ҳамчунин арӯсе пайдо карда наметавонад, Офтоб ба қасди васли Моҳтоб сӯи ӯ мешитобад ва Моҳтоб аз ин огоҳ шуда, рӯ ба гурез мениҳад, ки то имрӯз давом дорад. Хулосаи шеър чунин аст, ки ҳикматаш дар норавоии муносибати ошиқона байни маҳорим мебошад:

*Мохро Хуршед дарёбад агар,
Мешавад дунё ҳама зеру забар [3, 28].*

Мухтавои ин шеър қиссаи қуръонии фарзандони Ҳазрати Одам – Қобилу Ҳобилро ба ёд мерасонад, ки мухтасари он чунин аст: «Духтари некурӯю зебо, ки номи ӯро Иқлима (Иқлимо) навиштаанд, бо Қобил ба як шикам биомад. Одам хаст ӯро ба Ҳобил диҳад, Қобил гуфт: Ҳамдостон набошам, ин хоҳар, ки бо ман ба як шикам биёмадааст, ба ман бояд дод... Қобил пайи фурсат буд, то ин ки рӯзе Ҳобилро дар хоб дид. Санги бузург бар сари ӯ зад ва ӯро кушт» [1, 614-615].

Гаффор Мирзо аз имконоти шеърҳои ғиноии ривояти ҳамеша фаровон истифода кардааст. Ӯ дар солҳои шаст ҳам, ки айни ҷӯшу хурӯш ва камолоти эҷодияш буд, дар мавзӯҳои муҳимми иҷтимоиву ахлоқӣ ва ошиқона ашъори ғиноии ривоятии бисёр навиштааст, ки «Рӯи сурх, рӯи сиёҳ» (с. 1961), «Ҷаҳли мураккаб» (тамсил) (с. 1961), «Қиссаи деҳқон ва хоҳари ӯ баҳор» (с. 1962), «Ғижжак» (с. 1962), «Пуфак» (масал) (с. 1968) аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Доираи мавзӯ, андешаву эҳсосот ва фарогирии ашъу тасвир дар ин шеърҳо

фароҳу гуногун мебошад. Онҳо дар заминаҳои вукуъгароёнаву ҳаёлпардозона ва андешаҳои панду ахлоқиву тамсилӣ навишта шудаанд. Шеъри «Ғижжак» дар асоси хабари рӯзнома, ки дар бораи чи тавр омода кардани чӯб ва сохтани ғижжак маълумот додааст, навишта шудааст. Хабар чунин аст: «Барои он ки чӯби арча ғижжак шавад, дарахти арчаро нимбур мекардаанд. Баъд мемондаанд, ки се сол оҳста-оҳиста хушк шавад. Сонӣ мебурридаанд ва аз он ғижжак метарошидаанд». Шеър бо чунин банд оғоз мешавад, ки ровӣ худи шоир аст:

*Ман намедонистам аз кӣ аз кучо
Ғижжак ин қадр изтироб омӯхтаст.
Дӯш донистам, ки оҳу ноларо
Аз азоби беҳисоб омӯхтаст [6, 209].*

Сипас, дар бандҳои дигар шоир-ровӣ чараёни суҷа, ки рафтани арчабурро ба арчазор, интиҳоби арча, ба банди он табар зада, нимбур кардан, ки дар давоми се соли оянда он оҳиста-оҳиста хушк шавад, нақлу тасвир мекунад, ки таъсири амиқи ҳиссиро ба вучуд меорад. Дар зимни ин ҳикояту тасвир андешаи фалсафии сабабу натиҷа ба ёд мерасад, ки ҳар чизе, ки дар олам ҳаст, натиҷаи моҳияти амалест, ки иҷро шудааст. Дар ин ҳолат нолаи ғижжак натиҷаи муносибати бераҳмонаест, ки ба он раво дида шудааст, ки ин маъно ба олами муносибати инсонҳо низ тааллуқ мегирад ва инсонро ба раҳму шафқат водор месозад. Ҳамон банди аввал дар охири шеър боз такрор меояд, ки онро ҳалқабандӣ мекунад.

Шеъри «Аз ҳазл то муҳаббат» (с. 1962), ки муҳтавоаш аз ҳаёти ҳаррӯза аст, дар асоси суҷаи ғиноии сода, ҳазлу бозии ду наврас, ки дар охир ба оғози ишқ мубаддал мешавад, сохта шудааст. Ривояти ҳазломез, ки барои ифодаи муҳтавои шеър муносиб омадааст, дар хонанда эҷоди мафтунӣ карда, ўро маҷзуб менамояд. Шеър аз тасвири духтараки ҳамсоя, ки «кокулонаш чу думи муш», «чехра пур аз доғаки кунҷит», «рафтани ў ҳалосакзанӣ», «ду яраи ду сари зонуи ў» даво нагаштанӣ буданд, оғоз гашта, бо ҳамин оҳанг гарави шахсияти навраси шеърро, ки бо ин духтарак мебандад, гӯшзад мекунад:

*Шарт чунин буд: дами вохӯрӣ
Ў диҳад аз сидқ саломам, валеқ
Ман бизанам чирт ба биниш ў,
Ман бизанам чирт ба ҷои алек [4, 110].*

Ҳамчунонки аз ҳамин мисолҳои оварда ҳам ба назар мерасад, дар ин шеър калима ва таъбирҳои ғайрисабкишоирона фаровон истифода шудаанд, ки биниш ва таассуроту эҳсосоти шахси навраси шеърро табию ҳазломез хуб ифода намудаанд. Ин гуна калимаю таъбирҳо, ки аз олами зиндагии ҳаррӯза ва асарҳои насранд, бо воқеият ва баёни андешаву эҳсосот табиият ва тару тозагӣ бахшидаанд. Ривояти ғиноӣ бо ҳамин равиш аз воқеаҳои «чанд сари сол», ки идома меёфт, моро огоҳ кунонида, ба «як сахар» мерасад, ки ба ҷои он духтараки «кокулаконаш чу думи муш» дар рӯ ба рӯи ҷавон «духтари руҳсора чу садбарги тар» «Пошнаи қолиби чон – кафшро // Як сари мӯй бубардошта»

мунтазири ба биниаш чирт хӯрдан истодааст. Аммо шахси навраси шеър аз дидани ин манзара ба ин ҳол меафтад:

*Менигаристам ба хату холи нав,
Чехраи софи чу табоширро,
Менигаристам ба лабони ақиқ,
Гардани фавворае аз ширро...*

*Менигаристам... ҳаваси бӯсае
Шӯр ба чону танам афканда буд.
Менигаристам... Рухи айёрае
Чашм бипӯшидаву дар ханда буд [4, 111-12].*

Сужаи ғиноии ин шеър тамоман нав аст, ки то он дар олами шеъри ошиқона набуд, бинобар он, эҳсосоту таассуроти шахсияти шеър ҳам, ки ҷавони тозаошиқ аст, бо ҳамаи воситаҳои тасвир ва баёну ифода тароватнок мебошад. Дар он ҳатто вожаву таъбирҳои шинос ҳам аз доираи мафҳумҳои суннатии бақолабдаромадаи худ берун рафта, тобиши тоза пайдо мекунад. Масалан, дар мисраҳои «Турфа гуландом саломам бидод», «Духтари рухсора чу садбарги тар», «Чехраи софи чу табоширро», «Гардани фавворае аз ширро» вожаву таъбирҳои гуландом, садбарги тар, табошир, шир ҳарчанд асрҳост, ки дар истъмоли шеъри ғиноии ошиқона ҳастанд, дар муҳити андешаву таассурот ва сабки ғайримуқарраии ибрази ҳиссиёти ошиқона, ки бо ҳазлу шӯҳӣ омехтааст, на забонзаду дилбазан, балки тару тоза қабули хотир мешаванд. Ҳарчанд дар шеъри кӯҳани классик табоширро ҳамчун ташбеҳкунанда бар сафедӣ истифода кардан ба чашм мерасад, аммо дар шеъри садаи бисти тоҷик ин шояд яке аз аввалин истифодаҳо бошад. Гардани духтарро ба фаввораи шир ташбеҳ кардан ҳам аз ҷумлаи тасвирсозиҳои нав аст. Дар байти «Пошнаи қолиби ҷон-кафшро // Як сараки мӯй бубардошта» аз пошнаи кафш истиқораи қолиби ҷон сохтан ҳам аз мубтақироти бадеии тоза буда, шайъи одиву дурушти олами моддиро ба тимсоли шеъри ошиқона, ки баназоқатгарин нави шеърҳост, мубаддал месозад. Дар ин шеър он нукта низ ба исбот мерасад, ки дар шеъри ғиноии ривоятӣ ҳам, агар тасвиру тавсиф ҷой дошта бошад «...бо ҳарф аз забони як нафар рӯ ба рӯ ҳастем» [15, 143], ки он ошиқ аст. Дар банди мактаъ:

*Менигаристам... Шавад, он чи шавад!
Сахт ба лабҳои бунардохтам,
Кунфаякун шуд ҳама шарту гарав,
Ҷаннати бешарту гарав ёфтам [4, 112]. –*

Баёни эҳсосоту таассурот бо бӯсаи ғайримунтазира хотима меёбад, ки ҳамаи шарту гаравро «кунфаякун» сохта, аз ифшо шудани ишки ноҳудоғоҳ, ки дар замири ҷавони наврас ноаён нумув мекард, хабар медиҳад. Дар ин ҷо таъбири кӯрӯнии «кунфаякун» на бо мафҳуми аслии худ, ки мазмуни ҳамаи олами мавҷудотро ифода мекунад, балки бо маъное, ки бар хилофи мафҳуми кӯрӯнияш дар тадовул дорад, яъне ҳамаи оламу зеру забар кардан, асоси

корро дарҳам рехта, онро ба тарзи дигар даровардан мебошад, бисёр ба чо истифода шуда, ба шеър суръати шадида чамъбаст додааст. Дар илми маонӣ ва баён, ки дар Шарқ роиҷ аст, кӯшиш карда шудааст, таъид кунанд, ки: «...ин гуна ин гуна хурӯҷ аз қавонини дастурӣ на танҳо ғалат нест, балки айни фасоҳат ва балоғат аст» [14, 24].

Шоир ба тимсолҳои суннатии шеъри куҳан бо воситаи ривояти тозаи ошиқона тароват бахшида, ашӯи олами ҳастиро, ки ба шеър ворид мешаванд, зебову бадеъ чилва медихад. Ин ба шеъри ғиноии ривоятӣ, ки дар он тавсифу тасвир ва шахсияти шеър мақоми муайянкунанда дорад, ба амал омада, ба он сифатҳои тоза мебахшад ва воқеан дар ин шеър дида мешавад, ки «... тасвир абзоре аст дар хидмати андеша» [12, 9].

Шеърҳои «Ду одат» (с. 1980), «Сагвафои дигаре» (с. 1983)-и Ғаффор Мирзо ба ду навъи шеъри ғиноии ривоятӣ нисбат мегирад, ки аввалӣ суҷаи маъмулӣ надошта, дар асоси таассуроти шахси шоир гуфта шудааст. Шеъри дуюм, «Сагвафои дигаре», суҷаи воқеӣ дошта, қиссааш аз номи шахси сеюм ривоят шуда, дар зимн мазмуни ахлоқи инсонию иҷтимоӣ дорад. Дар асл, агар анвои шеъри ривоятӣ аз даврони куҳани адабиётмон ба андеша гирифта шавад, муҳтавои панду ахлоқӣ дар он бештар ба назар мерасад. Ин, аз як ҷиҳат, умуман ба хусусияти адабиёти мо вобаста аст, ва, аз ҷиҳати дигар, ривоят, ки бештар дар жанри маснавӣ гуфта мешавад, аксаран мазмуни панду ахлоқӣ дорад. «Сагвафои дигаре» шеъри ривоятиест, ки муҳтавояш ахлоқи иҷтимоисту шакли ҷаҳорпора дорад. Муҳтасари ривоят ин аст, ки ҷавони деҳотиеро мардум ба арсаи ҷанг барои ватан мегуселонанд, дар ин манзараи хайрбодӣ хузангез сағи ӯ дар гӯшае бо ҷашмони ҳазин сарашро ба рӯи ду панҷааш гузошта, ашк мерезад. Ҷавони ба асп саворшуда инро мебинад ва аз асп фуromaда, сари сағашро ба даст мегирад, ки сағ сарашро ба оғӯши ӯ андохта, фик-фикхунон бӯй мекашад, ки гӯё онро барои хотира мегирифта бошад. Сағ гӯё савқан охири дидор будани онро хис мекард ва ҳамин тавр ҳам мешавад. Ҷавон дар роҳи дифои ватан ҷон месупорад, сағ дар фиروق аз соҳиби худ. Дар ин чо ин фикр ба исбот мерасад, ки дар ҳар шеър, аз ҷумла дар шеъри ривоятӣ ҳам «...ҳар як қаҳрамони лирикӣ ва ҳар як образи лирикий ҳақиқӣ аҳаммияти калони иҷтимоӣ ва ахлоқию тарбиявӣ низ дорад» [11, 59]. Шоир ин маъниро дар банди охир чунин баён мекунад:

*Ҷавон рафту сар кард сағ ҷонканӣ,
Надиду накарду нахуфту нахӯрд.
Ва он дам, ки дар корзори махуф
Ҷавон ҷон супорид,*

сағ ин чо бимурд [5, 22].

Ҳамин тарик, дар охир ба чунин хулоса расида мешавад, ки шеъри ғиноии ривоятӣ яке аз анвои куҳани шеъри тоҷикию форсӣ буда, аз замони классикӣ то ин даврон истифодаи фаровон дошта, дар заминаҳои вуқӯғгароёна ва ҳаёлпардоза ба қалам меояд. Он гуногунтарин муҳтавоҳоро ифода намуда, ба сабк ва жанрҳои мувофиқи муҳтаво бо тасвир ва бидуни тасвир ҳам буда

метавонад. Дар осори Ғаффор Мирзо ҳам анвои гуногуни ашъори ғиноии ривоятӣ истифода шуда, мавзӯҳои муҳимтарини замонро фаро гирифтаанд, ки аҳамияти калони тарбиявии панду ахлоқӣ ва бадеиву зебошинохтӣ доранд.

КИТОБНОМА

1. Ёҳаққӣ, Муҳаммадҷаффар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ. Таҳия бо шарҳу тавзеҳот ва таълиқот Рустами Ваҳҳоб / Муҳаммадҷаффар Ёҳаққӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2014. –748 с.
2. Кошифӣ, Камолуддин Хусайн Воиз. Бадоеъулафкор ғӣ саноеъилашъор / Камолуддин Хусайн Воизи Кошифӣ. – Маскав, 1977.
3. Мирзо, Ғаффор. Асрор / Ғаффор Мирзо. – Сталинобод: НДТ, 1957. – 156 с.
4. Мирзо, Ғаффор. Бо изтиробӣ фарзандӣ / Ғаффор Мирзо. – Душанбе: Адиб, 1999. – 192 с.
5. Мирзо, Ғаффор. Ҳангомаи дидор (Шеърҳо) / Ғаффор Мирзо. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 144 с.
6. Мирзо, Ғаффор. Ашъори мунтахаб. Китоби аввал / Ғаффор Мирзо. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 352 с.
7. Мусулмониён, Раҳим. Назарияи адабиёт / Раҳим Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. –336 с.
8. Поспелов Г. Н. Лирика среди литературных родов / Г. Н. Поспелов. – М: МГУ, 1976. – 208 с.
9. Розӣ, Шамсиддин Муҳаммад бинни Қайс Розӣ. Алмуъҷам ғӣ маоири ашъорил Аҷам / Шамсиддин Муҳаммад бинни Қайс Розӣ. – Техрон, 1338.
10. Саъдӣ, Шерозӣ. Мунтахаби куллиёт / Саъдии Шерозӣ. – Сталинобод: НДТ, 1956.– 435 с.
11. Табаров, Соҳиб. Ҳаёт, адабиёт, реализм. У1 / Соҳиб Табаров. – Душанбе: АМИТ, ИЗА ба номи Рӯдакӣ, 2024. –256 с.
12. Футӯҳӣ, Маҳмуд. Балоғати тасвир / Маҳмуди Футӯҳӣ. – Душанбе, 2018. –335 с.
13. Чалолуддин, Мавлавии Муҳаммад бинни Муҳаммад ал –Ҳусейн ал-Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Бо тасҳеҳи Риналдин Никулсун / Чалолуддини Балхӣ. – Техрон, чопи ҳаштум, интишороти «Беҳзод», 1375. – 1164 с.
14. Шамисо, Сирус. Куллиёти сабкшиносӣ / Сирусӣ Шамисо. – Душанбе, 2017. –259 с.
15. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ. Чопи даҳум (виرويши севум) / Сирусӣ Шамисо. –Техрон, 1373.– 376 с.

ВЕЖАГИҲОИ РИВОЯТ ДАР ШЕЪРИ ҒИНОИИ ҒАФФОР МИРЗО

Дар бораи навъи шеъри ғиноии ҳикоятӣ дар адабиётишиносӣ фикру мулоҳизаҳои гуногун мавҷуданд. Сабаби асосии ихтилофи назарҳо дар он аст, ки шеъри ғиноӣ ифодагари ҷаҳони ботинӣ, андешаву эҳсосот ва шуури шахсият

аст, аммо асаре, ки бо сабки ривоят эҷод мешавад, бунёд бар воқеаву ҳодиса дошта, дар инкишофи суҷа шахсиятҳои бадеӣ иштирок доранд, ки хоси асарҳои ҳамосӣ ҳастанд, на навъи гиноӣ. Аммо ривоят як ҷиҳати сухани тамоми асарҳои бадеӣ буда, муҳтаво ҷиғунагии онро муайян мекунад, бинобар он ривоят дар шеъри гиноӣ аз ривояти асарҳои ҳамосӣ ба кулӣ фарқ дорад. Ба замми ин, ҳодисаву воқеа, суҷа ва шахсиятҳои бадеӣ низ дар ин навъ фарқ карда, онҳо ба дараҷае, ки дар асарҳои ҳамосӣ ҳастанд, инкишоф наёфта, дар таъин кардани навъи асар нақши муайянкунанда надоранд. Дар ин ҷо ҳамеша мақоми андешаву эҳсосот бештар буда, аз онҳо хулосаҳои таъминӣ гирифта мешаванд, ки ба тамоми асар дурахши худро мунъқис мекунад.

Дар мақолаи мазкур ҳамаи ин мухтассоти шеъри гиноӣ ривоятӣ, ки боз шаклҳои мухталиф доранд, дар ашъори гиноӣ яке аз шоирони маъруф Гаффор Мирзо бо далел ва мисолҳои муътамад, баррасӣ карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: ривоят, шеъри гиноӣ ривоятӣ, ҳамосӣ, ҳодиса, эҳсосот, андеша, ҷаҳони ботинӣ, суҷа, шахсият.

ОСОБЕННОСТИ ПОВЕСТВОВАНИЯ В ЛИРИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ ГАФОРА МИРЗО

В современном литературоведении о лирической повествовательной поэзии существуют различные мнения. Причина такого различия заключается в том, что лирическая повествовательная поэзия выражает внутренний мир, личные чувства и раздумий, но произведения в повествовательном стиле основываются на событиях внешнего мира, что характерно для эпических произведений. Повествование является лишь одной стороной речи всех художественных произведений, которая определяет содержание, и поэтому повествование в лирике в корне отличается от повествования эпических произведений. К тому же событие, сюжет и художественные персонажи в лирическом повествовании отличаются от эпических произведений, они не развиваются в достаточной степени чем в эпическом, и не имеют такого значения в его определении. В лирическом повествовании всегда значима роль чувств и раздумий, и достигнутые художественные обобщения, освещают собой все произведение.

В данной статье на основе многих достоверных примеров анализируются все эти особенности лирической повествовательной поэзии, которые имеют различные формы проявления в творчестве одного из прославленных современных таджикских поэтов Гафора Мирзо.

Ключевые слова: повествование, лирическая повествовательная поэзия, эпический, событие, чувства, раздумья, внутренний мир, сюжет, личность.

FEATURES OF NARRATION IN THE LYRIC POETRY OF GAFOR MIRZO

In contemporary literary studies, there are various viewpoints regarding the narrative form of lyric poetry. The reason for these differences lies in the fact that the lyric genre of poetry primarily expresses the inner world, personal feelings, and reflections, whereas works written in a narrative style are generally based on events of the external world, which is characteristic of the epic genre. However, narration constitutes only one aspect of the discourse of all artistic works and is determined by their content, therefore, narration in lyric poetry fundamentally differs from narration in epic works. Moreover, events, plot, and artistic characters in the lyric genre differ from those in the epic genre: they do not develop to the same extent as in epic works and do not play such a decisive role in defining the genre. In lyric poetry, the role of emotions and reflections is always significant, and the artistic generalizations achieved illuminate the entire work.

This article analyzes these specific features of lyrical narrative poetry on the basis of numerous reliable examples, demonstrating their various forms of manifestation in the works of one of the prominent contemporary Tajik poets, Gafor Mirzo.

Keywords: *narration, lyrical narrative poetry, epic, event, emotions, reflections, inner world, plot, personality.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Аскар Ҳақим – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими шуъбаи адабиёти муосири тоҷики Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, Тел.: 901-61-01-77. Email: askar_hakim@mail.ru

Сведения об авторе: Аскар Ҳақим – доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела таджикской современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ, тел.: 901-61-01-77. Email: askar_hakim@mail.ru

Information about the author: Askar Hakim – Doctor of Philology, Chief Researcher of the Department of Tajik Modern Literature of the Institute of Language and Literature named after. Rudaki NAST, tel.: 901-61-01-77. Email: askar_hakim@mail.ru

**АНДЕШАҲОИ ЭДВАРД БРАУН ДОИР БА
АДАБИЁТИ АҲДИ САФАВИЯИ ЭРОН****Олим Хочамуродов****Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии АМИТ**

Ба таъйиди аглаби муҳаққиқи дохиливу хориҷӣ [2, 10-15; 4, 46-47; 5, 16; 8, 555-556] бо вучуди сукути империяи Темур, сарфи назар аз чудоиҳои сиёсӣ ва мазҳабию фирқавӣ, дар нимаи дуоми асри XV раванди воҳиди адабӣ байни Мовароуннаҳру Хуросон ва Эрони Ҷанубӣ ҳамчун адабиёти якпорчаи форсизабонон дар симои Абдурахмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ, Камолиддини Биноӣ, Дарवेशи Деҳакӣ, Қозӣ Исо ва амсоли эшон побарҷо буд. Дар ин давра дар Мовароуннаҳру Хуросон чараёнҳои мухталифи мазҳабию мафкуравӣ ва тасаввуфӣ, аз ҷумла нақшбандия, кодирия, суҳравардия, мавлавия густариш ёфта, озодона ақидашонро таблиғу тарвиҷ мекарданд. Аҳли ташайюъ дар баробари соири мазоҳиби аҳли тасаннун дар Ироқу Эрону Хуросон ва Мовароуннаҳр дар иҷрои маросиму маносики хеш озодона амал менамуданд. Дар ин давра равияҳои тозае чун хуруфия, нурбахшия, нукутия, неъматуллоя ва амсоли он, ки ҳама фирқаҳои аҳли ташайюъ буданд, арзи вучуд карданд. [6, 365; 9, 61; 11, 197; 12, 61-66]. Бо ривоятҳои ҷаълии ин фирқаҳои аҳли ташайюъ соли 885х. /1480 мелодӣ дар ҳумаи Балх, ки ҳоло шаҳри Мазори Шариф аст, мазори ҳазрати Алӣ ибни Абутолибро кашф карданд ва бо мусоидати Султон Ҳусайни Байқаро макбарае эъмор гардид, ки зиёратгоҳи мусулмонон қарор гирифт. Чунки ҳокимоне, ки баъд аз пош хурдани империяи Темурӣ дар кишварҳои хеш ба сари қудрат омаданд, ҳадафшон танҳо ба даст овардани қудрати сиёсӣ ва тавсияи қаламравии хеш буда, ҳеҷ гуна таъбири диниву мазҳабӣ надоштанд ва робитаҳои адабию фарҳангӣ, ҳатто дар сатҳи сарони давлатҳо побарҷо буд. Барои исботи андешаи фавқ доир ба шӯҳрату эътибори Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ, ки на танҳо дар Хуросону Мовароуннаҳр, балки дар Эрони Ҷанубӣ Руму Ироқу Ҳинд иштихорёфта буд, таваққуфи мухтасар менамоем. Дар ин давра Мавлоно Ҷомӣ ба ҳайси шахсияти бузурги адабию ирфонӣ аз ҷониби бузургони илму адаб ва уламои дину ирфони кишварҳои гуногун ва шохону ҳокимони онҳо пазируфта шудааст. Соли 1472 Абдурахмони Ҷомӣ ба нияти тавофи Каъба сафари Ҳичоз мекунад, ки он қариб ду сол идома меёбад. Дар чараёни сафар Мавлоно Ҷомиро дар ҳар шаҳру вилоят ҳокимону давлатдорони он дар сатҳи олий истиқбол ва пазирой мекунанд. Алӣ Сафӣ ин сафари ҳаҷчи Мавлоно Ҷомиро дар асари хеш «Рашаҳот айналҳаёт» ба тафсил нигоштааст. Ӯ аз ҷумла, ҷӣ тавр ҳокими Ҳамадон аз Мавлоно Ҷомӣ ва мулозимони эшон истиқбол карданаширо чунин тавсиф кардааст: « ... ҳокими Ҳамадон шох Манучеҳр ном ихлос ва ниёзмандии тамом зоҳир кард ва се шабонарӯз эшонро бо аҳли қофила нигоҳ дошт ва зиёфтҳои подшоҳона ба ҷой овард ва дар мулозимати эшон бо ҷамъе

касир аз муталлиқону навқарони худ тариқи ҳамроҳии сулук ... қофилаи эшонро аз Курдистон ба саломат гузаронид ва ба сарҳади Бағдод расонид» [1, 376].

Ҳангоми аз Макка баргаштани Абдурахмони Қомӣ қайсари Рум Султон Муҳаммади Фотех тавассути Хоҷа Атоуллоҳи Кирмонӣ, ки ифтихори ошноиро бо Мавлоно дошт 5 ҳазор ашрафӣ ба тариқи ҳадоё ирсол дошта, эшонро ба Рум бо меҳмонӣ даъват мекунад. Аммо қофилаи Мавлоно аллақай аз масири Ҳалаб ба сӯи Табрёз роҳ пеш гирифта буд ва қосидони қайсари Рум дер расида буданд. Дар даромади Табрёз бошад, дарбориёну умарои султон Узун Ҳасан, ки қаблан бо Абдурахмони Қомӣ мукотиба дошт, эшонро ба дарбори султон мебаранд. Узун Ҳасан Мавлоно Қомиро дар сатҳи хеле олий пазируфта, дар зимн хоҳиш мекунад, ки дар Табрёз чанд муддат меҳмони ӯ бошад. Мунтаҳо Мавлоно Қомӣ ба баҳонаи зудтар ба хидмати модари пираш расидан пешниҳоди Узун Ҳасанро рад мекунад. Ин лаҳзаро Алӣ Сафӣ чунин ба қалам додааст:

«Ҳасанбек ғояти икрому эҳтиром ба тақдим расонид ва тухафу ҳадоёи подшоҳона гузаронид ва ба ибромии тамом илтимоси бошидан кард. Эшон мулозимати волидаи мусини хешро баҳона сохта, мутаваҷҷеҳи Хуросон шуданд» [1, 381].

Перомуни шӯҳрати бемисли Мавлоно Абдурахмони Қомӣ Алишери Навоӣ дар «Ҳамсат-ул-мутаҳайрон», Муиниддини Исфизорӣ дар «Равзат-ул-ҷаннат фи авсофи мадинат-ил-Ҳирот», шогирдонаш Алӣ Сафӣ ва Абдулғафури Лорӣ дар «Такмиле дар «Нафаҳот-ул-унс»-и Мавлоно Қомӣ ишорати муфассал кардаанд. Чунин тавсифҳо дар «Ҳабиб-ус-сияр»-и Хондамир, дар «Мақомоти Мавлавӣ Қомӣ»-и Абулвосеъи Низомӣ ва амсоли он низ мавҷуд аст. Ин ҳама тавсифҳо ва андешаҳо доир ба шӯҳрату шахсияти Мавлоно Абдурахмони Қомӣ дар таҳқиқот ва пажӯҳишҳои бунёдии адабиётшиносу матншинос ва чомишиноси маъруфи тоҷик, шодравон Аълоҳон Афсаҳзод ба таври муфассал арзёбӣ шудаанд, ки хонандагони гиромиро ба таълифоти эшон [3] ҳалова мекунем.

Ин ҷо ба як нукта ишора мегардад, ки ба зами муаллифони маъхазҳои адабию таърихӣ худи Мавлоно Қомӣ аз интишори шӯҳраташ дар мамолики Шарқ ба қаррот дар осораи ишораҳое кардааст. Аз ҷумла, дар қасидаи шарҳиҳолияш «Рашҳи болин би шарҳи ҳолин» зимни тафсили муҳимтарин лаҳзоти ҳаёташ гуфтааст:

« ... Зи баски сӯи ҳар иқлим гуфтугӯям рафт,

Шуданд суҳраи аҳволи ман ҳама иқъёл.

Гаҳе зи Рум нависад саломии ман қайсар,

Гаҳе зи Ҳинд фириштад паёми ман чайпол.

Расад зи волиш мулки Ироқу Табрёзам,

Авосифи мутаваҷҷеҳ, маноеҳи мутавол.

Чӣ дам занам зи Хуросону аҳли эҳсонаш,

Ки ҳастам аз қафшон гарқи баҳри барру навол» [15, 10]

Ҳадаф аз ин чанд иқтибос ёдрас намудани он нукта аст, ки агарчи дар замони шоир якпорчагии сиёсии кишварҳои форсизабонон аз байн рафта буд,

аммо робитаҳои адабию фарҳангӣ боқӣ монда, як фазои ҳусни тафоҳум ҳукмфармо буд.

Аммо бо ба сари қудрат омадани қизилбошҳои Сафавӣ дар Эронро Хуросон ин ваҳдати адабӣ ҳалалдор шуд. Зеро Исмоили Сафавӣ (1501-1524) бо шиори гаравидани ҳамаи атҳои кишвар ба мазҳаби шиъаи дувоздаҳимома ба сари қудрат омад. Тақягоҳи асосии ӯ сӯфиёни шиъаи қабилаҳои турки Ардабил буданд, ки пасон бо номи «қизилбош» маъруф гардиданд. Насаби силсилаи Сафавия ба Сафиддини Ардабилӣ мерасад, ки дар замони хеш пешвои аҳли ирфон буда, бузургону давлатмардони вилоят ӯро ниҳоят эҳтиром мекарданд. Набераи Сафиддин шайх Ҷунайд тарафи тавачҷуҳи Узун Ҳасан қарор гирифт. Узун Ҳасан хоҳари худ Хадичаро ба никоҳи шайх Ҷунайд даровард ва бад-ин васила муридони шайх Ҷунайд ро ба тарафи худ ҷалб кард, ки даҳ ҳазор сӯфиёни силаҳшӯр ҳозир ба хидмати ӯ гаштанд [13, 410].

Сипас Узун Ҳасан духтараш Ҳалимабегим (Марта)-ро ба хоҳарзодааш Ҳайдар ақд кард. Чун дар ҷанг бо ҳукумати Шервонишоҳон шайх Ҷунайд кушта мешавад, писараш Ҳайдар саркардаи Сафавиҳо интиҳоб мегардад. Ҳосили издивоҷи онҳо Исмоил –нахустин подшоҳи сулолаи Сафавия маҳсуб мешавад. Бояд ёдовар шуд, ки модари Ҳалимабегим ё номи аслиаш Марта Деспина хотун (Феодора) духтари Иоани IV – императори Трапезун буд, ки юнонии масеҳӣ буда, бо Узун Ҳасан ба шарте издивоҷ кард, ки то охири умр дар кеши худаш содиқ бошад [17, 320-321].

Ҷои тазаккур аст, ки маҳз, дар даврони шайх Ҳайдар бо фармони ӯ муридонаш ба ҷои қулоҳи туркӣ қулоҳхуди дувоздаҳтараки сурхранг ба сар гузоштанд, ки дувоздаҳтарақ рамзи дувоздаҳ имоми шиъаён маҳсуб мешуд. Аз ин ҷост, ки ин ҷамоатро «қизилбош», яъне «сурхсар»-ҳо ном гузоштанд. Шайх Ҳайдар низ монанди падараш дар ҷанг бо шоҳ Яъқуби Шервонӣ соли 893х.қ./1487 мелодӣ кушта мешавад, ки дар он вақт писараш Исмоил беш аз ду солаш набуд ва аз тарафи модарӣ набераи Узун Ҳасан маҳсуб мешуд. Исмоил соли 905х.қ./1500 м., ки ҳанӯз 13- сола буд, барои ба даст овардани қудрат чун ҷонишини падар бо мусоидати нух қабилаи турк, яъне осточлу, шоилу, таклу, румлу, ворсақ, зулкадр, афшор, қочор ва сӯфиёни Қаробоғ, ки қаблан бо ӯ байъат карда буданд, шуруъ ба иқдоми асосӣ кард [13, 412].

Тибқи ривояти муаррихин, Исмоили ҷавон пас аз зиёрати оромгоҳҳои аҷлоди хеш дар Ардабил ва гирифтани дуои хайр аз модараш аз роҳи Қаробоғ ба Шервон меравад ва «чун ахбори қиёми шоҳ Исмоил дар атроф мунташир гашт, муридони ӯ аз Сурия, Диёри Бакрия ва Сивос зери байрақаш гирд омаданд ва бо ҳафт ҳазор нафар аз рӯди Ғур гузашта [13, 412] шоҳи Шервонро шикаст дода, ба қасоси падараш ӯро бикушт ва сулолаи Шервоншоҳонро «мунқариз сохт» [13, 412; 18, 98]. Пас аз ишғоли Боку «музаффару мансур воридаи Табрз гашта» соли 907 х./1501м. ба номи шоҳ Исмоили Сафавӣ тоҷи салтанати Эронро ба сар ниҳад, ки синнаш акнун ба 15 расида буд.

Исмоили Сафавӣ дар баробари тоҷи салтанати Эронро ба сар ниҳодан мазҳаби шиъаро дар тамоми қаламрави хеш ба таври расмӣ ва иҷборӣ мазҳаби ҳоким бар ҷомеа эълон кард. Ин амал таъбири мазҳабӣ ва суннитезиро дар

кишвар фароҳам овард, ки бозтоби он дар сиёсату фарҳангу адабиёт бетаъсир намонд. Зеро адабиёту ҳунар чун рукне аз аркони афкори рӯбанои ҷомеа бо сиёсату идеологияи замон робитаи қавӣ дошта, то ҷое завқи бадеӣ ва меъёрҳои дарки адабӣ-эстетикӣ афроди ҷомеаро дигаргун месозанд.

Сиёсати мазҳабии Сафавӣҳо вазъи зиндагӣ ва шароити амниятию эҷодии аҳли адабу фарҳанги суннимазҳабӣ қаламрави Сафавӣҳо, бавижа, вилояти Хурӯсон ва пойтахти он – шаҳри Хиротро буғранҷ сохт. Гурӯҳе аз эшон ба зоҳир ба мазҳабӣ ташайюъ гаравиданд, аммо бештаре аз онҳо ба ночор ҷилои Ватан намуда, ба Мовароуннаҳру Ҳинд ва Осиёи Хурд ҳичрат карданд. Ин амал боиси он шуд, ки доираи адабии маъруфи Хирот заиф ва пароканда гардад [14, 109-113].

Дар аҳди Сафавӣҳо адибону ҳунармандон бояд фақат ба тамҷиду мадҳи хонадони Алӣ ибни Абутолиб, фарҳанги Ошуро, аяммаи маъсум ва рисои шуҳадои Карбалло мепардохтанд ва дигар мавзӯҳои адабиёту ҳунар таҳтушуои ин сиёсати ташайюъгарой қарор гирифта буд.

Аз ин ҷост, ки мустаҳриқи маъруфи англис Эдвард Браун (1862-1926), ки ҷилди ҷаҳоруми «Таърихи адабиёти Эрон»-и ҳешро ба таҳқиқи адабиёти давраи Сафавӣҳо ва Қочор ихтисос додааст, даврони дусадӯ бистсолаи ҳукмронии Сафавӣҳоро давраи «фукдони шуарои бузург» номидааст. Эдвард Браун баъд аз тафаҳхуси муфассали адабиёти ин давра ин падиаро «яке аз масоили аҷиб» ва барояш шигифтовар меҳисобад. Ӯ изҳор медорад, ки дар замони салтанати Сафавӣҳо «меъморию наққошӣ ва соири саноеъ фавқулода тараққӣ намуд» [7, 35], аммо як ҷеҳраи дурахшони адабӣ ба вучуд наомад. Агарчи, таъкид медорад муҳаққиқ, Соммирзо дар «Туҳафи Сомӣ» ва дар дигар тазкираҳову таворих номи шуарои зиёде сабт шудаанд, аммо ба истиснои Ҷомию Ҳотифию Ҳилолӣ ва соири шуарои Хурӯсон, ки «ҳаққан, бақоёи мактаби адабии Хирот буданд», мушқил аст, ки аз байни онҳо шоири дараҷаи аввалро пайдо кард. Ёдрас мешавад, ки дар тӯли умри тӯфонии ҳафтодсолаи Амир Темур, ба истиснои Ҳофизи бузург, ки ҳамаро таҳтушуои худ дошт, лоақал ҳашт, илло даҳ нафар шоир буданд, ки ҳар касе роҷеъ ба адабиёти Эрон чизе бинависад, онҳоро наметавонад аз назар дур дорад [7, 35-36]. Сипас бо таассуф менигорад: «лекин дар дивисту бист соли салтанати Сафавӣҳо, то ҷое ки ман тавонистам ба таҳқиқ бирасонам, ба душворӣ як нафарро метавон дар Эрон ёфт, ки дорои лаёқати бориза ва қариҳаи мубтакира бошад. Амдан (қасдан – О.Х.) гуфта шуд: «дар Эрон», зеро ҷамъе аз шуарои номдори эронӣ, ки Урфии Шерозӣ (1590 м.) ва Соибӣ Исфаҳонӣ (1670 м.) шояд муҳимтарини онҳо бошанд, зинатбахши дарбори салотини муғули Ҳиндустон буданд. Ин ашхос аз Эрон ба Ҳинд рафта ва пас аз тавонгар шудану ба шӯҳрату сарват расидан ба ватани худ мурочиат намуданд. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки иллати фақри замони Сафавӣҳо аз шоирони номдор, бештар набудани мушаввиқу мураббӣ буда, то фукдони қароёх ва табоеъи ҳунарманд [7, 36]. Дар зимн ёдовар мешавад, ки ба ин нукта низ Ризоқулиҳони Ҳидоят дар «Мачмаъ-ул-фусаҳо»-яш ва аз мустаҳриқини аврупой Ҳермон Эте дар ин бора ишора карданд.

Эдвард Браун барои ҳалли ин муаммо, ки чаро дар аҳди як давлати муқтадир, ақаллан як шоири бузурге дар ин қаламрав зухур накардааст, ба донишманди маъруфи замонаш, аллома Мирзо Муҳаммади Қазвинӣ (1876-1949) номае менависад. Дар ин бора чунин менигорад: «Ба қадре мутааҷҷиб шудам, ки ба рафиқи донишманд ва ҳамкори мухтарамии худ Мирзо Муҳаммади Қазвинӣ, ки муҳассилини осори эронӣ беандоза раҳини масоӣ ва диққати назари ӯ ҳастанд муросила навишта ва ба тариқи зайл истифосор (пурсиш – О.Х.) намудам: Аввалан, оё ин қазияро мусалламу лоиқи баҳс медонед ё хайр? Сониян, аз чӣ роҳ метавонанд онро ҳал наоянд?» [7, 36].

Аллома Қазвинӣ дар таърихи 24-уми майи 1911 ба суолоти Э.Браун посухи муфассал ироа намуда, андешаи ӯро доир ба адабиёт ва шеъри форсӣ дар аҳди Сафавия «дар пояи паст» қарор дошта, «ҳатто як шоири дараҷаи аввал дар ин аср ба зухур «нарасиданаширо таъйид мекунад ва бузургтарин иллати онро чунин шарҳ медиҳад: «...салотини Сафавия бар ҳасби назариёти сиёсия ва зиддияте, ки бо давлати Усмония доштанд, бештари қувваи худро сарфи тарвиҷи мазҳаби шиъа ва ташвиқи уламое, ки аз усулу қавонини ин мазҳаб иттилооти комила доштанд, менамуданд» [7, 36-37].

Аллома Қазвинӣ андешаи худро пиромуни ин қазия идома дода, изҳор медорад, ки агарчи уламои мазкур хидмати бузурге дар тарвиҷу тавҳиди мазҳаби шиъа анҷом доданд, мунтаҳо ҳарчи «мутааллиқ ба камолиёт буд (дар муқобили шаръиёт)», аз қабиле адабиёту шеъру ирфону тасаввуф мубориза бурданд ва «бо анвоу васоил дар паи озору таҳфифи намояндагон ин «камолот» баромаданд» [7, 37]. Аллома Қазвинӣ дар номааш бо фатвои уламои шиъа дар мавриди таъзиқу шиканҷа қарор гирифтани аҳли тасаввуфу адабиёт ёдрас шудааст. Аз нигоҳи эшон «алоқа ва робитаи шеъру адабиёт бо тасаввуфу ирфон, хосса дар Эрон, возеху мубраҳан аст, ба тавре ки итфоӣ (хомӯш кардани – О.Х.) яке мучибӣ эъдому измихлоли (нобуд шудани – О.Х.) дигарӣ хоҳад буд. Аз нигоҳи ӯ, маҳз «аз ин ҷиҳат дар аҳди салтанати дудмони Сафавия фазлу адаб ва шеъру ирфон Эронро видоъ.» [7, 37] гуфт. Дар поёни номааш чунин натиҷагирӣ мекунад: «Боре, дар аҳди Сафавия ба ҷойи шуаро ва ҳукамои бузург фуқаҳое мисли Маҷлисӣ, Муҳаққиқи сонӣ, шайх Ҳуромулӣ ва шайх Баҳой ва ғайра бо зухур расиданд, ки дар бузургии онҳо шакке нест, лекин беандоза саҳту хушқу мутаассиб ва мутакаллиф буданд» [7, 37].

Эдвард Браун бо андешаҳои аллома Қазвинӣ ҳамнаво буда, дар навбати худ сабаби дигари фақри шеър дар аҳди Сафавияро қадру манзалаат надоштани шоирони мадҳасаро аз тарафи шоҳони Сафавӣ медонад.

Ӯ бар он ақида аст, ки дар Машриқзамин бештари шоироне, ки шуғли асосиашон шоирӣ, мадҳасаро мебошанд. Э. Браун мутаққӣ ба ахбори Ризоқулихони Ҳидоят, ёдовар мешавад, ки шоҳони Сафавӣ, аз ҷумла, шоҳ Таҳмосб ва шоҳ Аббоси аввал мехостанд шоирони дарбор ба ҷои он ки дар васфи онҳо қасидаҳои мадҳия таълиф кунанд, беҳтараст дар васфи имомони шиъа шеър бигӯянд. Аз ин рӯ, Э.Браун муътақид аст, ки «ин низ як иллати қавӣ ва далели муътабаре барои тақлили иддаи шуаро дар мамлакат» [7, 38] маҳсуб мешавад. Зеро «дар дарбори салотини муғул беш аз даргоҳи аймма манофеи

моддӣ) интизори шоирони мадеҳасароаст. Аз ин ҷост, ки «чашму пой шуарои томеъ бештар мутаваҷҷеҳу роҳсипори Дехлӣ буд, то Карбало» [7, 38].

Ба мушоҳидаи Э. Браун, дар аҳди Сафавия ашъори мазҳабӣ дар зикри мусибат ё васфи корнамоиҳои имомони маъсум дар Эрон хеле ривоч пайдо мекунад.

Муҳаққиқ аз шуарои зиёде, ки дар аҳди Сафавия «таъби худро вақфи сурудани ашъоре дар зикри масоибу ахлоқ ва сифати ҳамидаи амма намудаанд» танҳо аз Муҳташами Кошонӣ (ваф.1588) ҳамчун беҳтарин шоир ёд мекунад [7, 159].

Э. Браун мутазаққир мешавад, ки бар иловаи қасоиди марсиявӣ, дар ин давра «абёти бисёр сода ва муассире, ки имрӯз василаи изҳори сӯгворист» ба миён омадааст ва эҳтимол меравад, бештари онҳо, ки ҳамчун «равзахонӣ» ва «таъзияхонӣ» имрӯзҳо маъруфанд, «ёдгори ин аср бошад» [7, 38].

Эдвард Браун барои тавзеҳи ин мағлаб ба ду нафар дӯстони донишманди эронии хеш Сайид Ҳасани Тақизода (1878-1970) ва Мирзо Ҳусейни Дониш (1870-1944) нома менависад. Дар ҷавоби нома Тақизода чунин ибрози назар мекунад: «равзахонӣ (бо қироати китоби «Равзатуш-шуҳадо» ва соири кутуби мушобеҳ аз болои минбар) аз аҳди Сафавия маъмул гашта «ва эҳтимолан «баъзе чизҳоро аз Урупо тақлиди касб...» [7, 38] кардаанд. Мирзо Ҳусайни Дониш низ тақрибан ба ҳамин мазмун посух додааст.

Дар асоси андешаҳои донишмандони эронӣ, ки назари Э. Браунро тақвият додаанд, ӯ ба ин натиҷагирӣ мерасад, ки дар аҳди Сафавия ашъори мазҳабӣ рушди бесобиқа намуда, дар паҳлуи қасоиду марсияҳо, инчунин «ашъори мазҳабии омиёна» ва «саҳнаҳо ва мачолиси ҳаяҷонангези ба таъзияхонӣ марсум» эҷоди даврони Сафавия будааст. Ин ҳама бо дастуру пуштибонии шоҳони Сафавӣ барои тақвияту тарвиҷи мазҳаби ташайюъ чиҳати ба мазҳаби ҳоким дар қаламрави давлати Сафавия табдил додани он равона гардида будааст. Дар бораи иловаҳои шаръӣ ва сохтакориҳои уламои аҳди Сафавӣ ба мазҳаби шиъа, нигаред ба таҳқиқоти Алӣ Шариатӣ [16, 162-174] ва Ҷалол Оли Аҳмад [10, 52-68].

КИТОБНОМА

1. Алӣ, Сафӣ Фахриддин. Рашаҳот айналҳаёт // Осори мунтахаби Ҳоча Аҳрор ва пайравонаш. Таҳиякунандагон: Аҳмадҷон Муҳаммадҷоҷаев ва дигарон. – Душанбе: Империя Групп. 2004, 594 с. – С. 245-587.

2. Афсаҳзод, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуввуми асри XV / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1997. – 264 с.

3. Афсаҳзод, А. Рӯзгор ва осори Абдурахмони Ҷомӣ / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1980. – 190 с.

4. Бартольд, В.В. Мир Алишер и политическая жизнь / В.В. Бартольд // Сочинение. т. 11.ч.2-М. 1964. – 658 с. – С. 23-280.

5. Болдырев, А.Н. Зайниддин Васифи. Таджикский писатель XVII в. / А.Н. Болдырев. – Сталинабад, 1957. – 355 с.

6. Браун, Э. Таърихи адабиёти Эрон. (Аз Саъдӣ то Ҷомӣ) Тарҷумаи Алӣ Асғар Ҳикмат / Эдвард Браун. – Техрон, 1948. – 402 с.

7. Браун, Э. Таърихи адабии Эрон. Аз оғози аҳди Сафавия то поёни Қачория. Тарҷумаи Рашид Ёсимӣ / Эдвард Браун. – Техрон. чопи дувум. 1364 х.ш. – 368 с.
8. Ғафуров, Б. Точикон / Бобочон Ғафуров. – Душанбе: «Нашри муосир», 2020. – 976 с.
9. Кули-заде З. Хуруфизм и его представители в Азербайджане / З. Кули-заде. – Баку: «Элм», 1979. – 247 с.
10. Оли Аҳмад, Чалол. Ғарбзадагӣ / Чалол Оли Аҳмад. – Техрон, чопи чаҳорум, 1390 х.ш. – 190 с.
11. Петрушевский, И. П. Государства Азербайджана в XVв. // Сборник статей по истории Азербайджана, Вып.1. – Баку, 1949. – С. 205-240
12. Сафо, З. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 4/ Забехуллоҳ Сафо. – Техрон, 2536 / 1977. – 390 с.
13. Розӣ, доктор Абдуллоҳ. Таърихи комили Эрон. Аз таърихи силсилаи Мод то асри ҳозир / доктор Абдуллоҳ Розӣ. – Техрон, чопи дувум, 1364 х.ш. – 878 с.
14. Хоҷамуродов, О. Сиёсати шиъагарой дар Эрони асри XVI ва паёмади манфии он дар раванди адабиёти форсизабони минтақа / О. Хоҷамуродов // «Мероси Шарқ», 2024. №1 (7). – С. 109-113.
15. Ҷомӣ, Абдурахмон. Воситат-ул-иқд ва хотимат-ул-ҳаёт. Матни илмии интиқодӣ, бо кӯшиши Аълоҳон Афсаҳзод. – М: «Наука», 1980. – С. 498.
16. Шариатӣ, доктор Алӣ. Ташайюъи Алавӣ ва ташайюъи Сафавӣ / доктор Алӣ Шариатӣ. – Техрон, 1377х.ш. – 218 с.
17. Шукуров, Р.М. Великие Комины и Восток (1204-1461). Серия византийская библиотека. Исследования / Р.М. Шукуров. – Санкт-Петербург, 2001. – 446 с.
18. Эфендиев, О. Азербайджанское государство Сефевидов / Эфендиев О. – Баку: «Элм», 1981. – 258 с.

АНДЕШАҲОИ ЭДВАРД БРАУН ДОИР БА АДАБИЁТИ АҲДИ САФАВИЯИ ЭРОН

Дар мақола пеш аз он ки андешаҳои шарқшиноси маъруфи англис Эдвард Браун (1862-1926) перомунӣ сабабҳои таназзули шеърӣ адаби форсӣ дар аҳди салтанати 220-солаи шоҳони Сафавӣ дар Эрон мавриди баррасӣ қарор гирад, муаллифи мақола сайри кӯтоҳе ба таърихчаи ба сари қудрат омадани хонадони Сафавӣ ва иллати пош хурдани якпорчагии раванди адабиёти форсизабони минтақа намудааст. Муаллифи мақола бо таъкиди муҳаққиқони дохиливу хориҷӣ иброз мекунанд, ки бо вучуди суқути империяи Темурӣ ва сарфи назар аз ҷудоӣҳои сиёсӣ, мазҳабиву фирқавӣ дар нимаи дуюми асри XV раванди воҳиди адабӣ байни Мовароуннаҳру Хуросон ва Эрони Ҷанубӣ ҳамчун адабиёти якпорчаи форсизабонӣ побарҷо буд. Мунтаҳо дар ибтидои асри XVI бо омадани қизилбошҳои Сафавӣ ба сари қудрат дар Эрон ин ваҳдати адабӣ халалдор шуда, ба нестӣ расид. Зеро Исмоили Сафавӣ соли 907 ҳ.қ. (1502 м.) бо шиори гаравидани ҳамаи атҳои кишвар ба мазҳаби шиъаи дувоздаҳимоме ба тахт нишаст. Ин сиёсати ташайюъгарой таъсири худро ба фарҳангу адабиёт гузошт. Мавзуи адабиёту ҳунар дар Эрони даврони Сафавӣ таҳқиқшӯи ин сиёсати ташайюъгарой қарор гирифт. Аз ин ҷост, ки Эдвард Браун, ки ҷилди чаҳоруми «Таърихи адабиёти Эрон»-и ҳеширо ба таҳқиқи адабиёти даврони Сафавӣ ва Қочор ихтисос додааст, даврани

дусаду бистсолаи ҳукмронии Сафавихоро давраи «фуқдони шуарои бузург» номидааст.

Дар мақола ин андешаи Э.Браун ба таври муфассал бо ироаи далоили айни ва зеҳнии ӯ бо зикри нуқтаи назари муҳаққини эронӣ, чун аллома М. Қазвинӣ ва Сайид Ҳасани Тақизода ба доираи таҳқиқ қашида шудааст.

Калидвожаҳо: Эдвард Браун, аҳди Сафавия, раванди адабӣ, мазҳабситезӣ, М.Қазвинӣ, Тақизода, сиёсати ташайюъгарой, Исмоили Сафавӣ, адабиёти форсизабонон.

ВЗГЛЯД ЭДВАРД БРАУНА НА ЛИТЕРАТУРУ ИРАНА ЭПОХИ СЕФЕВИДОВ

В статье, прежде чем рассмотреть взгляды известного английского востоковеда Эдварда Брауна (1862–1926) относительно причин упадка персидской поэзии и литературы в период 220-летнего правления шахов династии Сефевидов в Иране, автор предпринимает попытку провести краткий экскурс по истории прихода к власти династии Сефевидов и выявить причины распада единого литературного процесса в персоязычном регионе. Автор статьи, опираясь на исследования отечественных и зарубежных ученых, отмечает, что несмотря на падение Тимуридской империи и несмотря на политические, религиозные и сектантские разделения, во второй половине XV века единый литературный процесс между Мавераннахром, Хорасаном и Южным Ираном продолжал существовать как единая литература персоязычного мира. Однако в начале XVI века, с приходом к власти в Иране кызылбашей Сефевидов, это литературное единство было нарушено и постепенно исчезло. Это было связано с тем, что Исмаил Сефеви в 907 г. хиджры (1502 г.) взойшёл на престол под лозунгом обращения всех подданных государства в двенадцатеричное шиитское вероисповедание. Данная политика шиитизации оказала влияние на культуру и литературу. Тематика литературы и искусства в Иране эпохи Сефевидов оказалась под сильным воздействием этой религиозной политики. Именно поэтому Эдвард Браун, который посвятил четвёртый том своего труда «История литературы Ирана» исследованию литературы эпох Сефевидов и Каджаров, назвал 220-летний период правления Сефевидов эпохой «отсутствия великих поэтов».

В статье данная точка зрения Э. Брауна подробно рассматривается с приведением его объективных и субъективных аргументов, а также с учётом мнений иранских исследователей, таких как аллома М. Казвини и Сайид Хасан Тақизода.

Ключевые слова: Эдвард Браун, эпоха Сефевидов, литературный процесс, религиозная нетерпимость, М. Казвини, Тақизода, политика шиитизации, Исмаил Сефеви, персоязычная литература.

EDWARD BROWN'S VIEW ACCORDING TO SAFAVID IRANIAN LITERATURE

In the article, before examining the views of the famous English orientalist Edward Brown (1862–1926) on the reasons for the decline of Persian poetry and literature during the 220-year reign of the Safavid shahs in Iran, the author attempts to provide a brief overview of the history of the Safavid dynasty's rise to power and to identify the causes of the disintegration of the unified literary process in the Persian-speaking region. Relying on the research of both domestic and foreign scholars, the author notes that despite the fall of the Timurid Empire and despite political, religious, and sectarian divisions, in the second half of the 15th century a unified literary process continued to exist between Mawarannahr, Khorasan, and Southern Iran as a single Persian-language literary tradition. However, at the beginning of the 16th century, with the rise to power in Iran of the Safavid Qizilbash, this literary unity was disrupted and gradually disappeared. This was due to the fact that Ismail Safavi ascended the throne in 907 AH (1502 CE) under the slogan of converting all subjects of the state to the Twelver Shi'a faith. This policy of Shi'ization influenced culture and literature. The themes of literature and art in Safavid-era Iran came under the strong impact of this religious policy. For this reason, Edward Brown, who dedicated the fourth volume of his work History of Persian Literature to the study of the literature of the Safavid and Qajar periods, described the 220-year reign of the Safavids as an era of the «absence of great poets.»

In the article, Brown's viewpoint is analyzed in detail, with a presentation of both his objective and subjective arguments, and also taking into account the opinions of Iranian scholars such as Allama M. Kazvini and Sayyid Hasan Taqizadeh.

Keywords: Edward Brown, Safavid era, literary process, religious intolerance, M. Kazvini, Taqizadeh, Shi'ization policy, Ismail Safavi, Persian-language literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хочамуродов Олимҷон Ҳамроевич – доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарҳодими Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. **Нишони:** 734025. ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Хусейнзода-35 E-mail: khojamurod@mail.ru. Тел.: (+992) 915-05-46-64.

Сведения об авторе: Ходжамуродов Олимджон Хамроевич – д.ф.н., профессор, главный научный сотрудник Центра востоковедения и письменного наследия при Президиуме НАНТ. **Адрес:** 734025. г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода -35 E-mail: khojamurod@mail.ru. тел. (+922) 915-05-46-64.

About the author: Khodjamurodov Khojamurodov Olimjon Hamroevich – Doctor of Philosophy, Professor, Chief Researcher at the Center for Oriental Studies and Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of the Russian Federation. **Address:** 734025. Dushanbe, Sh. Khuseinzoda str. -35 E-mail: khojamurod@mail.ru. Tel. (+922) 915-05-46-64.

ТАСҲЕҲИ ДУ БАЙТИ НАВӢФТАИ РӢДАКӢ

Умридин Юсуфӣ

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Яке аз нигоштаҳои хубе, ки ахиран дар бораи тасҳеҳи чанд байти нав аз Одамушшуаро Рӯдакӣ интишор ёфт, мақолаи дуктур Масъуди Қосимӣ бо номи «Муаррифӣ ва тасҳеҳи чанд байти нав аз устод Рӯдакӣ» [1, 141-153] мебошад. Андешаҳои муаллиф дар мавриди усули дарки маъонӣ, хонишу ислоҳ ва нақду назари дақиқи ашъори шоирони давраи оғозини адабиёти форсии тоҷикӣ, мисли Рӯдакӣ ва ҳамасронаш, бавижа дар масъалаҳои чун ноқису пароканда будани ашъор, адами иртиботи маъноии абёт дар меҳвари амудии шеър, кашидагӣ ва мушаддад шудани калимот ва сакта, ки хосси шеъри ин давра аст, номаълум будани талаффузи саҳеҳи луғот ва маъноии онҳо, ҷойгузин шудани луғоти роичу сода ба ҷои луғоти куҳан тавассути котибон дар давраҳои баъд, ки баъзан боиси номафҳум шудани абёт шудааст, таҳрифу таснифи луғоти куҳан ба сабаби адами ривож ва маҳҷур будани онҳо дар давраҳои баъд, вучуди калимоти ғӯишӣ ва таъбироти куҳан, вучуди луғоти эронии шарқии миёна дар забони он давра ва аз байн рафтани онҳо дар давраҳои баъд ба сабаби нуфузи калимоти форсии муодили онҳо ва мансуб будани ашъор ба шоирони мухталиф ҷолиб ва боиси мулоҳаза аст.

Таъкиди ин нукта низ бамаврид аст, ки Масъуди Қосимӣ ҳамроҳи Сайидрасули Мусавӣ ва Азиз Мирбобоев ашъори устод Рӯдакиро бо номи «Девони Рӯдакӣ» ҷоп карда [7], ки гувоҳи ҳадамоти шоистаи ӯ дар рӯдакишиносӣ мебошад.

Вале сарфи назар аз ин, дар мақолаи мавриди гуфтугӯ, ба назари мо, чанд ишколе вучуд дорад, ки ба тавзеҳу тасҳеҳи он зарурат ба миён омадааст.

Дар навбати аввал бояд гуфт, ки бозёфти ин байти нави устод Рӯдакӣ ба донишманди тоҷик Сайиднуриддин Шаҳобиддинов тааллуқ дорад. Аз ҷумла, Сайиднуриддин Шаҳобуддинов ин пораи иқтибосро дар мақолаи худ чунин меорад: «Ба қалам китоби раҳмон набисанд ва шароеъ баён кунанд ва (ба) шамшер гардани бегонагон зананд ва хун ба ноҳақ резанд ва ба қалам наққошон нақш кунанд ва хулафову салотин иҷрову мушоҳира ва атову сила ба қалам тафриқа кунанд, камо қола ар-Рӯдакӣ (*ҳамчунон ки Рӯдакӣ гуфт*); ба назди амири Хуросон даромад ба рӯзи Наврӯз, фӣ ядиҳи қаламун ва сайфун ва қола (*дар дасти ӯ қаламею шамшире ва гуфт*):

Сухан овардаму шамшеру қалам наврӯзӣ,

То ба даст бувад мояи ҳар пирӯзӣ.

Ба сухан бе ба замон бошу ба шамшер бирез

Ҳуни аъдо ба тавқеъи қалам деҳ рӯзӣ.

Фаамараху биалфи динорин (*пас дастур дод, то ба ӯ ҳазор динор бидиҳанд*)» [10, 66].

Ва баъдан менависад, ки ин иқтибосро аз тафсири ношинохтае, ки мутааллиқ ба асри VI ҳиҷрист, баргирифтааст. Ин ахбор на танҳо ба мақолаи Масъуди Қосимӣ, балки ба бахши «ҳошия ва тавзеҳот»-и «Девон»-и Рӯдакӣ низ интиқол ёфтааст [2, 210].

Нуктаи аввал ин аст, ки муфассири «Тафсири Қуръони карим»-е, ки М. Қосимӣ ношинохта меномад, маълум буда, ӯ чунин ном дорад: Яъқуб ибни Абунаسر ибни Обид ал-Қӯшонӣ. Ӯ инчунин фақеҳи машҳури рӯзгори хеш буда, дар асри XII зиндагӣ ва эҷод кардааст. Ин нусхаи мунҳасир ба фарди тафсири ӯ таҳти шумораи 1394 дар Ганҷинаи дастнависҳои ба номи академик Абдулғанӣ Мирзоеви Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон маҳфуз аст. Ин нусха дар асри XV китобат шуда ва маънои онро дорад, ки дар тӯли сесад сол пас аз марги муаллиф дар миёни мардум маъруф буда. Он ба хатти настаълиқ навишта шудааст.

Бино ба навиштаи Яъқуб ибни Абунаسر ибни Обид ал-Қӯшонӣ ин китбаи навёфтаи устои панҷрӯдӣ зимни шарҳи ояи 4, сураи «Алақ» омада, ки ба гунаи зайл аст: «Аллазӣ аллама билқалам». Чунонки ба мушоҳида мерасад, он дар хусуси фазилат ва мартабаи қалам буда, баъди шарҳи мухтасар барои тақвият додани андешаи худ бо таъкиди ибораи «ҳамчунон ки Рӯдакӣ гуфта» ин қитъаро меорад.

Сипас мураттибони «Девони ашъори Абуабдуллоҳ Чаъфар ибни Рӯдакӣ» Расул Ҳодизода ва Алӣ Муҳаммадии Хуросонӣ ин китбаи наврӯзии суҳансарои панҷрӯдиро дар охири бахши рубоӣёт ҷой додаанд, вале дар бахши «Таълиқот» ишора кардаанд, ки: «Маъҳази 96. Ин рубоӣ нест, балки қитъа аст» [5, 335]. Аз ҷумла, донишманди тоҷик Алӣ Муҳаммадии Хуросонӣ ишқоли вазнро, ки дар мисраи дувум дида, ба гунаи зер тасҳеҳ кардааст:

*Сухан овардаму шамшеру қалам наврӯзӣ,
То ба дастат бувадо мояи ҳар пирӯзӣ!
Ба суҳан ме ба замон бошу ба шамшер бирез
Ҳуни аъдову ба тавқеъи қалам деҳ рӯзӣ.*

ва тасҳеҳи мазкур ба ҷопҳои «Девон»-и Рӯдакӣ ва «Сурудаҳои Рӯдакӣ», ки аз ҷониби Али Равоқӣ ахиран анҷом гирифтааст [3], айнан интиқол ёфтааст.

Нуктаи дувум ва асосӣ он аст, ки ба пиндошти Масъуди Қосимӣ таркиби «ба суҳан бе ба замон бош» нодуруст аст ва ӯ аз тасҳеҳи қиёсии Али Муҳаммадӣ ҷонибдорӣ карда, онро чунин шарҳу баст медиҳад: таркиби «...ба суҳан ме ба замон бош», яъне: дар шеър: (меғӯям, ки) ба забон (замона) мебош (умрат дароз бод!)» [5, 145]. Ин пиндошт ба ин далел иштибоҳ мебошад, ки ҳамаи қасоне аз ин қарина ҷонибдорӣ кардаанд, ё нусхаро надидаанд ва ё онро дуруст нахондаанд, зеро сурати аслии ин мисраъ дар нусхаи хаттии тафсири мазкур чунин сабт шудааст:

Ба суҳан не, ба замон бошу ба шамшер бирез.

Дар сурати ин гуна хониши шеъри Рӯдакӣ, ба андешаи мо, маъноӣ аслии мисраи мазкур намоён мешавад, ки шоир ба мухотаби хеш (амир) мурочиат карда гуфтааст, ки «ба сухан не, ба амал бояд шамшер бигирӣ, то хуни аъдо бирезӣ». Афзун ба ин, таркиби «ба замон будан», ки Рӯдакӣ гуфта, маънии «забон»-ро, чунонки Масъуд Қосимӣ пиндошта, адо намекунад. Ва ин «забон»-ро аз кучо дарёфта, маълум нест, вақте ки шоир ҳам вожаи «сухан» ва ҳам вожаи «қалам»-ро зикр карда, зарурат ба таъкиди «забон» наместонад. Ба андешаи мо, таркиби «ба замон бош» маънии ҳамросто будан бо замон ё рӯзгор ва амал кардан мутобиқ бо воқеаву ҳодисоти замона ё рафтор намудан дар ҳолу ҳавои шароити кунунӣ ва вазъи замона, дарки имрӯз ва фарзанди замон буданро мефаҳмонад. Ва вожаи «мебош» низ маънии «умрат дароз бод»-ро намедихад.

Ва нуктаи севум, он эроде, ки Масъуди Қосимӣ ба тасҳеҳгарони қабл аз худ гирифтааст, дуруст мебошад ва мо низ аз ин андешаи ӯ ҷонибдорӣ мекунем. Ӯ менависад: «Иборати «то ба даст (-и ту) бувад»-ро ба шакли «то ба дастат бувадо»-ҳамон гуна, ки муҳаққиқони тоҷик низ овардаанд, метавон донист, вале банда барои он ки тағйири зиёде дар асли дастнавис надихам, онро ба шакли аввал, яъне «то ба даст(-и ту) бувад» забт кардам, зеро феълҳои дуъой усулан дар охири ҷумлаву мисроъ меоянд, на дар миён» [1, 145]. Пас, шакли дурусти ин қитъаро, чунонки дар нусхаи тафсир омадааст, меоварем ва дар мисраи дувум тасҳеҳи донишманди эронӣ Масъуди Қосимиро мепазирем:

*Сухан овардаму шамшеру қалам наврӯзӣ,
То ба дастӣ ту бувад мояи ҳар пирӯзӣ.
Ба сухан не, ба замон бошу ба шамшер бирез
Хуни аъдову ба тавқеъи қалам деҳ рӯзӣ!*

Моҳияти асосии қитъаи Рӯдакӣ ба фаро расидани Наврӯз ва армуғонҳои ин ҷашн иртиботи мустақим дорад. Дар рӯзгори Рӯдакӣ таҷлили ҷашни Наврӯз дар дарбори Сомониён, чунонки аз ин қитъаи шоир ва дигар абёти ӯ дида мешавад, маъмул будааст ва сухансарои панҷрӯдӣ, ки Маликушшуарои ин боргоҳ буд, ҳангоми иди баҳор ба «Мири Хуросон» се чиз - сухан ва шамшеру қалам - тухфа карда ва муҳимтар аз ҳама онҳоро ба тасвири бадеӣ гирифтааст. Ба назари мо, ин ҳадоёи устод Рӯдакӣ дар рӯзи Наврӯз рамзи хос дорад, бад - ин далел, ки шамшер рамзи қудрат, тавоноӣ, адолат, ҷанг, шуҷоат ва ҳукумат буда, он хоси подшоҳон аст. Афзун ба ин, шамшер дар адаби форсӣ маъноӣ ҳифозати марзу бумро низ дорад.

Ҳадаи «қалам» низ ба подшоҳ санбули доноӣ, андеша, фарҳанг ва омӯзиш аст. Донишманди мутабаҳҳири араб Абуусмон Умар ибни Баҳр ал-Ҷоҳиз (159/766-255/869) дар «Китобу-т-тоҷ»-и хеш фасли хурде бо номи «Дашниҳои (армуғонҳои) Наврӯзу Меҳргон» дорад [11, 18-21; 12, 275], ки имрӯз асли паҳлавияш низ пайдо шуда. Ӯ ҳарчанд дар бораи қалам ишорати мустақим накардааст, вале ба ин нукта таъкид меварзад, вақте ки мардум, аз ҷумла ромишгарону дабирон ба дарбори шоҳ меоянд: «Сурудхонон суруд ҳада мекунанд, суханварон сухан...»[12, 20]. Ва чунонки дар қитъаи мавриди гуфтугӯ

дида мешавад, нахустин армуғони наврӯзии устод Рӯдакӣ низ «сухан» буда, «*Сухан овардаму...*»

Тухфа кардани «шамшеру қалам» дар адабиёти куҳани порсӣ намоде аз таодул миёни амал (*шамшер*) ва андеша (*қалам*) буда, дар зоти худ як навъ даъват ба зиндагии бошаҳомат ва хирадро низ ифода мекунад. Муроди Рӯдакӣ аз фарохони подшоҳ, пеш аз ҳама, ба андешаи мо, мударббир будан ба вақти набард аст. Чунонки ба масал дар ин маврид гуфтаанд: «Шамшер агар ба адл занад, мояи амният аст ва қалам агар ба садоқат нависад, мояи саодат аст». Яъне, ҳадафи шоир аз ҳадяи «шамшеру қалам» ба подшоҳ он аст, ки сол ба соли тадбир ва азамату шаҳомат мубаддал гардад. Ҳамин маънӣ дар қитъаи Рӯдакӣ, чунонки ба мушоҳида мерасад, ба таври равшан тасвир шуда, ки ӯ шоҳро ба сухан шефта шудан на, балки ба амал даъват мекунад.

Чунонки аз навиштаи Умари Хайём дар «Наврӯзнома» бармеояд, дар мавриди ҳадяҳои наврӯзӣ ба подшоҳ оини вижа вучуд доштааст: «Рӯзи Наврӯз нахуст кас аз мардумони бегона мубади мубадон пеши малик омадӣ...» [9, 34].

Ва рисолати мубади мубадон дар он буда, ки ба подшоҳ «дашниҳои наврӯзӣ» тақдим кунад. Дар феҳрасти ин дашниҳо Умари Хайём «шамшеру давоту қалам»-ро маҳсус таъкид кардааст. Нуктаи муҳимми гузориши Хайём он аст, ки оини ҳадоёи наврӯзӣ «ба иборати эшон, яъне ба забони порсӣ» (хамон чо) бо ситоишу ниёиши подшоҳ сурат мегирифта ва шумораи ҳадоё тибқи навиштаи ӯ, аз «...чоми зарини пурмай ва ангуштариву дирამеву диноре хусравонӣ ва як даста хавиди сабзруста ва шамшере ва тиру камон ва давоту қалам ва аспеви бозе ва ғуломе хубрӯй...» [9, 34] иборат будааст.

Устод Рӯдакӣ вақте ки ба назди мири Хуросон бор ёфта, аз ин шумораи дашниҳои наврӯзӣ ба расми идӣ фақат «сухан» ва «шамшеру қалам»-ро тухфа карда, ба сухани дигар, намоди Наврӯзро ба ҷой оварда ва фазилату манзилати сухан ва қаламро барҷаста ба риштаи тасвир кашидааст. Ва муҳимтар аз ҳама, дар охири қитъаи хеш ба як нуктаи зариф ишора карда, дар ивази тухфаи худ аз шоҳ «ба тавқеъи қалам» рӯзӣ талабида, ки дар шумори оинҳои наврӯзӣ ҷой доштааст.

КИТОБНОМА

1. Қосимӣ, М. Муаррифӣ ва тасҳеҳи чанд байти нав аз устод Рӯдакӣ. Дар китоби «Ёдномаи устод Рӯдакӣ» / Масъуди Қосимӣ. -Душанбе: Шаҳпар, 2014. –С. 145-154.
2. Нафисӣ С. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ / Саид Нафисӣ. – Порис, 2022. Чопи дувум. – С. 752.
3. Равоқӣ, А. Сурудаҳои Рӯдакӣ / Алии Равоқӣ. -Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. Чопи аввал, 1399/2020. –С.774 .
4. Рудаки и 1000 лет персидской поэзии. – Алматы, 2017. –С. 384.
5. Рӯдакӣ. Девони ашъори Абуабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Душанбе: «Пайванд», 2008. – С. 248
6. Рӯдакӣ. Девони Рӯдакӣ / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Душанбе: Бухоро, 2015. – С. 334.

7. Рӯдакӣ. Девони Одамушшуаро Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. Ба кӯшиши Сайидрасули Мусавӣ, Масъуди Қосимӣ, Азиз Мирбобоев / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. - Душанбе: «Пайванд», 2000. – С. 190.

8. Рӯдакӣ, Абуабдуллоҳ. Ҷӯйи Мӯлиён (баргузидаи ашъор). Фароҳамовардағони матн ва муаллифони сарсухан Ф. Шарифзода ва У. Юсуфӣ / Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ - Душанбе: Эр-граф, 2025. -224 с.

9. Хайём, Умар. Наврӯзнама / Умари Хайём. - Душанбе: Адиб, 2012.-352 с.

10. Шаҳобиддинов С. Ду байти нав аз осори Рӯдакӣ / Сайиднуриддин Шаҳобиддинов // Рӯдакӣ. Вижаномаи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Соли шашум. Шумораи 8-9. - С.65-68.

11. Шарифзода, Ф. Пайдоиши Наврӯз бар асоси достону ривоятҳо / Фарангис Шарифзода // Суханшиносӣ. – 2025. – №2. – С. 272- 278.

12. Ҷоҳиз. Ат-тоҷ фӣ ахлоқи-л-мулук / Абуусмон Умар ибни Баҳр Ҷоҳиз. –Байрут, 2016. – С. 352.

ТАСҶЕҲИ ДУ БАЙТИ НАВЁФТАИ РӮДАКӢ

Ашъори бозмондаи устод Рӯдакӣ ҳарчанд дар Тоҷикистон, Эрон ва Афғонистон борҳо чоп шудааст, вале ҳанӯз дар он баъзе мушкилот, аз ҷумла ноқису пароканда будани ашъор, адами иртиботи маъноии абёт дар меҳвари амудии шеър, кашидагӣ ва мушаддад шудани калимот ва сакта, ки хосси шеъри ин давра аст, номаълум будани талаффузи саҳеҳи луғот ва маъноии онҳо, ҷойгузин шудани луғоти роҷу сода ба ҷои луғоти қуҳан тавассути котибон дар давраҳои баъд, ки баъзан боиси номафҳум шудани абёт шудааст, таҳрифу таснифи луғоти қуҳан ба сабаби адами ривож ва маҳҷур будани онҳо дар давраҳои баъд, вучуди калимоти гӯишӣ ва таъбироти қуҳан, вучуди луғоти эронии шарқии миёна дар забони он давра ва аз байн рафтани онҳо дар давраҳои баъд ба сабаби нуфузи калимоти форсии муодили онҳо ва мансуб будани ашъор ба шоирони мухталиф вучуд дорад. Баҳси мақолаи ҳозир дар бораи тасҷеҳи ду байти навёфтаи устод Рӯдакӣ меравад, ки роҷеъ ба Наврӯз ва ойинҳои наврӯзӣ баҳс мекунад. Ин қитъа аз ду байт иборат буда, бори аввал зимни шарҳи сураи чоруми сураи «Алақ», ки дар «Тафсири Қуръони карим»-и Яъқуб ибни Абунаслр ибни Обид ал-Кӯшонӣ (асри XII) истифода гардида, дарёфт шудааст. Ин нусха бо хатти настаълиқи хона китобат шуда, таҳти шумораи 1394 дар Ганҷинаи дастнависҳои ба номи академик Абдулганӣ Мирзоеви Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ниғаҳдорӣ мешавад. Мақолаи ҳозир ба матншиносии ин қитъаи ёфтшуда ихтисос дорад.

Калидвожаҳо: Рӯдакӣ, абёти навёфта, матншиносӣ, шеъри саҳеҳи Рӯдакӣ, оинҳои наврӯзӣ, Яъқуб ибни Абунаслр ибни Обид ал-Кӯшонӣ, «Тафсири Қуръони карим», С. Шаҳобуддинов, М. Қосимӣ, рӯдакишиносӣ, Тоҷикистон.

ИСПРАВЛЕНИЕ ДВУХ НЕДАВНО ОБНАРУЖЕННЫХ БЕЙТОВ РУДАКИ

Несмотря на то, что сохранившиеся стихи устода Рудаки неоднократно публиковались в Таджикистане, Иране и Афганистане, в них по-прежнему встречаются ещё нерассмотренные проблемы. К числу этих нерассмотренных проблем входят: неполнота и разрозненность стихов, отсутствие смысловой связи между бейтами в вертикальной структуре поэмы, растянутость и усиление слов, характерные для поэзии того времени, неизвестное правильное произношение слов и их значение, замена старых слов распространёнными и простыми словами переписчиками в более поздние эпохи, что иногда приводило к непониманию смыслов бейтов, искажение и классификация старой лексики из-за её редкости и изоляции в последующие периоды, наличие диалектных слов и древних выражений, присутствие средневосточной иранской лексики в языке того времени и её исчезновение в последующие эпохи из-за влияния эквивалентных персидских слов, а также принадлежность стихов разным поэтам.

Настоящая статья посвящена текстологическому анализу двух недавно обнаруженных бейтов устода Рудаки, связанных с Наврузом и новрузскими обрядами. Данный фрагмент, состоящий из двух бейтов, был впервые выявлен в комментарии к четвёртой суре «Алак» в труде «Тафсир Священного Корана» Якуба ибн Абунасыра ибн Обида ал-Кушани (XII век). Рукопись переписана на письме наста'лик и хранится под номером 1394 в Фонде рукописей имени академика Абдулгани Мирзоева в Центре востоковедения и письменного наследия Национальной академии наук Таджикистана.

Ключевые слова: *Рудаки, недавно обнаруженные бейты, текстология, подлинная поэзия Рудаки, наврузские обряды, Якуб ибн Абунасыр ибн Убид аль-Кушани, «Толкование Священного Корана», С. Шахобуддинов, М. Касими, рудакизнавство, Таджикистан.*

CORRECTION OF TWO RECENTLY DISCOVERED BEYTS OF RUDAKI

Although the surviving poems of master Rudaki have been repeatedly published in Tajikistan, Iran, and Afghanistan, they still contain unresolved issues. These unresolved issues include: incompleteness and fragmentation of the poems, lack of semantic connection between the beyts in the vertical structure of the poem, elongation and intensification of words characteristic of the poetry of that period, unknown correct pronunciation of words and their meanings, replacement of old words with common and simple words by copyists in later periods, which sometimes led to misunderstanding the meanings of the beyts, distortion and classification of old vocabulary due to its rarity and isolation in later periods, the presence of dialectal words and ancient expressions, the existence of Middle Eastern Iranian vocabulary in the language of that time and its disappearance in later periods due to the influence of equivalent Persian words, as well as the attribution of the poems to different poets.

The present article is devoted to the textological analysis of two recently discovered beyts of master Rudaki, which deal with Nowruz and Nowruz rituals. This fragment, consisting of two beyts, was first identified in the commentary on the fourth sura 'Alaq' in the work Tafsir of the Holy Quran by Ya'qub ibn Abunasn ibn 'Ubid al-Kushani (12th century). The manuscript is written in Nasta'liq script and is preserved under number 1394 in the Manuscript Fund named after Academician Abdulghani Mirzoev at the Center for Oriental Studies and Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Keywords: Rudaki, recently discovered beyts, textology, authentic poetry of Rudaki, Nowruz rituals, Ya'qub ibn Abunasn ibn 'Ubid al-Kushani, Tafsir of the Holy Quran, S. Shahobuddinov, M. Qasimi, Rudaki studies, Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсуфӣ Умриддин – доктори илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Нишонӣ: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел. 91904 55 75. E-mail: nushin74@mail.ru

Сведения об авторе: Юсуфи Умриддин – доктор филологических наук, заведующий отделом истории литературы Института языка и литературы имени Рӯдаки НАНТ. Адрес: г. Душанбе, Рӯдаки, 21. Тел.: 91904 55 75. E-mail: nushin74@mail.ru

Information about the author: Yusufi Umriddin – Doctor of Philological Sciences, Head of the Department of Literary History at the Rudaki Institute of Language and Literature, National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel.: +992 91904 55 75. E-mail: nushin74@mail.ru

**МОНАНДИҲОИ ҲУНАРӢ ВА БАДЕИИ АШӢОРИ
ДУ СУХАНВАРИ БАЛӢӢ**

**Анзурати Маликзод
Институти забон ва адабиёти ба Рӯдакии АМИТ**

Дар рӯзгори Сомониён Балхи бомӣ бино ба маълумоти муаррихи Афғонистон Абдулхай Ҳабибӣ яке аз конунҳои асосии илму фарҳанги порсии дарӣ ба шумор меомад. Ва дар ҳамин шаҳр шоирону адибони зиёде дар асри X рӯзгор ба сар бурдаву эҷод кардаанд, ки имрӯз номи бархе аз онҳо ба мо маълуманд. Ин номҳои ошно Шаҳиди Балхӣ, Абулмуайяди Балхӣ, Абӯшақури Балхӣ, Дақиқии Балхӣ, Бадеи Балхӣ, Робиаи Балхӣ ва дигарҳоянд, ки бо Устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар як замон зиставу пайравӣ аз сабк ва мактаби адабии ӯ кардаанд. [14, 288]

Маҳз дар ҳамин шаҳр нахустин бор ба суннати шоҳномасароӣ асос гузошта шуд ва муаллифи аввалин «Шоҳнома»-и мансурро Абулмуайяди Балхӣ доништаанд. Ин аввалин «Шоҳнома»-е буд, ки ба забони порсии дарӣ мурааттаб гардид. Пас аз ин шоҳномаҳои дигаре ҳам навишта шудааст, вале Абумансури Дақиқӣ аввалин назмкунандаи «Шоҳнома» дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар баҳри мутақориб шинохта шудааст. [13, 61]

Бунёди асосии шоҳномасароӣ дар шаҳри Балх гузошта шудааст ва Дақиқӣ низ боби аввали достони «Гуштоспнома»-ашро аз «Ба Балх рафтани Луҳросп ва бар тахт нишастани Гуштосп» оғоз бахшида, ин шаҳрро «Балхи гузин» хондааст:

*Чу Гуштоспро дод Луҳросп тахт,
Фуруд омад аз тахту барбаст рахт.
Ба Балхи гузин шуд, бад-он Навбаҳор,
Ки яздонпарастон бад-он рӯзгор. [5, 46]*

Дар ин фишурда суҳан танҳо аз ду тан симои ҷолиб ва омӯхтани муҳити адабии Балхи бомӣ – Абумансури Дақиқӣ (тахминан 956 – 980) ва Робиаи Балхист (соли таваллуд ва вафот номаълум). Ин ду суҳанвар (ҳарчанд соли таваллуд ва вафоташон дақиқ маълум нест), дар як аср ва дар як шаҳр зода ва парварида шудаанд. [12, 76-84] Дар ин давра камтар шоиреро пайдо мекунем, ки шахсият ва рӯзгору осори пурфурӯғашон мисли ин ду шоир барангезанда, пуршӯр ва тӯфониву фоҷиафарҷом бошад. Байни рӯзгори пурфурӯғи ин ду суҳанвари Балх ҳамгунӣ ва монандиҳои зиёде дида мешавад. Ин ҳамгуниҳо ҳам дар шахсият ва ҳам дар осори ин ду шоир мушоҳида мешаванд. Барои ошноии бештар ва тасаввуроти комил ҳосил шудан ва монандиҳоро баршумурдан дар рӯзгори онҳо ногузир ҳастем, ки ба шарҳи ҳоли онҳо рӯ биёварем.

Абумансур Муҳаммад ибни Аҳмад Дақиқии Балхӣ аз шоирони тавоно ва маҳбуби замони Сомониён будааст. [5, 8] Вай дар хонадони яке аз

деҳқонзодагони Балх ба дунё омадааст. Ашрофзодагон ё табақаи заминдори он рӯзгорро деҳқонзода мегуфтаанд, ки ҳақим Фирдавсӣ низ мансуб ба он табақа будааст.

Аз рӯи маълумоти Муҳаммади Авфӣ дар «Лубобулалбоб» «Шеърӣ Дақиқӣ аз кори дакку тори диқ дақиқтар аст ва ўро ба сабаби диққати маонӣ ва рикқати алфоз Дақиқӣ гуфтандӣ ва дар хидмати умарои Чағонӣён будӣ ва зикри эшон эрод карда омадааст». [1,393]

Аз ин маълумоти Авфӣ бармеояд, ки Дақиқӣ шоири соҳибзавку хушсалика будааст ва дар дарбори шоҳони замонааш – Сомонӣ ва Чағонӣ зиндагии хушу мунъимонае ба сар мебурдааст. [11]

Ризоқулихони Ҳидоят низ дар «Маҷмаъулфусаҳо» ба ин нукта ишора кардааст: «...муосир ва маддоҳи Оли Сомон хонандаш ва умарои Чағонӣён, яъне Абумузаффар Муҳтоҷи Чағонӣ ўро навохта ва тарбият карда ва Дақиқӣ он тоифаро низ мидҳат месуруда ...» [15, 654]

Фирдавсӣ низ дар «Шоҳнома»-и безавол он ҷое, ки аз Дақиқӣ ёд мекунад, «хамеёфт аз меҳтарон арҷу ганҷ» мегӯяд ва ба зиндагии мунъимонаи Дақиқӣ ишора мекунад. Хулоса, ин ва дигар маълумоти сарчашмаҳо далолат ба зиндагии хубу бонишоти Дақиқӣ дар дарбори шоҳону амирони замон дорад. [13, 61]

Робиаи Балхӣ низ дар асоси маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ аз ашрофзодагони Балх қаламдод шудааст. [8, 54] Ҳамонгуна, ки Ризоқулихони Ҳидоят дар «Маҷмаъулфусаҳо» меорад: «Робиаи Қаздории Балхӣ аз нисвон ва маликзодагон аст. Падараш Каъб ном ва дар Балху Қаздор ва Бусту ҳаволии Қандаҳор ва Систон ва ҳаволии Балх комронӣҳо намуда». [15, 554] Аз ин маълумоти Ҳидоят дар бораи падари Робиа огаҳӣ пайдо мекунем, аммо ин муаллиф падари Робиаро аз қавми араб медонад, ки ин иштибоҳи маҳз мебошад. Зеро ҳич кадоме аз муаллифони сарчашмаҳои адабӣ-таърихӣ дар бораи араб будани гузаштагони Робиа чизе нагуфтаанд. Ин Робиа ғайри Робиаи Адавия ва духтари ҳокими Балх будааст. [3, 109] Ин нуктаро Аттор низ ишора кардааст:

Амири некдилро як писар буд,

Ки дар хубӣ ба олам дар саҳар буд.

Яке духтар ба парда буд низаш,

Ки чун ҷон буд ширину азизаш. [7, 61]

Робиаи Балхӣ духтари нозпарвард буд. Аз ин рӯ, ба хондану таълим гирифтани бештар дастрасӣ дошт бинобар ин ӯ илмҳои шеърӣ мусиқӣ, фалсафаву ҳикмат сарфу наҳви забони арабиро бо мусоидати падар хуб омӯхта буд. Ҳамчунин, Робиа духтари диловару часуре буд, ки аз хунарҳои аспавориву тирандозӣ низ огаҳии хубе дошт. Ва ӯ ки ҳамеша ҳамроҳи падар буд, аз роҳу равиши давлатдорӣ ва нозуқиҳои илми сиёсат низ ба хубӣ бохабар буд. Забонҳои дар он замон маъмул бахусус, забони арабиро хеле хуб медонист. Робиаи Балхӣ нахустин бонуи порсисарои соҳибдевоне будааст, ки бо ду забон порсӣ ва тозӣ девони шеър тадвин кардааст. Бо таъбирҳои «... форииси ҳар ду

майдон ва волии ҳар ду баён, бар назми тозӣ қодир ва дар шеърӣ порсӣ бағоят моҳир ва ба ғояти зақои хотир ...» тавсиф шудани ӯ аз тарафи Муҳаммади Авфӣ [1, 205] ишора бар он дорад, ки бо ҳар ду забон: порсӣ ва тозӣ шеърҳо гуфтааст. Дар ҳарду забон намунаҳои ашъораш барҷой монда аст. Ва дар шеърҳои арабиаш Зайнулараб таҳаллус мекардааст, ки баъдтар Аттор дар «Илохинома» бо ин ном аз ӯ ёд мекунад.

Ҳар ду суҳанвар аз табақаи ашрофзодагон ва шоирони соҳибдевор ва ниҳоят, ҳар ду шоири тағаззулӣ будаанд.

Дигар ин ки Робиаи Балхӣ нахустин бонуест, ки ба забони порсӣ девон таҳия кардааст ва дар фазлу камол ва шеърӯ суҳанварӣ бар мардони ҷаҳон пешдастиҳо доштааст.

Абумансури Дақиқӣ низ шоирест, ки бо амри шоҳони Сомонӣ ба назм кардани достонҳои «Шоҳнома» иқдом намудааст. Ҳам Робиа ва ҳам Дақиқӣ ибтикороту пешоҳангӣ дар шеърӯ адаби порсии дарӣ нишон додаанд. [14, 288]

Ва мутаассифона, ҳам Дақиқӣ ва ҳам Робиаи Балхӣ хеле ҷавон ва дар айни авҷи камолоти эҷодӣ ба таври фоҷивӣ риштаи ҳаётшон гӯё бо «сабаби гирифтӯрӣ ба ғуломи турк» қанда шудааст ва номурӯду ормонӣ аз ҷаҳон рафтаанд ва иқдоми ҳар ду суҳанвар нотамои ва роҳи эҷодиашон нопаймуда мондааст.

Ҳамон гуна, ки байни рӯзгор ва шахсияти ин ду суҳанвари соҳибсабки Балх вежагиҳо ва шабоҳатҳоеро дидем, ҳамгунӣ ва монандиҳое миёни осори онҳо низ ба дид мерасанд.

Ҳам Дақиқӣ ва ҳам Робиа шоирони тағаззулӣ ва сарояндаи мазмунҳои ошиқонаанд. Дар асри X ба ҷуз аз Устод Рӯдакӣ камтар шоиреро ёд дорем, ки мисли Робиа ва Дақиқӣ ошиқона ва тағаззулҳои зебо ва эҳсосбарангез гуфта бошанд. Ҳамон ғазали машҳури Дақиқӣ:

*Кошкӣ андар ҷаҳон шаб нестӣ,
То маро ҳичрони он лаб нестӣ.
Заҳми ақраб нестӣ бар ҷони ман,
Гар варо зулфи муақраб нестӣ.
В-ар набудӣ кавкаби дар зери лаб,
Мӯнисам то рӯз кавкаб нестӣ.
В-ар мураккаб нестӣ аз некӯй,
Ҷонам аз шиқаш мураккаб нестӣ.
В-ар маро беёр бояд зистан.
Зиндагонӣ, кош, ё раб, нестӣ [5, 109].*

Ки аз беқарорӣ ва шефтагии шоири дилдодае ҳикоят мекунад ва ишқ тору пуди вучудаширо фаро гирифтаву сабру тоқаташиро ба нестӣ додааст, мисли ғазали ошиқонаи Робиа аз ишқу ошиқӣ қисса мекунад.

Робиаи Балхӣ ҳам дар сурудани ашъори тағаззулӣ [9] чун Дақиқӣ маҳорати адабӣ нишон додаст ӯ дар сурудани мазмунҳои ошиқона нозукбини андешапарвар ва ҳақиму хирадманд ба назар меояд:

*Ишқи ӯ боз андаровардам ба банд,
Кӯшиши бисёр н-омад судманд.
Ишқ дарёе каронанопадид,
Кай тавон кардан шино, эй хушманд.
Ишқро хоҳӣ, ки то поён барӣ,
Баски бисандид бояд нописанд.
Зишт бояд диду ангорид хуб,
Заҳр бояд хӯрду ангорид қанд.
Тавсанӣ кардам надонистам ҳаме,
К-аз кашидан тангтар гардад каманд [10, 74].*

Дар ғазали ошиқонаи Дақиқӣ нақши эҳсос бештар буда, оҳанги хузну андӯх дар он танинандоз аст, яъне ошиқ нокому ноумед ба назар меояд ва дар азоби танҳоию ҳичрон гирифтору ранҷур аст. Аммо дар ғазали Робиа ошиқ умедвору дилгарм менамояд ва бардоштҳои ҳақимонаро аз ишқ ба хонанда ироа мекунад, шоири ғазали дувум паём ва гуфтани ба мухотаб дорад. Моҳияти ишқро барои ошиқон шарҳи воқеӣ медиҳад. Аммо дар ғазали Дақиқӣ тавре ки дидем, сухан танҳо аз чудой ва ҳичрон аст.

Ҳамон гуна, ки аз шеърҳои боқимондаи Дақиқӣ бармеояд, ӯ дар сурудани зебоӣҳо ва чилваҳои рангини табиат низ моҳир будааст. Дақиқӣ доир ба ҳар мавзӯе, ки шеър мегӯяд, табиат пешорӯи ӯст. Ва ин вежагӣ хосси умуман адабиёти асри X будааст. Масалан, аз ин баҳорияи маъруфи Дақиқӣ, ки дар он бештар сухан аз зебоӣҳои фасли баҳор аст:

*Дарафганд, эй санам абри биҳиштӣ
Заминро хилъати урдибиҳиштӣ
Замин бар сони хунолуд дебо,
Ҳаво бар сони ниландуд муштӣ.
Ба таъми нӯи гашта чашмаи об,
Ба ранги дидаи оҳуи даштӣ.
Биҳишти аднро гулзор монад,
Дарахт ораста хури биҳиштӣ [5, 107].*

Аён аст, ки зехну замири гӯяндааш асири зебоӣҳои баҳор буда, дар он ғарқ шудааст. Аз ин баҳория аён аст, ки пайвастагӣ ва ҳамдилии шоир ба зебоӣҳои табиат ва фасли баҳор чашмандози тасвиргарии шоирро аз муҳити зисти ӯ фаротар бурда, то ба мушоҳидаи ашӣи маҳсусе аз қабилӣ «абри биҳиштӣ», «биҳишти адн», «хури биҳиштӣ» ва мисли инҳо расонидааст. Тасвирҳо дар ин шеъри Дақиқӣ асосан ҳиссиянд, на ақлӣ. Дар ин шеър санъати ташбеҳ бештар ба қор рафтааст ва ташбеҳҳо эҳсосшавандаанд на диданӣ. Барои фаҳму дарки ин шеъри Дақиқӣ бештар ҳиссу ҳаяҷон ва ҳаёлотӣ хонанда ба қор меравад. Ашӣе, ки дар ин ғазал ба қор рафтааст, ҳама ашӣи табиат аст.

Робиаи Балхиرو низ дар васфи баҳору табиат ғазал ва байтҳое бар ҷой мондааст. Ӯ дар тасвири табиат сабку салиқаи вижае дорад. [2, 122]

Ғазали зебои Робиа, ки сода ва чаззоб суруда шудааст, аз беҳтарин ғазали баҳория ё дар васфи табиат сурудаи ӯ ба шумор меояд:

*Зи бас гул, ки дар боғ маъво гирифт,
Чаман ранги Аржанги Моно гирифт.
Сабо нофаи мушки Тиббат надошт,
Чаҳон бӯи мушк аз чӣ маъно гирифт?
Магар чашми Маҷнун ба абр андар аст,
Ки гул ранги рухсори Лайло гирифт.
Ҳаме монад андар ақиқин қадаҳ,
Сиришке, ки дар лола маъво гирифт.
Қадаҳ гир чандею дунё магир,
Ки бадбахт шуд он, ки дунё гирифт.
Сари нарғиси тоза аз зарру сим,
Нишони сари тоҷи Кисро гирифт.
Чу руҳбон шуд андар либоси кабуд,
Бунафша магар дини тарсо гирифт [10, 74].*

Агар ин ду ғазали ду шоир ба ҳамдигар киёс шавад, аён мегардад, ки ҳар ду ғазал хеле сода ва дилнишин гуфта шудааст. Аксари вожаҳои ин ду ғазал порсии тоҷикиянд. Ду ғазал мисли ду лавҳаи наққошишуда рангу чило ва тобишҳои дилангези фасли баҳорро пеши назари хонанда чилвагар менамояд. Дар ҳар ду шеър сухан аз зебоиҳои баҳор аст. Аммо тарзи баён ва шеваи гуфтори Робиа дар ин ғазал бо ширинии гуфтор тафовут дорад. Барои дарки баҳорияи Робиа ба хонанда бештар андешаву тафаккур ва дониши таърихӣ лозим аст. Зеро ҳар як байти шеър паёмеро дар хеш гунҷондааст. Бо ин ғазали хурд Робиа ахбор ва ё иттилооти зиёдеро дар ихтиёри хонанда воменгузорад. Дар баҳорияи Робиа асосан санъатҳои ташбеҳ ва талмеҳ ба кор рафтаанд. Ӯ барои барҷастагии ташбеҳ ҳамеша рӯ ба зебоиҳои фарҳанги миллӣ ва дастовардҳои он дошта, шукуфтани гул ва ё зебоии баҳорро бо Аржанг – асари Монӣ ташбеҳ мекунад.

Хулоса, дар ин ғазал хонанда ҳам аз осори санъати тасвиргарӣ (Аржанги Монӣ) ҳам дар бораи шаҳрҳои бузургу машҳури он замон (аз чумла, Тибат), ҳам аз қиссаҳои ошиқии Лайлӣ ва Маҷнун ва ҳам аз шоҳони гузашта ба монанди Кисро маълумот пайдо мекунад. Дар шеър ба таври аёну ниҳон ҳам ифтихор аз фарҳанги миллӣ мушоҳида мешавад ва ҳам огоҳӣ аз фарҳангу тамаддуни дигар халқу миллатҳо аз чумла, дину фарҳанги насронӣ, ки дар рӯзгори ғӯяндаи ин шеър маълуму роиҷ будаанд. Ба маънии дигар Робиа дар ин шеър ҳам аз зебоиҳои табиат ва ҳам аз зебоиҳое, ки инсон бо нерӯи тахайюлаш меофарад, сухан мегӯяд. Дар як байт доир ба ахлоқ, ки бар зебой ва хусни ботинии инсон меафзояд, дар баробари зебоии баҳор сухан гуфта, ба инсон паёми ахлоқие низ ироа мекорад:

*Қадаҳ гир чандею дунё магир,
Ки бадбахт шуд он, ки дунё гирифт [10, 74].*

Шод зистану бениёз будан ва дил ба ҳавову ҳаваси дунё набастанро ба хонанда талқин месозад. Аз муқоисаи ду шеърӣ дар як мавзӯ сурудаи ду шоири ҳамрӯзгор аён мешавад, ки Робиа шоири донишманд будааст.

Дигар ин, ки ин ду шоир хеле озодаву озодипараст будаанд. Ҳаргуна қайду банд ва тааллуқотро напазируфтаанд. Дақиқӣ, ки дар дарбори шохони замон хидмат мекард ва мадҳи эшон мегуфт ва аз онон силиву инъомҳо мегирифт, боз ҳам часуруна ба амирони замонаш бо тариқи хитоб сухан мегӯяд:

Эй хоҷа, гар бузургию ишғол не туро,

Баргир ҷоҳушқу бирав, медарав ҳашиши [5, 136].

Робиаи Балхӣ низ суханвари озоду бениёзест, ки тақрибан 1050 – сол пеш аз рӯзгори мо зиста, бочуръатона садо баланд карда, барои расидан ба мақсаду орзуҳои хеш мубориза бурда, аз ниёзҳои бонувони замонаш дифоъ кардааст.

Хабар диҳанд, ки борид бар сари Айюб,

Зи осмон малахону сари ҳама заррин.

Агар биборад заррин малах бар ӯ аз сабр,

Сазад, ки борад бар ман яке магас рӯйин [10, 76].

Дар ин дубайтӣ Робиа сабри Айюбиро бо бесабрии хеш муқобил гузошта, мегӯяд, ки агар Айюб пас аз сабри тӯлонӣ ба он сазовор шуд, ки бар сару рӯйи ӯ малахони заррин аз осмон мебориданд, ман розиям, ки зуд ба маҳбуби худ бирасам, бигзор бар сарам магаси рӯйин (аз рӯй ном филиз, ки қадраш аз зар хеле поин аст), бибораду ман ба маҳбубам бирасам, яъне ӯ сабру тоқати бардавомро дар ҳичрони маъшук наменвисандад, балки дидори дӯстдоштаи хешро бетоқатона интизорӣ мекашад. Ин абёт низ суханвари озодихоҳ ва саркашу бочуръат будани Робиа ро нишон медиҳад, зеро дар рӯзгори ӯ сабуриву таҳаммули Айюб пайғамбарро ба бесабрии шахси ошиқ муқобил гузоштан аз назари мутаассибони замон шояд ғуноҳи бузурге ҳисобида мешуд, вале Робиа бочуръатона, андешаи озоди хешро гуфта тавонистааст. Ба андешаи мо шояд ҳамин рӯҳи озодипарвари Робиа, ки ба ғояи сабри Айюбӣ дар роҳи ишқ розӣ шуда натавонистааст, бархе аз ҳамзамонашро ба ғзаби таассубгароёна расонида бошад, ки ӯро магаси рӯйин лақаб додаанд ва ин андеша дар сарчашмаҳои адабӣ низ роҳ ёфтааст [7, 21].

Озодона сухан гуфтан, ба танқид гирифтани иллатҳои замона аз тарафи суханварони асри X бештар аз рӯҳи озодипарвари муҳит, ки ҳукуматдорони замона фароҳам оварда буданд, сурат гирифтааст. Онҳо андешаҳои озоду бепарда ва ҳақиқатҷӯёнаро парвариданд ва ба аҳли сухану андеша имкони баёни озоди андешаро фароҳам оварда, аз андешаҳои судманди онон кор гирифтаанд. Вале бо вучуди рӯҳи озодипарвари замон дар ҷомиа таассубу ифротгароӣ дида мешуд, ки ин ҳолат ба марғи фоҷиавии ин ду суханвари нотақрор ва шуубии Балх оварда расондааст.

Дар мавриди забони осори Робиа гуфтанием, ки ҳарчанд ӯ бо ду забон шеър мегуфт ва гоҳе дар шеърш аз санъати муламмаъ низ истифода мекунад,

аммо дар интихоби калима ва дар муносибат бо забони шеър бомулоҳиза рафтор кардааст. Масалан, ба дубайтии зер таваҷҷуҳ кунед:

Даъвати ман бар ту он шуд, к-Эзидат ошиқ кунод

Бар яке сангиндиле номехрубон чун хештан.

То бидонӣ дарди шиқу доғи меҳру гамхурӣ

То ба ҳаҷр андар бипечию бидонӣ қадри ман [10, 76].

Дар ин дубайтӣ калимае номафҳуму мураккаб дида намешавад, балки Робиа бо ҳамон сабки сода, осонбаёни маъмули замонаш сахли мумтанеъ эҷод карда, дар устуворӣ ва инкишофи сабки хуросонӣ сахм гузоштааст.

Содагиҳои забони ашъори Робиа ба содагиҳои табиӣ забони мардум баробар буда, аз чашмаи зулоли забони зиндаи гуфтугӯӣ шодоб аст. Ин байтҳои ӯ гувоҳи гуфтаҳои мост:

Дӯш бар шохаки дарахт он мург,

Навҳа мекарду мегирист ба зорӣ.

Ман ҷудоям зи ёр аз он менолам,

Ту чӣ нолӣ, ки бо мусоид ёрӣ? [10, 76].

Натиҷа ва хулосагириҳои мо аз муқоисаи иҷмолии рӯзгор ва осори ин ду шоири ҳамрӯзгор ин аст, ки ҳам Дақиқӣ ва ҳам Робиа бо ашъори мондагори хеш, бо истифодаи вожаву ибораҳои содаи забони ноби мардумӣ пас аз Устод Рӯдакӣ яке аз поягузори забони форсии нав ва сабки хуросонӣ мебошанд. Робиа дар эҷоди тасвириҳои шоирона ва гуфтани ғазалҳои ошиқона ва тасвириҳои ғоҳе аз Дақиқӣ ва шоирони ҳамрӯзгораш пешгомиҳое ҳам доштааст. Ва ҳарду суханвар бино бар сабаби доштани андешаҳои шуубӣ ва озодандешии ҳақимона ба таври фоҷиавӣ риштаи ҳаётшон хеле зуд қанда мешавад ва номуроду ормонӣ аз ҷаҳон мераванд.

КИТОБНОМА

1. Авфӣ, Муҳаммад. Лубобулалбоб. Бо тасҳеҳи Эдуард Браун бо муқаддимаи Муҳаммади Қазвинӣ ва тасҳеҳоти ҷадиду ҳавошӣ ва таълиқоти Саид Насфисӣ. / Муҳаммад Авфӣ. – Техрон, интишороти Хурмус, 1389, – 1082 с.

2. Афсаҳзод, Аълоҳон. Одамушшуаро Рӯдакӣ. / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе, Адиб, 2003, – 304 с.

3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Сталинобод, 1958, – 408 сах.

4. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе, Адиб, с. 2007, – 408 сах.

5. Дақиқӣ ва ашъори ӯ. Гирдовардаи Муҳаммад Дабирсиёқӣ. – Техрон, 1342, – 146 с.

6. Маликзод, А. Боз дар бораи ҳунари шоирии Робиаи Балхӣ. / А. Маликзод. – Суханшиносӣ. – 2017. – №2. – С. 57–64

7. Маликзод, А. Робиаи Балхӣ ва ашъори ӯ. / А. Маликзод. – Душанбе, 2025, – 108 сах.

8. Мирзоев, Абдулғанӣ. Абӯабдулло Рӯдакӣ. / Абдулғанӣ Мирзоев. – Сталинобод, 1958, – 277 с.

9. Мирзоюнус, Матлуба. Сиришке дар лола... (Нигоҳе ба зиндагӣ ва ашъори Робиаи Балхӣ). / Матлубаи Мирзоюнус. – Хучанд, 1998. – 158 с.

10. Мудаббирӣ, Маҳмуд. Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевон дар қарнҳои 3-4-5 ҳиҷри қамарӣ. / Маҳмуд Мудаббирӣ. – Техрон, 1370. – 716 с.

11. Нафисӣ, Саид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ. / Саид Нафисӣ. – Душанбе, 2008. – 934 с.

12. Нигоҳе ба рӯзгор ва осори Робиаи Балхӣ (Маҷмуаи мақолаҳо ба ифтихори бузургдошти Робиаи Балхӣ), – Душанбе, – ТҶБ «Истиқбол», – 2010, – 228 саҳ.

13. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеърӯлаҷам чилди аввал. / Шиблӣ Нуъмонӣ. – Душанбе, 2016, – 543 с.

14. Ҳабибӣ, Абдулҳай. Балх конуни фарҳанг дар аҳди Дақиқи Балхӣ. Дар кит: Панҷох мақола. / Абдулҳай Ҳабибӣ. – Кобул, 1362. – 558 с.

15. Ҳидоят, Ризоқулиҳон. Маҷмауи фусаҳо. / Ризоқулиҳон Ҳидоят. – Техрон, 1339, – Амири қабир, 1382/1. – 900 с.

МОНАНДИҲОИ ҲУНАРӢ ВА БАДЕИИ АШЪОРИ ДУ СУХАНВАРИ БАЛХӢ

Дар ин мақола монандиҳои ҳунари ва инсонии Робиа ва Дақиқи Балхӣ дар асоси ашъори боқӣ монда аз онҳо ва маълумоти сарҷаишмаҳои адабӣ-таърихӣ баррасӣ шудааст. Ҳам Дақиқӣ ва ҳам Робиаи Балхӣ суханварони маҳбуби тағаззулӣ ва шуубӣ буда, аз арзишҳо ва суннату ойинҳои миллии даврони бостони мардуми тоҷик ва озодихоҳии бемонанд сухан гуфтаанд. Чунин озодихоҳии шуубиёна дар ҳар калимаи ашъори боқӣ мондаи онҳо намоён шудааст. Ҳарду суханвари Балхӣ дорои рӯҳи бешикаст ва озодихоҳонаи ҳамосӣ будаанд ва ашъори ифтихорангези онҳо намунаи барҷастаи рӯҳи қавми миллии онҳо мебошад. Тасвиросозиҳои шоиронаи ин ду суханвари Балхӣ таҷассумкунандаи рӯҳи ҳамосӣ ва миллатдӯстонаи онҳост. Ин озодандешӣ ва ёд кардан аз суннату ойинҳои дини беҳӣ ба мутаассибони замон, тисанд намеояд ва билохира сари сабзи онҳоро дар айни авҷи шукуфой ба таври фоҷиавӣ бар бод медиҳад. Ашъори боқӣ мондаи ин шоирон аз назари тасвиргарии шоирона ба ҳам монанд мебошанд. Хусусан дар тасвири манзараҳои зебои фасли баҳор ва мазмунҳои ошиқона онҳо дорои маҳорати хосе будаанд, ки намунаҳои шеърӣ боқӣ монда аз онҳо далели равшани гуфтаҳои мост.

Калидвожа: монандӣ, ҳамаҳд, тасвир, озодандеш, шуубӣ, содаву осонбаён, саҳли мултанеъ

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ И ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ В ПОЭЗИИ ДВУХ ПОЭТОВ БАЛХА

В данной статье рассматриваются художественные и человеческие сходства Робии и Дақиқи Балхи на основе их сохранившегося наследия и данных литературно-исторических источников. И Дақиқи, и Робиа Балхи были любимыми лирическими и шуубитскими (патриотическими) поэтами, которые с беспримерным свободолобием воспедали национальные ценности, традиции и обычаи древних эпох таджикского народа. Подобное свободомыслие в духе движения шуубия проявляется в каждом слове их дошедших до нас стихов. Оба балхских мастера слова обладали несокрушимым и вольнолюбивым героическим

духом, а их полная гордости поэзия является ярким образцом их сильного национального самосознания. Поэтическая образность этих двух творцов воплощает их героический и патриотический дух. Это свободомыслие и упоминание традиций «благой веры» (зороастризма) не пришлись по нраву фанатикам того времени, что в конечном итоге трагически оборвало их жизни в самом расцвете сил. Сохранившиеся произведения этих поэтов схожи своей изобразительностью. В частности, они обладали особым мастерством в описании прекрасных весенних пейзажей и любовных тем, о чем наглядно свидетельствуют дошедшие до нас образцы их поэзии.

Ключевые слова: сходство, современники, образ, свободомыслящий, шуубит, простой и доступный стиль, «сахли мумтанеъ» (неподражаемая простота).

ARTISTIC AND AESTHETIC SIMILARITY IN THE POETRY OF TWO POETS OF BALKH

The artistic and personal similarities between Rabia and Daqiqi Balkhi, based on their extant poetic works and data from literary and historical sources are considered in this article. Both Daqiqi and Rabia Balkhi were beloved lyric and Shu'ubiyya (patriotic) poets who spoke with unparalleled love for freedom regarding the national values, traditions, and customs of the ancient Tajik people. This spirit of Shu'ubiyya freethinking is evident in every word of their surviving verses. Both Balkhi poets possessed an unbreakable and freedom-loving heroic spirit, and their prideful poetry is a prominent example of their powerful national identity. The poetic imagery of these two writers embodies their epic and patriotic soul. This independent thinking and the invocation of the traditions of the «Good Religion» (Zoroastrianism) did not please the bigots of the era, ultimately leading to the tragic end of their lives at the peak of their creative bloom. Their surviving poems are similar in terms of poetic depiction. They demonstrated exceptional skill, particularly in describing beautiful spring landscapes and romantic themes, as clearly evidenced by the remaining fragments of their work.

Keywords: similarity, contemporaries, imagery, freethinker, Shu'ubiyya, simple and lucid expression, sahle mumtane (unattainable simplicity).

Маълумот дар бораи муаллиф: Анзурати Маликзод – н.и.ф., ходими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба Рӯдакии АМИТ, Тел: (+992) 915041975; E-mail: anzuratm-2005@mail.ru

Сведения об авторе: Анзурати Маликзод – к.ф.н., ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, Тел: (+992) 915041975; E-mail: anzuratm-2005@mail.ru

About the author: Anzurati Malikzod – c.ph.s., Leading Specialist of the Institute of language and literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Ph: (+992) 915041975; E-mail: anzuratm-2005@mail.ru

**АНДЕШАҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР ҚАСИДАҲОИ САӢФИДДИНИ
ИСФРАНӢ****Озодахон Раҳматова****Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав**

Сайфиддини Исфрангӣ тамоми умри худро ба гуфтани қасоиди мадҳӣ сарф намуда, ҳамеша дар чустучӯи мамдӯҳи нав барои рафъи мушкилоти рӯзмарраи худ будааст. Қасидаҳои мадҳии шоир барои омӯхтани вазъи иҷтимоӣ ва сиёсии замони ӯ муҳимтарин маъхаз ба шумор мераванд.

Дар замони Сайфиддини Исфрангӣ давлати Хоразм то чоряки аввали асри XIII ҳудуди Мовароуннаҳру Хуросонро ташкил менамуд, ки ба он аввал Султон Текиш (1172-1200) ҳукмронӣ мекард ва дар охири асри XII дар бузургӣ бесобиқа буд. Он дар замони писараш Муҳаммад Хоразмшоҳ (1200-1220) рӯз ба рӯз рӯ ба таназзул мениҳод. Норозигии мардуми муқими Хоразм нисбат ба сарвару саркардагон аз як тараф агар пояи давлатдориро суғуст мекарда бошад, аз ҷониби дигар хавфи душманони берунӣ бештар эҳсос карда мешуд. Дигар ин ки ҳокимон заруру нозарур ба умури давлатӣ мудохила мекарданд, ҳатто ҳукуматро ба даст гирифтани мешуданд, яъне, Хоразмшоҳиёнро ҳам душманони дохилӣ ва ҳам душманони берунӣ, аз ҷумла, муғулҳо ҳам ҳадафи худ қарор дода буданд. Дар ҳамин давраи нобасомониҳои Мовароуннаҳру Хуросон Сайфиддини Исфрангӣ ба майдони адабиёт чун анъанаи гузаштагони худ бо эҷоди қасида, хусусан қасидаҳои мадҳӣ ворид гардид. Шоир ба дарбори Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ роҳ ёфт ва дар васфи ӯ мадехаҳо сурудан гирифт. Аз қасидаҳои дар мадҳи Муҳаммад Хоразмшоҳ ва аҳли дарбор, ба садру ҳокиму мансабдорони замон бахшидаи шоир бармеояд, ки замона замонаи ноором буд. Касеро ба касе чандон эътимод набуд. Ҳатто аҳли қалам барои манфиатҳои шахсии худ дар назди аҳли чоҳ ҳамдигарро паст мезаданд, нисбат ба ҳамдигар бадгӯӣ мекарданд (*Ҳосиди бадфол агар рад кунадам, дур нест / Толеи ахтаришинос наҳс ниҳад раҳнишин*). Аз ин рӯ, дар қасидаҳои шоир бештар бӯйи кашмакашу набард, ҷангу ҷидоли қабилавию давлатӣ, бархурдҳои зиддиҳамдигарии садрҳо бо ҳокимон ва ғайра хеле зиёд ба назар мерасанд, ки то ҷое баёнгари ҳаёти иҷтимоии замони шоир мебошанд. Мавсуф дар ин даста ашъори худ кӯшиш намудааст, ки давлатмандону дороёнро ба хайру саҳо ва дастгирии афтодагону бечорагон, душманонро ба оштино оромӣ, табибонро ба роҳи ростини шифобахшии дардмандон, садрҳоро ба адлу инсоф ва додгариӣ пок, шоҳонро ба раиятпарварӣ ҳидоят намояд, аз дастоварду музаффариятхояшон бар адӯ табли шодӣ занад. Дар оғози қасидаи ба Тоҷуддавлат Маҳмуд ал-Кирмонӣ бахшида ин абёти бар душман ғолиб омадани мамдуҳро мехонем:

*Сар каш, эй хоки Самарқанду бад-ин фатҳ биноз,
Ки даре бар ту зи осори саодат шуд боз.
Мавкиби хусрави Эрон ба шараф боз расид,
Нусратангезу зафаргустару ҳимматпардоз [11, 272].*

Сайфиддини Исфارانгӣ дар мавриди мадҳи мамдӯҳони худ, ки аксарашон шох, ҳоким, дастур ва ё садри кишваре, ки ӯ аз ҳавои он нафас мекашад, ҳастанд, ватанпараст аст ва кӯшидааст, ки ҳамеша мамдӯҳонаш дар ҳар ҷодаи зиндагӣ пирӯз ва зафарманд бошанд. Шоир дар дарбори Муҳаммад Хоразмшоҳ хидмат намуда, шавкату шукӯҳу қудрати тавоноии ӯро ба тариқи зайл дидан меҳоҳад:

*Шаҳи хусравнишон Санҷар, ки чун дар саффи кин ояд,
Мучавваф гардад аз тираш чу новак найзаи аъдо.
Сикандарояте, к-аз Тур Мӯсивор бинмояд
Чунон дар кӯҳи торики дили хасмаш яди байзо.
Ҷаҳондоре, ки теги осмон бар саҳфаи тегаш
Кунад аз хуни бадҳоҳон мисоли фатҳро тузро.
Агар тӯфони кини ӯ ба Машириқ ҳамлае орад,
Ба чуз мардумгӣ дар Чин намонад сурате барпо.
Агар моҳи ливои ӯ шабе хирман занад дар Чин,
Наёбад офтоб аз бим теги хеш дар саҳро... [11, 86].*

Дар ин мисол аввалан шукӯҳу ҳишмати султони вақт ситоиш шуда бошад, сониян дар муҳтаво ва зермаънии он метавон пеш аз вақт тарсонидану ба ҳарос афкандани душманонро дарёфт, то ватан аз ҷангу ҷидолҳо ва кашмакашиҳои беҳуда осуда бошад. Ин равиши баёну гуфтори шоир ҳатто ба душманони дохилӣ низ бетаъсир набуд ва он оҳанги ҳушдор доданро дошт. Байти охири иқтибоси фавқ чӣ зебо ва шоирона тасвир ёфтааст ва ёфтаву бофтаи худӣ Сайф аст.

Ҳатто шоир ба мамдӯҳи худ – Тоҳир Муҳаммад ас-Самарқандӣ ишора намуда мегӯяд, ки чун ту қудрату тавон дорию аз уҳдаи ҳама кор мебарой, чӣ ҳочат аст, ки аз душмани ту сухан гӯям, зеро душманони ту дар қатори мардумон баршумурда намешаванду ба таърифи худӣ шоир «девардум»-анд:

*Аз душмани ту сухан чӣ гӯям,
Чӣ к-нам ба ҳадиси ӯ ташоюм.
Чун ҳеч ҳақиқате надорад,
Кайфияти ҳоли девмардум [11, 335].*

Сайфиддини Исфارانгӣ дар қасидаи «Дар мазаммати рӯзгор гӯяд» [11, 335-337] шикоят аз ҷавру ситамҳои фалак ва талхҳои ба сараш омада менамояд, замонаро ба гавҳарношиносӣ, хорӣ ва забунии аҳли ҳунар ва парастии аҳли ҷоҳ айбдор мекунад, аҳволи бадбахтонаи худро ошкорову равшан иброз медорад, ки умраш хеле гузаштасту ӯ бе марҳами дил, бе молу манол ва сарпаноҳ мебошад:

*Пешиар қофилаи умр гузаит аз манзил,
Чӣ кунам, дар паи он бори сафар барбандам?
Тӯй бар туст чароҳат ба дилам – бар, лекин
Марҳаме нест, ки онро ба забар барбандам...
Хонае нест, ки як лаҳза дар он бинишам,
То ҳама умр ба рӯи ҳама дар барбандам [11, 335].*

Шоир бо вучуди суханвари забардаст будану ҳунари хуб доштанаш дар фароварди ин қасида шиква аз он мекунад, ки:

*Офтобам, ки ба нури дили хеш ар тобам,
Пардаи нур ба рухсори қамар барбандам.
Чун ҳунар айб шуд, имрӯз ба сураат худро
Зишт бошад, ки ба фитроки ҳунар барбандам [11, 337].*

Дар мисраи дувуми байти аввали иқтибосшуда «рухсори қамар» гуфтани шоир бечорагию зардрӯии ўро ифода намудааст ва аз ин маълум мешавад, ки Сайфиддини Исфарангӣ ҳамеша, бо он ки мамдӯҳони зиёд дошт, дар зери бори вазъияти душвори зиндагӣ қарор доштааст. Ин ҳама гуфтаҳои суханвар ба он маъност, ки аҳли чоҳ ва сарнишинон ба қадру кимати аҳли ҳунари асил намерасиданд. Зиёда аз ин, ба андешаи мавсуф, дар чаҳон аз сафову вафо бӯе намондаву ў дар ғамободи айём гӯшанишиниро ихтиёр кардааст ва он қадар гирумону зиддиятҳо зиёд аст, ки зиёе дар шамъи осудагию амонӣ дида намешавад, аз кӯе насими мурод намевазад, ҳатто дар олами ситораҳо «саропардаи дилқушо»-е намондааст. Матои сухан дар бозори дунон беқимат, дарди хичрон бедаво, амну осудагӣ ноёфт, мардуми ноошно, умр бебаҳо...:

*Ҳавои чаҳонро сафое надидам,
Чаҳони вафоро ҳавое надидам.
Ғамободи айёмро озмудам,
Беҳ аз кунҷи узлат сарое надидам...
Ба чуз мардуми чаши бо худ касеро
Дар ин баҳри ғам ошное надидам.
Ба ҳар чо, ки мумкин шавад рафт, рафтам,
Нишони амонат ба чое надидам [10, 17-18].*

Воқеан, маҳз сухани асилу дардомез метавонад ашхоси бефарҳангу бемояро адабу ахлоқ омӯзад ва сатҳи иҷтимоии ўро дар ҳома муайян месозад. Дар ин росто, адабиётшинос Ш. Сӯфизода мегӯяд: «Адиб як мавҷуди иҷтимоист, ки таҳти таъсири ҳома қарор мегирад ва ин таъсир дар осори ў рангу бӯйи хося дорад. Пайванди адабиёт бо ҳома чунин маъно дорад, ки аз як тараф ҳаёти воқеии ҳома адабиётро ба вучуд меоварад ва аз ҷониби дигар, адабиёт ба зиндагию чаҳонбинии афроди ҳома таъсир мерасонад, зеро чаҳонбинии адиб ва афкори ў мутобиқ ба муҳит ва ҳолати ҳома шакл мегирад ва осори ў инъикос мешавад» [15, 71].

Ҳамаи он гуфтаҳост, ки Сайфи Исфрангӣ дар чунин замон зиндагӣ карданро муддаои дил намедонад ва раҳти умр аз ҷаҳон барчиданро авлотар мешуморад, зеро ўро дигар харидоре намондааст:

*Даст даркаш аз ҷаҳон, чун дар ҷаҳон коре намонд,
Кимиёи мардумиро рӯзи бозоре намонд.
Раҳт барчин аз дари дуккони ҷастӣ, чун туро
Андар ин ришта, ки ҷастӣ, бас харидоре намонд [10, 9].*

Гузашта аз ин, замона замонаи ноором, аҳли замон сармасту дар ғафлатанд, вафову дӯстдорӣ гӯё ҷаҳонро падруд гуфта, бо одамон қаҳрӣ шудааст, аз ғамхорони пешин нишоне нест ва ҳар кас бояд ғамхори худ бошад, дардро дармоне ёфтани муҳол аст, мадон ҷои хушёронро гирифтаанд, зулму золимӣ ҳукмрони вақт ва золимон дастболоянд, кудрату қуввате намонда, ки пеши роҳи ин ҳама nobасомонӣ ва зулму ситамро бигирад:

*Аз паи дафъи газанди мори Заҳҳокони аҳд
Дар ҳама ганҷи Фаридун муҳраи море намонд.
Кордонони ҳаводис даст боло кардаанд,
Ақл, гӯ, бигрез, к-ин ҷо ҷуз ситам коре намонд [10, 9].*

Ва:

*Тӯтии шаққарситони нутқ, гӯ, ором гир,
К-андар ин нилиқафас ҳангоми гуфторе намонд [10, 9].*

Шоир аз гирумони замони nobасомон хаста, лаб ба шиква мекушояд ва бо таассуф мегӯяд:

*Аз боғи аҳд бӯи вафое наёфт кас,
Дар ҷоми умр ранги сафое наёфт кас [10, 10].*

Суханвар ба ҳамнавбон таъкид менамояд, ки чун дар манзилашон аз осудагию оромӣ бӯе намондааст, кӯшиш кунанд, ки барои худ кунҷи осудае пайдо наоянд. Вале ку ҷои гурез, зеро дар ҳама кунҷу канор ҷои осоише намондааст:

*Ҷои гурез ҷӯй ба худ, гарчи ин замон
Дар кунҷи ҳеч зовия ҷое намондааст [10, 10].*

Шоир дар як қасидаи ба амир Амиди Ҳабаш бахшидааш хоҳиши онро дорад, ки дар ин nobасомониҳои замон ўро дастгиру мададгор ва ғамхор бошад, то Худо ўро дастгир ва ёру мададгор гардад:

*Аз ситами рӯзгор ҳомиш ман шав ба ҷоҳ,
То бувадат Кирдгор дар ҳама ёру муин [11, 400].*

Шояд ин ишораи Сайфиддини Исфрангӣ ба тохтутозҳои беамони муғулҳо бошад, ки бераҳмияшонро нисбат ба Хуросони бузург таърих ёд надорад. Шоир аз он таассуф меҳӯрад, ки гурӯҳе гумроҳу худбин замонаро беқадр ва дасти зулму баланд бардоштаанд. Онҳо бо ахлоқи ношоистаи худ аҳволи халқро ба дараҷаи пастӣ ва муфлисӣ расонидаанд. Дар ин бора дар қасидаҳои суханвар борҳо таъкид шудааст. Вале Сайфиддини Исфрангӣ қатъи назар ба ҳамаи он ҷабру ситам ва хорию зиллат қаноат ва сарбаландиро пеша

карда, дар зиндагӣ руҳафтода нагашта, бар хилофи давлатмандони дунпарвар ба онҳо сар ҳам накарда, мегӯяд:

*Дар сояи қаноати худ домани умед
Чун соя з-офтоби карам даркашидаам...
Аз нанги ҷамдамон, ки чу мушанд зери бор,
Чун хорпушт сар ба шикам даркашидаам [10, 14].*

Шоирӣ огоҳ ҳамеша дар орзуи озодию осудагӣ, ваҳдату ягонагии мардум суҳан гуфта, амалӣ гардидани онро дар симои ҳокимон, шоҳон ва садрҳои оқилу одил мекӯшад. Сарвари одил, ба назараш, «бихишти нақд» буд. Аз ин рӯ, шоир бо ҳар роҳу василае ҳокимони замонро ба адлу инсоф ва мурувват даъват намуда, онҳоро ҳомӣ ва банизомдароварандаи давлат мехонад ва дар қасидаи ба дастури Мовароуннаҳр Мачдуддин Абубакри Алӣ бахшидааш ин ақидаи ватанхоҳона ва инсонпарваронаро пеш мегузораду боварӣ дорад, ки мамдуҳаш аз уҳдаи он мебарояд:

*Кори девон зи шиҳоб аст парешону кунун
Аз шиҳоби қаламат ҳаст низоми девон [11, 417].*

Сайфиддини Исфрангӣ ҳамчун суҳанвари пешқадам ва равшанфикри замон тарафдори адолату ҳақиқат аст. Ӯ ҳокими ин ё он минтақа, садрҳои замонаашро тавассути қасидаҳои мадҳияш ончунон огоҳона ва нишонрас панд медиҳад, ки ба таъбири мардумӣ, «ҳам лаъл ба даст ояду ҳам ёр наранҷад». Ба ақидаи мавсуф, шоҳону ҳокимон ва садрҳо бояд адолатпарвар бошанд, инсоф ва тавозуӣро пеша намоянд, ба зердастон ҷавру зулму раво набинанд. Дар ин маврид шоир барои ёфтани дили ҳуққом ва садрҳо ҳар гуна сифатҳои баланди осмониро ба онҳо нисбат медиҳад, чунон ки ба вазире бо номи Заҳириддин Алихоҷа ишора намуда мегӯяд:

*Саргурези қаламат теги ситам,
Сери бори карамат ози гадо.
Садрӣ девони вазорат зи ту ёфт
Ҳамчу авранги шаҳон фарру бақо [11, 68].*

Дар поёнтарӣ ин қасида андешаҳои озодихоҳона ва мардумдӯстии суҳанвар равшантар баён ёфтааст:

*Эй зи адли ту халоиқ озод
Аз чӣ? – Аз банди ғаму ғиллу ано.*

Ва:

*Он чи бо зиқ(қ) ту кардӣ имрӯз,
Ҳақ ҷазо бозрасонад фардо [11, 69].*

Яъне, он ҳама некиро фардо Офаридгор подоши арзанда хоҳад дод.

Шоир чун як фарди ҳаётдӯст батакрор ва пайваста аз ҳокимону садрҳои замон хоҳиш ва талаб кардааст, ки инони ҷавру зулму суст намуда, дастӣ ситамро боздошта, фақирону бенавоён ва камбағалонро аз банди фақирӣ бандагӣ раҳо намоянд, пеши роҳи зиддиятҳои байнихамдигариро гиранд, зеро тамоми он зиддиятҳо бар зиён ва дӯшборӣ мардуми бечора аст.

Ба ин маънӣ, Сайфиддини Исфрангӣ дар қасидаи ба фаҳри давлату дин Амир Алишоҳ бахшидааш мегӯяд:

*Ба чое, ки чашми ту соя фиканд,
Шавад оташи лоларо илтиҳоб.
Дар отаи набинад аз ин пас касе
Зи таъсири адлат зи бод изтироб.
Ғуломони худро агар дил диҳӣ
Ба ҳазми матину ба раъйи савоб,
Чу Бежан бароранд мар сояро
Ба тадбир аз чоҳи Афросиёб [11, 120].*

Бахусус, баъди ба хоки Мовароуннаҳру Хуросон сар даровардани урдуи бешумор ва хунхори муғул чавру зулм бар сари раияти бечора дучанд шуда буду аз караму вафо бӯе намонда:

*Куштаи теги бекасист карам,
Мурдаи қаҳти мардумист вафо! [11, 83].*

Аз мутолиа ва баррасии чандин қасидае, ки дар мадҳи ашҳоси алоҳида унвон шудаанд, бармеояд, ки аҳволи Сайфиддини Исфрангӣ монанди шоирони аз ӯ пештар ба дарбори Салҷуқиён ҷалбшуда, чун Асириддини Аҳсикатӣ, Абдулвосеи Ҷабалӣ, Адиб Собирӣ Тирмизӣ, Заҳири Форёбӣ, Анварии Абевардӣ чандон оромӣ осуда набудааст. Маишату мартабае, ки замоне дар дарбори Султон Санҷар Амир Муизии шоир дошт, ҳеч кадом аз эшонро муяссар нашуда будааст. Аз ин рӯ, шоир ба мамдуҳаш амир Амиди Самарқандӣ талмеҳан ишора карда, аз ӯ ин умеди ояндаро дорад, ки оё мерасида бошад ё на:

*Аз чайби умр нақди равон меравад, чӣ суд,
Гар гавҳарам ба домани охирзамон диҳад?
Қутбе кучост зинда, ки то шарҳи ин суҳан
Дар боргоҳи рӯҳи Қизил Арслон диҳад?
Не-не, галат, саҳои Қизил Арслон кучост,
То доди ин қасида ба қадри тавон диҳад? [11, 186].*

Аз фароварди ин қасида пайдост, ки он ба шахси муайяни мансабдор равона карда шуда бошад ҳам, подоши заҳмат умеди ояндаи шоири мадеҳасарост (*Рӯзе ниҳоли чоҳи ту ҳам бар диҳад маро / Гар рӯзгори ҳодисагустар замон диҳад*) ва гӯяндаи он бо гуфтани ин қасидаи мадҳия аз мадҳ инъоме чашмдор аст. Аммо чашми замона кӯр асту зиндагии пурташвишу бадбахтонаи шоир то ба охири умр ҳамин тавр ҷараён доштааст. Сайфиддини Исфрангӣ ба ин ҳама замона ва замондорони замонаро айбдор мекунаду ба садр Абубакр Муҳаммади Самарқандӣ ишора намуда мегӯяд:

*Андар ин давр, ки мансух шуда-ст ояти ҷуд,
Ту бар онӣ, ки кунӣ шарҳ мақомоти карам [11, 322].
Шоир дар ҷои дигар мегӯяд:
Гар нақши аҳди ман напазирад, раво бувад,
Чун Ҳотам аст гунбади пирӯзранг чашм [11, 330].*

Гузашта аз баёни ҳаёти сиёсию иҷтимоии замон Сайфиддини Исфараңгӣ ба ҳаёти фарҳангии вақт дахл намуда, ба шоҳ Муҳаммади Хоразмшоҳ ва як идда садру дастурхое, ки қасида бахшидааст, ишора менамояд, ки онҳо бояд дар баробари ба ҳаёти сиёсию иҷтимоӣ аҳаммият додан ба фарҳангу адабиёт низ бояд диққат диҳанд, дар эҷоди бадеӣ хубро аз бад фарқ кунанд, то қимати адибу адабиёт дар замонашон коста нагардад, зеро ӯ мегӯяд, ки гирду атрофи ҳокимони замонашро асосан шоироне ихота намуда буданд, ки онҳоро ҳатто шоир ҳам гуфтан мумкин набуд. Ӯ чунин суханваронро, ки ҳатто Сайфиддини Исфараңгиро чашми дидан надоштанду ашъори тару нобашро вориди дарбор шудан намегузоштанд, фош намуда, ишора ба онҳо гуфтааст:

*Дар аҳди банда шоири харбат бувад басте,
Чун ҷуғди шуми дур аз ин давлатошён.
Бенуртар зи бахти худ аз чашми тилғӯш,
Бебаргтар зи фазли худ аз шохи заъфарон.
Ашъори ӯ, ки хушктар аз рӯди Барбад аст,
Монад буруни пардаи дилҳо чу остон... [11, 331].*

Лекин шоири сеҳрофар Сайфиддини Исфараңгӣ ба мамдӯҳони худ ишора карда мегӯяд:

*Дар раҳи шеър ба ҷое, ки тавалло кардам,
Гарчи лангам, ба маре бигзарам аз роҳравон [11, 386].*

Бо он ҳама нобасомониҳои рӯзгор, бо он ҳама каму котиҳо, бо он ҳама рақобати суханварони сустбаёне, ки шоирро ихота намудаанд, вай боз умеди рӯзи неки фардоро дорад ва дасту пое мезанад, то бори зиндагиро бар дӯш гирад:

*То ба ҳалқам ҳамчу киштӣ гарқои гирдоби ғам,
Дасту пое мезанам, то нагзарад об аз сарам [11, 337].*

Ниҳоят, аз андешаҳои иҷтимоии Сайфиддини Исфараңгӣ бармеояд, ки шоир кӯшидааст, то ба воситаи нишон додани норасоӣ ва камбудии замон, беадолатии ҳокимони вақт, ба кадрӯ қимати ҳунар ва ҳунарманди асил нарасидани иддае аз онҳо, бечорагӣю бенавоии халқ, зулму тааддӣю золимӣю ва ғайра пеши роҳи он ҳамаро бигирад, ҳокимону садрҳои замонро ба раиятпарварию саховатпешагӣю ва адлу инсоф даъват ва аз онҳо таъмини осудагии давлатро тақозо намояд.

КИТОБНОМА

1. Гулшани адаб. Намунаи назми форсу тоҷик. Асрҳои XIII-XIV / Тарғибдиҳандагон: Камол Айни, Аълоҳон Афсаҳзод, Ҷобулқои Додалишоҳ. – Душанбе: Ирфон, 1975. – С. 93-103.

2. Ғиёсиддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот / Муҳаммад Ғиёсиддин. Чопи Ҳиндустон, сангӣ, 1912. – С. 339.

3. Зиё, Садр. Тазкираи мутақаддимин ва салотини муосирин ва бузургони мутаваллидин / Садрӣ Зиё. Нусхаи қаламии Заҳираи дастхатҳои Шарқии ба номи академик А. Мирзоеви АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон рақами 2193, varaқи 277 а-277 б.

4. Шоирони Мовароуннахр (Аз Рӯдакӣ то Айнӣ). Таҳияву тадвини матн бо муваққиди ва луғоту тавзеҳот аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. – 608 с.
5. Абдуллоев, А., Саъдиев, С. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри XI ва аввали асри XII / Аҳмад Абдуллоев, Садрӣ Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 1986. – 262 с.
6. Ганҷи Исфара. – 2016. – № 6-7 (20-21). – 42 с.
7. Казакова, У. Қасида дар асрҳои XIII-XIV / У. Казакова. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 164 с.
8. Исфараңғӣ, Сайф. Нусхаи дастхатти рақами 59-и Ганҷинаи дастхатҳои шарқии ба номи академик Абдулғанӣ Мирзоевӣ АМИТ.
9. Исфараңғӣ, Сайф. Мунтахаби ашъор / Сайфи Исфараңғӣ. Тартибдиҳанда ва муаллифи сарсухан: Лола Сулаймонова. – Душанбе: Дониш, 1978. – 128 с.
10. Исфараңғӣ, Сайф. Девон / Сайфи Исфараңғӣ. Тасхеҳ ва таҳқиқи дуктур Зубайда Сиддиқӣ. – Мултон, Покистон. Бидуни соли нашр. – 752 с.
11. Исфараңғӣ, Сайф. Девон / Сайфи Исфараңғӣ. Таҳиягар ва муаллифи пешгуфтор, луғот ва тавзеҳот: Субҳони Аъзамзод. – Хучанд: Хуросон, 2017. – 832 с.
12. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Тазкират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ. Таҳияи Муҳлиса Нуруллоева. – Хучанд: Ношир, 2015. 544 с.
13. Саъдиев, С. Поэтикаи шоирони Мовароуннахри асри XII / С. Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 1980.-176 с.
14. Саидов, Фозил. Автореф. диссерт. на соискание учёной степени кандидата филологических наук / Фозил Саидов. – Баку, 1955. - 19 с.
15. Суфизода, Ш. Адабиёт – вичдони бедори худшиносии миллӣ / Ш. Суфизода // Суханшиносӣ. – 2024. – № 2 (46). – С. 69-79.
16. Тоиров, У. Қасида в персидско-таджикской классической литературе: Автореф. диссерт. кан-а филол. наук /А. Тоиров. – Душанбе, 1990.-21 с.
17. Фитрат, А. Сайфи Исфараңғӣ / А. Фитрат // Раҳбари дониш, 1928, №3. – С.11-17.

АНДЕШАҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР ҚАСИДАҲОИ САЙФИДДИНИ ИСФАРАНӢӢ

Сайфиддини Исфараңғӣ пеш аз ҳама шоири мадеҳасарост ва аксари қасидаҳои ӯро қасидаҳои мадҳӣ ташиқил медиҳанд. Тамоми умри худ ва коргоҳи эҷодияшро ба гуфтани қасоиди мадҳӣ сарф намуда, ҳамеша дар ҷустуҷӯи мамдӯҳи нав барои рафъи мушкилоти рӯзмарраи худ будааст. Вале дар асл ин тавр нест. Қасидаҳои мадҳии шоир барои омӯхтани вазъи иҷтимоӣ ва сиёсии замони ӯ аз муҳимтарин маъхаз ба шумор мераванд.

Аз андешаҳои иҷтимоии Сайфиддини Исфараңғӣ бармеояд, ки шоир кӯшидааст, то ба воситаи нишон додани норасоӣ ва камбудии замон, беадолатии ҳокимони вақт, ба қадру қимати ҳунар ва ҳунарманди асил нарасидани иддае аз онҳо, бечорагӣ бенавоии халқ, зулму таадиҳои золимон ва ғайра пеши роҳи он ҳамаро бигирад, ҳокимону садрҳои замонро ба раъиятпарварию саховатпешагӣ ва адлу инсоф даъват ва аз онҳо таъмини осудагии давлатро тақозо намояд.

Калидвожаҳо: Сайфиддини Исфарангӣ, адабиёт, шоир, суханвари забардаст, қасида, мамдӯҳ, вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ, садру ҳокимони замон, ақидаҳои ватанхоҳона ва инсонпарварона, адлу инсоф, раиятпарвар.

СОЦИАЛЬНЫЕ МОТИВЫ В КАСЫДАХ САЙФИДДИНА ИСФРАНГИ

Сайфиддини Исфаранги, прежде всего, является поэтом-панегириком, и большая часть его касид составляют именно панегирические произведения. Он посвятил всю свою жизнь и творческую деятельность написанию касид восхвалительного характера и постоянно находился в поиске нового объекта для восхваления, чтобы решить свои насущные бытовые и социальные проблемы. Однако на самом деле это не так. Панегирические касиды поэта представляют собой один из важнейших источников для изучения социального и политического положения его времени.

Из социальных взглядов Сайфиддини Исфаранги следует, что поэт стремился через показ недостатков и упадка эпохи, несправедливости властителей, недооценки таланта и мастерства настоящих художников, бедности и нищеты народа, притеснений и насилия жестоких правителей и тому подобного, предостеречь от этих явлений, призвать правителей и судей того времени к заботе о подданных, щедрости, справедливости и честности, а также требовать от них обеспечения спокойствия и порядка в государстве.

Ключевые слова: Сайфиддини Исфаранги, литература, поэт, искусный оратор, қасида, объект восхваления, политическое и социальное положение, судьбы и правители эпохи, патриотические и гуманистические взгляды, справедливость, честность, забота о подданных.

SOCIAL MOTIVES IN THE QASIDAS OF SAYFIDDINI ISFARANGI

Sayfiddin Isfarangi is, above all, a panegyric poet, and the majority of his qasidas are panegyrics. He dedicated his entire life and works to composing laudatory qasidas and was constantly seeking new subjects for praise to address his immediate everyday and social concerns. However, this is not the whole truth. The poet's panegyric qasidas represent one of the most important sources for studying the social and political conditions of his time.

From Sayfiddin Isfarangi's social views, it follows that the poet sought, through highlighting the shortcomings and decline of his era, the injustices of rulers, the undervaluation of the talent and skill of genuine artists, the poverty and destitution of the people, the oppression and cruelty of tyrants, and similar issues, to warn against these phenomena, to call rulers and judges of his time to care for their subjects, generosity, justice, and fairness, and to demand from them the maintenance of peace and order in the state.

Keywords: Saifiddin Isfarangi, literature, poet, skilled orator, qasida, subject of praise, political and social conditions, judges and rulers of the era, patriotic and humanitarian views, justice, fairness, care for subjects.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматова Озодахон Анварҷонова – номзади илмҳои филологӣ, саромӯзгори кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Нишонӣ: 3507401, вил. Хатлон, ш. Бохтар, кӯч. Айнӣ-67. E-майл: rahmatova-86@bk.ru; тел.: +992) 98 587 36 36.

Сведения об авторе: Рахматова Озодахон Анварджонова – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава. Адрес: 3507401, Хатлон. обл., г. Бохтар, ул. Айна-67, E-mail: rahmatova-86@bk.ru; тел.: +992) 98 587 36 36

Information about the author: Rakhmatova Ozodakhon Anvarjonovna – Candidate of Philological Sciences, senior lecturer at the department of methodology of teaching tajik language and literature, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Khatlon reg., t. Bokhtar. Phone: (+992) 98-587-36-36, E-mail: rahmatova-86@bk.ru

ТДУ: 891.55+82

ПЕРЕВОД «ГУЛИСТАН»-А ОЛЕАРИУСА: ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА МЕЖДУ ЕВРОПОЙ И ПЕРСИЕЙ

Мухаммадрасул Сарахонзода
Таджикский национальный университет

Перевод Адама Олеариуса «Гулистана» Саади представляет собой не просто один из этапов в истории европейского освоения персидской литературы, но и уникальный пример раннего формирования межкультурного диалога, происходящего в условиях глубокого неравенства ресурсов, знания и символического капитала. В XVII веке Европа ещё не обладала институционализированной ориенталистикой, систематической филологией ближневосточных языков и устойчивыми каналами общения с персидскими интеллектуальными кругами. Тем значимее становится тот факт, что текст Саади, переосмысленный и переложенный Олеариусом, сумел стать той самой формой коммуникации, в которой не только Европа обращалась к Востоку, но и Восток начинал говорить, пусть опосредованно, через переводчика с Европой.

Адам Олеариус «родился в семье портного из Ашерслебена. Он начал свое обучение в городе Лейпциг благодаря помощи своей семьи, с которой у него

были хорошие взаимоотношения. Здесь он занимался изучением естественных, математических, физических и философских наук, несмотря на то, что собственно говоря, покинул свой родной город с целью изучения теологии» [2, 179].

Олеариус оказался в редкой для своего времени позиции: он был одновременно путешественником, наблюдателем, лингвистом, переводчиком и культурным медиатором. Его знакомство с персидской традицией происходило не только через книги, но и через живое общение с носителями языка, через участие в персидской придворной и городской среде, через восприятие реальных культурных практик – гостеприимства, книжности, религиозных ритуалов, моделей власти. Такой опыт сделал его перевод «Гулистана» не только филологическим актом, но и «познакомил своих современников с восточной литературой и постарался сохранить мотивы и передать их на немецкий язык особенности персидско-таджикской классики» [3, 242].

Эта диалогичность проявляется в следующих направлениях:

1. Политико-этический диалог.

Одним из ключевых каналов межкультурного взаимодействия, появившихся благодаря переводу «Гулистана», стала сфера политической этики. Саади, размышляющий о природе власти, о достоинстве правителя, о разумном совете и о границах насилия, был прочитан европейским читателем в тот момент, когда вопросы политического устройства, справедливости и легитимации власти находились в центре европейской интеллектуальной повестки.

Перевод Олеариуса раскрыл европейскому читателю несколько центральных аспектов персидской политической философии XIII века:

- власть как моральная ответственность;
- государь как носитель духовной и социальной меры;
- справедливость как основа общественного порядка;
- совет мудреца как ограничитель произвола.

Эти темы были созвучны европейскому контексту: протестантской теологии властных отношений, немецкой морально-политической публицистике XVII века, дискуссиям о легитимности власти после Тридцатилетней войны.

Таким образом, перевод «Гулистана» в редакции Олеариуса приобрел форму параллельного разговора, в котором персидская традиция не подчинялась европейской, а вступала с ней в сопоставительный диалог. Восточный текст становился не «иллюстрацией» чуждой экзотики, а равноправным источником политического рассуждения, предлагающим собственный, автономный путь размышления о государе и государственности.

2. Этическая повседневность как основание межкультурной коммуникации.

Второе направление диалога, сформированное переводом Олеариуса, связано с тем, что Саади обращает внимание на моральные аспекты повседневной жизни – жесты благожелательности, гостеприимства, мягкость и своевременность слова, уважение к слабому, избегание необдуманной речи.

Эти маленькие формы поведения, столь органичные для персидской культуры, оказались глубоко созвучны европейской протестантской этике XVII

века, где повседневное благочестие понималось как непрерывная практика духовной дисциплины.

Перевод Олеариуса выполняет здесь двойную роль:

- переводческую - делает эти тонкие моральные акценты понятными немецкому читателю;

- культурно-антропологическую - показывает, что персидская культура обладает столь же развитой этикой повседневности, как и европейская.

В результате европейский читатель воспринимает Восток не только как пространство придворных церемоний, но и как мир тонкой этической рефлексии, сопоставимый с собственными структурами повседневного поведения.

3. Перевод как реальная форма диалога с носителями персидской традиции.

Особое значение имеет тот факт, что Олеариус, в отличие от большинства своих современников, стремился к прямому диалогу с персидскими информантами. Это проявилось в попытках более верного уточнения значения слов и идиом, в обращении к реальной рукописной традиции, обсуждении с носителями языка культурных реалий, связанных с придворными и бытовыми сюжетами.

Такие попытки нельзя сравнивать с современными этнолингвистическими методами, однако для XVII века они были редким явлением, свидетельствующим о формировании зачатков межкультурной чувствительности.

Фактически Олеариус стал одним из первых европейских учёных, кто признал необходимость соотнесения собственного понимания текста с пониманием его носителей. Это уже не монологическое восприятие Востока, а движение навстречу – пусть ограниченное, но принципиально новое. Как отмечает С. Басснетт, современный подход к переводу «заключается в том, чтобы рассматривать лингвистический обмен как по сути диалогический, как процесс, который происходит в пространстве, не принадлежащем абсолютно ни источнику, ни цели» [6, 7]. Именно в этом пограничном пространстве Олеариус выстраивает свой метод, превращая перевод из инструмента присвоения в акт взаимного признания культур.

4. Коррекция европоцентристских представлений о Востоке.

До появления в 1654 году перевода Восток в европейском сознании часто представлялся как пространство «деспотии», «суеверия» и культурной отсталости. Путевые заметки и дипломатические отчёты нередко усиливали этот образ, подчёркивая различия и фиксируя «странности» восточных обычаев.

Перевод Олеариуса не просто транслировал интеллектуальный и этический канон Саади, но выступил в роли текстуальной стратегии, радикально трансформировавшей стереотипную европоцентристскую оптику. Данная работа декларировала сложность нравственной рефлексии, политическую зрелость и психологизм персидской мысли. Опираясь на универсальность человеческого опыта, Олеариус репрезентировал органическое единство этики и поэтики в классической восточной словесности. Как отмечает Э. Бранкафорте, этот труд стал осознанной попыткой «опровергнуть европейские предрассудки

относительно Востока» [8, 4], утверждая самоценность иранской культуры в противовес стандартным колониальным паттернам.

Таким образом, перевод «Гулистана» стал своего рода коррективом европоцентризма; он не отменял различия, но демонстрировал, что восточная культура не является «младшей» или «несовершенной», а обладает собственной зрелой философской традицией.

5. Диалог как фрагментарность.

Несмотря на значимость перевода, межкультурный диалог XVII века оставался неполным и асимметричным. Европа обладала преимуществом институциональной силы: именно она определяла, какие тексты переводить, как их интерпретировать, в какие дискурсивные рамки их помещать. Тем не менее, важно подчеркнуть, что даже фрагментарный диалог остаётся диалогом и именно такие «ограниченные» формы медиации создавали основу для более зрелых интерпретационных моделей XVIII–XIX веков.

Перевод Олериуса стал не финальной формой межкультурной коммуникации, а первым шагом, который позволил Европе увидеть в персидской культуре не объект описания, а партнёра для нравственного и политического размышления.

6. Встреча двух эпитем: европейская морально-рациональная и персидская этико-образная.

Перевод «Гулистана» создаёт пространство встречи двух форм мышления – европейской рационализированной морали и персидской этико-образной традиции, в которой мысль существует не в виде системных трактатов, а в форме притчи, афоризма, наблюдения, миниатюры.

Эта встреча была неравной, но она изменила структуру европейского восприятия Востока. Впервые европейский читатель оказался перед текстом, который не навязывал доктрины, не формулировал абстрактных категорий, а раскрывал мудрость через образы и ситуации и предлагал мораль не как схему, а как опыт.

Для XVII века это явление было необычным, так как европейская культура привыкла искать истинность в формулировке, в то время как Саади предлагает находить ее в неформализованном опыте. Перевод Олериуса, сохранивший структурное ядро персидской этики, сделал эту мыслительную форму доступной Европе. Это не просто «передача текста» – это трансформация эпистемологического горизонта. Как утверждает А. Берман, подлинная сущность перевода заключается в том, чтобы быть «открытостью, диалогом, скрещиванием, децентрацией»; перевод – это прежде всего «установление связи» [7, 4]. Благодаря этому Европа впервые увидела, что существует иной способ морального мышления, основанный на конкретности и оттеночности, а не на догматическом систематизме.

7. Роль переводчика как «двойного читателя»

Рассматриваемый перевод Олериуса демонстрирует уникальный для XVII века феномен – переводчик выступает как двойной читатель – читатель персидского текста и одновременно читатель европейской культурной ситуации. Это означает, что он воспринимает Саади в его персидском культурном контексте, интерпретирует текст в соответствии с европейскими риторическими

привычками, решает, что является смысловым ядром и что можно объяснить, удерживает перепад культурных смыслов между двумя аудиториями. Такой «двойной тип чтения» создаёт эффект межкультурной рефлексии, Европа знакомится с Востоком не прямо, а через посредника - переводчика, который задаёт своё видение текста.

В XVII веке это был единственный возможный формат: не существовало институтов двуязычных специалистов и академической школы ориенталистики. Но именно Олеариус заложил фундамент того, что позднее станет нормой: признание переводчика полноценным участником межкультурного диалога, а не техническим посредником.

В персидской культурной традиции Саади выступает как наставник, который обращается к читателю с мягким, но настойчивым нравственным голосом – не сверху вниз, а через уважительное «равенство в человеческой несовершенности». Эта этическая манера оказывается удивительно созвучной европейской протестантской традиции XVII века. Ф. Шлейермахер видел задачу переводчика в дилемме: «переводчик оставляет в покое писателя и заставляет читателя двигаться к нему навстречу, либо оставляет в покое читателя, и тогда идти навстречу приходится писателю» [5, 132]. Оба пути, по его мнению, исключают друг друга. В случае с Олеариусом этот метод позволил европейскому читателю не просто изучить чужую мораль, а встретиться с Саади как с равным собеседником в пространстве общего человеческого опыта.

Перевод Олеариуса делает видимой эту созвучность: европейский читатель воспринимает Саади не как чуждого пророка, а как равного собеседника, который не наставляет авторитарно, не использует догматическую риторику, но предлагает опыт, основанный на наблюдении и человечности.

Так формируется новая модель межкультурного общения – «гостеприимство смысла», когда текст другой культуры не отталкивает, но принимает читателя, открывая ему пространство для собственных размышлений.

Эта модель позже окажет влияние на немецкую сентенциальную литературу XVIII века, французскую моралистическую традицию, английскую философию чувствительности и немецкую духовную прозу эпохи пиетизма.

Образ Саади, переданный через переводчика XVII века, стал частью европейского морального самовосприятия.

8. Перевод как механизм «социальной эмпатии».

«Гулистан» – это книга, построенная на эмпатическом наблюдении за человеком. Саади видел страдающего, заблуждающегося, ошибающегося, ищущего, слабого, мудрого, непоследовательного, великодушного и т.д. человека. Он фиксировал не абстрактные добродетели, а жизненные сцены, в которых раскрывается природа человеческого выбора.

И перевод Олеариуса ретранслирует эту эмпатическую оптику европейскому читателю, создавая возможность увидеть в «другом» – восточном человеке – не экзотический объект, а аналог своего морального опыта. Таким образом, формируется ранняя модель межкультурной эмпатии. Европа начинает воспринимать Восток не как «мир других», а как пространство, где действуют такие же люди, движимые такими же страстями, заблуждениями и стремлением

к благу. Это изменение ракурса – один из важнейших вкладов перевода Олеариуса в историю межкультурного диалога. Как подчёркивал М. М. Бахтин, в пространстве подлинного диалога рождается «слово всякого человека, обращённое ко всякому человеку» [1, 352], где личностное начало оказывается сильнее культурных и национальных границ.

9. Персидский гуманизм через немецкую риторику.

Гуманистическая основа «Гулистана» – это уважение к человеческому достоинству, идея справедливости, сострадание, признание ценности духовного роста – была воспринята Европой через перевод Олеариуса как персидский вариант универсального гуманизма.

Немецкая барочная риторика, в которой изложен перевод, не подавляет этот гуманистический импульс, а напротив – делает его слышимым европейскому читателю.

В результате возникает феномен, уникальный для XVII века – персидский гуманизм входит в европейское пространство мысли через немецкий филологический дискурс.

Это была не ассимиляция и не подмена, а форма культурной транспозиции, при которой гуманистическое ядро сохраняется и становится частью европейского понимания Востока.

10. Перевод как «встреча культурных темпов».

Одним из наиболее тонких аспектов межкультурного диалога является различие культурных скоростей – темпов развития литературных форм, философских категорий, политических структур.

Саади представлял зрелую персидскую традицию XIII века. Европа XVII века – это мир, переживающий конфессиональные конфликты, ранний рационализм, развитие национальных литератур.

Перевод Олеариуса стал пространством, где эти культурные скорости были впервые соотнесены, и Европа увидела, что персидская культура обладает своей исторической глубиной, имеет собственную философскую динамику, давно разработала формы нравственной рефлексии и не является культурно «несовершеннолетней». Как отмечает С. Вернер, «перевод Саади послужил для Европы корректором хронологического высокомерия, заставив читателя признать в восточном авторе интеллектуального и морального современника» [12, 201].

Обращение Олеариуса к «Гулистану» Саади представляет собой явление, значение которого выходит далеко за рамки истории немецкого или европейского перевода. Его деятельность обнаруживает одну из первых в раннемодерной Европе моделей подлинного межкультурного диалога, в котором европейский учёный не только стремился понять «чужую» традицию, но и допускал возможность того, что эта традиция обладает собственными интеллектуальными основаниями и способна вступать в равноправное общение с европейским горизонтом мысли. Этот диалог не был симметричным, не был методологически зрелым в современных смыслах, но он сформировал важнейшие предпосылки для последующего развития ориенталистики и сравнительной литературной науки в последующих – XVIII–XIX вв.

Перевод Адама Олеариуса стал пространством встречи двух эпистем - европейской морально-рациональной и персидской этико-образной. Как отмечает Л. Вентути, «выбор иностранного текста для перевода и выработка дискурсивной стратегии перевода должны опираться на критическую оценку принимающей культуры, её иерархий и исключений, а также её отношений с зарубежными культурами по всему миру» [11, 267]. Саади, наследующий традиции адебной литературы, суфийской антропологии и придворной этики, мыслит в формах конкретности, наблюдения и образности. Европа XVII века, напротив, ориентировалась на систематическую моральную аргументацию, на ясную структуру добродетелей, на протестантское представление о совести и личной ответственности. Перевод Олеариуса впервые сделал эти две системы соизмеримыми. Он не растворил персидскую этику в европейской, но и не представил её как «непереводимое» явление: напротив, он создал зону смысловой совместимости, в которой читатель мог увидеть в афоризмах Саади не экзотику, а универсальное размышление о человеческой природе.

Здесь особое значение имеет фигура переводчика как «двойного читателя». Олеариус читает текст сразу в двух режимах – как человек, знакомый с персидским языком, его рукописями, носителями и культурной средой, и как европеец XVII века, принадлежащий к протестантской и барочной традиции морализма. Эта двойственность позволяет ему сформировать перевод, который не разрушает образность Саади, но делает её доступной европейскому читателю. Он удерживает баланс между «верностью смыслу» и «ясностью выражения» - то, что позднее немецкая переводоведческая мысль обозначит как гармонию между *Sinn* и *Klarheit*. В этом смысле перевод Олеариуса является одним из ранних проявлений диалогической герменевтики в Европе.

Одним из центральных направлений межкультурного взаимодействия, созданных посредством перевода, стал политико-этический диалог. Саади предлагает модель власти, основанной на нравственном долге, справедливости, милосердии и способности правителя слушать мудрый совет. Эти идеи оказались созвучны европейской интеллектуальной традиции XVII века, переживавшей последствия Тридцатилетней войны и интенсивные дискуссии о легитимности государственной власти. Притчи Саади о царях и советниках, переданные Олеариусом, вступали в незримый разговор с европейскими трактатами о государстве, начиная от протестантской политической теологии и заканчивая германскими наставлениями для молодых правителей. Таким образом, «Гулистан» начинает функционировать не как «восточный» текст, а как равноправный участник европейской политической рефлексии.

Вторым уровнем диалога стало этическое измерение повседневной жизни. Саади придаёт огромную важность «маленьким» жестам - гостеприимству, деликатности слова, уважению к слабому, умеренности в поведении. Эти формы практической нравственности были глубоко близки европейскому протестантскому дискурсу, для которого повседневное благочестие было столь же значимо, как и доктринальные истины. Через перевод Олеариуса европейский читатель открывал для себя персидскую культуру не как пространство экзотических обрядов, но как традицию тонкой моральной рефлексии над обычной жизнью. В результате устанавливалась новая оптика:

повседневная этика Востока становилась узнаваемой и соизмеримой с европейской.

Немаловажным становится и сам процесс создания перевода как акт раннего культурного диалога. Известно, что Олеариус работал с персидскими информантами, уточнял значения выражений, обсуждал культурные реалии, сверял рукописные варианты. Эти действия, хотя и ограниченные с современной точки зрения, свидетельствуют о признаках этнолингвистической чувствительности. В этом проявляется ранняя форма уважения к инаковости культуры: переводчик не претендует на абсолютное знание, а стремится услышать другое слово так, как оно звучит в исходной традиции. Согласно концепции С. Г. Тер-Минасовой, именно «изучение мира носителей языка помогает понять особенности речеупотребления, дополнительные смысловые нагрузки, политические, культурные, исторические и тому подобные коннотации единиц языка и речи» [4, 101]. Обращение к информантам позволило Олеариусу не просто транслировать текст Саади, но и реконструировать тот культурный контекст, который делает этот текст живым и понятным представителю иной традиции. Подобная стратегия «интеллектуального освоения чужого текста», характеризует «повторение» как «понятие настолько загадочное, что оно ставит под сомнение причинно-следственную связь и поток времени» [10, 73].

Перевод Олеариуса способствовал и коррекции европоцентрических представлений о Востоке. В XVII веке европейские описания Персии часто строились вокруг мотивов деспотизма, экзотики или «технической отсталости». Однако «Гулистан», переданный с уважением и вниманием к внутренней логике текста, показывал Восток как мировоззренчески зрелое пространство, где размышляют о человеческом достоинстве, справедливости, природе власти и ответственности человека перед другим. Для европейского читателя становилось очевидным, что Восток имеет не менее развитую нравственно-философскую традицию, чем Европа. Этот эффект культурной «деэкзотизации» был одним из важнейших результатов перевода, так как он помогал Европе видеть в Востоке не объект наблюдения, а партнёра для интеллектуального общения.

Особую роль в формировании межкультурного диалога сыграло то, что перевод стал механизмом развития ранней формы культурной эмпатии. Саади наблюдает за человеком с позиции гуманистического сочувствия: он видит человеческую слабость без осуждения, ошибку – без презрения, добро – без пафоса. Эта эмпатическая оптика передаётся европейскому читателю через перевод Олеариуса, позволяя ему увидеть в восточном человеке не «другого» в негативном смысле, а фигуру, аналогичную себе. Возникает новая модель восприятия: Восток становится местом, где человек испытывает те же сомнения, стремится к тем же идеалам, сталкивается с теми же пределами. Такой взгляд разрушает барьеры культурной дистанции.

Важное измерение межкультурного диалога связано с феноменом «встречи культурных скоростей». Саади представляет зрелую литературную и этическую традицию XIII века; Европа XVII века находилась в условиях острого конфессионального и политического кризиса и одновременно переживала

начало рационалистического подъёма. В этом проявился тот самый сдвиг от поэтического к проповедническому, о котором говорит Н. Пурджавади, характеризуя «немецкие переводы «Гулистана» как «моральные зеркала» адаптированные под нужды протестантской педагогики» [9, 93]. Перевод Олеариуса соотносит эти временные горизонты, позволяя Европе увидеть, что персидская культура развивала сложные формы мысли задолго до европейского просвещения. Такой эффект разрушает иерархические модели исторического времени, в которых Европа мыслится как «единственный» центр интеллектуального прогресса.

Наконец, перевод Олеариуса создаёт предпосылки для более зрелого межкультурного общения XVIII–XIX веков. Он становится первым шагом, на котором Европа признаёт способность Востока к самостоятельной рефлексии о человеке и обществе. Этот шаг ещё не равен полноценному диалогу, но он открывает возможность для будущих форм взаимодействия – академических, филологических, философских. Именно благодаря таким текстам, как «Гулистан» в переводе Олеариуса, Европа смогла вступить в контакт с персидской интеллектуальной традицией не через призму экзотизации или морализирующей снисходительности, но через уважительный интерес к другому способу мыслить.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бахтин, М. М. Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин. – Москва: Художественная литература, 1986. – 552 с.
2. Карахонов М.С. Адам Олеариус и возникновение перевода «Гулистана»/М. Карахонов// Словесность Научный журнал Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. – 2024. – №3 (47). – С. 204.
3. Сарахонзода М.С. Дидактические особенности притч «Гулистан» - а Саади в восприятии немецкого переводчика Адама Олеариуса/ М. Сарахонзода// Вестник Таджикского национального университета/ Серия филологических наук. – 2025. – №2. – С. 322.
4. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – Москва: Слово/Slovo, 2000. – 262 с.
5. Шлейермахер, Ф. О разных методах перевода / Ф. Шлейермахер; пер. с нем. // Вестник МГУ. Сер. 9: Филология. – 2000. – № 2. – С. 127–145.
6. Bassnett, S. Translation Studies / S. Bassnett. – 3rd ed. – London; New York: Routledge, 2002. – 176 p.
7. Berman, A. The Experience of the Foreign: Culture and Invention in Romantic Germany / A. Berman; translated by S. Heyvaert. – Albany: State University of New York Press, 1992. – 253 p.
8. Brancaforte, E. Visions of Persia: Mapping the Travels of Adam Olearius / E. Brancaforte. – Cambridge: Harvard University Press, 2003. – 238 p.
9. Pourjavady, N. Sa'di and the Persian Ethical Tradition / N. Pourjavady. – London; New York: Routledge, 2006. – 214 p.
10. Steiner, G. After Babel: Aspects of Language and Translation. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 538 p.
11. Venuti, L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. – 2nd ed / L. Venuti. – London; New York: Routledge, 2008. – 319 p.

12. Werner, C. Education and the Art of Paraenesis: Sa'di's Gulistan / C. Werner // A History of Persian Literature. Vol. 10: Persian Historiography / ed. by Ch. Melville. – London: I.B. Tauris, 2011. – 400 p.

ТАРЧУМАИ «ГУЛИСТОН»-И АДАМ ОЛЕАРИЙ: ТАШАККУЛИ МУКОЛАМАИ БАЙНИФАРҲАНГӢ БАЙНИ АВРУПО ВА ФОРС

Дар мақола сухан дар бораи таҳлили нақши тарҷумаи Адам Олеарий дар ташаккули муколамаи байнифарҳангӣ байни Аврупо ва Форс сухан меравад. Тарҷумаи Олеарий ҳамчун намунаи аввали таъсири мутақобилаи муколамавӣ байни ду эпистемаи фарҳангӣ хидмат мекард. Ӯ ахлоқи оқилона-меъриии аврупоиро бо анъанаи тасвири-ахлоқи форсӣ муттаҳид кард ва фазоero барои тафаккури мувофиқ фароҳам овард. Ин яке аз аввалин мавридҳои гардид, ки дар он хонандаи аврупоӣ тавонист бо анъанаи шарқӣ на тавассути мушоҳида, балки тавассути таъсири мутақобила муоширати матнӣ анҷом диҳад.

Шахсияти тарҷумон механизми марказии миёнаравии байнифарҳангӣ гардид. Олеарий ҳамчун «хонандаи дугона» амал мекард – матни Саъдиро дар заминаи форсӣ дарк мекард ва ҳамзамон онро бо интизориҳои риторикӣ аврупоӣ алоқаманд мекард. Ин тарзи хониши мантиқӣ ботинии асло нигоҳ дошт ва онро барои афкори аврупоӣ асри 17 дастрас гардонд. Тавассути тарҷума, роҳе барои муколамаи сиёсӣ ва ахлоқӣ эҷод шуд. Тафсири Олеарий аз Саъдӣ бо тафаккури сиёсии аврупоӣ дар бораи табиати қудрат, адолат ва масъулияти ахлоқӣ ҳокимон алоқаманд аст. Ин саҳми муҳим дар ислоҳи тасаввуроти аврупомарказӣ дар бораи моделҳои шарқӣ фарҳанги сиёсӣ гардид.

Калидвожаҳо: таҳлил, тарҷума, байнифарҳангӣ, миёнаравӣ, муколама, Аврупо, Форс, ахлоқ, дарк, анъана, муошират, тафсир,

ПЕРЕВОД «ГУЛИСТАН» - А ОЛЕАРИУСА: ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА МЕЖДУ ЕВРОПОЙ И ПЕРСИЕЙ

В статье речь идёт о роли перевода Адама Олеариуса в формировании межкультурного диалога между Европой и Персией. Перевод Олеариуса выступил ранней моделью диалогического взаимодействия между двумя культурными эпистемами. Он соединил европейскую рационально-нормативную мораль с персидской образно-этической традицией, создав пространство соизмеримости мышления. Это стало одним из первых случаев, когда европейский читатель получил возможность вступить в текстовое общение с восточной традицией в режиме не наблюдения, а именно взаимодействия.

Фигура переводчика стала центральным механизмом межкультурного посредничества. Олеариус действовал как «двойной читатель» – воспринимал текст Саади в персидском контексте и одновременно соотносил его с европейскими риторическими ожиданиями. Такой режим чтения позволил сохранить внутреннюю логику оригинала и сделать её доступной для европейского сознания XVII века. Через перевод был создан канал политико-этического диалога. Саади в интерпретации Олеариуса вступает в разговор с европейской политической мыслью о природе власти, справедливости и моральной ответственности правителя. Это стало важнейшим вкладом в

корректировку европоцентричных представлений о восточных моделях политической культуры.

Ключевые слова: анализ, перевод, межкультурный, посредничество, диалог, Европа, Персия, мораль, восприимчивость, традиция, взаимодействие, интерпретация.

**TRANSLATION OF «GULISTAN» BY A. OLEARIUS : THE
FORMATION OF INTERCULTURAL DIALOGUE BETWEEN EUROPE
AND PERSIA**

This article analyses the role of Adam Olearius's translation in shaping intercultural dialogue between Europe and Persia. Olearius's translation served as an early model of dialogic interaction between two cultural epistemes. He combined European rational-normative morality with the Persian figurative-ethical tradition, creating a space for commensurate thinking. This became one of the first instances in which a European reader was able to engage in textual communication with the Eastern tradition not through observation, but through interaction.

The figure of the translator became the central mechanism of intercultural mediation. Olearius acted as a «double reader»—perceiving Saadi's text in a Persian context and simultaneously relating it to European rhetorical expectations. This reading mode preserved the original's internal logic and made it accessible to the European consciousness of the 17th century.

Through translation, a channel for political and ethical dialogue was created. Olearius's interpretation of Saadi engages in a dialogue with European political thought on the nature of power, justice, and the moral responsibility of rulers. This became a crucial contribution to correcting Eurocentric notions of Eastern models of political culture.

Key words: analysis, translation, intercultural, mediation, dialogue, Europe, Persia, morality, perceive, tradition, interactions, interpretation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сарахонзода Муҳаммадрасул Сарахон – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: muhammad1967@mail.ru. Тел.: (+992) 97-619-67-67.

Сведения об авторе: Сарахонзода Муҳаммадрасул Сарахон – кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков, Таджикский национальный университет Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: muhammad1967@mail.ru. Тел.: (+992) 97-619-67-67.

Information about the author: Sarakhonsoda Muhammadrasul Sarakhon – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of interuniversity Department of German and French, Tajik National University Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17 E-mail: muhammad1967@mail.ru. Phone: (+992) 97-619-67-67.

**АҲАММИЯТИ НАСРИ ТАЪРИХӢ
АЗ НИГОҲӢ АДАБӢ-ТАНҚИДИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА**

Завқибек Саидов
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода

Таваҷҷуҳи махсус ба таърих яке аз падидаҳои муҳимми адабиёти асри ХХ ба шумор меравад, ки барои нависандагон имкони фароҳи офаридани симоҳои барҷастаи таърихӣ ва иҷтимоиро фароҳам овард. Ҷу овардан ба гузаштаи мардум, бозшинохти сарнавишти таърихии миллат ва таҳқиқи бадеии воқеаҳои гузашта ҳамчун як раванд аз нимаи аввали асри ХХ оғоз гардида, тадричан дар муҳити адабии тоҷикӣ ташаккул ёфт. Ин тамоюл, махсусан, дар заминаи ҳудогоҳии миллий ва эҳтиёҷ ба бознигарии таърихи гузашта зухур кард.

Дар солҳои шастуми асри гузашта насри таърихӣ дар адабиёти тоҷик ба марҳалаи нави рушд ворид шуд. Дар ин давра шумораи асарҳои таърихӣ афзоиш ёфта, мавзӯҳои марбут ба шахсиятҳои таърихӣ, муборизаҳои иҷтимоӣ ва сарнавишти халқ дар маркази таваҷҷуҳи нависандагон қарор гирифтанд. Насри таърихӣ ҳамчун воситаи шинохти тафаккури таърихӣ ва ҳудогоҳии милли аҳаммият пайдо кард.

Бо густариши осори таърихӣ, адабиётшиносон низ ба ин бахши муҳимми адабиёти шуравии тоҷик таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуданд. Дар таҳқиқоти илмӣ ва мақолаҳои танқидӣ насри таърихӣ дар давраҳои муҳталиф мавриди баррасӣ қарор гирифта, хусусиятҳои бадеӣ, услубӣ ва ғоявӣ он таҳлил шуданд. Муҳаққиқон бо арзёбии ҷиҳатҳои мусбат ва камбудҳои ин нави наср кӯшиш карданд, ки равандҳои ташаккул ва инкишофи онро муайян намоянд. Ин гуна таҳлилҳо ба тақмили сатҳи бадеӣ ва ғоявӣ асарҳои таърихӣ заминаи мусоидат кард.

Дар ин раванд нақши худи нависандагон низ қобили таваҷҷуҳ аст. Бархе аз онҳо дар баробари офаридани асарҳои бадеӣ андешаҳо ва мулоҳизаҳои назариявӣ ҷолиберо роҷеъ ба моҳият, вазифа ва аҳаммияти насри таърихӣ баён кардаанд. Ин андешаҳо бештар ба масъалаҳои ҳақиқати таърихӣ ва таҳайюли бадеӣ, масъулияти нависанда дар баробари таърих ва нақши насри таърихӣ дар тарбияи худшиносии миллий равона шудаанд. Ба ин тартиб, афкори адабӣ-танқидии нависандагон дар бораи насри таърихӣ на танҳо таҷрибаи эҷодии онҳоро инъикос мекунад, балки дар рушди назарияи он низ саҳми назаррас мегузорад.

Эҳёи таърихи гузашта ва инъикоси сарнавишти шахсони таърихӣ дар адабиёти муосири тоҷик аз эҷодиёти Садриддин Айнӣ оғоз ёфтааст. Айнӣ бо эҷоди асарҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ нахустин заминаи рушди насри таърихию дар адабиёти тоҷик фароҳам овард. Метавон гуфт, ки нақши устод Айнӣ дар бознигарӣ ва ошкорсозии ҳақиқати таърихи тоҷикон пеш аз ҳама ба сатҳи баланди донишмандӣ ва равиши илмӣ ӯ таъя мекунад. Доир ба ин равиши фаъолияти эҷодии устод Айнӣ донишманд Бехрӯзи Забехулло чунин андеша дорад: «Яке аз абзорҳои муҳимми устод Айнӣ дар заминаи равшан сохтани

пахлуҳои торики таърихи тоҷикон огоҳӣ ва дастрасии ӯ ба сарчашмаҳо ва манбаъҳои асили таърихӣ ва кудрати таҳлилу таҷзияи муҳтавои осори мазкур ва кашфи ҳақиқати таърихӣ аз миёни ривоятҳои сохтаву бофта будааст» [2, 188-189].

Минбаъд ин раванд ҳамчун чараёни нави адабӣ ва назарӣ дар осори нависандаи номдори тоҷик Сотим Улуғзода (1911–1997) ба марҳалаи рушд ворид гардид. Дар ин замина С.Улуғзода бо офаридани роман, повест ва драмаҳои дорои мавзӯи таърихӣ саҳми арзандаи худро дар таҳаввул ва такмили насри таърихӣ гузоштааст. Мавсуф ҳамчун нависандаи пуртаҷриба мавзӯҳои таърихиро на танҳо ҳамчун нақши бадеӣ, балки ҳамчун воситаи шинохти воқеияти иҷтимоиву таърихӣ ва ташаккули ҳудогоҳии миллӣ истифода бурдааст. Бо ин кор ӯ тавонист тавассути ҳодисаҳо ва шахсиятҳои таърихӣ равандҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсии гузашта ва замони ҳешро ба хонанда равшан намояд.

Қобили зикр аст, ки адабиётшиносон низ ба ин ҷанбаи фаъолияти эҷодии С. Улуғзода таваччуҳи хоса зоҳир намуда, онро ҳамчун бахши муҳимми мероси адабии ӯ арзёбӣ кардаанд. Аз ҷумла, адабиётшинос Ҳ.Асозода таъкид мекунад: «С. Улуғзода дурнамои адабиётро дар инъикоси воқеияти таърихӣ дидааст, зеро дар таърихи халқҳои иронинаҷод даврахое буданд, ки баёнгарӣ рӯи мардум ва ҳастии онҳост» [1, 267]. Аз ин бармеояд, ки С.Улуғзода насри таърихиро ҳамчун воситаи шинохти таърих ва таҳлили фарҳанги халқ дида, ҳадафҳои бадеӣ ва иҷтимоиро бо ҳам муттаҳид кардааст. Ифшоӣ рози эҷоди насри таърихӣ С.Улуғзода, асосан, бо заҳматҳои адабиётшинос Сирочиддини Эмомалӣ ба даст омадааст. Муҳаққиқ таъкиди ин самти фаъолияти нависандаро аз солҳои аввали асри ХХI оғоз карда, бо эҷоди як қатор рисолаҳои илмӣ нуктаҳои муҳимми таърихияти осори ӯро ошкор намудааст. Муҳаққиқ дар рисолаи «Тачассуми бадеии таърих дар насри Сотим Улуғзода» [6] раванди инъикоси бадеии таърихро дар насри таърихӣ нависанда ошкор намуда, чараёни эҷодии ӯро дар ин ҷода бо тамоми паҳлуҳои мундариҷавию шаклӣ бозгӯ кардааст.

Дар ин заминаи насри таърихӣ асарҳои гуногуни С.Улуғзода, аз ҷумла рисолаҳои илмӣ бадеии «Аҳмади Дониш» (1946), «Пири ҳакимони Машиқзамин» (1980), драмаҳои «Рӯдакӣ» (1958), «Алломаи Адҳам ва дигарон» (1971), «Темурмалик» (1968), кинповестҳои «Қисмати шоир» (1957), «Ибни Сино» (1956, бо ҳамқаламии В. Виткович ва коргардон Комил Ёрматов), повести «Ривояти суғдӣ» (1975) ва романҳои «Восеъ» (1967), «Фирдавсӣ» (1986) равандҳои мухталифи таърихи дуру дарози халқи тоҷикро фаро мегиранд. Ин асарҳо на танҳо давраҳои таърихиро инъикос мекунанд, балки таҳаввулоти фарҳангӣ ва иҷтимоии халқро низ ба таври равшан тасвир намудаанд.

Инъикоси таърих ва тамаддуни миллати тоҷик дар тамоми эҷодиёти С.Улуғзода ба назар мерасад. Таърихшинос Маъруф Исоматов таъкид мекунад, ки «дар ҳамаи осори нависанда, ҳам дар роману повесту ҳикояҳо, ҳам дар намоишномаву филмномаҳо ва ҳам дар нақди адабӣ мо тасвири таърихи тамаддуни бегазанди ҳеш ва қиёмҳои озодидӯстиву истиқлолхоҳии миллати тоҷикро мебинем» [4, 10]. Ин андеша баёнгарӣ он аст, ки эҷодиёти С. Улуғзода ҳам аз нигоҳи бадеӣ ва ҳам аз нигоҳи таърихӣ ва фарҳангӣ аҳаммияти бузург дорад. Насри таърихӣ ӯ на танҳо шахсиятҳо ва ҳодисаҳои таърихиро тачассум

мекунад, балки ба хонанда воситаи шинохти мероси миллӣ, арзишҳои фарҳангӣ ва тамаддуни халқро фароҳам меорад.

Аз ин ҷиҳат, аҳаммияти насри таърихӣ дар эҷодиёти С. Улуғзода на танҳо дар таҳаввули жанрҳои насрӣ ва ташаккули услуби бадеӣ, балки дар таърифи худогоҳии миллӣ ва таҳкими ҳисси мероси таърихӣ муҳим аст. Таърихи гузашта ва сарнавишти шахсони таърихӣ дар осори ӯ ҳамчун намунаҳои барҷастаи арзишҳои миллӣ ва ғояҳои фарҳангӣ баён шуда, на танҳо дар адабиёти тоҷик, балки дар пажӯҳиши илмӣ ва наҳзати адабии муосир низ аҳамияти назаррас дорад. Дар ин маврид ҳадафи эҷодии нависандаро адабиётшинос Х. Асозода чунин шарҳ додааст: «Нависанда ҳамона мехост халқашро бо гузаштаҳои дураш бишносонад, то таърих, фарҳанг ва расму одатҳои мардумашро хуб дарк намояд» [2, 546]. Дар ҳамин замина, ба андешаи донишманд Назриддин Солеҳов низ маромномаи нависанда аз офариниши асарҳои таърихӣ «... зинда гардонидани ҳофизаи таърихии халқ ва бозгӯ намудани саргузашти фочиабори он будааст» [7, 125].

Дар баробари офариниши асарҳои бадеӣ, андешаҳои назарияи С. Улуғзода оид ба аҳаммияти насри таърихӣ низ барои таҳқиқоти адабӣ ва таърихӣ ҳамчун манбаи муҳимми илмӣ арзишманд мебошанд. Ҳадафи мақолаи мазкур низ таҳлили аҳаммияти насри таърихӣ аз дидгоҳи адабӣ-танқидии С. Улуғзода мебошад ва бо мақсади расидан ба ин ҳадаф вазифаҳои зерин муайян гардиданд:

- *муайян намудани ҷойгоҳи насри таърихӣ дар афкори адабӣ-танқидии С. Улуғзода;*

- *баррасии таносуби ҳақиқати таърихӣ ва тахайюли бадеӣ дар андешаҳои адабии нависанда;*

- *ошкор сохтани нақши насри таърихӣ дар ташаккули худогоҳии миллӣ.*

Сотим Улуғзода мулоҳизаҳои худро оид ба насри таърихӣ, асосан, тавассути мақолаҳои адабӣ-танқидӣ ва суҳбат бо рӯзноманигорон баён кардааст, ки дар онҳо масъалаҳои назарӣ ва амалии адабиёт ва санъат мавриди баҳс қарор мегиранд. Ӯ воқеаҳои таърихиро ба воситаи навиштаҳои муаррихон дақиқ ва равшан бозтоб медиҳад, аммо ҳадафи асосии нависанда аз эҷоди асари таърихӣ танҳо пешниҳоди санадҳои таърихӣ нест. Ба гуфтаи худ С. Улуғзода: «Мурод аз равшан кардани воқеоти маълум ва ҳатто дурахшон аст (сабаби таърихнигорӣ, – С.3.), ки тавассути асарҳои ҳақиқати таърихӣ миллат ба хонандаи имрӯз бо ранги бадеӣ чилва кунад» [9, 10]. Маълум мегардад, ки ҳадафи нависанда дар эҷоди насри таърихӣ ду ҷиҳатро фаро мегирад: якум равшан сохтани воқеоти маълум ва дуум ба ранги бадеӣ чилва додани он, то воқеаҳои таърихӣ ҳамзамон ҳамчун ҳодисаҳои воқеӣ ва ҳамчун таҷрибаи эстетикӣ барои хонанда таҷассум ёбанд. Ин раванд ба хонанда имкон медиҳад, ки ҳам бо дониш ва маълумоти таърихӣ мустақкам шавад ва ҳам аз каломи бадеӣ лаззат барад. Нақши воқеоти таърихӣ дар таъсири эстетикӣ ба хонанда аз нигоҳи худ С. Улуғзода чунин шарҳ дода мешавад: «Далоили таърих (дар асари бадеӣ, – С.3.) дар либоси бадеият пеши чашми хонанда чилвагар мегардад ва хонанда баҳраи дугона мебарад: дарёфти далоили таърих, ҷараёни воқеаҳо ва лаззат аз каломи бадеъ» [8, 4]. Нависанда воқеоти таърихиро на ҳамчун фактҳои хушки таърихӣ, балки ҳамчун маводи бадеӣ ва василаи таъсир ба ҳисси эстетикӣ ва ақлии хонанда дар назар гирифтааст. Ба ҳамин маънӣ адабиётшинос Худой Шарифов низ таъкид

мекунад, ки: «Ҳадафи асосии таҳқиқи бадеии нависанда барқарор кардани воқеияти таърихӣ ин ё он замон нест» [11, 143]. Аз ин бармеояд, ки эҷоди асари таърихӣ на танҳо инъикоси воқеаҳои гузашта, балки таҳқиқи бадеии онҳо ва таъсиргузори онҳо ба хонанда мебошад.

Дар насри таърихӣ С. Улуғзода воқеаҳои ҳамарӯзаи ҷомеа ва воқеаҳои гузашта, ки дар таърихномаҳо ва дигар манбаъҳои таърихӣ баён шудаанд, ба шакли бадеӣ омода мешаванд. Ин ҳодисаҳо дар қолаби асарҳои ӯ ба хонанда имкон медиҳанд, ки ҳам бо воқеиятҳои таърихӣ ошноӣ пайдо кунад ва ҳам бо эстетикаи асар шинос шавад. Таъсири дучонибаи ин раванд – дарёфти маънии таърихӣ ва лаззат аз калом бадеӣ – хусусияти асосии насри таърихию дар эҷодиёти С. Улуғзода ташкил медиҳад.

Аз нигоҳи методологӣ, муаррихон ва адабиётшиносон таъкид мекунанд, ки насри таърихӣ на танҳо вазифаи иттилоотӣ дорад, балки ҳамчун воситаи таҳлилу арзёбии воқеаҳои гузашта ва таҷрибаи иҷтимоӣ хидмат мекунад. Мулоҳизаҳои С. Улуғзода нишон медиҳанд, ки муаллиф ба тарзи бадеӣ ва дар як вақт дақиқи таърихӣ ҳамзамон ба таҳкими ҳудогоҳии миллӣ ва эҳсоси масъулияти инсонӣ дар баробари таърих диққат додааст. Воқеаҳои таърихӣ дар асарҳои ӯ дар либоси бадеӣ на танҳо воқеияти гузашта, балки эҳсоси замони ҳешро низ инъикос мекунанд ва ба хонанда воситаи шинохти ҳаёт ва арзишҳои таърихӣ пешкаш мекунанд.

Ба ин тартиб, насри таърихӣ С.Улуғзода ба таври ҳамзамон ду мақсадро иҷро менамояд:

1. Равшан кардани воқеоти маълум ва таҳлили онҳо бо назари таърихӣ;
2. Ба хонанда пешниҳод кардани ин воқеаҳо дар шакли эстетикӣ ва бадеӣ.

Ин раванд нақши насри таърихию дар эҷодиёти ӯ ҳамчун шакли бадеӣ ва воситаи омӯзишу тарбияи иҷтимоӣ ва миллӣ тақвият медиҳад ва саҳми С.Улуғзодаро дар рушди насри таърихӣ тоҷик ҳамчун нависандаи барҷаста ва назаррас собит менамояд.

Масъалаи фарқи хунари таърихнигорӣ аз нависандагӣ яке аз мавзӯҳои муҳимест, ки С. Улуғзода низ ба он тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир кардааст. Ба андешаи ӯ, кор ва мақоми муаррих ва нависанда аз нигоҳи вазифа ва муносибат ба воқеаҳои таърихӣ фарқ мекунад. С. Улуғзода чунин навиштааст: «... муаррих воқеаҳои таърихро чун санад пешкаши хонанда сохта муҳити иҷтимоиро аз назари таърих ташреҳ мекунад» [8, 4]. Яъне фаъолияти муаррих асосан ба дақиқ ва раванқ баён кардани санадҳо ва воқеаҳои таърихӣ, ҳамзамон бо шарҳи муҳити иҷтимоии давр равона шудааст. Муаррих аз бофтаҳои ҳаёлии бадеӣ канора мегирад ва воқеаҳои таърихию бо тарзи объективӣ ва таҳлилии илмӣ пешниҳод мекунад. Баръакси муаррих, нависанда бо усули бадеӣ ва тасвирии худ ба хонанда воқеаҳои таърихию на ҳамчун ҳодисаҳои хушки фактӣ, балки ҳамчун таҷрибаи инсониву иҷтимоӣ пешкаш менамояд. Дар ин маврид С. Улуғзода меафзояд: «Нависанда бошад, қаҳрамони таърихро ба суҳбати хонанда даъват медорад, онро ҳамнишини хонанда қарор медиҳад» [8]. Аз ин гуфта бармеояд, ки нависанда бо истифода аз қаҳрамон ва саргузашти шахсони намоёни таърихӣ, ҳақиқати давраи муайяно дар асараш намоён месозад. Яъне, қаҳрамони таърих ҳамзамон василаи интиқоли воқеаҳои таърихӣ ва таъсири бадеӣ ба хонанда мебошад. Адабиётшинос М. Шукуров низ доир ба ин масъала чунин таъкид мекунад: «Дар ин асарҳо (асарҳои таърихӣ, – С.З.) шахсияти

барчааста ва тақдири вай, мантиқи инкишофи характери ӯ, хусусиятҳои хоси ташаккулу таҳаввули ҷаҳонбинӣ ва идеалҳои вай, ҷигунагии ҷомеа ва протессҳои таърихи онро муайян мекунад» [12, 146].

Аз андешаҳои зикргардида маълум мегардад, ки барои фаҳмидани сарнавишти таърихӣ ва таъсири шахсиятҳои таърихӣ на танҳо фактҳои таърихӣ, балки ҳамзамон таҳлили шахсият ва муҳити иҷтимоӣ аҳамияти бузург дорад. Нависандагон барои кашфи амиқ ва дақиқи воқеаҳои таърихӣ ба гузаштаи халқ таваччуи зиёд зоҳир мекунанд ва аз олами рӯхӣ ва маънавии шахсони бузурги таърихӣ истифода мекунанд. С. Улуғзода рочеш ба ин масъала менависад: «Қаҳрамони таърих он хислату хусусиятҳоеро дорост, ки ниёгони ӯ доштанд. Аз рӯи сарсахтии онҳо аҷдоди онҳо мавриди тафсир қарор мегирад» [8, 4].

Дар эҷоди асари таърихӣ нависанда бояд ба ҳар як ҷузъи воқеаҳои таърихӣ ва хислати шахсони намоён диққати амиқ диҳад. Санадҳои таърихӣ ва воқеаҳои гузашта бо эҳтиёткорӣ ва дақиқ таҳлил шаванд, зеро характери қаҳрамон ва хусусияти шахсияти таърихӣ барои таъсир ба хонанда ва тартиби таҳлили асар меъёр ва воситаи асосӣ мегарданд: «Характер ва хусусияти қаҳрамонони таърих барои шачараи ӯ меъёр мегардад, он мавриди тафсиру ташреҳи ояндаҳо қарор мегирад» [8, 4].

Бо ин маънӣ, С. Улуғзода бештар ба кушодани сатҳи тафаккур ва эҳсосоти инсонии давраи муайяни таърих таваччуқ кардааст. Ин раванд ҳамзамон барои пузӯр намудани таъсири бадеӣ ва амиқ кардани арзёбии воқеаҳои таърихӣ муҳим аст. Муаллиф бо истифодаи қаҳрамон ва саргузашти шахсони барчааста тавонистааст, ки воқеаҳои таърихро дар либоси бадеӣ ва бо таъсири эстетикӣ ба хонанда пешкаш намояд.

Дар натиҷа, фарқи асосии ҳунари таърихнигорӣ ва нависандагӣ дар он аст, ки муаррих дақиқӣ ва обективиятро мечӯяд, дар ҳоле ки нависанда бо қаҳрамон ва воситаҳои бадеӣ ҳақиқати таърихро ба хонанда интиқол медиҳад. Нависанда тавассути тасвири шахсиятҳои таърихӣ ва муҳити иҷтимоии давр имконият дорад, ки ҳам воқеаҳои таърихӣ ва ҳам таъсири онҳо ба шахс ва ҷомеаро фароҳам оварад. Ин раванд на танҳо барои таҳқиқи бадеии таърих аҳамияти калон дорад, балки сахми нависандаро дар инкишофи насри таърихӣ ва ташаккули усули бадеӣ собит мекунад. Мутобиқи андешаи С. Улуғзода, ҳунари нависандаи таърихӣ бо эҳтиёткорӣ ва дониши амиқ ба воқеаҳои гузашта, ба хонанда дарёфти маънии таърихӣ ва эстетикӣ, ҳамзамон бо фаҳмиши шахсият ва муҳити иҷтимоии даврро таъмин менамояд.

Дар маҷмӯъ, фарқи ҳунари таърихнигорӣ ва нависандагӣ дар эҷодиёти нависанда на танҳо аз ҷиҳати методологӣ, балки аз нигоҳи таъсир ва мақсади асар низ равшан мешавад. Сотим Улуғзода вазифаи нависандаи таърихнигорро равшан муайян карда, таъкид мекунад, ки: «Нависандаи осори таърихро зарур аст, ки маънои ниҳонии воқеаҳои таърихро сарфаҳм равад, дарк кунад ва кушояд» [10, 6]. Аз ин таъкид бармеояд, ки ба назари Улуғзода, ҳадафи асосии нависандаи таърихӣ на танҳо ҷамъоварии маълумот ва мутолиаи манбаъҳо мебошад, балки дарки амиқ ва таҳлили воқеаҳои гузашта, ҳамзамон бо кушодани маънои ниҳонии онҳо, барои таҳияи асари таърихӣ ҳатмист.

Муаллиф барои «кушодани маънои ниҳонии воқеаҳои таърихӣ» ду марҳалаи муҳимро фаро мегирад: аввал сарфаҳм рафтан, яъне омӯзиши ҷузъҳои асосии воқеаҳои таърихӣ ва дуюм дарк кардан, яъне таҳлили амиқи ҳодисаҳо ва

санадҳо бо мақсади дарёфти иртибот ва аҳаммияти онҳо дар доираи таҳаввулоти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ. Ин раванд нишон медиҳад, ки кори нависандаи таърихнигор маҳдуд ба ҷамъоварии мавод ва мутолиа нест, балки ӯ бояд бо диққат ба таҳлилу дарки пешомадҳо ва санадҳои таърихӣ машғул шавад.

Дар амал чунин муносибат имкон медиҳад, ки асари таърихӣ то ҳадди имкон бо воқеиятҳои таърихӣ мувофиқат ва ҳамзамон ба хонанда таъсири бадеӣ ва эстетикӣ дошта бошад. Ҳамин тавр, нависанда вазифадор аст, ки воқеаҳо ва ҳодисаҳои гузашта, шахсиятҳои таърихӣ ва муҳити иҷтимоиро дар шакли муназзам ва таҳлилшуда пешниҳод намояд, то хонанда ҳам ба воқеиятҳои таърихӣ ошноӣ пайдо кунад ва ҳам таъсири эстетикӣ асарро эҳсос намояд.

Дар мавриди нақши тахайюли бадеӣ С. Улуғзода дар асарҳои таъкид мекунад, ки истифодаи бофтаҳои ҳаёли, ҳарчанд муҳим аст, бояд бо эҳтиёткорӣ анҷом дода шавад. Ӯ менависад: «Бофтаҳои ҳаёли дар асарҳои ман зиёд нестанд. Мумкин, ки ин камбудии ман бошад, зеро бе тахайюли бадеӣ ҳақиқати адабиётро наметавон дарёфт. Аммо ман дар истифодаи тахайюлот эҳтиёткор ҳастам» [10, 6].

Нависанда аввалан эътироф мекунад, ки истифодаи бофтаҳои ҳаёли бадеӣ дар осори таърихӣ ӯ маҳдуд аст ва ҳатто ин маҳдудиятро ҳамчун як навъ камбудии эҷодӣ мешуморад. Дар ҳамин ҳол, ӯ таъкид мекунад, ки истифодаи тахайюл бояд эҳтиёткорона сурат гирад, то воқеаҳои таърихӣ ва маъноӣ ниҳони онҳо бо воқеият мувофиқ бошанд. Ба назар мерасад, ки дар осори ӯ ҳам эстетика ва ҳақиқати таърихӣ бо ҳам ҳамоханганд ва аз таҳриф ё зиёд кардани бофтаҳои ҳаёли бадеӣ канора мегирад.

Мунаққидон низ ба ин ҷиҳати эҷодии С. Улуғзода низ тавачҷуҳ кардаанд, аз ҷумла академик М. Шукуров зикр кардааст, ки «Эҷодиёти С. Улуғзода дар насри тоҷик барои ташаккул ва тараққиӣ чараёни услубии реализми сирф ... роли асосӣ бозиддааст» [12, 149]. Дар воқеъ, Сотим Улуғзода бо истифодаи маҳдудии бофтаҳои ҳаёли бадеӣ ва тавачҷуҳи доимӣ ба воқеаҳои таърихӣ дар эҷодиёти худ услубии реалистии насро устувор карда, нақши муҳим дар рушди насри реалистӣ дар адабиёти тоҷик доштааст.

Доир ба ин паҳлуи эҷоди нависанда адабиётшинос Муллоев А. низ чунин таъкид мекунад: «Дар асарҳои Сотим Улуғзода бозофаринии бадеии таърих дар асоси ҳамохангии факту ҳуҷҷати таърихӣ, адабӣ ва илмӣ сурат гирифта, моҳият, арзиш ва маърифати таърих бо назардошти алоқамандии ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва маънавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст» [5, 110]. Ин гуфтаҳо баёнгарии он аст, ки эҷодиёти С.Улуғзода аввалан аз истифодаи бофтаҳои ҳаёли зиёд дар осори таърихӣ худдорӣ мекунад, ки ин аз назари ӯ як камбудии эҷодӣ мебошад. Аммо ҳамзамон, дар ҳамон иқтибос ӯ эътибори эҳтиёткорона ба истифодаи тахайюлро низ таъкид мекунад. Қалами ӯ дар ин маврид ду андешаро ҳамзамон ифода мекунад: аз як тараф маҳдудият ва эҳтиёткорӣ, аз тарафи дигар эҳтимолии истифодаи бофтаҳои бадеӣ барои фаҳм ва нишон додани ҳақиқати таърихӣ. Калимаи «мумкин» дар ибораи «мумкин, ки ин камбудии ман бошад» зиддияти байни ин ду нуқтаи назарро нишон медиҳад ва ба хонанда имкон медиҳад, ки шубҳа ва таҳлили эҳтимолии маҳдудиятро дар эҷод дарк намояд.

Аз нигоҳи таҳлили илмӣ, ин раванд нишон медиҳад, ки барои нависандаи насри таърихӣ муҳокима ва таҳлили дучонибаи воқеаҳои таърихӣ ва истифодаи

бадеӣ зарур аст. Нависанда бояд ҳамзамон асарро бо воқеиятҳои таърихӣ ҳамоҳанг созад ва ҳам таъсири эстетикӣ ва маънавии онро таъмин намояд.

Дар маҷмуъ, андешаҳои С. Улуғзода дар ин мавзӯ нишон медиҳад, ки насри таърихӣ на танҳо тасвири воқеаҳои гузашта аст, балки ҳамзамон тадқиқ, таҳлил ва пешниҳоди эстетикӣ ва маънавии онҳо мебошад. Эҳтиёткорӣ дар истифодаи тахайюл ва маҳдудияти бофтаҳои ҳаёлии бадеӣ асоси эҷодиёти ӯро ташкил медиҳанд ва саҳми С.Улуғзодаро дар таълими эстетика ва рушди насри таърихӣ тоҷик таъкид мекунанд.

Табиист, ки маҳак ва хислати асосии насри адабии таърихӣ ба тахайюли бадеӣ вобаста мебошад. Асноди таърихӣ ҳамчун манбаи воқеӣ барои нависанда заминаи бозғимод ва воқеанигорро фароҳам меорад, ки ҳамзамон ба ӯ имконият медиҳад, ки ҳаёлотӣ эҷодии худро бо маҳдудияти воқеият муттаҳид созад. Дар ин замина дарки моҳияти ҳақиқати таърих ба таври эҷодӣ яке аз вазифаҳои асосии кори нависандаи таърихнигор маҳсуб меёбад.

Дар мақолаҳои мувоҳисавии С.Улуғзода ва мунаққид А.Сайфуллоев дар мавриди симои Хотун аз повести «Ривояти суғдӣ», ки нимаи дувуми солҳои 70-уми асри ХХ ба миён омада буд, асосан, масъалаи мазкурро дар бар мегирифт. Ин мувоҳиса тавассути рӯзномаи «Маориф ва маданият» ба амал омад ва дар ҷавоб ба мунаққид С.Улуғзода ду мақолаи танқидии худро ба нашр расонид: яке «Реплика ба мунаққид» (1976), ва дигаре «Ҳақиқати асар ва танқиди он» (1977) мебошанд. Дар ин мақолаҳо С.Улуғзода эродҳои мунаққид А.Сайфуллоевро бо далелҳои қатъӣ рад карда, доир ба маҳсулиятҳои насри таърихӣ андеша ронда, дар эҷоди ин навъи наср таъсири амиқи асари таърихӣ ба хонанда, хунари нависандаи таърихнигор ва нақши тахайюли бадеиро аз масъалаҳои асосии нависандаи таърихнигор арзёбӣ кардааст.

Насри таърихӣ дар эҷодиёти С. Улуғзода ҳамчунин ҷиҳати таъсири эстетикӣ ва маънавӣ ба хонанда аҳамияти калон дорад. Ба назар мерасад, ки ӯ тавонистааст ҳамзамон фаҳмиши воқеаҳои таърихӣ ва таъсири бадеии онҳоро ба хонанда фароҳам оварад. Муаллиф бо истифода аз таҷрибаи худ ва омӯхтани амиқи санадҳо ва далелҳои таърихӣ тавонистааст воқеаҳои гузашта ва шахсиятҳои барҷастаро воқеъбинона ва бо диққат ба ҷузъиёти таърихӣ дар осораш инъикос намояд.

Хулоса, афкори адабӣ-танқидии С.Улуғзода доир ба насри таърихӣ ба се ҷанбаи муҳим равона шудаанд:

1. Таъсири амиқи асари таърихӣ ба хонанда;
2. Хунари нависандаи таърихнигор;
3. Нақши тахайюли бадеӣ дар насри адабии таърихӣ.

Мулоҳизаҳои ӯ ҳамчун нависандаи таърихнигор дар заминаи машаққати эҷодӣ осори таърихӣ ба вучуд омадаанд ва барои рушди жанри насри таърихӣ дар адабиёти тоҷик аҳамияти назаррас доранд. Дар робита ба ин менависад: «Сабақи таърих ва санади таърихӣ танҳо ба хоҳири ёди таърих набуда, балки бештар барои андӯхтани таҷрибаи таърихӣ, тафсири ҳақиқати сарнавишти шахсони бузурги таърихӣ, шахсияти хунарӣ, эҳёи ҳофизаи таърихӣ, худшиносӣ ва ҳудафрӯзи ҳамзамон нигаронида шудааст» [5, 126]. Мавсуф ҳамчун мунаққиди борикбин ва нуктасанҷ, таърихнигори маърифатпарвар диққати маҳсус ба таҳлили ҷузъиёти воқеаҳои таърихӣ ва шахсиятҳои барҷаста додааст. Ӯ тамоми ҷузъҳои воқеаҳои гузашта ва симоҳои таърихро бо дақиқӣ ва

воқеъбинӣ дар асарҳояш инъикос менамояд, ки ин омил муваффақияти ӯ дар офариниши осори таърихӣ маҳсуб меёбад. Эҷодиёти С. Улуғзода намунаи ҳамоҳангии санади таърихӣ, таҳлили воқеаҳои гузашта ва истифодаи эҳтиёткори тахайюли бадеӣ мебошад, ки ҳамзамон барои хонанда арзиши таърихӣ, эстетикӣ ва маънавӣ дорад.

Аз ин ҷиҳат, нақши С. Улуғзода дар рушди насри таърихӣ дар адабиёти тоҷик фарогир ва назаррас мебошад. Ӯ бо барқарорсозии воқеиятҳои таърихӣ ва ҳамоҳангии он бо бофтаҳои бадеӣ, ҳам дар таҳаввули жанрӣ, ҳам дар таълими эстетикӣ ва маънавӣ саҳми арзанда гузоштааст. Ин омилҳо нишон медиҳанд, ки насри таърихӣ дар осори ӯ ҳам як асари илмӣ ва таърихнигорона, ҳам як эҷодиёти бадеӣ ва эстетикӣ мебошад.

КИТОБНОМА

1. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф, 1999, 450 с.
2. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав) (Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии) / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
3. Забехулло, Бехрӯз. Мақоми таърих ва тоҷику Тоҷикистон дар осори Айнӣ / Бехрӯзи Забехулло // Суханшиносӣ (Маҷаллаи илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон), №3 (52). – Душанбе: Истеъдод, 2025. – С. 185- 195.
4. Исоматов, М. Тоҷикон дар тасвири Сотим Улуғзода / М. Исоматов. – Душанбе: Ирфон, 2002, 156 с.
5. Муллоев, А. Чехранигории хунарӣ дар насри таърихӣ / А. Муллоев. – Душанбе: Ирфон, 2003, 176 саҳ.
6. Эмомалӣ, Сирочиддин. Таҷассуми бадеии таърих дар насри Сотим Улуғзода (солҳои 60-80-уми асри XX) / Сирочиддини Эмомалӣ. – Душанбе: ДМТ, 2020. – 240 с.
7. Солеҳов, Н. Шиноҳти «Ривояти суғдӣ»-и Сотим Улуғзода аз дидгоҳи Мухаммадҷони Шакурӣ / Н. Солеҳов // Суханшиносӣ (Маҷаллаи илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон), №3. – Душанбе: Истеъдод, 2022. – С. 123- 125.
8. Улуғзода, С. Гуҳар бе хунар нописанд асту хор (Сухбати Н.Раҳмонов бо нависандаи мумтоз С.Улуғзода) / С. Улуғзода // Газетаи муаллимон, 29 сентябр, 1987. – С. 4.
9. Улуғзода, С. Пай афкандам ба заҳмат коҳе баланд... (Сухбати рӯзноманигор Назокат Олимова бо нависандаи маъруф, дорандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллои Рӯдакӣ С.Улуғзода) / С. Улуғзода // Занони Тоҷикистон, 1988, № 5. – С. 10-12.
10. Улуғзода, С. Сухан аз рӯзгори Фирдавсӣ (Мусоҳибаи адабиётшинос Сафар Абдулло бо нависанда ва донишманди мумтоз С.Улуғзода) / С. Улуғзода // Адабиёт ва санъат, 19 феврал, 1987. – С. 6.
11. Шарифов, Х. Сараҳбори зиндагӣ / Х. Шарифов // Садои Шарк, 1979, №1. – С. 143- 145.
12. Шукуров, М. Достони дили озодипарвари халқ / М. Шукуров // Садои Шарк, 1976, №11. – С. 148- 150.

АҲАММИЯТИ НАСРИ ТАЪРИХӢ

АЗ НИГОҲИ АДАБӢ-ТАНҚИДИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

Дар ин пажӯҳиши нақши Сотим Улуғзода дар таҳаввул ва ташаккули насри таърихӣ адабиёти тоҷик мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф

бо таъя ба андешаҳои адабиётшиносони тоҷик, аз ҷумла М.Шукуров, Х.Асозода, М.Исоматов, М.Раҷабӣ ва А.Муллоев равиш, услуб, мазмун ва муҳимтарин тамоюлҳои эҷодии Сотим Улуғзодаро дар насри таърихӣ баррасӣ намуда, ба масъалаҳои ҷамоҳангсозии санад ва тахайюли бадеӣ, эҳтиёткорӣ дар истифодаи унсурҳои ҳаёлии эҷодӣ ва дарку фаҳми маънои амиқи воқеаҳои таърихӣ таваҷҷуҳ зоҳир кардааст.

Аз андешаҳои Сотим Улуғзода бармеояд, ки насри таърихӣ на танҳо василаи тасвири факт ва воқеаҳои гузашта, балки омили муҳими ташаккули ҳудодоҳии миллӣ ва дарки таърихӣ дар шуури хонанда мебошад. Таҳлили осори таърихӣ ӯ нишон медиҳад, ки нависанда дар эҷоди асари таърихӣ асноди таърихиро ҳамчун маводи асосӣ истифода намуда, онҳоро бо эҳтиёт ва дониши илмӣ бо шакли бадеӣ муттаҳид месозад.

Аз ин бармеояд, ки мулоҳизаҳои Сотим Улуғзода ҳамчун нависанда ва таърихнигори барҷаста оид ба паҳлӯҳои гуногуни насри таърихӣ дар заминаи таҷрибаи гании эҷодӣ ва машаққати офариниши осори таърихӣ ба вучуд омадаанд. Ҳамин омилҳо саҳми арзишманди ўро дар рушд, ташаккул ва устувори насри таърихӣ дар адабиёти тоҷик таъйид менамояд.

Калидвожаҳо: насри таърихӣ, тахайюли бадеӣ, таърихнигорӣ, воқеаҳои таърихӣ, таҳлил, воқеият, таҳқиқи бадеӣ, нависандаи таърихнигор, эҷодиёт, ҳақиқат.

ЗНАЧЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ В ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКОМ ВОСПРИЯТИИ СОТИМА УЛУГЗОДА

В данном исследовании рассматривается вклад Соти́ма Улу́гзода в формирование и развитие исторической прозы таджикской литературы. Автор также опирается на мнения таджикских литературоведов, в том числе М. Шукурова, Х. Асозода, М. Исмадова, М. Раджабова и А. Муллоева, анализируя язык, стиль, содержание и важнейшие особенности произведений Соти́ма Улу́гзода в жанре исторической прозы. Особое внимание уделяется вопросам художественного мышления, мастерству писателя и использованию элементов жизни эпохи и глубокому осмыслению исторических событий.

Отмечается, что произведения Соти́ма Улу́гзода посвящены не только художественному изображению исторических фактов и событий, но они также раскрывают важные социальные и духовные проблемы общества своего времени. Анализ исторических произведений писателя показывает, что он опираясь на реальные исторические источники, одновременно широко использует научные знания и художественное воображение.

Также подчеркивается, что Сотим Улуғзода как писатель и историк сумел по-новому осмыслить прошлое и вывести историческую прозу на новый художественный и идейный уровень. Его вклад особенно значителен в развитии художественного мышления, совершенствование формы и становление исторической прозы в таджикской литературе.

Ключевые слова: историческая проза, художественное воображение, историография, исторические события, анализ, действительность, художественное исследование, писатель-историк, творчество, правда.

THE SIGNIFICANCE OF HISTORICAL PROSE FROM A LITERARY-CRITICAL POINT OF VIEW OF SOTIM ULUGZODA

This study examines the role of Sotim Ulugzoda in the development and formation of historical prose in Tajik literature. Based on the ideas of Tajik literary critics, including M. Shukurov, H. Asozoda, M. Isomatov, M. Rajabi and A. Mulloev, the author examines Sotim Ulugzoda's approach, style, content and most important creative trends in historical prose, paying attention to the harmonisation of documents and artistic imagination, caution in the use of creative imagery and understanding of the deeper meaning of historical events.

It follows from Sotim Ulugzoda's ideas that historical prose is not only a means of describing the facts and events of the past, but also an important factor in the formation of national self-awareness and historical perception in the reader's mind. An analysis of his historical works shows that the writer uses historical documents as the main material in the creation of historical works, combining them with caution and scientific knowledge with artistic form.

It follows that Sotim Ulugzoda's reflections as an outstanding writer and historian on various aspects of historical prose were formed on the basis of his rich creative experience and the difficulties of creating historical works. These factors confirm his valuable contribution to the development, formation and establishment of historical prose in Tajik literature.

Keywords: *historical prose, artistic imagination, historiography, historical events, analysis, reality, artistic research, historical writer, creativity, truth.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Завкибек Махсудович – унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДБЗХТ ба номи Сотим Улуғзода, муовини директор оид ба илм ва робитаҳои байналмилалӣ Коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ ба номи С.Айнӣ. **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, **Телефон:** (+992) 918.87.87.62. **Почта:** z.saidov80@mail.ru

Сведения об авторе: Саидов Завкибек Махсудович – соискатель кафедры теории и истории литературы ТГУВЯ имени Сотима Улуғзода, заместителя директора по науке и международным отношениям Педагогического колледжа имени Хосият Махсумовой ТГПУ имени Садриддина Айни. **Адрес:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, **Телефон:** (+992) 918.87.87.62. **Почта:** z.saidov80@mail.ru

About the authors: Saidov Zavkibek Makhsudovich – Science researcher at the Theory and history department of the IFLU named after S. Ulugzoda, Deputy Director for Science and International Relations of Pedagogical College named after Kh. Makhsumova, TSPU named after S. Ayni Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Telephone: (+992) 918.87.87.62. Email: z.saidov80@mail.ru

**НАҚШИ «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ ДАР ТАШАККУЛИ
ЧАҲОНБИНИИ ҲОФИЗ**

**Сулаймон Ваҳҳобзода
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Дар давоми ҳазорсолаҳо халқи тоҷик ва сарзамини он ҳамчун маҳди тарбия ва рушди шахсиятҳои барҷаста дар соҳаҳои мухталиф будааст. Аз фармондеҳон ва роҳбарони шучоъ то шоирон ва ҳакимони барҷаста, донишмандон ва ҳунармандони машҳур, ҳар яке нақши муҳимме дар таърихи ин сарзамин доштаанд. Дар миёни ин бузургон, бидуни шак Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ чойгоҳи хоссе дорад ва ба унвони яке аз бузургтарин ва машҳуртарин шахсиятҳои таърихи башарият шинохта мешавад. Дар миёни номбардорони таърихи мардуми тоҷику форс ҳеҷ кас монанди Фирдавсӣ нақши мондагор бар сарнавишти миллату кишвари худ нагузоштааст. Фирдавсӣ бо тақя бар қудрати беназири шеър ва андешаи жарфи худ бинои устувор бунёд ниҳод, ки бо гузашти қарнҳо аз ҳаводис ва таҳҷуми ақвоми гуногун дар амон мондааст. «Вақте ба дараҷаи шухрат ва эътибори анбуҳи шоирони Эрон дар ҳазор соли гузашта менигарем ва тазқирахову китобҳои таърихиёро варақ мезанем, мебинем, дар ҳар асре шоире дар авҷи шухрату номдорӣ буда, аммо бо гузашти солҳо ва тағйирёбии завқҳои шоирони дигаре ба майдон омадаанд, ки пардаи фаромушӣ бар рӯи осори номдорони гузашта афтадааст. Аз миёни шоирони ҳазор соли гузашта наздик ба даҳ тан дар пояҳои мухталиф шухрати худро ҳифз кардаанд ва сарнавишти ҷовидонагӣ ёфтаанд, ки дар миёни инҳо Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» и ӯ чун хуршед дар байни ситорагон медурахшад» [6, 25].

Дар гардишҳои пурталотуми таърих, «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ҳамчун намунаи олии устувори адабӣ дар баробари фишрҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ мавқеи худро нигоҳ доштааст. Ин асар арзишҳои ҳунари ва фарҳангии мардуми форсиабонро таҷассум намуда, дар ҳифзи хувияти миллии онҳо нақши муҳимме бозидааст. Маҳорати волои адабии Фирдавсӣ «Шоҳнома»-ро ба як асари гаронмои на танҳо адабиёти миллии, балки адабиёти ҷаҳон табдил додааст.

Аз замоне, ки ин ҳамосаи беназир ба забонҳои аврупоӣ тарҷума шуд, ҷаҳониён шигфатзадаи азамат ва шукӯҳи андешаҳои ҷаҳонии он гаштанд. Ҳарчанд зарофатҳои фикрӣ ва ҳунарии «Шоҳнома» дар тарҷума ба забони дигар ба таври комил интиқол наёфтааст ва ин асар оинае аз фарҳангу тамаддуне буд, ки бо одобу русуми миллатҳои дигар тафовут дошт, аммо нубуғи Фирдавсӣ ва ҳунари ӯ дар халқи ин шоҳкор марзҳоро дарнавардид ва ҷаҳониёро маҷзуби худ кард.

Ин ҳамосаи бебадил, ки ба забонҳои гуногун тарҷума шудааст, дариҷае ба сӯйи фарҳангу таърихи тоҷикон мекушояд ва тасвири аз рашодатҳо, фидокориҳо ва арзишҳои мардуми форсиабонро ба намоиш мегузорад.

Шоир, нависанда ва мутафаккири олмонӣ ва ҷаҳонӣ Иоханн Волфганг Гёте дар бахшии «Ёддоштҳо ва мақолот»-и «Девони ғарбӣ-шарқӣ»-и худ дар

борай чанд шоири форсу тоҷик маълумот додааст, ки яке аз ин шоирон Фирдавсӣ мебошад. Минҷумла ӯ дар бораи Фирдавсӣ менависад: «Фирдавсӣ бо ҳамаи завқ бар сари дostonҳои бostonиву ноби милли мемонад ва мекушад дар забон низ ба покии нахустини он ва қобилиятҳои пешинаш даст ёбад. Дар ҳамин росте вожаҳои арабири канор мегузорад ва ҳар чӣ бештар ба паҳлавӣ рӯй меорад» [2, 142]. Гёте дар ҳамин китоб шеъре бо номи «Фирдавсӣ мегӯяд» дорад, ки чунин аст:

Чӣ бераҳмӣ ту, эй дунё?! Намебинӣ?

Ки ноҳақ мекушӣ парвардаҳоятро.

Ба баҳше бахту ризқу умри пурмоя,

Ба баҳше додаӣ ранҷу аноятро... [2, 278]

Ян Рипка-донишманди бузурги чех дар рисолаи «Таърихи адабиёти Эрон» барҳақ навиштааст: «Фирдавсӣ дар саросари арсаи адабиёти форсӣ чун Таҳамтан қад барафрохтааст» [6, 25].

Дар паҳнаи таърих шоирони номваре зухур кардаанд, ки бо сурудаҳои худ номе дурахшон аз худ ба ёдгор гузоштаанд. Аммо дар ин миён ҳеҷ якро намеёбем, ки монанди Фирдавсӣ тамоми ҳастии худро вақфи офаридани як асар карда бошад.

Ормони Фирдавсӣ дар офаридани «Шоҳнома» ба маротиб болотар аз орзуҳои шахсӣ ё қавмӣ аст. Ӯ дар ин ҳамосаи бузург ба дунболи эҳёи ҳувияти миллии ва бедории вичдони башарият будааст.

«Шоҳнома» дар муддатзамони кӯтоҳ ба забонҳои мухталиф тарҷума шуд ва паёмҳои он на танҳо дар Эрон ва Тоҷикистон, балки дар саросари ҷаҳон танинандоз шудааст. Он бо мазмунҳои ахлоқии амиқ ва дарсҳои омӯзандаи зиндагиаш нақши бемисле дар тарбияти инсонҳо ва бедории вичдони башарият ифо кардааст. Ин асар ҳамчун ганҷинаи арзишманд ҳувияти миллии тоҷиконро пос медорад ва ба унвони меросе аз фарҳанг ва тамаддуни онҳо дар таърихи башарият хоҳад монд.

Ҳамин ормон ва миллатдӯстии Фирдавсӣ, ҷанбаҳои тарбиявӣ ва мазмунҳои ахлоқии «Шоҳнома»- и ӯ буд, ки тавонист дар муддати кӯтоҳ ба сари забон биёяд ва таъсире барои бедор кардани ҳувияти миллии, ватанпарварӣ, истиқлолхоҳӣ ва инсондӯстӣ, на танҳо дар миллати хеш, балки дар ақвоми дигар низ ба ҷой гузорад.

«Шоҳнома» ва қаҳрамонҳои он ба андозае дар миёни халқу миллатҳои форсизабон шуҳрат пайдо кардаанд, ки то ба ҳол бештари мардум ба фарзандонашон бо як орзуву умед номҳои қаҳрамонони «Шоҳнома»-ро мениҳанд ва аз гузаштани номҳои манфии ин асар иҷтиноб меварзанд. Авом рангинкамонро «Камони Рустам» ва шахси далеру ҷасур ва нотарсро Рустам меномиданд.

Ҳамин тавр, «Шоҳнома» ва Ҳакими Тӯс мавриди таваҷҷуҳи шоирони Машрику Мағриб гардид, ки онҳо алоқаи худро ба ин шоҳасари бузург ва ҷаҳонӣ, чи ба таври талмеҳот аз ин асар ва чи васфи ин шоири ватандӯст, дар шеърҳои худ дарҷ кардаанд.

«Маҳбубияти «Шоҳнома», шуҳрат, овоза ва таъсири он саросари ҷаҳонро фаро гирифта, донишмандони ҳар мулку сарзаминро дар пешгоҳи шукӯҳи маънавии хеш ба зонаи мутолиаи таҳқиқ, тарҷума ва нашр нишондааст» [1, 6].

«Шохнома» бештарин таъсирро зотан дар забон ва сабки ҳамосаҳои манзум гузоштааст, то он ҷо ки метавон гуфт аз «Гаршоспнома»-и Асадӣ то «Шаҳаншоҳнома»-и Сабо ва «Қайсарнома»-и Адиби Пешоварӣ, ё дostonҳое чун «Варқаву Гулшоҳ»-и Айюқӣ, «Ҳумойнома» аз шоире ношинос, «Сомнома» ва «Ҳумой ва Ҳумоюн» аз Ҳочуи Кирмонӣ, ҳеч як аз таъсири забон ва сабки «Шохнома» барканор намондаанд. Аз миёни ин ҳамосасароён танҳо Асадӣ бо вучуди таъсир пазируфтанд аз «Шохнома», худ низ ба сабки мустақиле расидааст, аммо дигар ҳамосасароён баъд аз ӯ ба чунин истиқлол даст наёфтаанд, балки ҳамон забон ва сабки Фирдавсро дар сатҳе поинтар ва содаву рӯзмаррагӣ тақлид кардаанд. Дар ин осор гоҳ аз Фирдавсӣ ва «Шохнома» низ ном рафтааст ва ба бархе рӯйдодҳои он ишора шудааст. Мавзуи ҳамосаҳои миллии пас аз Фирдавсӣ шарҳи дигари корҳои ҳамон паҳлавонони «Шохнома» ва ё афроди дигари хонадони онҳост.

Бархе дигар аз манзумаҳои ривоии ошиқона, чун «Хусраву Ширин» -и Низомӣ, таъриҳӣ ҳамчун «Искандарнома»-и Низомӣ, ирфонӣ, ҳамчун бархе аз маснавиҳои Аттот ва Мавлавӣ ва чи ҳикамӣ монанди «Калилаву Димна» -и Қонееи Тусӣ ва «Бӯстон» -и Саъдӣ, аз забону сабк ва гоҳ танҳо аз мавзӯҳо ва мазмунҳои «Шохнома» таъсир гирифтаанд.

Дар бархе аз ашъори ғиноии форсӣ низ нуфузи «Шохнома» ошкор аст. Аз шуарои садаи панҷуми қамарӣ, шоироне чун Қатрони Табрэзӣ, Носири Хусрав, Азрақӣ ва Масъуди Саъди Салмон аз «Шохнома» таъсир гирифтаанд. Масалан, Масъуди Саъди Салмон аз талмеҳи рафтани Бежан ба ҷанги гурозон истифода кардааст:

*Эй гурозон, ҳало, ҷаҳон гиред,
Ки ҷаҳонро надид шуд Бежан [3, 97].*

Ин таъсирро дар девони бархе аз сарояндагони дигар, ки дар нимаи дувуми асри панҷум ва шашуми қамарӣ мезистанд, ҳамчун Усмони Мухторӣи Ғазнавӣ, Санои Ғазнавӣ, Анвари Абевардӣ, Сӯзани Самарқандӣ, Амир Муизии Нишопурӣ ва Ҳоконии Шарвонӣ низ мебинем. Ҳоконӣ бо хитоб ба мамдуҳи худ мегӯяд:

*Агар тан ба ҳазрат наёрам, аҷаб не,
Ки Раҳие сазовори Рустам надорам [3, 449].*

Анвари Абевардӣ ишқу муҳаббати худро ба Фирдавсӣ чунин баён кардааст:

*Офарин бар равони Фирдавсӣ,
Он ҳумоюннажоди фархунда!
Ў на устод буду мо шогирд,
Ў худованд буду мо банда [4, 21]!*

«Шохнома», ки поёи устувори забони форсӣ-тоҷикӣ ба шумор меравад, ба ашъори шоирони баъд аз даврони Фирдавсӣ, баҳусус Ҳофизӣ Шерозӣ, таъсири амиқ гузоштааст. «Аҳамияти каломӣ шӯрангези Ҳофиз ва сирри шуҳрати шоири бузург дар ин аст, ки маънӣ ва мазмунҳои баланди назарӣ, панду ҳикматро бо суҳанҳои ширин баён кардаву ба ҳар мавзӯ аз равзанаи ишқ менигарад» [5, 48]. Ҳофиз, ки худ устои суҳан буд, бо огоҳӣ аз мафҳумҳои асотирии «Шохнома» илҳом гирифта, онҳоро дар ашъораш ба кор бурдааст. Инъикоси асотир ва қаҳрамонҳои эронӣ дар девони Ҳофиз яке аз мавзӯҳои муҳим ва барҷастаи

ашъори ўст. Бешубҳа, Ҳофиз куллаи баланди фарҳанги эронӣ ва намунаи камоли шахсияти инсонӣ мебошад. Худи Ҳофиз дар замони зиндагиаш ба ин воқеият огоҳ буд, ки хунар ва шеърӣ ӯ аз марзҳои Эрон фаротар рафта, ӯро ба як гавҳари нодир дар шеърӯ шоирӣ табдил додааст. Ин хусусият хоси одамони донову огоҳ аст, ки дар замони худ аз аҳамият ва бузургии кори худ огоҳанд ва медонанд, ки дар чи роҳе қадам ниҳодаанд ва осори онҳо чи гуна ба ҷомеаи башарӣ таъсир хоҳад гузошт:

*Ироқу Форс гирифтӣ ба шеъри хуш, Ҳофиз,
Биё, ки навбати Бағдоду вақти Табрез аст [17, 71].*

Ашъори Ҳамосӣ, бавижа «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, дар қолаби маснавӣ ва дар баҳри мутақорибӣ мусаммани мақсур навишта шудааст, дар ҳоле ки Ҳофизро бо ғазалиёташ мешиносанд, ки ҳеч қадом аз ғазалиёти ӯ дақиқан дар ҳамин вазн суруда нашудааст. Албатта ҷаҳор ғазал аз девони ӯ дар рукнҳои мутафовити баҳри мутақориб суруда шуда, ки як ғазали маъруфи он бо матлаби:

*Саломе чу бӯи хуши ошноӣ,
Бад-он мардуми дидаи рӯшноӣ [17, 427]!*

дар баҳри мутақорибӣ мусаммани солим аст. Дар саросари девони Ҳофиз фақат «Соқинома»-и ӯ аз ҳайси шакл, қолаб ва вазн бо «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ баробарӣ мекунад, ки аз ин таваҷҷуҳи амиқ ва дақиқи Ҳофизро ба «Шоҳнома» метавон ба равшанӣ дарёфт, махсусан дар ҷое, ки вай ба сароҳат номи «Шоҳнома» ва шахсиятҳои достонии онро ба забон меоварад:

*Шавкати пури Пашангу теги оламгири ӯ,
Дар ҳама «Шаҳнома»-ҳо шуд достони анҷуман [17, 352].*

Бо таваҷҷуҳ ба пури Пашанг, ки ҳамон Афросиёб - подшоҳи Туронзамин дар «Шоҳнома» аст, дармеёбем, ки мурод аз «Шоҳнома» ҳамон «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, ки Ҳофиз илова бар вазни Ҳамосӣ аз шахсиятҳои «Шоҳнома» низ барои баёни мақсуд истифода бурдааст:

*Биё, соқӣ, он май, ки аксаи зи ҷом
Ба Кайхусраву Ҷам фириштад паём.
Бидеҳ, то бигӯям ба овози най,
Ки Ҷамшед кай буду Ковус кай.
Ҳамон манзил аст ин ҷаҳони хароб,
Ки дидаст айвони Афросиёб [17, 445].*

Аз ин байтҳо чунин маълум мегардад, ки Ҳофиз дар «Соқинома»-и худ бисёре аз қаҳрамонони миллӣ ва асотирии «Шоҳнома»-ро аз дидгоҳи нав мавриди истифода қарор медиҳад.

Агарчи шоирони дигари пеш аз Ҳофиз қаҳрамонони «Шоҳнома»-ро дар осори худ ном бурда ва нигоҳе ба ин асар доштаанд, аммо бачуръат метавон гуфт, ки ҳеч қадом ба андозаи Ҳофиз дар ин қор муваффақ набудаанд, зеро Ҳофиз пас аз Фирдавсӣ дувумин шоирест, ки руҳи волои эронӣ ва фарҳанги бостониро дар девонаш зинда мекунад.

Таъсири «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба ашъори Ҳофиз аз мавзӯҳои мавриди алоқаи пажӯҳишгарони адабиёт ва мақолоти зиёде дар ин замина навишта шудааст. Девони Ҳофиз пур аз ишорот ба қаҳрамонон ва достонҳои «Шоҳнома» аст, ки ҳамин ишорот поя ва асоси бисёре аз ин таҳқиқот шудаанд.

Ҳофиз ишороти мустақим ва ғайримустақиме низ ба «Шоҳнома» дорад ва муҳтавои асосии Ҳамосӣ ва асотирии Эронро аз Фирдавсӣ мегирад, на аз дигар шоир. Яке аз намунаҳои боризи ин таъсирпазирӣ байтест, ки Ҳофиз мегӯяд:

*Дехқони солхурда чи хуш гуфт бо писар,
К-эй нури чашми ман, ба ҷуз аз кишта надравӣ* [17, 422].

Ба назар мерасад манзури Ҳофиз аз «деҳқони солхурда» ҳамон Фирдавсӣ аст ва ин байт ишорае ба ин байти машҳури «Шоҳнома» дар «Достони Сиёвуш» дорад:

*Нигар, то чи корӣ ҳамон бидравӣ,
Сухан ҳар чӣ гӯӣ, ҳамон бишнавӣ* [15, 226].

Ин пайванди муҳтавоӣ, нишондиҳандаи таъсири амиқи Ҳофиз ба «Шоҳнома» аст.

Дар байти дигар Ҳофиз аз иборати «пири деҳқон» истифода мекунад:

*Ғами қуҳан ба майи солхурда дафъ кунед,
Ки тухми хушдилӣ ин аст, пири деҳқон гуфт* [17, 107].

Ин ҷо низ эҳтимол меравад, ки манзури Ҳофиз Фирдавсӣ аст. Ин мазмун, яъне дафъи андуҳ бо май, дар «Шоҳнома» низ дида мешавад. Фирдавсӣ борҳо аз забони паҳлавонон ва шоҳон ба ин мавзӯ пардохтааст, махсусан дар «Достони Рустаму Исфандёр». Яке аз ин маворид ҳикояти Исфандёр аст, ки пас аз фоли бад дидан барои дафъи ғам ба май рӯй меорад:

*Чу гул бишқуфид аз майи солх(в)ард,
Рухи номдорону шоҳи набард* [16, 25].

Ин шабоҳатҳои мазмунӣ нишон медиҳад, ки Ҳофиз бо дарки боварҳои Фирдавсӣ ин идеяҳоро дар шеърҳои худ ба кор бурдааст.

Дар мачмуъи ин шабоҳатҳо ва ишороти дақиқ, таъсирпазирӣ амиқ ва огоҳонаи Ҳофиз аз «Шоҳнома»-ро таъйид мекунам. Метавон гуфт, ки «Шоҳнома» на танҳо манбаъе барои дostonҳо ва қаҳрамонон барои Ҳофиз буда, балки ба унвони як манбаъи фикрӣ ва фалсафӣ низ мавриди тавачҷуҳи ӯ қарор гирифтааст.

«Ҷоми Ҷаҳоннамо», ки бо номи «Ҷоми Ҷам» ё «Ҷоми Кайхусрав» низ шинохта мешавад, дар устураҳои миллии мо василаест барои огоҳӣ аз вақоъи ҷаҳон. Дар «Шоҳнома» Кайхусрав бо истифода аз ин ҷом Бежанро дар ҷом меёбад:

*Бимон, то биёяд маҳи фарвадин,
Ки бифрӯзад андар ҷаҳон ҳури дин...
Бихоҳам ман он ҷоми гетинамой,
Шавам пеши Яздон, бибошам ба пой.
Бигӯям туро, ҳар кучо Бежан аст,
Ба ҷом-андарун ин маро равшан аст* [10, 399].

Ҳофиз ин намодро ба шеваи нав тафсир карда ва онро намоде аз замири огоҳ ва биниши дарунии инсон медонад. Дар нигоҳи ӯ, «Ҷоми Ҷаҳоннамо» як шайъи моддӣ нест, балки намоде аз тавоноии ирфонӣ барои кашфи асрори дарун ва берун аст. Ин мафҳум дар ашъори мутааддиде аз ӯ мунъакис шудааст:

*Солҳо дил талаби Ҷоми Ҷам аз мо мекард,
В-ончи худ дошт, зи бегона таманно мекард* [17, 149].

Ҳофиз аз достони подшоҳоне чун Ҷамшед, Ковус ва Кайхусрав барои баёни мафҳуми нопойдорӣ ва фанопазирии кудратҳои дунявӣ истифода намуда азамат ва сипас заволи онҳоро дарсе барои ибрат гирифтанд медонад:

Кӣ огаҳ аст, ки Ковусу Кай кучо рафтанд?

Кӣ воқиф аст, ки чун рафт тахти Ҷам бар бод? [17, 126].

Инчунин Ҳофиз ба шахсиятҳои калидии дигари «Шоҳнома» чун Бежан, Сиёвуш, Рустам ва Афросиёб ишора дорад. Бежан намоди бегуноҳӣ ва пойбандӣ ба аҳду паймон аст. Ҳофиз бо тарҳи ин дoston аз беадолатиро интиқод мекунад:

Сӯхтам дар чоҳи сабр аз баҳри он шамъи Чигил,

Шоҳи туркон фориғ аст аз ҳоли мо, ку Рустаме [17, 408]?

Ҳофизи Шерозӣ аз дostonҳои Баҳроми Гӯр ва Хусрави Парвиз низ ишора намуда, аз сарнавишти онҳо барои таъкид бар парҳез аз ғурур истифода мекунад:

Каманди сайди баҳромӣ бияфкан, ҷоми ҷам бардор,

Ки ман паймудам ин саҳро, на Баҳром асту на гӯраш [17, 255].

Хулоса, таъсири «Шоҳнома» бар шеърӣ Ҳофиз танҳо маҳдуд ба шахсиятҳо ва дostonҳо нест, балки дар сатҳи амиқтар шомили ҷаҳонбинӣ, ҳикмат ва ҳувиҷати миллӣ мешавад. Пайванди Ҳофиз бо «Шоҳнома» пайвандест огоҳона ва ҳунармандона, ки нишон аз умқи дониш ва биниши фарҳангии ин шоири бузург дорад.

Таъсири шахсият ва сухани Фирдавсӣ дар таҷрибаи эҷодии ҳамаи суханварони тоҷику форс ва бисёре аз адибони бузурги ҷаҳон ба таври барҷаста ошкор аст. Тамоми шоирон аз Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ таъсир пазируфтаанд ва меҳру алоқаи худро нисбат ба Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» дар ашъори худ баён кардаанд.

КИТОБНОМА

1. Андарзномаи Фирдавсӣ. Таҳия ва тадвин аз Зоҳир Аҳрорӣ, Камол Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 272 с.
2. Гёте, И.В. Девони ғарбӣ–шарқӣ, таҳия танзим ва пешгуфтори Алишери Замон, Шодӣ Шокирзодаи Нуъмонпур / И.В. Гёте. – Душанбе: Адиб, 2011. – 384 с.
3. Ёҳаққӣ, Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ / Муҳаммадҷаъфар Ёҳаққӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.
4. Китобшиносии Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» (Нишондиҳандаи библиографии адабиёт) Китоби 1. / Мураттиб Юнусов А. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 450 с.
5. Нуров П.Г. Мураккабвожаҳои тоҷикибунёд дар ашъори Ҳофизи Шерозӣ / Г.П. Нуров // «Суханшиносӣ», №3, 2025 – С. 47-57.
6. Риёҳӣ, Муҳаммадамин. Фирдавсӣ / Муҳаммадамин Риёҳӣ. – Душанбе: Шучоён, 2010. – 338 с.
7. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. – Ҷ. 1. / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. – Ҷ. 2. / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. – Ҷ. 3. / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
10. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 4. / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 480 с.

11. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. – Ҷ. 5. / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
12. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 6. / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 480 с.
13. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 7. / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 480 с.
14. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 8. / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 480 с.
15. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 1. / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Шарқи озод, 2025. – 792 с.
16. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 2. / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Шарқи озод, 2025. – 704 с.
17. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон / Ҳофиз Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 480 с.

НАҚШИ «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҶАҲОНБИНӢИ ҲОФИЗ

Таъсири «Шоҳнома» ва нигорандаи он - Фирдавсӣ дар ҳар асру замоне чи аз назари ахлоқӣ ва чи аз назари шинохт ва хувияти миллӣ бар ҳар шоире, ки пас аз ӯ по ба арсаи адабиёт ниҳодааст, ба равшанӣ мушоҳида шудааст.

«Шоҳнома», ки пояи устувори забони форсӣ-тоҷикӣ ба шумор меравад, ба ашъори шоирони баъд аз даври Фирдавсӣ, бахусус Ҳофиз Шерозӣ, таъсири амиқ гузоштааст. Ҳофиз, ки худ устоди суҳан буд, бо огоҳӣ аз мафҳумҳои асотирии «Шоҳнома» илҳом гирифта, онҳоро дар ашъораи ба кор бурдааст.

Ин мақола ба баррасии амиқи таъсири «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба шеърҳои Ҳофиз Шерозӣ мепардозад. Дар он нишон дода мешавад, ки Ҳофиз чи гуна аз устураҳо, шахсиятҳо ва мафохими ҳикамии «Шоҳнома» дар газалиёти худ баҳра бурдааст.

Таъсири асотирии Ҳофиз аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ танҳо дар сатҳи ишора ба устураҳо, шахсиятҳо ва қаҳрамонони он набуда, балки дар умқи ҷаҳонбинӣ ва ҳикмат низ реша дорад.

Калидвожаҳо: «Шоҳнома», асотир, Фирдавсӣ, Ҳофиз, таъсири асотирӣ, ҳикмат, газал, ҳамоса, қаҳрамон.

РОЛЬ «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ ХАФИЗА

Влияние «Шахнаме» и его автора Фирдоуси на любого поэта, вступившего на литературную сцену после него, с точки зрения морали и с точки зрения знания и национальной идентичности очевидно.

«Шахнаме», считающееся прочной основой персидско-таджикского языка, оказало глубокое влияние на поэзию последующих поэтов, особенно на творчество Хафиза Ширази. Хафиз, сам являясь мастером слова, осознанно черпал вдохновение из мифологических концепций «Шахнаме» и использовал их в своей поэзии.

Настоящая статья посвящена глубокому изучению влияния «Шахнаме» Фирдоуси на поэзию Хафиза Ширази. В ней показано, каким образом Хафиз

использовал мифы, персонажей и философские концепции «Шахнаме» в своих газелях.

Влияние «Шахнаме» на Хафиза проявлялось не только на уровне упоминаний мифов, персонажей и героев, но также имело глубокие корни в его мировоззрении и философском понимании.

Ключевые слова: «Шахнаме», мифы, Фирдоуси, Хафиз, влияние, философия, газаль, эпос, герой.

THE ROLE OF FERDOWSI'S SHAHNAMEH IN SHAPING THE WORLDVIEW OF HAFEZ

The influence of the «Shahnameh» and its author, Ferdowsi, on every poet who entered the literary arena after him, both from a moral perspective and in terms of knowledge and national identity, has been clearly observed.

The «Shahnameh», regarded as the firm foundation of the Persian-Tajik language, had a profound impact on the poetry of later poets, particularly Hafez of Shiraz. Hafez, himself a master of expression, consciously drew inspiration from the mythological concepts of the «Shahnameh» and incorporated them into his own poetry.

This article explores in depth the influence of Ferdowsi's «Shahnameh» on the poetry of Hafez. It demonstrates how Hafez utilized the myths, characters, and philosophical concepts of the «Shahnameh» in his ghazals.

Hafez's receptivity to Ferdowsi's «Shahnameh» was not limited merely to references to myths, characters, and heroes, but was also rooted in the depth of his worldview and philosophical understanding.

Keywords: *Shahnameh, myths, Ferdowsi, Hafez, influence, philosophy, ghazal, epic, hero.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ваҳҳобзода Сулаймон Аҳтам – ходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, АМИТ; **Нишонӣ:** Чумхурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21; **Тел:** (+992) 884-760-990

Свидения об авторе: Ваҳҳобзода Сулаймон Аҳтам – научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки, НАНТ. **Адрес:** Республика Таджикистан 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; **Тел:** (+992) 884-760-990.

Informtion about the author: Vahhobzoda Sulaimon Ahtam – Research Staff, institute of Language and Literature by Rudaki, NAST (National Academy of Sciences of Tajikistan); **Address:** Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Ave., 21; **Tel:** (+992) 884760990

**ФАРРУХА ЗЕҲНӢ ВА САҲМИ Ӯ ДАР ТАҲҚИҚИ
ФОЛКЛОРИ ТОЧИК****Бибисултон Навбахорова,
Олим Бухориев****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Дар натиҷаи тағйир ёфтани ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, моддӣ ва маънавии мардум расму одатҳои зиёде тағйир меёбанд ва аз байн мераванд. Аз ҷумла, расму оини мансуб ба маросими тӯй низ тадриҷан аз миён мераванд ва вобаста ба таҳаввулотӣ рӯзгори мардум бисёр саҳнаҳои ҷашнию сурудҳои тӯёна аз хотираҳо фаромӯш мешаванд ё мавқеи иҷро ва мавриди истифодаи онҳо дар сохтори кулли ҷашн ҳолӣ менамояд.

Гирдоварӣ, таҳияи маҷмуаҳо, таҳқиқи таҳлил ва заҳмати фолклоршиносон ганҷинаи шифоҳии мардумро аз фаромӯшӣ ва нобудӣ нигоҳ медоранд. Пас аз анҷоми экспедитсияи пурмаҳсули фолклоршиносони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ дар солҳои 50-70-ум марҳалаи нав, яъне таҳқиқи ҷиддии маводи ҷамъовардашуда оғоз ёфт. Гарчанде ки шуъбаи фолклор ҳамчун як шуъбаи мустақил соли 1958 (фармони №30, 29 март соли 1958) таъсис ёфтааст, вале матни нисбатан қадимии дар бойгонӣ маҳфузфуда ба соли 1923 тааллуқ дорад. Бояд гуфт, ки баъд аз ҷамъоварии эҷодиёти шифоҳии мардум марҳалаи аввали таҳқиқот танзим ва феҳристкунони маводи гирдовардашуда ба шумор мерафт. Фолклоршиносони тоҷик маводди ҷамъоваришударо таҳлилу таснифу радабандӣ намуда, заминаро барои таҳия ва нашри академикӣ «Куллиёти фолклори тоҷик» фароҳам сохтанд. Муҳаққиқони ин соҳа таҳти роҳбарии фолклоршинос ва фарҳангшиноси шӯравӣ – Исидор Хаймович Левин (1919-2020) барои анҷоми ин кор камари ҳиммат бастанд. Мавсуф аз соли 1965 то соли 1984 дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ фаъолият карда, таҳти роҳбарии ӯ дар шуъбаи фолклор феҳристи матнҳои фолклори тоҷик бо усули нав мурағаб гардид. Бо роҳбарии ӯ ва Р. Амонов барои танзим ва таҳияи жанрҳои гуногуни «Куллиёти фолклори тоҷик» барои ҷоп гурӯҳи корӣ таъсис дода шуд. Ҳамин тавр, масъулияти танзим ва мурағаб намудани жанри суруд ба гурӯҳе, ки фолклоршинос Б. Шермуҳаммадов роҳбари он буд, воғузур гардид. Ин гурӯҳ аз муҳаққиқоне, монанди Р. Аҳмадов, Ф. Зеҳниева, С. Фатҳуллоев ташақкул ёфта, дар соли 1981 Ш. Умарова ҳам ба он ҳамроҳ шуд.

Сурудҳои фолклорӣ аз ҷиҳати мавзӯ ва мазмун гуногун буда, базму шодӣ, ишқу муҳаббат, ғаму андух, ҳачву шӯҳии мардум дар онҳо ифода мегардад. Онҳо ҳатто таърихи як давраи муайяни халқро тасвир мекунанд. Дар

сурудҳои марбут ба ҷашни арусӣ базму шодии мардум ифода мешавад ва дар онҳо нисбат ба дигар навъҳои суруд, қаринаи сурудҳо ва вариантҳоиашон низ зиёдтар мебошад. Зеро базми тӯйи арусии ҳар як халқро бе рақсу суруд тасаввур кардан мумкин нест ва он аз аввал то охир аз сурудҳои фолклорӣ иборат аст.

Бояд қайд кард, ки урфу одатҳо ва сурудҳои ҷашни арусии мардуми тоҷик аввал дар қорҳои таҳқиқоти мардумшиносони рус рӯйи ҷоп омадаанд. Олимони рус – А.Н. Болдирев [4], М.С. Андреев [2, 141-144], Н.А. Кисляков [8] ва дигарон зимни таҳлили масъалаҳои риояи урфи одати мардум дар тӯйҳо баъзе аз сурудҳои тӯёнаро низ дар асарҳоиашон овардаанд. Вале онҳо бештар ба масъалаҳои мардумшиносӣ аҳамият дода, масъалаи муайян кардани мавқеи сурудҳои тӯйӣ ва дигар масъалаҳои марбут ба онро ба фолклоршиносон вогузор кардаанд.

Дар илми фолклоршиносии тоҷик дар бораи сурудҳои ҷашни арусӣ аввалин бор Фарруха Зеҳнӣ (1932-1914) таҳқиқоти пурра ва густарда анҷом додааст. Ф. Зеҳнӣ фарзанди адабиётшиноси маъруф Тӯракул Зеҳнӣ мебошад. Ӯ хатмкардаи Омӯзишгоҳи омӯзгории ба номи В.Г. Ушинскийи шаҳри Самарқанд буда, аз соли 1957 то ба нафақа баромадан (1992) дар Институти забон ва адабиёт қору фаъолият кардааст. Ф. Зеҳнӣ дар тули 35 соли фаъолият дар Институти номбурда дар ҷамъоварии маводи эҷодиёти даҳанакии мардуми тоҷик дар ҷандин экспедиция ба ноҳияҳои гуногун иштирок намуда, аз ҷониби ӯ маводи зиёде ба фонд ворид гардидааст. Аз ҷумла, дар солҳои 1958-1960 ва 1971 дар ғирдоварии маводи фолклор дар деҳаҳои вилояти Ленинобод (ҳозира Суғд), ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, шаҳрҳои Самарқанд ва Душанбе иштирок намуда, шахсан 71 суруди ҷашни арусиро ҷамъоварӣ кардааст. Ӯ рисолаи номзадияшро дар асоси маводи ҷамъовардашуда ва мушоҳидаҳои инфиродӣ навишта, соли 1972 дар мавзӯи «Сурудҳои маросими тӯйи тоҷикон» таҳти роҳбарии фолклоршинос Раҷаб Амонов дифоъ намудааст. Монографияи ӯ соли 1978 – таҳти унвони «Сурудҳои маросими тӯйи тоҷикон» аз ҷоп баромад. Ф. Зеҳнӣ дар давоми фаъолияти кориаш дар Институти номбурда бештар аз даҳ китоб ва 100 мақолаи илмиву оммавӣ ба ҷоп расонидааст. Ӯ дар робита ба ташвиқи тарғиби расму оинҳои фарҳангии халқи тоҷик асарҳои таҳти унвони «Ҷашни Сада» (1991), «Гул равон аст, меравад» (1991), «Маросим ва анъанаҳои мардумӣ дар барномаҳои худфаъолияти ноҳияи Қофарниҳон» (н. Ваҳдати кунунӣ, 1992) дастурҳои методӣ таълиф намуда, ба нашр расонидааст.

Фонди фолклори Институти забон ва адабиёт аз маводе, ки аз ҷониби қормадон дар солҳои гуногун ҷамъоварӣ гардидааст, ғанӣ буда, бештари таҳқиқоти муҳаққиқон дар асоси он сурат мегирад. Ф. Зеҳнӣ дар муқаддимаи монографияаш чунин қайд кардааст: «Маъҳази асосии рисолаи таҳқиқоти мо, ки ҳоло ба диққати хонандагони арҷманд пешкаш мешавад, материалҳои захираҳои дастнависи фолклори тоҷик ва мушоҳидаҳои ҳуди муаллиф қарор гирифтаанд» [7, 9]. Ин таҳқиқот аз ин сабаб арзишманду ҷолиб аст, ки дар он сурудҳои ҷашни арусии тамоми маҳалҳои Тоҷикистон ва маҳалҳои

точишнишини Ўзбекистон таҳлилу тасниф гардидаанд. Муаллифи рисола дар назди худ вазифа гузоштааст, ки мавқеи фолклорро дар маросими тӯй муайян намояд ва дар баробари муайян намудани мавқеи фолклор баъзе хусусиятҳои мардумшиниросиро низ таҳлил намудааст. Ӯ ба мақсаду вазифаи дар пеш гузоштаи худ хеле хуб ноил гардида, ин китоб минбаъд барои муҳаққиқоне, ки ба таҳлил ва таҳқиқи сурудҳо ва ё маросими арусии тоҷикон машғуланд, ҳамчун дастуруламал хидмат мекунад. Муҳаққиқ маросими тӯйи тоҷиконро ба давраҳо тақсим намуда, давраи аввалро арафаи тӯй, давраи дуюмро тӯйи никоҳ ва дар охир тӯйи калон номгузори кардааст.

Дар бахши дуюм сурудҳои тӯйро тасниф карда, онҳоро ба сурудҳои хабарӣ, тайёрӣ, ҷудой ва фирок, сурудҳои тантанавӣ, тавсифӣ, рақсӣ ва ҳаҷвӣ ҷудо намудааст. Сурудҳои тӯй дар ҳар маҳал ба таври гуногун номида мешаванд. Масалан, дар баъзе минтақаҳо «байти арус», дар маҳалҳои ҷануби Тоҷикистон «байти тӯй», дар Самарқанд «ғазали тӯй» мегӯянд [7, 62]. Дар Бадахшон онро «сурсоз» – «суруди тӯй» мегӯянд. Азбаски дар тӯйҳо бештар доира истифода мешуд, ба ҳамин хотир «дафсоз» низ мегӯянд [19, 91].

Дар охири китоб феҳристи истилоҳоти тӯй – номҳои хешу таборӣ, истилоҳоти рамзии арусу домод, бозиҳо ҳангоми тӯй, истилоҳоти сурудҳо ва иҷрокунандагон, истилоҳоти таомҳо тартиб дода шудааст. Дар иҷро кардани сурудҳо ҳофизон, бардоранда, доирадаст, навозанда, сарбайтхон, саргӯянда, сарнақшхон, саровоз, яккаҳон ва кушукгир нақши муҳим доранд.

Муҳаққиқи фолклори Бадахшон Н. Шакармамадов оид ба таҳқиқи таҳлили эҷодиёти даҳанакии мардум чунин изҳори ақида намудааст: «Муҳаққиқони шифоҳии халқ тибқи кимати тадқиқоташон ду гурӯҳанд. Зумрае қабл аз ба нашр ҳозир кардану ба таҳқиқи гирифтани ягон паҳлӯи осори бадеии мардумӣ ба ҷамъоварии он шахсан машғул шуда, минбаъд ин амалро бо таҳқиқи таҳлили масъалаҳои гуногуни марбути он пайваста идома медиҳанд. Ҷанбаи илмӣ он тадқиқот аз нигоҳи илмӣ қавӣ буда, бо арзиши амалиаш аҳаммияти махсусе касб мекунад. Гурӯҳи дигар танҳо аз рӯйи маъхазҳои мавҷуда, аз китобу маҷмуаҳои батаърифи асарҳои илмӣ таълиф мекунанд, ки дар аксари чунин таълифот мулоҳизаҳои бесанаду далел ва назарияҳои фардӣ бештар роҳ меёбад» [20, 48].

Аз нигоҳи мо, Ф. Зеҳнӣ ба муҳаққиқони гурӯҳи аввал дохил шуда, бо ҷамъоварӣ ва дар байни мардум будан, ба ақидаи фолклоршинос Н. Шакармамадов, ҷанбаи илмӣ тадқиқоти ӯ аз нигоҳи илмӣ қавӣ мебошад. Ф. Зеҳнӣ дар муқаддимаи рисолааш дар бораи таҳқиқи суннатҳои маросими тӯй аз ҷониби олимони рус ва тоҷик мисолҳо оварда, то он давра дар қадом маҷмуау китобҳо ба нашр расидани сурудҳои тӯёнро қайд кардааст.

Дар баробари қорҳои таҳқиқотӣ Ф. Зеҳнӣ маҷмуаи суруду таронаҳои ҷашни арусии тоҷиконро таҳти унвони «Гуларусак» таҳия намуда, соли 1986 он ба таърифи расид. Ба ин маҷмуа намунаҳои сурудҳои маросими ҷашни арусии маҳалҳои тоҷикон дохил шудаанд, ки дар ҷамъоварии он худи мураттиб саҳми

арзанда гузоштааст. Муаллиф сурудхоро ба гурӯҳҳо чудо намудааст, ки мундариҷааш чунин аст: «Саршӯён» (2 суруд), «Сартарошон» (8 суруд), «Шаҳбарон» (15 суруд), «Арусбаророн» (8 суруд), «Келинбарон» (18 суруд), «Сурудҳои рақсӣ» (39 суруд), «Сурудҳои ҳазломез» (3 суруд). Ин маҷмуа 92 сурудро ташкил медиҳад. Дар аввали ҳар як суруд таҳиягари маҷмуа дар бораи тарзи иҷрои он низ маълумоти кӯтоҳ додааст. Барои маълум ё равшан гардидани ҷойи навишта шудан ва макони иҷрои гардидани ҳар як суруд номи маҳал дар даруни қавс зикр шудааст. Сурудҳо аз маҳалҳои Кӯлоб, Дарвоз, Ғарм (ҳозира Рашт), Қаротегин, Оби Ғарм, Ҳисор, Помир (ВМБК)-ро дар назар дорад, Варзоб, Норақ, Айнӣ, Панҷакент, Орҷоникидзеобод (ҳозира Ваҳдат), Шаҳристон, Самарқанд, Заҳматобод, Уротеппа (ҳозира Истаравшан), Ленинобод (ҳозира Хучанд), Конибодом, Исфара, Ғориш (Ўзбекистон), Қашқадарё (Ўзбекистон), Бухоро (Ўзбекистон), Ховалинг, Муъминобод, Ёвон, Файзобод ва Қаратоғ чамъоварӣ гардидаанд. Бархе аз сурудҳо дар якҷанд маҳал суруда мешаванд, вале сурудҳое низ ҳастанд, ки танҳо хоси як маҳали муайян мебошанд. Масалан, суруди «Саршӯён» хоси мардуми Кӯлоб, Дарвоз, Ғарм, Қаротегин ва Оби Ғарм мебошад. Суруди «Сартарошон» дар Бадахшон, Дарвоз, Кӯлоб, Ҳисор ва Варзоб иҷро мешавад, вале маросими сартарошон ва иҷрои суруд бо оҳангу мусиқии хоси ҳар маҳал иҷро мегардад.

Мисол дар Кӯлоб суруди «Сартарошонем» чунин иҷро мегардад:

Сарбайтхон:

*Эй отаи шаҳ, туро мегум,
Гушота ба қарӣ надоз,
Ҷумаи шаҳума биёр,
Ҷума ба шаҳум зеба ме.*

Ҳама:

Сартарошонем,
Сар метарошонем.... [5, 17.]

Дар Бадахшон дар маросими сартарошон суруди «Имрӯз чӣ рӯзе? Сартарошоне!» ба таври хос ва оҳанги дигар иҷро мегардад:

Сарбайтхон:

*Имрӯз чӣ рӯзе? Сартарошоне!
Шоҳҷонаки қон, қони қононе!*

Ҳофизон:

*Имрӯз чӣ рӯзе? Сартарошоне!
Шоҳҷонаки қон, қони қононе!*

Сарбайтхон:

Сараки шоҳ тарбузи гелоне!

Ҳофизон:

*Имрӯз чӣ рӯзе? Сартарошоне!
Шоҳҷонаки қон, қони қононе!*

Сарбайтхон:

И чашмони шоҳ хумори мастоне!

Ҳофизон:

Имрӯз чӣ рӯзе? Сартарошоне!

Шоҳҷонаки чон, ҷони ҷононе!..... [5, 19-20]

Ё худ суруди «Келинро гирифта барем», ки мураттиб онро ба қаринаи сурудҳои «Келинбарон» дохил намудааст, дар деҳаи Фориши Ҷумҳурии Ўзбекистон чунон иҷро мешудааст:

*Келина гитта¹ барем,
Кавшоша монда барем.
Келин мебарем моён,
Гирён монтон шумоён*

Занҳои тарафи духтар:

*Духтар, духтари моён,
Ҳақ надоред шумоён.*

Занҳои тарафи домод:

*Анори дона-дона,
Янга мебарем хона.
Омадем пушта-пушта,
Чодир задаю шишта,
Дар сари роҳ мол кушта... [5, 96-98].*

Ҳамин тавр, модари арус, дугонаҳо, хоҳар, хола, аммаи домод байтҳоро давом медиҳанд.

Ба таҳқиқоти Ф. Зеҳнӣ муҳаққиқон баҳои баланд дода, баъдан фикру ақидаҳояшонро дар бораи гурӯҳбандӣ намудани сурудҳо ибраз доштаанд. Фолклоршиноси тоҷик С. Қосимӣ дорои якчанд хусусият будани ҳар як суруди ҷашни арусиро қайд карда, дар баъзе ҳолатҳо тасниф ё табақабандӣ намудани онҳоро мураккаб ва душвор мешуморад [9, 130-131].

Дар фонди шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёт 13440 суруд ҷамъоварӣ шуда, феҳристи маҳалли сабт, гӯяндагон ва гирдоварандагони ин сурудҳо мураттаб гардидааст. Дар байни ин сурудҳо 536 суруд хоси маросими ҷашни арусӣ мебошанд. Тамоми сурудҳои ҷашни арусии гирдоварандагони Ф. Зеҳнӣ барои «Кулӣёти фолклори тоҷик» таҳия намудааст ва марҳалаи аввали кори ин мавод дар бойгонии фонди фолклор маҳфуз аст. Синописи² баъзе аз сурудҳое, ки шумораи вариантҳои онҳо зиёд аст, мураттаб шудааст.

Гурӯҳбандӣ ва шумораи варианти ҳар як суруди ҷашни арусие, ки дар фонд маҳфуз ҳастанд, чунин аст:

«Суруди модар»- (29 вариант), «Гул равонай, мерава»- (15 вариант), «Саршӯён» - (12 вариант), «Гуларусак, сар бишӯй» - (5 вариант), «Таърифи духтар» - (14 вариант), «Духтаратонба тӯй омад»- (15 вариант), «Барор-барор» -

1. Гитта – гирифта.

2. Якҷо омадани тамоми нусхаҳои қаринаҳои осори фолклорӣ.

(40 вариант), «Гула бурданд, гула» - (5 вариант), «Келин мебарем имрӯз» - (23 вариант), «Келинойим навданихол» - (44 вариант), «Ино кунед, ино кунед» - (5 вариант), «Сартарошон» - (14 вариант), «Шаҳи мо омад» - (10 вариант), «Шаҳ муборак бод» - (40 вариант), «Шаҳи зарнумол» - (4 вариант), «Шаҳа овардем, додара овардем» - (7 вариант), «Шаҳ дар минбар» - (6 вариант), «Келин омад сой қатӣ» - (39 вариант), «Мо дар ин хона ба шодӣ омадем (омадаем)» - (12 вариант), «Акаи тӯйдор, давлат ба сарат» - (18 вариант), «Акаи шаҳ, чӣ гуфтӣ?» - (7 вариант), «И рӯйи дарё як фонус» - (5 вариант), «Рафтем раҳи дуродур» - (78 вариант), «Ёр-ёр» - (28 вариант), «Саломнома» - (34 вариант), «Писта шиканад домод» - (5 вариант), «Арус (зан) овардем» - (5 вариант), «Аз сардара ёр овардем» (2 вариант), «Дар бораи хушдоман» - (8 вариант), «Суруди ҳаҷвии базми тӯёна» - (7 вариант). Аз шумораи варианти ҳар як қаринаи суруд маълум мегардад, ки аз ҳама зиёд сурудҳои «Рафтем роҳи дуродур» – 78 вариант, «Саломнома» – 34 вариант, «Шаҳ муборак бод» ва «Барор-барор» - 40 вариант, «Келин мебарем имрӯз» – 27 вариант, «Келин омад ҳаракӣ» – 39 вариант ва «Ёр-ёре» – 28 вариант.

Сабаби ба вучуд омадани қарина ва вариантҳои гуногуни сурудҳои фолклорӣ ба ақидаи фолклоршиносон вобаста ба сайри таърихӣ ва ҷуғрофиёӣ мебошад. Ҳар қадар ки суруд васеъ паҳн гардад ва иҷрокунандаҳои зиёд пайдо кунад, ҳамон қадар вариантҳои тозаи он ба вучуд омада, фарқи вариантҳо меафзояд ва дар бисёр маврид бархе аз онҳо ба суруди мустақил табдил меёбад [20, 113].

Ин сурудҳо дар натиҷаи экспедитсияҳо, ки дар солҳои 1950-1971 дар Институт ташкил карда шудаанд, ҷамъоварӣ шудааст. Дар ҷамъоварии ин мавод ба ғайр аз Фарруха Зехнӣ (71 суруд), фолклоршиносони тоҷик Раҷаб Амонов (9 суруд), Баҳром Шермуҳаммадов (34 суруд), Рӯзӣ Аҳмадов (25 суруд), Салоҳиддин Фатхуллоев (7 суруд), Нисормамад Шакармамадов (5 суруд), Аминова Сабира (2 суруд), Раҳматов Ҳикмат (16 суруд), Исроилова Тоҷигул (11 суруд), Раҳматова Гавҳар (33 суруд), Аҳророва Солеҳа (17 суруд), Мардонова Азиза (15 суруд), Назарова Адолат (12 суруд), Рабиев Ҷалил (19 суруд), Ҳодиева Маҳваш (7 суруд), Неъматов Мардон (1 суруд), Ҳисомов Қамариддин (18 суруд), Маҳдиев Саъдӣ (1 суруд), Саидова Зухро (6 суруд) саҳм гузоштаанд ва ҳар кадоми онҳо фолклори зодгоҳи худашонро ҷамъоварӣ намудаанд. Баъзе аз гӯяндагои сурудҳои аз ёд доништашонро гирдоварӣ намуда, ба фонди фолклор супурдаанд. Масалан, аз ҷониби сокини деҳаи Мортеппаи ноҳияи Ҳисор Муродов Нуралӣ дар байни солҳои 1965-1970 8 суруди ҷашни арӯсӣ ба фонди фолклор ворид гардидаанд. Бар замми фолклоршиносон дар ҷамъоварии ин мавод донишҷӯён, хонандагони мактабҳо ва баъзе аз мардуми шеърдону фарҳангдӯсти тоҷик низ саҳм гузоштаанд. Сину соли гӯяндагои сурудҳо аз 12 то 80-сола мебошад. Шумораи абёти сурудҳо аз 1 то 40 байт ва вариантнокӣ аз 2 то 78 ададро ташкил медиҳанд.

Баъди Ф. Зехнӣ дар фолклоршиносии тоҷик як қатор муҳаққикон оид ба сурудҳои маросими тӯӣи маҳалҳои гуногуни тоҷик таҳқиқот анҷом доданд. Хусусан, муҳаққикони даврони истиқлол Мардонова А. [10], Шарифова М. [21], Бобоев С. [3], Чумъаев Р. [16], [17], [18], Аминов А. [1] дар мавзӯи нақши сурудҳо дар ҷашни арусӣ таҳқиқот ба анҷом расонида, рисолаҳои ҷанро ба нашр расонданд. Ба ғайр аз таҳқиқот маҷмуаи сурудҳои таҳия шуданд, ки танҳо сурудҳои ҷашни арусии ин ё он маҳалро дар бар мегиранд, ё як бахши алоҳидаи маҷмуаҳо ба сурудҳои ҷашни арусӣ бахшида шудаанд. Маҷмуаи сурудҳои, ки аз тарафи фолклоршиносон Н. Шакармамадов [14], ва Д. Обидов [15] таҳия шудаанд, аз ҳамин қабил маҷмуаҳо мебошанд. Ин маҷмуаҳо маҳз бо кӯшишу заҳмати мураттибон, ки шахсан дар гирдоварии мавод иштирок кардаанд, таҳия гардидаанд.

Муайян намудани тағйирот дар расму оини тӯӣҳо дар минтақаҳои Тоҷикистон ва то кадом андоза то ба имрӯз иҷро шудани сурудҳои, ки дар солҳои 50-ум то 70-уми асри гузашта ҷамъоварӣ шудаанд, таҳқиқ ва таҳлили ҷудоғонаро тақозо дорад. Дар солҳои охир ба масъалаи тағйирот дар расму оинҳо дар сурудҳои мавсимӣ низ ишора шудааст [12, 302-311].

Дар солҳои охир ба ғайр аз омӯзиши расму русум ва иҷрои сурудҳои ҷашни арусӣ, ба инъикоси мафҳуми «Тӯӣ» ва таҳлили этнолингвистии вожаҳои марбут ба маросимҳои он дар забони тоҷикӣ ва гурӯҳи забонҳои помирӣ - забони ишқошимӣ [11, 471-486] ва шуғнонӣ-рӯшонӣ [6, 114] диққати ҷиддӣ дода шудааст. Аз рӯйи таҳқиқот ва мушоҳидаҳои олимони соҳаи этнолингвистика, дар 30-40 соли охир бо аз байн рафтани як зумра расму оинҳои суннатии тоҷикон калимаву истилоҳоти ба онҳо алоқаманд низ аз байн рафтаанд. Таъсир ё фишори баланди деритуализатсия (комилан ё қисман даст кашидан аз иҷрои расму оинҳо) ва десакрализатсия (аз даст додани хусусияти муқаддас будан, ё кам шудани аҳаммияти ҷизе, ки қаблан муқаддас ё дахлнопазир доништа мешуд) ба он оварда мерасонад, ки расму оинҳои анъанавӣ дар шакли қадима баргузор намегарданд ва ин раванд, ба ақидаи олимон, боиси нигаронист [13]. Муҳаққикон дар баробари риояи расму русум, нигоҳ доштан ва аз байн наравтани истилоҳоти марбут ба онро зарур мешуморанд.

КИТОБНОМА

1. Аминов, А. Ҷойгоҳи гулбазм дар ҷашни арусии мардуми тоҷик / А. Аминов. – Душанбе: Аржанг, 2018. - 178 с.
2. Андреев М. С. Таджикские долины Хуф. / М.С. Андреев. Под ред. Э. Кочумкуловой – Вып. I-II. Переизд. Б.: ОсОО «Джем Кей Джи», 2020. –794 с.
3. Бобоев, С. Ҷойгоҳи назми шифоӣ дар арусии тоҷикони Бухоро. / С. Бобоев. – Хучанд: Нашриёти ба номи Р. Ҷалил, 2006. – 144 с.
4. Болдырев, А.Н. Бадахшанский фольклор. / А.Н. Болдырев // Советское востоковедение. Т. V. М. – Л., 1948. - С. 275-295.
5. Гуларусак (Сурудҳои тӯӣи арусии тоҷикон) / Мураттиб: Ф. Зехнӣ. - Душанбе: Дониш, 1986. - 180 с.

6. Давлатмирова, М.Б. Этнолингвистический анализ лексики свадебных обрядов в шугнано-рушанской группе языков в контексте концепта «Судьба»/ М.Б. Давлатмирова// «Перспективы развития фундаментальных и прикладных лингвистических исследований в Республике Таджикистан» - 2014. – 114 с.

7. Зехниева, Ф. Сурудҳои маросими тӯи тоҷикон / Ф. Зехниева. – Душанбе: Дониш, 1978. -161 с.

8. Кисляков, Н.А. Семья и брак у таджиков / Н. А. Кисляков. – М.-Л. Изд-во АН СССР, 1959. -269 с.

9. Қосимӣ, С.А. Поэтикаи сурудҳои халқии тоҷикӣ / С.А. Қосимӣ. – Душанбе: ҶДММ «Сифат-чоп», 2024. – 296 с.

10. Мардонова, А. Традиционная свадьба таджиков гиссарской долины / Мардонова А. - Душанбе, 2002.

11. Назарова, З.О. Этнолингвистический анализ лексики, связанной со свадебным обрядом (на материале памирских языков) / З.О. Назарова// Российский гуманитарный журнал, 2015. Том 4. – №6. – С. 471-486.

12. Оймаҳмадов, Р. Сурудҳои мавсимӣ дар фолклори тоҷик // Р. Оймаҳмадов. Суханшиносӣ. – 2025. – №3 (52). – С. 302-311.

13. Раҳмонова, Н.Б. Отражение концепта «Свадьба» в таджикском и памирских языках: на материале прецедентных текстов / Н.Б. Рахмонова. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.20 / - Душанбе, 2019. - 167 с.

14. Сурудҳои тӯиҳои Помир / Мураттиб Н. Шакармамадов. –Хоруг: Помир, 1993. – 119 с.

15. Сурудҳои тӯи арусии тоҷикони Афғонистон, маҷмуаи фолклорӣ. / Таҳияи Д. Обидов, Душанбе, 2001. - 78 с.

16. Чумъаев Р. Чашни арусии тоҷикони водии Ҳисор/ Р. Чумъаев. - Душанбе: «Эр-граф», 2001. – 122 с.

17. Чумъаев, Р. Этнопоэтикаи чашни арусии тоҷикони водии Ҳисор. / Р. Чумъаев. - Душанбе: «Эр-граф», 2008. - 134 с.

18. Чумъаев, Р. Чашни арусии тоҷикон / Р. Чумъаев. –Душанбе: Эр-граф, 2014. – 212 с.

19. Шакармамадов, Н. Назми халқии Бадахшон / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Дониш. 1975. – 126 с.

20. Шакармамадов, Н. Бадахшон - дар масири тамадуни умумибашарӣ/ Н. Шакармамадов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 187 с.

21. Шарифова, М. Маросимҳои тӯи арусии мардуми ноҳияи Мастчоҳ / М. Шарифова. – Душанбе: Деваштич, 2005. -68 с.

ФАРРУХА ЗЕХӢИ ВА САҲМИ Ӯ ДАР ТАҲҚИҚИ ФОЛКЛОРИ ТОҶИК

Дар мақола дар бораи фаъолияти илмӣи фолклоршиносии маъруфи тоҷик Фарруха Зеҳнӣ (1932-2014) сухан меравад. Фарруха Зеҳнӣ аз аввалин муҳаққиқонест, ки сурудҳои маросими тӯи тоҷиконро таҳқиқу таҳлил намуда, рисолаи илмӣи таҳти унвони «Сурудҳои маросими тӯи тоҷикон» соли 1978 ба нашр расид. Маъҳази асосии тадқиқоти Ф. Зеҳнӣ, ки ҳудуди дар рисолаи қайд мекунад, маводи захираҳои дастнависи фолклори тоҷики Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ ва мушоҳидаҳои ҳуди муаллиф қарор гирифтаанд.

Дар баробари ин таҳқиқоти нуразӣи Ф. Зеҳнӣ маҷмуаи сурудҳои маросими чашни арусиро бо номи «Гуларусак» таҳия намудааст, ки он соли 1986 ба таъб расид. Ба ин маҷмуа намунаҳои сурудҳои маросими чашни арусии

маҳалҳои тоҷикон дохил шудаанд, ки дар ҷамъовариш он худи мураттиб саҳми арзанда дорад. Дар маҷмуа сурудҳо ба мавзӯҳо ҷудо шуда мундариҷаи он чунин тақсимбандӣ шудааст: саришӯён, сартарошон, шаҳбарон, арусбаророн, сурудҳои рақсӣ, сурудҳои ҳазломез, ки ҳамагӣ 92 сурудро ташиқ медиҳад. Рисолаи таҳқиқотиш Ф. Зехнӣ ва маҷмуаи сурудҳои таҳиякардаи ӯ то ба имрӯз барои муҳаққиқоне, ки ба таҳлил ва таҳқиқи сурудҳо ва ё маросими тӯйи тоҷикон машғул мешаванд, ҳамчун дастуруламал хидмат мекунад.

Калидвожаҳо: Фарруха Зехнӣ, суруд, тӯй, фолклор, арус, домод, расму русум, ҷашни арусӣ, экспедитсия (кори майдонӣ), урфу одат.

ФАРРУХА ЗЕХНИ И ЕЕ ВКЛАД В ИССЛЕДОВАНИЕ ТАДЖИКСКОГО ФОЛЬКЛОРА

В статье рассмотрена научная деятельность известного таджикского фольклориста Фарруха Зехни (1932-2014). Ф. Зехни является одной из первых исследователей, исследующая таджикские свадебные песни. Её монография была опубликована в 1978 г. под названием «Таджикские свадебные песни». Основное направление исследований Ф. Зехни, отмеченное самой исследовательницей в её монографии, основано на материалах рукописного фонда таджикского фольклора Института языка и литературы имени А. Рудаки НАНТ из собственных наблюдениях автора.

Помимо этого важного исследования Ф. Зехни составила сборник свадебных песен под названием «Гуларусак», который был опубликован в 1986 г. В этот сборник вошли образцы свадебных песен таджикских регионов, в сбор которых сама составительница внесла значительный вклад. Песни в сборнике разделены по темам, а их содержания распределены следующим образом: саришӯён – обряд мытья головы девушке накануне свадьбы, сартарошон – обряд постригания жениха в день свадьбы, шаҳбарон – обряд приезда жениха в дом невесты, арусбаророн – церемония проводов невесты в дом жениха, келинбарон – обряд приезда невесты в дом жениха, танцевальные и юмористические песни, общее количество которых составило 92 песен. Научная работа Ф. Зехни и составленный ею сборник свадебных песен до сих пор являются путеводителем для исследователей, изучающих таджикские песни или свадебные обряды.

Ключевые слова: Фарруха Зехни, песня, свадьба, фолклор, невеста, жених, обряды, свадебное торжество, экспедиция, обычаи.

FARRUKHA ZEHNI AND HER CONTRIBUTION IN RESEARCH OF THE TAJIK FOLKLORE

The article deals with the scientific activity of the famous Tajik folklorist Farrukha Zehni (1932-2014). F.Zehni is one of the first researchers of the Tajik wedding songs. Her monograph was published in 1978 under the title «Tajik wedding songs». The main line of F. Zehni's research, outlined by herself in her book, which based on the materials of the handwritten fund of the Tajik Folklore of the Institute of the Language and Literature named after A. Rudaki of the NAST and on the author's own observations. Along with that important research, F.Zehni published in 1986 the collection of wedding songs under the title «Gulrusak». The collection includes samples of wedding songs of the various regions of Tajikistan, in collection she made

a significant contribution. The songs in the collection are divided by themes as follows: sarshuyon – rite of washing the girl's head on the eve of the wedding, sartaroshon – rite of cutting the groom's hair on the wedding day, shahbaron – rite of the groom's arrival at the bride's house, arusbaroron – ceremony of seeing the bride off to the groom's house, kelinbaron – rite of the bride's arrival at the groom's house, dancing and humorous songs, which totaled 92 songs.

F.Zehni's research paper and the compiled collection of wedding songs still serve as a model for researchers analyzing the Tajik songs and wedding tradition.

Keywords: *song, wedding, folklore, bride, groom, rites, wedding celebration, expedition, customs.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Навбахорова Бибисултон Кулмамадовна – ходими калони илмии шуъбаи фольклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, номзади илми филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел: 992 93 144 1300. E-mail: nawbahor_01@inbox.ru

Бухориев Олим – ходими пешбари илмии шуъбаи фольклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, номзади илми филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru

Сведения об авторах: Навбахорова Бибисултон Кулмамадовна – Старший научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, кандидат филологических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел: 992 93 144 1300. E-mail: nawbahor_01@inbox.ru

Бухориев Олим – ведущий научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, кандидат филологических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru

Information about the authors: Nawbahorova Bibisulton Qulmamadovna – Senior researcher at the Folklore department of the Institute of Language and Literature named after A.Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki, 21. Phone: 992 93 144 1300. E-mail: nawbahor_01@inbox.ru

Bukhoriev Olim – Leading Researcher at the Folklore department of the Institute of Language and Literature named after ARudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki, 21. Phone: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru

**УСТУРА ВА УСТУРАСОЗӢ ДАР «ДОСТОНИ ҚОМИ ҚАМ»-И
АСКАР ҲАКИМ**

Рустам Оймаҳмадов
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Назарияи маъруфи Юнг, ки устура бахше аз зеҳни ноҳудоғоҳи ҷамъии башар аст ва решаи амиқ дар хотироти гузаштагони аҷдоди башар дорад, дар байни мунтақидони Ғарбу Шарқ шинохта шудааст. «Юнг дар соли 1919 дарунаҳои ноҳудоғоҳи ҷамъиро «куҳаннамуна» хонд ва ҳамин куҳаннамунаҳо ҳастанд, ки тасовири куҳаннамунаеро месозанд, ки аз тариқи асотир, руъёҳо, ҳунар ва адабиёт бо онҳо ошноем, тасовири ҷаҳоне, ки аз дуртарин рӯзгорон вучуд доштааст» [7, 28-29]. Дар китоби «Сувари ҳаёл» дар бахши устура чунин омадааст: «Масъалаи устураҳо дар шеър аз назари баъзе макотиби нақди адабии муосир дорои аҳаммияти бисёр аст ва бавежа онҳо, ки аз дидгоҳи мактаби Юнг (Jung) ба мабоҳиси нақд наздик мешаванд, ҳавзаи аслии ҷустуҷӯҳои эшон устураҳост. Аз назари Юнг асотир баён ва тазоҳури мустақими ноҳудоғоҳи қавмист, онҳо дар миёни ҳамаи мардум дар ҳамаи аъсор, муташобеҳ мебошанд ва ҳангоме ки инсон зарфият ва истеъдоди устурасозиро аз даст медиҳад, дучори ғуқдони тамос бо неруи халлоқи ҳастии ҳештан мегардад» [14, 234-235]. Ҳарчанд дар давраи хирадгарой ва ақлгарой аз арзиши устура ва устурасозӣ коста шуд, аммо бисёре аз мутафаккирин ва адибони маъруфи ҷаҳон устураро муҳарриқи аслии адабиёт донистанд. «Бисёре ақида доранд, ки устура пайванди наздик ҳарчанд, ибҳомомез бо адабиёт дорад ва сарнавишти яке вобаста ба дигарест, пас, ҳар гоҳ, ки афсуни устуразудой матраҳ мешавад, ояндаи адабиёт дар хатар қарор мегирад» [7, 75]. Устура дар воқеъ тахайюли ибтидоии башар аст, ки ҳар падида дар ҷаҳон бар асоси фаҳм ва дарки боварҳои ибтидоӣ маънӣ пайдо кардааст. Ба ҳамин далел ба назар шоиронаву ҳунари ба назар мерасад. Аҳаммияти устура он қадар зиёд аст, ки дар бораи ин мавзӯ китобҳои мақолати зиёде бо дидгоҳҳои гуногун аз тарафи донишмандони Шарқу Ғарб матраҳ ва таълиф шудааст. «Нависандагони наҳлаи румонтиқи олмонӣ аз қабиле Шелинг ва Шлегел ақида доштанд, ки шоирони ҷадид барои офаридани адабиёти олий бояд дастгоҳи асотирӣ биёфаринанд, ки дар он бинишҳои куҳани асотирӣ Ғарб бо ёфтаҳои ҷадиди фалсафӣ ва илмӣ дар ҳам омехта бошад [12, 88].

Фолклоршинос ва донишманди шинохташудаи тоҷик префессор Равшан Раҳмонӣ дар китоби «Фолклори тоҷикон: Дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ» дар бораи устура чунин овардааст: «Устура аз вожаи юнонии латинии «ҳисторӣ» (i storia, history) гирифта шуда, дар аввал ба маънои пурсидан, доништан, барқарор намудан ва пайдо намудани дониш буд. Баъдтар ба мафҳуми нақл қардани ҳар гуна воқеа чи ҳақиқӣ ва чи тахайюлиро ба худ гирифтааст. Сипас ин вожа дар шакли «ҳисторӣ» (history) ба забонҳои аврупоӣ роҳ ёфта, маънии баёни воқеаҳои ба ҳақиқат наздик, воқеаҳои таърихро дар бар гирифт. Дар натиҷа ин истилоҳ ба илми «таърих» таъдил ёфта, ки решаи аслии риштаи «таърих» (historia)

«устура» аст. Вожаи «История»-и русӣ аз ҳамин реша баромадааст» [5, 135]. «Баъдан «устура» аз забони юнонӣ ба арабӣ гузашта, чамъи он «асотир» шуд. Аз забони арабӣ ба кишварҳои дигари мусулмонӣ интиқол ёфта, ба маънои афсона, қисса, сухани парешон, ҳикояҳо дар бораи эзадон, ҳодисаҳои ғайриодӣ ва ғайра омадааст. Истилоҳи «миф» (mythos) низ юнонӣ аст, ки маънои афсона, қисса, гуфтугӯ, суханро дошта асосан барои чизе гуфта мешавад, ки вучуд надорад ва ғайриодӣ аст» [5, 135].

Абдучаббор Раҳмонзода яке аз барҷастатарин адабиётшиносони тоҷик дар мавриди устура чунин назар дорад: «устура барои падидаи омадани тафаккури бадеӣ ҳамчун «нутфа» кумак кардааст». Дар ҳама давраи замони «мусофират»-и асотирӣ мӯҷиби кашфиёти тозаи адабӣ ва бадеӣ гардидааст» [4, 5].

Ба бовари Шафеии Кадканӣ алоқамандӣ ва дилбастагии оммаи мардум ба устура бештар будааст ва дар ҳақиқат оммаи мардум посдорони ҳақиқии устура ва афсона буданд. «Ончи мусаллам аст, ин аст, ки оммаи мардум ба асотир ва афсонаҳо дилбастагии бештаре доштаанд. Ишон посдорони ҳақиқии асотир буданд ва мебинем, ки дар давраҳои мухталиф кори шоҳномаҳои ва шугли шоҳномаҳои дар миёни мардум равоч доштааст ва ҳанӯз ҳам мардумони навоҳии мухталиф, бавежа оммаи аҳли Хурӯсон шабҳои зимистонро бо хондани «Шоҳнома» ва китобҳои афсонаӣ сипарӣ мекунанд» [14, 240].

Бо назар ва ақидаи Шафеии Кадканӣ комилан мувофиқам, чаро ки ин дилбастагии мардуми омма ба устураҳо мо дар китоби маъруфи Равшан Раҳмонӣ «Шоҳнома» дар байни тоҷикон» метавонем бибинем [6]. Барои маълумоти бештар аз ин китоб метавонед ручӯ кунед ба мақолаи нигоранда таҳти унвони «Равшан Раҳмонӣ ва «Шоҳнома» дар байни тоҷикон» [2].

Устура ҳамвора дар миёни мардуми одӣ ҳузур дошта ва бо боварҳои ин мардум рушд кардааст ва решаи амиқ дар фолклоршиносӣ дорад. Дар мавриди он назарҳо ва дидгоҳҳои зиёде аз тарафи бузургони адабиёт ва донишмандони Шарку Ғарб пешниҳод шудааст, ки дар ин мақола ба бархе аз онҳое, ки муҳим буданд, ишора шуд. Ҳоло ба баррасӣ ва таҳлили манзумаи «Достони Чоми Чам»-и Аскар Ҳаким яке аз шоирони таъсиргузор дар адабиёти муосири тоҷикӣ хоҳем пардохт.

Достони Чоми Чам

Чоми Чам: Чоми Чамшед будааст, ки дар он Чамшед ҳолу аҳволи дунёро назора мекардааст. Дар китоби «Фарҳанги асотир» дар таърифи Чоми Чам чунин омадааст: «Чоми Чам (чоми чаҳоннамо, чоми гетинамо, чоми чаҳонбин, чоми оламбин, чоми чаҳоноро) дар тамоми фарҳангҳо чоми будааст, ки аҳволи олам ва рози ҳафт фалакро дар он меиданд. Дар «Худойнома» омадааст, ки суварӣ нучумӣ ва сайёротӣ ҳафт кишвари замин бар он нақш шуда буданд ва ҳосияте асроромез дошт, ба тавре ки ҳар чӣ дар нуқоти дурдасти кураи замин иттифок меуфтод, бар рӯи он мунъакис мешуд» [1, 247].

Устураи «Чоми Чам» дар адабиёти классики муосир бисёр шинохта шудааст. Аз шоирони классик то имрӯз аз ин унсур дар мавзуоти фалсафӣ, таърихӣ, ғиноӣ, ирфонӣ, ҳамосӣ ва ҳолоти шахсии иҷтимоӣ дар ашъори худ баҳрабардорӣ кардаанд.

Ҳофиз:

*Солҳо дил талаби Ҷоми Ҷам аз мо мекард,
В-ончи худ дошт, зи бегона таманно мекард [8, 564].*

Мавлоно:

*Аз дил чу бибурдӣ гам, дил гашит чу Ҷоми Ҷам,
В-ин ҷом шавад тобон, эй ҷон чу барой ту [13, 1085].*

Дар шеъри муосири тоҷикӣ низ истифода аз унсури «Ҷоми Ҷам» ва дигар аносири асотирӣ бисёр барҷаста аст. Баҳрабардорӣ аз аносири асотирӣ дар маъноҳои гуногун дар аксари осори Аскар Ҳаким ба чашм меҳурад, монанди Рустаму Сухроб, Таҳмина, Ҷамшед, Фаридун ва ғ. [11, 22, 149, 156], аммо дар дostonҳои манзуми он истифода аз ин аносир барҷастагии бештаре дорад ё худ дostonҳои ҳамосии асотирӣ меофаринад, ки вазъияти иҷтимоӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва ҳолати шахсии ҷамъии шоир дар онҳо инъикос ёфтааст. Дostonҳои манзуми «Анӯшервон дар додгоҳи адл» [10, 478], «Худ чароғи хеш бош» [9, 367] ва манзумаи «Дostonи Ҷоми Ҷам» [15]. чунин вижагӣ дорад.

Манзумаи «Дostonи Ҷоми Ҷам» бештар аз 130 мисраъ аст. Он бо лаҳни ҳамосӣ ва дар қолаби шеъри озод суруда шуда ва дар офариниши мазмуну муҳтаво ва тасовири он аз шахсиятҳо ва аносири устурай баҳрабардорӣ шудааст. Шахсиятҳои устуравии ин дoston – Ҷамшед, Таҳмураҷ ва Аҳуро Маздо ҳамчун таҷассумгари нерӯҳои некӣ, дар ҳоле ки Заҳҳок рамзи нерӯҳои бадӣ ба шумор мераванд. Нақши асли дар ин дostonи манзум гуфтугӯи ровӣ, яъне муаллифи асар – Аскар Ҳаким бо Ҷамшед ва тасовире, ки муаллиф дар Ҷоми Ҷам мебинад, аст. Дoston хеле ҷолиб шуруъ мешавад бо «Ҷоми Хайём»-и Лоик Шералӣ ва ҳолати мастӣ аз девони шароб, ки ин муруоти назир ва таносуб пайванди зебову устувор бо дигар тасовири байтҳо эҷод кардааст. Шоир хоб мебинад, ки Ҷамшед шабе дар хобаш меояд ва ўро даъват мекунад ба зодрӯзи падараш - Таҳмураҷ. Ин хоби шоир ва даъват ба чунин зодрӯзе маъмулӣ нест, чаро ки як шахсияти маъруфу таърихӣ устурай монанди Ҷамшед шоирро ба зодрӯзи падараш, ки ҷашни муҳимму шукӯҳманд аст, даъват кардааст ва ин хоксории Ҷамшедро дар муносибат бо мардум нишон медиҳад.

...Шабе дар хобам омад Ҷам

ба каф Ҷоми Ҷаҳонбинаш,

Ва гуфтаям: «-Ҳамин медонам аз шахре, ки меойӣ,

Туро бар зодрӯзи Таҳмураҷ – моро падар меҳмон фиристоданд,

Ки ту аз тухмаи мойӣ,

Нишони Ориё – тоҷики фарзодӣ,

Ба фарҳанги авастой[15].

Илова бар ин чунин хоб ва чунин даъват ва чунин гуфтугӯ бо як шахсияти устурай худ устурасозӣ дар маънову мазмун ва мисраъҳову байтҳои шеър аст, ки тасовири зебои шоиронаро офаридааст. Иборати « ...ки ту аз тухми мойӣ, Нишони Ориё- тоҷики фарзодӣ» тибқи назарияи Юнг ҳамон зеҳни ноҳудоғоҳи ҷамъии шоир аст, ки пайванди устувор ба гузаштагони худ дорад.

Ҷоми Ҷам дар ин дoston намоди огоҳист, ки шоир ҳолу аҳволи гузаштагон ва ҳолро дар он мебинад. Шоир дар ҳақиқат бо сафар ба гузашта ва аҳволи рӯзгорони қадим ва шоҳон, ки дар Ҷоми Ҷам мебинад, тасовири зебои иҷтимоӣ

меофарад. Шоир дар оғоз аз фурутанӣ ва хоксории Чамшед ҳарф мезанад, ки вайро ба зодрузи падараш, ба як ҷашни хонаводагӣ даъват кардааст. Дар ин ҷашн Таҳмураас ба Ҷоми Чам менигарад ва аҳволи рӯзгорони худро дӯстона ба шоир нишон медиҳад.

*Ва он шоҳон ҳама фармонраво
сартосари дунё,
Ба некию хушию додбахшӣ,
Ва мардум хурраму хушбахт [15].*

Достон аз ин ҷо ҷолибтар мешавад, ки Таҳмураас Ҷоми Чамро ба худи шоир медиҳад, то дар он аҳволи рӯзгоронро назорагар бошад. Тасовире, ки шоир дар Ҷоми Чам мебинад, хеле муҳим аст, чаро ки онҳо ҷанбаи иҷтимоию ахлоқӣ дошта ва дар ҳақиқат ойинаи тафаккури шоиранд. Шоир дар ин Ҷом таърихи шукуфои Пешдодиён ва асри Чамшедро мебинад, ки анвои ҳунарро ба мардум меомӯзад ва ба хотири ҳимоят аз мардум ва кумак ба онҳо ба фарри яздонӣ ораста мешавад ва Аҳуро низ аз вай хушнуд шуда, ба вай тахту тоҷу ангуштари шоҳии оламро медиҳад:

*«...Шабӯ рӯзӯ ба қарни санг
Ҳаеомӯхт мардумро фану фарҳанг.
Ҳама ҷоҳу ҷалолаш буд,
Фари яздонӣ оройи ҷамолаш буд.
Ва Чам рӯзе ба эҳзори Аҳуро рафт бар гардун,
Худо хушнуду бораи дод,
пас подоши кораи дод» [15].*

Шоир ҳамчунин даврони баробарию адл, осудагии мардум ва равшаноии Наврӯзи оламафрӯзро, ки бо дасти Чамшед бунёд шудааст, дар Ҷом мебинад ва аз он шоду хушнуд мешавад.

*«Ҳама бо ҳам баробар – шоҳ бо банда.
Бишуд он рӯзро Наврӯз номи неки ҷовидон.
Ва ман ҳамвора медидам ба Ҷоми Чам
Саропо достони шоҳии Чамшед,
Ки ӯ яқсар сипоҳи девро зери замин меронд,
Ба мардум боз мекард ӯ дари фирдавси минуй –
дари уммед» [15].*

Бо ин ҳама боландагии бахту тахти Чамшед шоир ногаҳон дар Ҷом тирагии сарнавишти Чамшедро мебинад. Ин бахши достон бахши ахлоқӣ аст, ки Чамшед бо он ҳама карру фарр гирифтори кибру ғурур мешавад ва ин ғурур боиси сарнигунӣ ва тазалзули вай мешавад:

*«Чаро дар худ ғуруру оз парвард ӯ,
Гузашт аз хоксориву ба кибру ноз рӯ кард ӯ» [15].*

Ин ғурур боиси ошуфтагии тахту тоҷ ва дур шудани фарри яздонӣ аз Чамшед шудааст ва шоир чунин тирагӣ дар Ҷомро ба Чамшед ишора мекунад, ки хеле омӯзандаву пандомӯз аст:

*«Бигуфтам: «–Ҷовидон шоҳо! Або тахту або тоҷо!
Раво дорӣ агар, гӯям суҳан ин ҷо.
Бигуфто: «–Гӯӣ, ҷо ин ҷост!»
Аз он чизе, ки дидам дар руҳи Ҷоми Чаҳонбинаш,*

*Ду-се ҳарфе, ки гуфтам, бо ғазаб бархост.
«–Чиҳо гуфтӣ, ҳавою нозу озам беи,
Бихоҳам суди танҳо кору бори хеи?
Суханҳоям дурӯғанду пуранд аз бод,
Ба ҷойи дод бар мардум кунам бедод?!...»
Ва шамшераи кашиду бар ҳаво бардошт:
«–Аз ҷон будай безор!...»*

*Ки ман бар худ такон хӯрдам,
ҳаросон чаши бикишодам,
Ба ҳар сӯе назар кардам, ки ҳастам хоб ё бедор» [15].*

Аммо Чамшед бар шоир ғазаб мекунад ва ин ғазаб нимоди ғурур ва кибру чоxtалабии Чамшед аст, ки дигар дар вучуди он хоксорию фурутанӣ намондааст. Дар охири дoston сахнаи кушта шудани Чамшед ба дасти Заҳҳок, ки ин бахши ғамгангезу тирожедӣ дар ҳақиқат подоши кибру ози Чамшед аст:

*«...Достоне ҳаст аз ин пурдard,
Ки Чамшеде шавад бо дасти Заҳҳоке ду ним аз сар,
Чӣ мегӯӣ дигар з-оне, ки аз худкомагиҳо мешавад бесар?!
Суоле нест,*

*ҳоле нест,
Маро ҳам бар сухан дигар маҷоле нест,
Чаҳонро ҳам аз ин сахту малолoвар малoле нест» [15].*

Хулоса. Манзумаи «Достони Чoми Чам» дар ҳақиқат пайванди имрӯзи мо бо устурахост, ки хофизаи таърихӣ ва ҳувияти миллии мо ҳастанд. Аскар Ҳаким тавонистааст, ин пайвандро бо гузаштагон, ки навъи эҳтиром ба онҳо ва зеҳни ноҳудоғоҳии чамъии мост, бо баҳрабардорӣ аз Чoми Чаҳонбин ба ҳубӣ ва бо тасовири имрӯзӣ ба қалам диҳад. Ин дoston ба ду бахш тақсим мешавад. Яке бахши боландагӣ ва шукуфоии Чамшед, ки дар ин давра Чамшед ҳамчун шоҳи ғамхору фурутан дар канори мардум аст ва ба мардум хунари дӯзандагию бофандагию ёд медиҳад ва оғозгари чашни Наврӯз ва адолатпарвар аст. Ин хусусиёт ба Чашед фарри яздонӣ мебахшад ва ўро назди мардум маҳбуб месозад. Ин фурутанӣ ва хоксорӣ аз ҳамон мисраъҳои нухуст дар шеър пайдост, ки шоирро ба чашни зодрӯзи падараш даъват мекунад. Бахши дувуми ин дoston гирифтори Чамшед ба кибру ғурур аст, ки чунин хислат ўро аз тоҷу тахт поин меандозад ва ба дасти Заҳҳок ба ду ним тикка шудаву кушта мешавад. Паёми ин дoston илова бар эҳтиром ба гузаштагон дорои андешаи ахлоқӣ ва иҷтимоист, ки инсонии имрӯз набояд гирифтори фирефтагию худбинӣ шавад. Дар ҳақиқат сохтори шеър ба ду сурат аст: чанги хайру шар. Аз назари равошиносӣ шахсияти хайр ва шар дар вучуди Чамшед дар ҳоли зӯрозмоӣ ҳастанд. Тазалзул ва фуру рехтани фарри подшоҳӣ аз Чамшед далели оз ва худбинии ўст. Дар ин дoston унсурҳои устураи қадим бо устурасозии маъноӣ дар мисраъҳо ва таркиботи устураи омехта шудааст ва ҳар қадам аз ин аносири устура рамзу намод аст, ки бо зиндагии мо пайванд хурдааст. «Асотири таърихӣ дар шеър ба сифати рамзҳои маънавий ва ифодаи таҳайюлотии шоирона дар таркиби бадеии шеър шомил гашт ва барои баёни ҳолати равонии инсон ва маънавияти ў қорбандӣ гардид» [3, 175]. Ин дoston аз назари забонӣ низ бо тавачҷуҳ ба лаҳн, сохтор ва қорбурди вожағони расмӣ як дostonи ҳамосаи устураи аст. Имрӯзҳо дostonи

манзуми ҳамосӣ ва баҳрабардорӣ аз устураҳои қадим кори осон нест, аммо Аскар Ҳаким тавонистааст бо зеҳни халлоқи устурасозии хеш чунин достони устувор ва ҳамосаи устураиро бо тасовири зебо биофарад.

КИТОБНОМА

1. Ёҳақӣ, М. Ч. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ / - Техрон: Фарҳанги муосир, 1386. - 968 саҳ.
2. Оймаҳмадов, Р. Равшан Раҳмонӣ ва «Шоҳнома» дар байни тоҷикон / Р. Оймаҳмадов. – Суханшиносӣ. № 4, 2025. – С. 291-301.
3. Раҳмонзода, А. Пиндорҳои асотирӣ дар адабиёти тоҷикӣ- Маҷмуаи мақолаҳо / А. Раҳмонзода – Душанбе: Диловар, ДДМТ, 1999. - 196 саҳ. (1)
4. Раҳмонзода, А. Заминаҳои асотириву маросимӣ дар адабиёти нимаи аввали садаи XX / А. Раҳмонзода - Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2004. - 296 саҳ. (2)
5. Раҳмонӣ, Р. «Шоҳнома» дар байни тоҷикон/ Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Сино, 2017. – 432 с.
6. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: (дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ). / Р. Раҳмонӣ -Душанбе: «МДМТ», 2021. – 544 с.
7. Рутвен, К.К. Устура – Тарҷума: Исмоилипур Абулқосим. / К.К. Рутвен - Техрон: нашри Марказ, 1378. - 321 с.
8. Хуррамшоҳӣ, Б. Ҳофизнома (Шарҳи алфоз, аълom, мафоҳими калидӣ ва абёти душвори Ҳофиз) бахши аввал / Б. Хуррамшоҳӣ – Техрон: Ширкати интишороти «Илмӣ ва фарҳангӣ», 1373. – 764 с.
9. Ҳаким, А. Ба саломии шукуфаҳо / Аскар Ҳаким. – Душанбе: «Адиб», 2012. – 440 с.
10. Ҳаким, А. Маҷмуаи осор ч. 1 / Аскар Ҳаким. – Хучанд: «Ношир», 2017. – 424 с.
11. Ҳаким, А. Маҷмуаи осор ч. 2 / Аскар Ҳаким. – Хучанд: «Ношир», 2017. – 492 с.
12. Шамисо, С. Анвои адабӣ / С. Шамисо – Техрон: «Митро», 1393. – 356 саҳ.
13. Шафеии Кадканӣ, М. Суварии хаёл дар шеърӣ форсӣ / М. Шафеии Кадканӣ. – Техрон: «Огоҳ», 1389.
14. Шафеии Кадканӣ М. Ҷазалиёти Шамси Табрз (Муқаддима, гузиниш ва тафсир). ч. 2. / М. Шафеии Кадканӣ. – Техрон: «Сухан», 1378. – 1534 с.
15. <https://www.facebook.com/photo?fbid=4315464942005989&set=a.2031198133766026>

УСТУРА ВА УСТУРАСОЗӢ ДАР «ДОСТОНИ ҶОМИ ҶАМ»-И АСКАР ҲАКИМ

Дар ин мақола нигоранда ба аносири устура ва устурасозӣ аз ҷиҳати маъно ва мазмун дар мисраъҳо ва байтиҳои «Достони Ҷоми Ҷам»-и Аскар Ҳаким - шоири забардаст ва тавоноии муосири тоҷик пардохтааст.

Достони «Ҷоми Ҷам» дар ҳақиқат пайванди имрӯзи мо бо устураҳост, ки ҳофизии таърихӣ ва хувияти миллии мо ҳастанд. Аскар Ҳаким тавонистааст, ин пайвандро бо гузаштагон, ки навъи эҳтиром ба онҳо ва зеҳни ноҳудоғоҳии

ҷамъиш мост, бо баҳрабардорӣ аз Ҷоми Ҷаҳонбин ба хубӣ ва бо тасовири имрӯзӣ ба тасвир бикашад.

Дар ин дoston унсурҳои устураи қадим бо устурасозии маъноӣ дар мисраъҳо ва таркиботи устураи омехта шудааст ва ҳар кадом аз ин аносири устура рамзу намод аст, ки бо зиндагии мо пайванд хурдааст. Паёми ин дoston илова бар эҳтиром ба гузаштагон дорои андешаи ахлоқӣ ва иҷтимоист, ки инсонии имрӯз набояд гирифтори фирефтагии худбинӣ шавад. Ин дoston аз назари забонӣ низ бо таваҷҷуҳ ба лаҳн, сохтор ва корбурди вожагони расмӣ як дostonи ҳамосаи устураи ба ҳисоб меояд.

Калидвожаҳо: Фолклор, Устура, Таҳмурас, Ҷамшед, Ҷоми Ҷам, дoston, зеҳни ноҳудоғох.

МИФ И МИФОТВОРЧЕСТВО В ПОЭМЕ АСКАРА ХАКИМА «ДЖАМИ ДЖАМ»

В данной статье автор анализирует элементы мифа и процессы мифотворчества с точки зрения их смыслового и содержательного значения в строках и бейтах поэмы «Джами Джам» («Чаша Джамшида»), принадлежащей перу выдающегося и талантливого современного таджикского поэта Аскара Хакима.

Поэма «Джами Джам», по сути, является связующим звеном между современностью и мифами, которые составляют нашу историческую память и национальную идентичность. Поэма «Джами Джам» по сути является связующим мостом нашего времени с древними мифами, которая хранит историческую память и национальную идентичность. Используя образ всевидящей Чаши (Джами Джахонбин), поэт искусно переносит его в контекст современных образов.

В данном произведении элементы древних легенд переплетаются с современной мифологией в строках и композиции, и каждый из мифических образов имеет символическое значение, связанное с жизнью. Послание в поэме, помимо уважения к предкам, содержит нравственные и социальные наставления о том, что современный человек не должен поддаваться самообману и гордыни. С точки зрения языка, учитывая тон, структуру и использование книжной лексики, данное произведение представляет собой образец мифо-эпического повествования.

Ключевые слова: фольклор, миф, Таҳмурас, Джамшид, Джами Джам (Чаша Джамшида), поэма, коллективное бессознательное.

MYTH AND MYTH-MAKING IN ASKAR HAKIM'S EPIC NARRATIVE «JOMI JAM»

In this article, the author examines the elements of myth and myth-making from the perspective of semantic content and thematic depth within the verses of «Jomi Jam» («The Cup of Jamshid»), a masterpiece by Askar Hakim, a prominent and masterful contemporary Tajik poet. The narrative of Jomi Jam serves as a bridge connecting contemporary life to the ancient myths that form whose historical Tajik memory and national identity. By utilizing the concept of the World-revealing Cup (Jomi Jahanbin), Askar Hakim successfully illustrates this connection to our ancestors,

representing both a reverence for the past and an exploration of Tajik collective unconscious-through modern imagery.

In this work, ancient mythological elements are interwoven with semantic myth-making and mythic structures. Each element serves as a symbol or motif deeply linked to contemporary existence. Beyond honoring heritage, the poem conveys moral and social lessons, warning modern humanity of the perils of delusion and narcissism. From a linguistic perspective, the poem's tone, structure, and formal lexicon classify it as a significant mythological epic.

Keywords: *folklore, myth, Tahmuras, Jamshid, Jomi Jam (The Cup of Jamshid), narrative poetry, collective unconscious.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Оймахмадов Рустам Маъмадалиевич – Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ, ходими пешбари илмии шуъбаи фолклор, номзади илми филология. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: rustamjon99@gmail.com. Тел.: (+992) 931-09-39-99.

Сведения об авторе: Оймахмадов Рустам Махмадалиевич – Институт языка и литературы имени А.Рудаки НАНТ, ведущий научный сотрудник отдела фольклора, кандидат филологических наук. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: rustamjon99@gmail.com. Тел.: (+992) 931-09-39-99.

Information about the author: Oymakhmadov Rustam Makhmadalievich – Institute of Language and Literature named after A.Rudaki of Academy of Sciences of Tajikistan, Leading researcher at the Folklore department of the, Candidate of Philology sciences. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 21. E-mail: rustamjon99@gmail.com. Phone: (+992) 931-09-39-99.

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ

1. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.
2. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд.

Рӯия намудани этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ:

3. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman, ҳаҷми ҳарфҳо 14 (нақшаҳо 12), ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
 4. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;
 5. нишондоди ТДУ (индекси мазкурро аз дилҳох китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
 6. номи мақола;
 7. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
 8. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола қору фаъолият менамояд;
 9. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешаванд);
 10. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳо бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъя қардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
 11. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса қарда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.
 12. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:
- а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:
Айнӣ, С. Кулӣёт / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
- б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:
1. Айнӣ, С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.
 2. Ҳошим, Р. Иншоӣ шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
 3. Ҳусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
 4. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125;
 13. тавачҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзуи мақола, ки дар маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба нашр расидааст;
 14. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 15 сатр (аз 130 то 150 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 вожа;

15. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
16. мақолаи аспирант /докторанти PhD/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
17. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
18. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
19. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [5, 75];
20. рақамгузори нақша, схема ва диаграммаву расмҳо;
21. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад;
22. мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад;
23. дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад;
24. дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад. Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.
25. ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад;
26. муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризояти худро барои ҷоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд;
27. Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ». Тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени А.Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе).
2. Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках.

Соблюдение публикационной этики научных журналов:

3. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
4. Объем статьи: не менее 10 и не более 20 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
5. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
6. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
7. Фамилия И.О. автора(ов)
8. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
9. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
10. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
11. Ссылка на предыдущие публикации научного журнала «Словесность» по теме исследования приветствуется.
12. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:
 - а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например: Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
 - б) для статей – имя автора, полное название статьи, название сборника статей, книги, газеты, место издания, город (для книги), год и номер газеты, журнала, например:
 1. Айни, С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.
 2. Хошим, Р. Иншои шеър / Р. Хошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
 3. Хусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Хусейнзода // Баҳс ва андеша (Сборник статей). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
 4. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
13. Обратить внимание автора(ов) в статье на предшествующее исследование по теме статьи, которое было ранее опубликовано в журнале «Словесность»;
14. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводятся на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме 15 строк (от 130 до 150 слов), ключевые слова 7-10 слов;

15. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
16. Статьи аспиранта /докторанта PhD/ соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя /научного консультанта;
17. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
18. Информация об авторе(ах) приводится на трех языках (таджикский, русский и английский);
19. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [5, 75], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы;
20. Следует нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки;
21. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках);
22. Статья рассматривается редакцией в течение 30 дней;
23. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.
24. Рукопись должна быть внимательно прочтена и представлена без ошибок. Рукописи, оформленные без соблюдения данных требований, рассматриваться не будут.
25. Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.
26. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.
27. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч.

Сдано в печать 19.03.2026 г. Разрешено в печать 26.03.2026 г.

Формат 70x100¹/₁₆. Гарнитура Литературная.

Объем 12,5 п. л. Бумага офсетная. Печать офсетная.

Тираж 100 экз. Заказ № __/25.

Издательство *«Истеъдод»*.

734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 36.

Тел.. 221-95-43. E-mail. istedod2010@mail.ru